

T. C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN PARA VAKIFLARI VE ORTAKLIK
TÜRLERİ**

DOKTORA TEZİ

AYDIN KUDAT

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ANKARA – 2025

T. C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN PARA VAKIFLARI VE ORTAKLIK
TÜRLERİ

DOKTORA TEZİ

AYDIN KUDAT

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN
PROF. DR. YAŞAR YİĞİT

ANKARA – 2025

ONAY SAYFASI

Aydın Kudat tarafından hazırlanan “İslâm Hukuku Açısından para Vakıfları ve Ortaklık Türleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Yaşar Yiğit	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslâm Bilimleri	
Kabul ☒ Ret ☐		
Prof. Dr. Suat Erdem	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslâm Bilimleri	
Kabul ☐ Ret ☒		
Prof. Dr. Yasin Yılmaz	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/İslâm Tarihi ve Sanatları	
Kabul ☒ Ret ☐		
Doç. Dr. M. Ali Aytekin	Hacı bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslâm Bilimleri	
Kabul ☐ Ret ☒		
Prof. Dr. Abdurrahman Candan	Hacı bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslâm Bilimleri	
Kabul ☒ Ret ☐		

Tez Savunma Tarihi: 13/02/2025

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Muhammed Enes KALA

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 13. 02. 2025.

Aydın KUDAT

TEŞEKKÜR

Tezimin konu seçiminden olgunlaşma safhasına kadar her türlü desteği veren, yardımlarını esirgemeyen, kıymetli vakitlerini benim için ayıran ilmi donanım ve tecrübesinden istifade ettiğim tez danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Yaşar Yiğit hocama ve tezin olgunlaşmasında katkısı bulunan hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Aydın KUDAT

İTHAF

Bu çalışmayı başta Annem ve Babam olmak üzere, ilim yolunda üzerimde hakkı bulunan bütün hocalarıma ithaf ediyorum.

ÖZET

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN PARA VAKIFLARI VE ORTAKLIK TÜRLERİ

Vakıflar toplumun dinî, içtimâî, kültürel hizmetlerini karşılama ve diğer hayır işleri yapma gibi belirli amaçlara hizmet etmek üzere kurulmaktadır. Bu vakıfların sermayesi işletilerek şartnamede belirlenen amaçlar doğrultusunda sarf edilmektedir. Vakıf mallarının değerlendirilmesinde farklı yol ve yöntemler mevcuttur.

Para vakıflarından oluşan vakıf sermayesinin işletilmesinde, söz konusu farklı yöntemlerin daha belirgin ortaya çıktığını görmekteyiz. Son zamanlarda para vakıfları, sosyal sermaye, yatay kalkınma ve yoksullukla mücadele gibi faaliyet ve organizasyonlara örnek teşkil edebileceği düşüncesinden hareketle büyük ilgiye mazhar olmakta ve değişik açılardan bilimsel araştırmalara konu edilmektedir. Türkiye özelinde, mirası devralınan Osmanlı tecrübesinde hukukî, içtimâî ve iktisadî hayatta muazzam bir yelpazeye sahip olan para vakıfları, günümüzde birçok alanda büyük etki yapma potansiyeline sahiptir.

Çalışmada para vakıfların işletilmesinde ortaklık türlerinin tespit ve tahlili yapılmakta, bu alanda kaleme alınan çalışmaları analiz etmek için tanımlayıcı analitik yaklaşım benimsenmektedir. Bu bağlamda İslâm hukukunun belirlediği sınır ve şartlar çerçevesinde vakıf sermayelerinin, şirketleşme yoluyla uygun bir şekilde kullanma konusundaki bazı pratik deneyimler de gözden geçirilmiştir. Bu yöntem aracılığıyla vakıf sermayesinin toplum yararına üretim, yatırım ve ticaret gibi projelere kanalize edilerek ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri temin eden projelerinin finansman sorununa bir çözüm olabileceği sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle para vakıfları kendi başına finansman sağlayamayan sektörlerin bu fondan yararlanmak suretiyle mal ve hizmetlerin üretiminde, müspet yönde ivme sağlanabilir.

Kâr amacı gütmeyen ve kamu ile özel teşebbüs yanında üçüncü sektör olarak yer alan bu organizasyonlar, gerçek fizibilite çalışmalarına dayanarak doğru bir şekilde üretim ve hizmet sektörüne kanalize edilirse, sürdürülebilir kalkınmaya, iktisadî, içtimâî ve çevre gibi birçok alanda müspet etki yapacaktır. Araştırma, hukukî altyapının uyumlaştırılması ve iktisadî şartların sağlanması halinde, para vakıf fonlarının şirketleşme yoluyla değerlendirilmesini mümkün görmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Vakıf, Para Vakıfları, Şirket Türleri.

ABSTRACT

ANALYSIS OF CASH FOUNDATIONS AND PARTNERSHIP TYPES IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Foundations are established as non-governmental organizations to serve specific purposes, such as meeting the religious, social, and cultural needs of society and carrying out other charitable activities. The capital of these foundations is managed and spent in accordance with the objectives specified in their charters. There are various methods and approaches for utilizing foundation assets. In the management of foundation capital consisting of cash endowments, we observe that these different methods become more evident. Recently, cash endowments have attracted significant interest, as they are considered potential models for activities and organizations related to social capital, horizontal development, and poverty alleviation. Consequently, they have been the subject of various scientific studies. In the context of Turkey, cash endowments, which have a vast historical legacy inherited from the Ottoman experience in legal, social, and economic life, hold the potential to create significant impacts in various fields today.

This study identifies and analyzes partnership models in the management of cash endowments, adopting a descriptive analytical approach to examine existing studies in this field. In this regard, some practical experiences regarding the proper utilization of foundation capital through corporatization, within the limits and conditions set by Islamic law, have also been reviewed. This method suggests that channeling foundation capital into projects related to production, investment, and trade for societal benefit can offer a solution to the financial challenges faced by such initiatives.

Therefore, cash endowments can help boost sectors that lack independent financial resources by allowing them to benefit from these funds, thereby accelerating the production of goods and services. These organizations, which operate as non-profit entities and constitute a "third sector" alongside public and private enterprises, can positively impact sustainable development, as well as economic, social, and environmental fields, if they are properly directed towards production and service industries based on sound feasibility studies. The research concludes that, provided legal infrastructure is harmonized and economic conditions are met, cash endowment funds can be effectively utilized through corporatization

Keywords: Islamic Law, Foundation, para Foundations, Types of Companies.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	i
BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
İTHAF	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu, Kapsamı ve Önemi	5
2. Çalışmanın Problem ve Alt Problemleri	6
3. Araştırmanın Amaçları	7
4. Araştırmanın Yöntemi.....	9
5. Literatür Taraması	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
İSLÂM HUKUKUNDA VAKİF, PARA VAKFI VE ORTAKLIK	17
1. 1. Vakıf.....	17
1. 1. 1. Vakfın Tanımı ve Hukukî Dayanakları.....	18
1. 1. 2. Vakfın İn'ikâdı ve Vesikasının Tanzimi.....	30
1. 1. 3. Vakfın Kısımları.....	42
1. 1. 4. Vakıf Nezareti, Tevliyet ve Denetimi	50
1. 1. 5. Tecrübî ve Örfî Miras ile Tarihi Arka Boyutu	55
1. 1. 6. Vakfın Çağımızdaki Önemi ve Toplumsal Yönü.....	58
1. 1. 7. Vakıf ve Sosyal Kalkınma.....	63
1. 2. Para Vakfı.....	68
1. 2. 1. Para Vakıflarının Tescili	72
1. 2. 2. Para Vakfının Üstlendiği Misyon ve Karşılaştığı Sorunlar	80
1. 2. 3. Para Vakfının Hukukiliği, Şartname ve Sürekliliği	90

1. 2. 4. Para Vakıflarda Tecrübî Pratikler ve Etrafındaki Tartışmalar	96
1. 3. Şirket, İştirak, Ortaklık	103
1. 3. 1. İslâm Hukukuna Göre Şirket Türleri	111
1. 3. 2. Mer'î Hukuka Göre Şirket Türleri ve Vakıf Şirketi	121
1. 3. 2. 1. Mer'î Hukuka Göre Şirket Türleri	122
1. 3. 2. 2. Vakıf Şirketleri	125
İKİNCİ BÖLÜM	131
PARA VAKIFLARINDA ORTAKLIK VE İŞLETME TÜRLERİ	131
2. 1. Para Vakıflarında Sermaye İşletimi ve Uygulanan Ortaklıklar	138
2. 1. 1. Para Vakıflarında Müşâreke Ortaklığı	143
2. 1. 1. 1. Müşâreke Yoluyla İşletme Yöntemi	146
2. 1. 1. 2. Başka İştirak Türleriyle Entegre Olma Yoluyla Müşâreke	151
2. 1. 1. 3. Günümüz İktisadî ve Finansal Araçlar Yöntemiyle İşletme	153
2. 1. 1. 4. Kamu Kurumları Aracılığıyla İşletme	159
2. 2. Para Vakıflarında Murâbaha Ortaklığı	162
2. 2. 1. Murâbaha Ortaklığıyla İlişkili Farklı Kavram ve Yöntemler	166
2. 2. 1. 1. İstiğlâl Yoluyla İşletme	167
2. 2. 1. 2. İstibdâl Yoluyla İşletme	171
2. 2. 1. 3. Murâbaha ile İlişkili Muâmele-i şer'îye Yöntemleri	177
2. 2. 1. 3. 1. Bey' bi'l-Vefâ	180
2. 2. 1. 3. 2. Bey'ü'l-İne	183
2. 2. 1. 3. 3. Murâbaha ile İlgili Örnek Vakfiyeler	186
2. 3. Para Vakıflarında Mudârebe Ortaklığı	189
2. 3. 1. Mudârebe Ortaklığının Altyapısı ve Günümüz Uygulamaları	193
2. 3. 2. Mudârebe ve Murâbaha Ortaklığıyla İlişkili Farklı Uygulamalar	201
2. 3. 2. 1. Karz, Kırâz, Bidâ'a ve Karz-ı Hasen Yoluyla İşletme	201
2. 3. 2. 2. Emek-sermaye Bağlamında Zira'î Ortaklık	216
2. 3. 4. Emek-Sermaye Ortaklığına Örnek Vakfiyeler	220
3. 4. İsimsiz Ortaklık Türleri	226
3. 4. 1. Şartnamede Kullanılan Genel Kavramlar ve Pratikte Karşılığı	228
3. 4. 2. Çok Ortaklı ve İşletme Serbestinin Yer Aldığı Vakfiyeler	232

KISALTMALAR

A. Ş.: Anonim şirketi

b.: Bin, ibn, oğul

Bas: Basım

Çev.: Çeviri

Dağ.: Dağıtım

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Ed.: Editör

Hz.: Hazreti

İMÜF: İstanbul Müftülüğü

Mad.: Madde

Neşr.: Neşriyat

r.a.: Radiyallahu anh

s. a. v.: Sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TBK: Türk Borçlar Kanunu

TMK: Türk Medeni Kanunu

TTK: Türk Ticaret Kanunu

TÜSEV: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı.

vb.: Ve benzeri

vd: Ve diğerleri

vs.: ve Saire

VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Yay.: Yayın

GİRİŞ

Vakıf müesseselerinin Müslümanların dinî, iktisadî ve içtimai hayatlarında önemli bir yeri vardır. Vakıf faaliyetleri, malın menfaatine odaklanır. Vakfedilen malın mücerret mülkiyetinin Allah'a ait olma durumu, vakfedilen malın menfaatinin kamuya ait olduğunu gösterir. Müessesat-ı hayriye olarak bilinen vakıflar belirli amaçlara hizmet etmek üzere sivil toplum kuruluşları olarak kurulmuşlardır. Bir de bunları finanse etmek üzere akârât-ı mevkûfe ve para vakıflarının içinde yer aldığı vakıflar vardır.

Vakıf müessesesinin tarihçesi, kökeni ve işleyişi ile ilgili birden fazla görüş mevcuttur.¹ Tarihi bir geleneğin devamı olmaktan ziyade, İslâm hukukunda tanım ve formu bağlamında bütün unsurlarıyla İslâmın geliştirip tarihe hediye ettiği bu önemli kurum İslâm medeniyetine aittir.² İslâmî vakıf, diğer medeniyetlerdeki gibi sadece bir alanda sınırlı kalmamış, toplumsal hayatın farklı alanlarına nüfuz etmiştir.³ İslâm tarihinde ilk vakıflar daha ilk dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kurulmuştur. Daha sonraki süreçlerde de gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti ise, kendisinden önceki İslâm toplumlarının birikimini tevarüs etmekle kalmamış, bunları hem tatbikat hem hukukî açıdan geliştirmiştir. Para vakıfları bu gelişimin bir örneğidir.⁴

Bunun dinî, içtimâî hayatın bütün unsurlarına yansımaları yanında toplum ve ekonomi üzerindeki etkisi olmaktadır. Böylece beşerî sermayenin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmanın yanı sıra altyapı ve sosyal sermayenin kurulmasına yardımcı olması, iş imkanları fırsatları sunması, işsizliğin azaltılması ve istihdamın arttırılmasına katkıda bulunmak gibi olumlu yönlerde çarpan etkisine sahiptir. Bu girişim aynı zamanda toplumun ticari hareketliliğini arttırmaktadır.⁵

Bireyselliği her şeyden önce merkeze almak, toplumsal çıkarları ve fedakârlığı göz ardı etmek üzere modern çağın iki konuda İslâm'dan farklılaştığını görürüz. Bu iki husus, çağımızın en önemli sorunlarını oluşturmaktadır. İslâm iktisadı, doğal kaynakların adil ve meşru bir

¹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı’da Vakıfların Tarihi Gelişimi”, *Sivil Toplum Dergisi*, 15 (2006), 63-67.

² Vakıf müessesesinin İslâm dini ile birlikte ortaya çıktığı ve geliştiği genellikle kabul edilmektedir. İslâm Hukukunun diğer kısımlarında olduğu gibi vakıf müessesesinin de hukukî temelleri Hz. Peygamber tarafından atılmıştır. Bkz. Metin Sertçelik, *Kamu Kurumları ile İlgili Vakıflar* (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Uzmanlık Tezi, Ankara: 1995), 26.

³ Mehmet Genç, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, 42 (2000), 10.

⁴ Ebû Hanîfe’nin öğrencisi, Hanefî mezhebinin imamlarından biri olan İmâm Züfer para vakıfları mutlak anlamda cevaz vermektedir. Bkz. Kemâlüddin Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethi’l-Kadîr ale’l-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 6/203.

⁵ Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 208.

şekilde kullanımını öğretir ve bu kaynaklardan herkesin yararlanabileceği bir düzen sağlar. İslâm medniyetinde mücessem hale gelen vakıf müesseseleri bunu örneklerindendir. Dünya üzerindeki kaynaklar herkes için yeterli olsa da, bu kaynaklardan herkes eşit şekilde faydalanamamaktadır. İslâm, adalet ve ahlak üzerine kurulu bir düzenle bu dengesizliği gidermeye çalışır. İslâm iktisadında, insanların iktisadî davranışları vakıf gibi kurumlar aracılığıyla belirli yönlerde kanallı edilir. Sürekli fayda sağlayan müesseseler olarak, çeşitli toplumsal ihtiyaçları karşılamada daha etkin kullanılabildiğinden infak çeşitleri arasında vakıf müesseseleri önemli bir yer tutar.⁶

İslâm'da vakıf sistemi, bireylerin veya toplulukların hayır işlerine katkıda bulunmalarına ve toplumsal refahı artırmalarına imkan sağlar zira, toplumsal dayanışmayı güçlendirmek, genel refahı artırmak maksadıyla kurulan vakıflarda, toplumun ihtiyaçlarına yönelik uzun vadeli çözümler sunmayı amaçlanır. İslâm'ın dayanışma ve yardımlaşma ruhuyla uyumlu olarak vakıf kurma geleneği, İslâm toplumlarında birçok alanda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı döneminde büyük bir gelişme sağlamış ve birçok alanda toplumsal kalkınmayı desteklemiştir. Bunun örnekleri günümüzde birçok İslâm ülkesinde görmek mümkündür.

Bir vakıf, belirli bir iş amacı doğrultusunda faaliyet gösteren bir iştirak/şirket biçimini ifade edebilir. İslâm Hukukunun, şirketlerin yapısına ve işleyişine dair detaylı düzenlemeleri, tarafların zarar görmemesi, kapalılığın olmaması, fâize bulaşılmaması ve benzeri hususlara özel bir hassasiyeti içerir. Bu nedenle ortaklık faaliyetlerini belli sınırlarla tahdit etmektedir ancak, bu sınırlamaların bir işleme İslâm hukukunda emsal bulamama gibi bir durumu, emek, kazanç ve ücret belirsizliği gibi riskler getirdiği ifade edilmektedir. Tek taraflı yarar ve zarar durumunda bazı iştirak modellerine ve tüzel kişilikli ortaklık modellerine farklı bir yaklaşım benimsenmektedir.⁷ İki tarafın karşılıklı yarar ve zararı paylaşması, mağduriyet yaşanmaması açısından hassas bir tutum sergiler. Bu bağlamda sermaye şirketlerinde bazı iştirak modellerine bakışı kendine özgüdür.⁸ Bunun müşahhas örneği Para vakıfları ve işletilmesinde uygulanan ortaklık ameliyeleridir.

Kmu ve özel sektörün yetişemediği durumlarda destekleyici olarak yer alan ve üçüncü sektör olarak isimlendirilen bu tür kurumlar, genellikle kamu ve özel sektör arasında bir köprü

⁶ Bkz. Aydın Kudat-Nurgül Yel, “Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Vakıf ve Yoksullukla Mücadele Sempozyumu Kitabı*, ed. Mehmet Bulut vd (İstanbul: İZÜ yayınları, 2019), 99.

⁷ Aydın Kudat, “İslâm Hukukunda Temsil ve Amacı”, *Adam Akademi Dergisi*, 5/1(2015), 60-61.

⁸ Ahmed Mustafa Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevhî'l-cedîd* (Dimeşk: 2009), 3/306; Lerzan Yılmaz, “Anonim Şirketlerde Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması”, *Birinci Uluslararası Ticaret Hukuku Sempozyumu* (İstanbul: Marmara Hukuk Fakültesi Yayınları, 2008), 233.

görevi ifa ederler.⁹ Refah seviyesinin yükseldiği oranda ihtiyaçların da o oranda artmaya devam ettiği bilinmektedir. Nitekim zaruret ve hacet bağlamında “Hâcet, umumî olsun, husûsî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur”¹⁰ Bu bağlamda insan onuruna yaraşır düzeyde temel ihtiyaçlarını karşılaması ve gerekli olan kaynaklara ulaşabilmesi için zaruri ihtiyaçlar menziline hüküm almasına sebep olan bazı ortaklık faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ne var ki, İslâm iktisadî, şirketleşmeyi teşvik ederken, Kitap ve Sünnette bu konuda hem teşvik edici hem de uyarıcı ifadelerin bulunması, Müslümanların bu konuda tereddüt yaşamalarına yol açmıştır.¹¹ Bu nedenle para vakıflarındaki ortaklık ve işletme yöntemleri çerçevesinde bazı çekinceler oluşmuştur. Oysa topluluk halinde bir araya gelme, yani cemaat olma fikri, İslâm iktisadında büyük önem taşır çünkü; Allah'ın yardımı, toplulukla birlikte gelir. Yardımlaşma ruhunu canlandıran şirket faaliyetleri, sermaye, deneyim ve emek cemettiğinde yani bir araya getirdiğinde, bereketli ve helal kazanç kapıları açılır. Dolayısıyla, şirketleşme sürecinde bereket vardır.¹²

Fetihler sonucunda genişleyen İslâm coğrafyasında İslâm âlimleri, İslâm'ın temel kaynaklarındaki hassasiyetleri muvacehesinde bu konuyu tafsilatıyla ele almışlardır. Mevcut örf ve nassların ışığında kendi çağlarının ihtiyacına göre sistemli bir vakıf müessesesi hukukunu geliştirerek, insanların iştirak işlemlerinde hak ve sorumluluklarına hukukî çözüm bulmaya çalışarak, tarihi süreç içerisinde konuyla alakalı farklı tanım ve yaklaşımlarla zengin bir teorik külliyat oluşturmuşlardır.¹³ Özellikle meseleye fıkıh ekolleri açısından bakıldığında fakihlerin farklı yaklaşım ve yorumları, ortakların hak ve sorumluluklarının sınırlarının tahdidi noktasında günümüz şirket ortaklarının sorumluluklarını kritik etmede ışık tutacak ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.

Vakıfların bir kısmı toplumun kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulur. Bu kurumların finansmanını sağlamak üzere de ikincil vakıflar kurulur.¹⁴ Üretim, yatırım ve ticaret

⁹ Bkz. Ercan Bayık, “Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama” (İstanbul: Okan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 44-46.

¹⁰ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1300), mad. 32.

¹¹ Sad 38/24; Ebû Davûd, *Buyû'*, 27.

¹² Bkz. Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, “Ticaret”, no: 2289 (İstanbul: Çağrı Yayınları 1981), “Ticârât” 69 (No. 2137-2307)

¹³ İş dünyasında örflerin önemli bir yeri vardır. Bu sebeple “tüccar arasında maruf olan, meşrut gibidir” sözü bir hukuk vecizesi olarak Mecelle’de yerini almıştır. Örneğin emek-sermaye ortaklığının tarafı olan mudarib iş seyahati için araba, nakliye için gemi kiralayabilirken, iş seyahati için gemi kiralayamaz çünkü iş seyahati için gemi kiralamak iş dünyasının örfü değildir. Şirketler, örfün doğurduğu kurumlardır. Örfler zamanla değişebildiği gibi şirketlerin de çağa göre değişmesi doğaldır. Bkz. Enver Osman Kaan, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 90.

¹⁴ Yasin Yılmaz, “Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri”, *Dinî Araştırmalar Dergisi* (Haziran, 2014), 44; Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi* (Ankara:

gibi alanlarda faaliyette bulunan bu ikincil vakıf grubu, bir yandan kaynakların ve servetin belli ellerde toplanmasının önüne geçmesi suretiyle iktisâdî hayatın adil bir şekilde dönmesinde aktif rol oynarken, diğer yandan bu kaynakların işletilmesi kanalıyla halka inerek, sosyal kalkınmanın sağlanmasında önemli rol üstlenmiş olmaktadır.

Para vakıflarının tanzim ve işletilmesi sürecinde iştirak ve ortaklık organizasyonları bu muvacehede değerlendirilebilir. Söz konusu birikim, özellikle birinci dünya savaşından sonra günümüze kadar hızla gelişen ortaklık işlemlerini İslâm hukuku açısından tahlil etme fırsatı vermektedir. *İki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık*¹⁵ şeklinde iştirak faaliyetiyle tezahür eden kalkınma, sosyal refah, infak için zenginlik ve paylaşım gibi mefhumlar, İslâm dininin önemseydiği, tasvip ettiği ve teşvik ettiği hususlardır. Vakıf ameliyesi bunun müşahhas örneğidir. Teorik ve pratik açıdan yoksulluğu yok etmek ve insan onuruna yaraşır bir hayat standartını sağlamak için gönderilmi olan İslâm dini, ekonominin ilgilendiği konularda da kuralları olan mükemmel bir hukuk sistemine sahiptir.

*“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*¹⁶ mealindeki ayet buna delildir.

Bugün genel bir deyişle ekonomi ilmi, iktisadî problemlerin giderilmesi ile ilgilenmektedir. Kapitalist bakış açısı ile iktisadî problemlerin kaynağına yaklaştığından problemlerin nedenini insani ihtiyaçların çok olmasına ve buna karşılık eldeki kaynakların kıt olmasına bağlamaktadır.¹⁷ Hâlbuki İslâm iktisadında Yüce Allah’ın yeryüzünde yarattığı kaynakların insanlık için yeterli olduğu düşüncesi vardır ayrıca, ihtiyaçların sınırsız olması iddiası ne kadar gerçekçidir. Kaynakların iktisatlı ve adil dağılım ve paylaşımı değil de aç gözlülük ve doyumsuzluk dürtüleriyle yetersiz addedilmesi de tartışılmalıdır.¹⁸

Para vakıflarının önemi, öncelikle insan kaynakları aracılığıyla toplumu geliştirmeyi, bireylerin ve toplumun bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemesi ve

VGM Yayınları, 2008), 29.

¹⁵ Muhammed Revvâs Kal’aci, *Mu’cemu’l-lugati’l-fukahâ* (Umman: Dârü’n-Nefâis, 1988), 261; Ayrıca bkz: TTK, mad. 124, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6102&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 25.02.2024); TBK, mad. 620, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6098.pdf> (Erişim: 25.02.2024).

¹⁶ el-Maide 5/3.

¹⁷ Yunus Kutval, “İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi,” *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1/2 (2017), 8-9.

¹⁸ Kur’ân’da, insanın yaşamına uygun hale getirildiği ve dünya nimetlerinin insanın hizmetine sunulduğu belirtilir ancak; tüm nimetler insanın emanetindedir: Bkz. Vâkıa, 56/63–65, 68–69, 71–72; el-Bakara 2/31; Âli İmrân, 3/14; İsrâ, 17/70; A’râf, 7/10; Lokman, 31/20; Tâhâ, 124; 18/Kehf, 46.

kalkınma sürecinde bu nesillerden yararlanmaya özen göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Vakıfların toplum ve ekonomi üzerindeki etkisi; beşeri sermayenin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunması ve altyapı ve sosyal sermayenin kurulmasına yardımcı olması, işçi istihdam etme fırsatları sunması, işsizliğin azaltılması ve istihdamın arttırılmasına katkıda bulunması gibi birçok şekilde tezahür etmek etmektedir. Bütün medeniyetlerde farklı tezahürleri olan toplum yararına hizmet veren müesseseler bulunmaktadır. İslâmiyetten önceki devirlerde vakıf benzeri müesseselerin var olduğu söylenebilir ancak; “sadaka-ı cariye, aslının hapsi meyvesinin tesbili”¹⁹ şeklinde özetlenen forumda vakıf ameliyesi, bir malın mülk edinme hakkını durdurmak intifa hakkını kamuya devretmek iken yararlanma hakkını da insanlara ve topluma tahsis etmek vakfın tanım ve hukukî kapsamı içerisindedir. Bu husus, şahsi malların kamu hizmeti görececek kuruluşlara dönüştürülmesi şeklinde de açıklanmaktadır.²⁰ Vakıf müessesesinin iştirak/ortaklık vasfının ihyası nispetinde toplumsal katkıları ile iktisâdî döngü içerisindeki oran ve çarpan tesiri artabilir. Çalışmamızın ileriki safhalarda üzerinde durulacak olan bu olgu, aynı zamanda tezin problematik boyutunu teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

1. Çalışmanın Konusu, Kapsamı ve Önemi

Çalışmada, İslâm hukuku açısından vakıf ameliyesini, vakfa mahal olanı, (mal/ayn/şey) amaç ile şartname açısından vakıf sermayesinin işletilmesinde ortaklık türleri ele alınmaktadır. İslâm hukuku klasik kaynakları, bu bağlamda Osmanlı dönemi vakıf tecrübesi, özellikle para vakıflarının işletilmesinde uygulanan yöntemler incelenmekte, hukukî ve tecrübi birikim ışığında günümüz şartlarına göre daha verimli ve etkin bir şekilde ihya ve inşa modelleri araştırılmaktadır. Buradan hareketle, İslâm hukukunda vakıf ameliyesinin mahiyeti, tanzim ve işleyişi, tarihi boyutu ve çağımızdaki yeri, dinî ve içtimâî boyutu, bunun yanında ortaklık türleri ve işletme yöntemleri çalışmanın ana konuları dahilindedir. Şirketleşme yoluyla vakfın kendi gelirlerini nasıl artıracığı, buna bağlı olarak nasıl daha verimli ve etkili olacağı husus konumuz dahilinde araştırılmaktadır. Yine para vakfı varlıklarının farklı ortaklık yöntemleriyle elde ettiği gelirleri vakfın projelerine yönlendirmesine tanıdığı imkanlar ile para vakıflarında sermayenin değerlendirilmesinde dinamikliği ve işlem maliyetlerinin düşük olmasından ötürü kazandığı esneklik sayesinde daha etkili bir şekilde içtimâî ve iktisâdî hayatta üstlendiği rolün tesip be tahlil konunun kapsamı dahilindedir.

¹⁹ Şemseddin Ebubekir Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: ts), 7/27.

²⁰ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 29.

Bu bağlamda para vakıfları sermayesinin işletilmesinde uygulanan ortaklık türlerinin belirlendiği ve analizinin yapıldığı bu çalışmada, genel manada vakıf müessesesi, altyapıyı oluşturacak düzeyde menkul ve para vakıfları ele alınmakta, konunun bütünselliğini sağlamak üzere İslâm hukuku ve meri hukuka göre şirket türlerine de yer verilmektedir.

Vakıf varlıklarının şirketleşme yoluyla nasıl daha etkili bir biçimde kullanılabileceğine dair pratik deneyimlerin de yer aldığı konu kapsamında, vakıf sermayesinin toplum yararına yönelik projelere, üretim, yatırım ve ticaret gibi alanlara yönlendirilmesiyle, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin nasıl temin edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yöntemlerin, vakıf sermayesinin çeşitli sosyal ve iktisadî projelerin finansmanında etkin bir çözüm sağlayabileceği düşünülmektedir. Son zamanlarda para vakıfları, günümüz katılım finansına²¹ mikro bazda örnek teşkil edebileceği düşüncesinden hareketle ilgiye mazhar olmakta ve değişik açılardan bilimsel araştırmalara konu edilmektedir.²² Vakıfların özellikle para vakıfları olgusunun tanımını ile sermayesinin iştirak yoluyla işletilmesinin akademik ölçekte incelenmesi suretiyle yeni ve alternatif sayılabilecek bir finansman modelini ortaya koymak, yatay kalkınma, sosyal sermaye ve kâr amacı gütmeyen bir organizasyonun sağlayabileceği yüksek iktisadî ve toplumsal değeri vurgulamak ve vakıfların şirketleşmesi veya iş dünyasıyla daha yakın ilişki kurmaları sonucunda, beraberinde getirdiği avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymak konu kapsamında önem arz etmektedir. Dolayısıyla çalışma, pratik açıdan, para vakıflarında farklı ortaklık önerilerini sunarak içtimâî ve iktisadî kalkınmada nasıl daha etkin bir şekilde işlev görebileceğini ortaya koymaya çalışır.

2. Çalışmanın Problem ve Alt Problemleri

Varlıklarının tamamı veya bir kısmı paradan müteşekkil olan vakıflarda sermayenin işletilmesinin İslâm hukuku açısından tanım çerçevesi, hangi yöntem veya iştirak kategorisine dahil olduğunun, olabileceğinin tespit ve analizi, çalışmanın problematik boyutunu oluşturduğu söylenebilir. Para vakıflarında hem ana sermayenin ibkası ve yararalarının devamına halel

²¹ İslâmî katılım finans, nakdi veya ayni sermayenin ve helal hizmetlerin, ekonomik, sosyal ve kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla İslami yatırım yöntemleri çerçevesinde sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Münzir Kahf, *Meḥûmu't-temvîl fi'l-iktisâd el-islâmî: tahlîlün Fikhî ve iktisâdî* (Cidde: el-Me'hadü'l-İslâmî li'l-Buhûs ve't-Tedrib, 2004), 10.

²² “Para vakıflarıyla İslâmî bankaların ortaklıklar yerine daha az riskli ve daha kısa vadeli olan finansman yöntemlerini tercih ve tatbik etme noktasında benzeştiği söylenebilir. Para vakıfları ve İslâmî bankalar arasında her ne kadar birtakım benzerlikler olsa da önemli farklar da bulunmaktadır. Nitekim para vakıflarında mülkiyet kişilerden çıkıp Allah'ın mülküne yani kamuya ait olmaktadır. Katılım bankalarında ise böyle bir durum söz konusu olmayup bankanın sahibi veya sahipleri bulunmaktadır.” Bkz. Muhammed Emin Durmuş, “Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşletme Yöntemleri, *İKAM Araştırma Raporları/İslâmî Sosyal Finans No:16, İslâm İktisadî Araştırma Merkezi* (İstanbul 2021), 6.

gelmemesi için İslam hukuku çerçevesinde tedbirlerin alınması konunun temel problemlerindendir. Para vakıflarının tarihi süreç içerisinde katettiği gelişim ve ifa ettiği fonksiyonlarını günümüz iktisâdî anlayışıyla tam olarak betimleyebilme mevzuu tartışmalara mahal olmaktadır. Osmanlı tecrübesini de sürerece katarak söz konusu uygulanan/uygulanabilen/uygulanması mümkün olan ve önerilen ortaklık türlerini İslâm hukuku açısından analiz etmek, bu mevzudaki tartışmalı hususları akademik ölçekte tahlil etmeyi gerektirir.

Çalışmada cevabı aranacak problemlere örnek olarak bazı hususlar aşağıda zikredilmektedir. İslâm Hukukunda para vakıflarının tanzim (düzenleme) ve in'ikâd (akdin hukukî varlık kazanması) formülasyonu, fikhî mezhepler ışığında bunun üzerinde terettüp eden hukukî sonuçlar nelerdir? Para vakıflarında sermayesinin işletilmesinde ortaklık yöntemleri nelerdir. Bunların teorik çerçevesi ve pratik sahadaki yansımaları nasıl olmaktadır? Para vakıflarının iştirak ameliyesinin mer'î ticaret hukukuna göre kurulan şirketlerle uyum ve entegrasyonu ne düzeyde mümkün olabilir. Vakıf şirketi kurmanın formülü İslâm hukuku açısından nasıl gerçekleşir? Osmanlı döneminde para vakıfları öncelikli olarak hangi amaçlarla kurulmuş ve süreç içerisinde nasıl işletilmiş, bu vakıf türüyle ticaret ve kredilendirme nasıl gerçekleşmiştir? Para vakıfları bağlamında şirketlerin kuruluş ve işleyişindeki İslâm hukukunun hassasiyeti günümüz iktisâdî hayata müspet ve menfî açıdan yansımaları nelerdir? Ortaaklık türlerini tanım ve kazandıkları kişilik hüviyeti ile günümüz şirketler hukukuyla ne derece örtüşmektedir? Günümüzün gelişen iktisâdî hayatta meydana çıkan adı konulmamış ortaklık faaliyetleri, sınırları belirtilen iştirak türlerine tahmili mümkün müdür?

3. Araştırmanın Amaçları

Çalışmanın birinci amacı para vakıflarının sermayesinin işletilmesinde uygulanan ortaklık türlerini, işleyiş yöntemlerini ortaya koymak, klasik fıkıh kaynaklarından yararlanarak, Osmanlı tecrübesini de sürece katarak günümüz içtimâî ve iktisâdî şartlarda bazı iştirak yöntemleri ve işletme modellerini ortaya koymak şeklinde ifade edilebilir. Vakıfların sosyal kalkınma üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu malumdur. Dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik program ve projeleri destekleyerek kamunun bu alandaki yükünü paylaşmak suretiyle toplumsal kalkınmaya nasıl katkıda bulunabilirliğini ortaya koymak amaçlamaktadır.

Çalışmamızın konusunu teşkil ettiği üzere bir amacı da para vakıflarının şirketleşme yoluna giderek hem sermayesini artırabilme hem de bu sayede üretim, yatırım ve ticaret gibi

alanlara yönlendirerek dinî ve toplumsal faydasını en üst düzeye çıkara bilme yöntemlerini ortaya koymaktır. Çalışmamızın ileriki safhalarda üzerinde durulacağı üzere bazı İslâm ülkelerinde örnek projeler görülebilmektedir. Osmanlı döneminde de bunun örnekleri mevcuttur.²³ Buradan hareketle, para vakıflarında şirketleşme, vakıflara kendi finansman kaynaklarını oluşturma ve işletme yeteneği kazandırarak daha uzun vadeli sürdürülebilirlik kazanması, finansmanlarını kendi faaliyetlerinden elde eden vakıflar, projelerini daha etkili bir şekilde yönetme ve geliştirme yollarını aramak araştırma hedefleri arasındadır.

Şirketleşme kanalıyla, vakıfların iş dünyasıyla ne ölçüde iş birliği yapabileceğini ve daha büyük toplumsal etki sağlamaya nasıl katkı sunabileceğini ortaya koymak, buna dayanarak iş birlikleri, toplumsal sorunların çözümüne daha geniş kaynaklar ve uzmanlık sağlayabileceği hususunu incelemek çalışmanın amaçları arasındadır. Kâr amacı gütmeyen kurumlardan biri olarak para vakıfları Osmanlı döneminden uzun zaman sayılabilecek süreçte hayatiyetini devam ettirmekle beraber çağımızda, vakfın getirisi piyasa şartlarına göre vakfın hedeflerini gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu bağlamda para vakıflarının sermayelerini iştirak yoluyla işletilmesiyle topluma temel sağlık,²⁴ eğitim²⁵ ve altyapı²⁶ gibi ihtiyaçları karşılayacak birer kalkınma model denemeleri olarak ortaya koymak çalışmanın amaçları dahilindedir. Amaçlar ve beklenen yararları bağlamında araştırma şunları hedeflemektedir.

İçinde vakıf kurumlarının bulunduğu üçüncü sektör diye bilinen kâr amacı gütmeyen organizasyonların yer aldığı çok ortaklı, büyük sermayeli ve tüzel kişilikli şirketlerin kuruluş işleyiş ve ortakların sorumluluklarının etraflıca tahlilini yapmaktadır. Buna mebni olarak meseleye olumlu bakan, mahzurlu gören ve bazı noktalarda düzeltme yapmak suretiyle cevaz veren İslâm âlimlerinin yaklaşımlarını mukayeseli olarak kritik etmek, özellikle klasik dönemlerde adı konulmamış birden fazla kişi tarafından birlikte gerçekleştirilen mal ve hizmet

²³ Günümüzde yasal olarak para vakıflarının kurulabildiği bazı ülkelerde nakit fonlar ve banka hesaplarıyla vakıflara iştirak edilebilmektedir. Bkz. Muhammed Emin Durmuş, “Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri”, *Banka Dışı İslâmî Finansal Kuruluşlar*, ed. Salih Ülev (İstanbul: Akademi Yayınları, 2021), 86.

²⁴ Ahmet Kala, “Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesive Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 70.

²⁵ Eğitim, ta’lim ve bunların yapıldığı mekanların tamiri için örnek para vakfı için bkz. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 3, Sayfa: 24-25, Sıra: 630.

²⁶ Vakıflar gerçekleştirdikleri altyapı yatırımlarıyla han, bedesten ve dükkanları, vakfa gelir getirmek üzere vakfın akarı olarak kayda geçirir. Böylece ticaret-sanayi sitelerini ilgili meslek birliklerine kiralar ve ortaklaşa mal ile hizmet üretimini gerçekleştiriyorlardı. Bkz. Kala, “Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesive Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri”, 70-71.

Üretim biçimlerine, İslm hukukunun yaklaşımını ortaya koymaktadır. İslm hukukunun gayeleri muvacehesinde günümüz iktisd hayatın zaruriyatı haline gelmiş farklı formatlarda, gelişim arz eden iştiraklerin benzer olaylara sebep ve hikmetlerini de vurgulamak suretiyle tahmil etme imkanlarını araştırmak, böylece zengin kllyatı olan İslm hukukunun gücü, vsatı ve baēlayıcılıēı da ortaya koymaktadır. şirketleşme yoluyla vakfın daha büyük toplumsal etki oluşturmasına imkan tanıyabilir. Kr amacı gütmeyen bir vakıf, kr amacı güden şirketlerle iş birliēi yaparak daha geniş kaynaklara ulaşabilir ve projelerini genişletebilir. Bu sayede, vakfın iş dünyasındaki yeniliklere erişim saēlamasına ve özel sektörle daha yakın iş birliēi yapmasına imkan tanır. Bu, daha etkili çözümler bulma ve projelerde daha fazla inovasyon saēlama fırsatı doēurabilir.²⁷

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle bilimsel araştırma tekniklerine baēlı kalınmış, akademik çalışmalarda dikkat edilmesi gereken temel ortak kriterler, ilke ve tavsiyelerine dikkat edilmiştir. Para vakıflarının işletilmesinde uygulanan ortaklık türlerinin belirlenmesi ve analizi sürecinde, bu alanda yapılmış akademik çalışmalardan yararlanılarak tanımlayıcı ve analitik bir yaklaşım benimsenmiş, vakıf sermayelerinin şirketleşme yoluyla nasıl daha etkili bir biçimde kullanılabileceēine dair pratik deneyimlere de göz atılmıştır. Tanımlayıcı yaklaşımın benimsendiēi araştırma yönteminde Osmanlı dönemi vakfiyelerinden yararlanılmaktadır. Arşiv belgeleri ıřıēında para vakıflarının işletilmesinde ortaklık türlerinin tespit ve analizi yapılmakta bu konuda akademisyen ve araştırmacılar tarafından kaleme alınan çalışmalar gözden geçirilmektedir.

Para vakıfların srec içerisinde geirdiēi aşamaları anlatmaya yönelik tarihsel yaklaşımın yanı sıra, vakıfların önceki yatırım deneyimlerine yönelik araştırmalardan elde edilen sonuçları, bu alanda kaleme alınan çalışmaları analiz etmek için tanımlayıcı analitik yaklaşım benimsemektedir. Bu baēlamda genel olarak vakıf kurumu özel olarak para vakıflarıyla alakalı fıkıh mezheplerinin klasik kaynakları, çeşitli kuruluş ve resmi kurumlar arşivlerindeki vakfiyeler müvacehesinde tespiti ve bunun gemişteti pratiēi ile günümüz

²⁷ “Günümüzde gerek küresel iktisd döngü gerekse fert ve toplumların iktisd hayatı şirketler etrafında şekillenmektedir. Para vakıfları baēlamında şirketlerin bilgi, beceri ahlak ve hukuk sorumluluklarının bilincine sahip olanlar hissedarları kanalıyla daha kalıcı, daha uzun ömürlü daha kazançlı ve katma deēer saēlaması yanında ülkenin iktisd gelişmesine ve istikrarına ciddi katkılar saēlayabilir.”

Bkz. Kudat, “İslm Hukukunda Temsil ve Amacı”, 62-63.

ortaklık şartlarında uygulanabilirliği olmak üzere çalışma yönteminin sacayaklarından biri tespit diğeri analizdir denilebilir.

Çalışmamızı hazırlarken İslām hukukunda vakıf müessesesi, tarihi süreci, bu süreç içerisinde meydana gelen itimāi, dinī ve iktisādī gelişim ve değişimler muvacehesiyle söz konusu müessese etrafında teşekkül eden örf, içtihat ve tecrübi birikim nazar-ı dikkate alınmıştır. İslām hukukunda şirket, vakıf müessesesi ve iştirak, söz konusu vakıf mallarının iştirak kanalıyla ticaret, yatırım ve üretim alanlarında değerlendirilmesi hususundaki hukkī altyapı ve pratikteki yansımalar tespit ve analizi yapılmıştır. Bu arada günümüz şirketler hukuku açısından şirketler, özellikle iştirakçi ve tarafların sorumluluklarıyla ilgili kaynaklarımızın söz konusu tezle alakalı konuları, bu alanda yazılmış eserler ve akademik tezler, yazılan makaleler incelenmiş, fıkıh usulü ilkeleri yanında rfi ve itihadī hükümler birikimi gibi fr-i fıkıh eserlerinden istifade edilmiştir.

5. Literatür Taraması

Vakıf ve para vakıfları konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla para vakıflarında sermayenin işletmesinde iştirak yöntemleri, ortaklık modelleri ve Osmanlı dönemi tecrübesi, vakfiyelerde yer alan kavram ve anlatımların muhtevası ile günümüz itimāi ve iktisādī hayatın gerektirdiği ortaklık türlerini bütüncül olarak ele alınan çalışma olmamıştır. Bu durum, araştırmamıza özgünlük kazandırdığı düşünülmektedir.

Çalışma bağlamında önem taşımasından dolayı konuyla ilgili kavramlar tanım ve anlatımlar farklı mezhepler açısından ele alınmaya çalışıldı. Arşiv belgeleri ışığında vakfiye senetlerinde yer alan kavram, yöntem ve ortaklık türleri İslām hukuku açısından tahlil edildi. Konunun iktisādī ve itimāi boyutunu dikkate alarak, alanın günümüz uzmanlarının yaklaşımlarına da yer verildi. Her bilim dalının derinlemesine anlaşılması temel terimlerine ve anlatım biçimlerine bağlıdır. Dolayısıyla, vakıf müessesesinin de kendine özgü bir literatürü ve bunun yaygın olarak kullanılan ifadeleri olması kaçınılmazdır. Birden fazla türevleri bulunan vakıf kurumunu ihatalı olarak kavrayabilmek için bazı alanlarda yeterli düzeyde bilgi bütünlüğü gerektiği kanaatindeyiz. Vakıf literatürüne ait anlatım ve kavramların etimolojik ve semantik manasını bilmek, Fıkıh'ı-Makasıd, el-Hiyel'ř-şer'iyye, Fıkıh'ı-Vāki' ve Fıkıh'ı-Evleviyat alanlarında yeterli düzeyde vukufiyete sahip olmayı gerektirir. Başta Osmanlı dönemi olmak üzere, çoğu mahtutat halde bir kısmı da transkript edilmiş arşiv vesikalarında yer alan anlatımların tanzim edildiği dönemleri göz önünde bulundurarak hangi manada kullanıldığını tespit etmek, vakfiye kavramlarının, zaman ve zemin bağlamında kültür, dil, örf edebiyat

açısından o dönemde hangi manalar karşılığında kullanıldığını iyi bilmekte fayda vardır.²⁸

Yaklaşık 200 senelik Selçuklu ve yaklaşık 600 yıllık Osmanlı vakıf tecrübesini anlayabilmek için o devirlerin hukûkî, dinî ve örfî alanla alakalı terminolojisini bilmek gerekir; ayrıca Osmanlı dönemi vakıf in'ikâd formülasyonunu, para vakıflarının nakit sermayesinin işletme yöntemlerini, iştirak türlerini, bunların ilişki halinde olduğu kurum ve merkezleri de bilmekte fayda vardır.²⁹

İslâm fıkhnın bir kavramı etrafında mezheplerde bazı farklılıklar olabilir.³⁰ Hukûkî sonuçlarının da doğal olarak birbirinden farklı olarak tezahür etmeye sebep olan tanımdaki bu farklılıkları, genel olarak vakfa mahal olan varlıklar, bu varlıkların temlik hususu ile vakfın/vakıf sermayesinin işletme hususunda temerküz ettiği söylenebilir.³¹ İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden para vakfının; fıkıh mezhepleri ve fakihler tarafından hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen varlığın mülkiyeti gibi hususlarda nispeten farklı kanaatler taşıması sebebiyle kayıtlardaki tanımları da farklı olabilmektedir.³² Alandaki bu yaklaşımların günümüze yabsımaları söz konusudur. Çalışmada yer alan vakıf terimleri ile mevzu ile alakalı fikhî kavramların tanım ve istihdam kapsamı konusunda, başta temel kaynaklar olmak üzere literatürden istifade edilmekle beraber, “Osmanlı dönemi Rumeli Para Vakıfları” adlı çalışmanın mukaddime cildindeki hukûkî ve iktisâdî kavramlardan istifade edilmiştir.³³ Özellikle para vakfi ve şirketlerle alakalı klasik kaynaklarda yer alan kavramların mezhepler içerisindeki kabullerinden hareketle çağımızdaki pratik hayatta karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ihtiyaç ve imkan nispetinde İbn Abidin’in “*Reddû'l-Muhtâr*”,³⁴ el-Merğnânî'nin “*el-Hidâye*”,³⁵ İbn Kudâme'nin “*el-Muğnî*”,³⁶ el-Mavsîlî'nin “*el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*”,³⁷ Buhûtî'nin

²⁸ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti.” *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938): 1-6), 3.

²⁹ Mehmet Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, ed. Mehmet Bulut (İstanbul: İZÜ Kütüphanesi Yayınları, 2019), Mukaddime, 13/45-47.

³⁰ Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn* (Beyrut: ts.), 5/223.

³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/87; Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (16-17. yüzyıllar)* (İstanbul: 2002), 319-344.

³² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları), 42/479-486; Aydın Kudat, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2017), 258.

³³ Araştırmacı tarafından hazırlanan bölüm için bkz. Mehmet Bulut, vd, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları* (İstanbul: İZÜ Kütüphanesi yayınları, 2019), Mukaddime, 13.

³⁴ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ala'd-dürri'l-muhtâr*, thk. ‘Âdil Ahmet Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvid (Riyad, Dârü ‘Âlemi'l-Kütüb, 2003).

³⁵ Burhâneddin el-Merğînâni, *el-Hidâye* (Kahire: 1966)

³⁶ Ebû Muhammed Muvañakkuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968).

³⁷ Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr* (İstanbul: 1984).

“*Keşşâfü'l-Kinnâ*”,³⁸ Ahmet Cevdet Paşa’nın içinde yer aldığı heyet’in “*Mecelletü'l-Ahkami'l-Adliyye*”³⁹ ile Ali Haydar Efendi’nin “*Şerhu Mecelletü'l-Ahkami's-Şeriyye*”,⁴⁰ Burhâneddîn et-Trablusî’nin “*el-İs'âf fî Ahkâmi'l-Evkâf*”,⁴¹ Vehbe Zuhaylî’nin “*el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühu*”⁴² adlı eseri ve mukayese kısmında Hayreddin Karaman’ın “*Mukayeseli İslâm Hukuku*”, İslâm Hukukunun gaye problematiği konusunda da İbn-i Aşur’un “*Makasidü's-Şeriati'l-İslâmiyye*”, mer’i hukukta Fatih Bilgili, ve Ertan Demirkapı’nın “*Şirketler Hukuku*”,⁴³ Osman Şekerci’nin “*İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri*”⁴⁴ ve Abdulaziz İzzet el-Hayyât’ın, “*eş-Şerikat fî's-Şeriati'l-İslâmiyye ve'l-Kanuni'l-Vad'i*”⁴⁵ gibi eserlerden yararlanılmıştır.

Vakıf ve Para vakıfları özelinde müstakil ve literatür bağlamda Türkçe, Arapça ilmi eserler kaleme alınmıştır. Tezimizde istifade edilmeye çalışılan söz konusu eserlerden bazıları burada zikretmek gerekirse: Ömer Lütfi Barkan, “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler*”,⁴⁶ “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri*”,⁴⁷ Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi. “*İstanbul Vakıfları Defterleri*”,⁴⁸ “*Bir İlim olarak İslâm İktisadı*”,⁴⁹ “*İslâm İktisadı-Toplu Makaleler 2*”,⁵⁰ “*Türk iktisat Tarihi*”,⁵¹ Ali Himmet Berki, “*İslâm’da Vakıf Sahih ve Gayrisahih Nevileri*”,⁵² “*Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler*”,⁵³ “*Vakfa Dair*

³⁸ Mansur b. Yunus b. Salahaddin İbn Hasen b. İdris Buhûti, *Keşşâfü'l-kinnâ ‘an metni'l-iknâ’* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1982).

³⁹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1300).

⁴⁰ Ali Haydar, *Dürerü’ hükkâm şerhu mecelleti’l-ahkâm* (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1912).

⁴¹ İbrâhîm b. Mûsâ et-Trâblusî, *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf* (Mısır: Kahire, 1296).

⁴² Ahmed Mustafa Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd* (Dimeşk: 2009).

⁴³ Fatih Bilgili, -Ertan Demirkapı. *Şirketler Hukuku* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2013).

⁴⁴ Osman Şekerci, “İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri”, *1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad Yayınları, 1997).

⁴⁵ Abdulaziz İzzet el-Hayyât, *eş-Şerikatu fî's-Şeriati'l-islâmiyye ve'l-kanuni'l-vad'iyye* (Ürdün: Vizaretü'l-Evkaf, 1971).

⁴⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler” *Vakıflar Dergisi* (2, 1942).

⁴⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1 (1981), 39-46.

⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi. *İstanbul Vakıfları Defterleri* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970).

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Bir İlim olarak İslâm İktisadı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi İslâm İktisadı Özel Sayısı/16* (Ekim 2010), 23.

⁵⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı – Toplu Makaleler 2* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005).

⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş* (İstanbul: 2013), 193.

⁵² Ali Himmet Berki, “İslâm’da Vakıf Sahih ve Gayrisahih Nevileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1-4, 1957), 19-26.

⁵³ Ali Himmet Berki, “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *Vakıflar Dergisi* 9-13 (1965).

Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler”,⁵⁴ “*Vakıflar*”,⁵⁵ Mustafa Akdağ, “*Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*”,⁵⁶ Ahmet Akgündüz, “*İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi*”,⁵⁷ ve “*İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*”,⁵⁸ Sabahaddin Zaim, “*Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri*”,⁵⁹ Abdulkadir Attar, “*Türkiye’de Para Vakıfları Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Bunlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme*”,⁶⁰ Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya, “*Vakıflar Kaynakçası*”,⁶¹ Süleyman Kaya, “*Para Vakıfları Üzerine*”,⁶² Ebû Bekir e-Hassâf, “*Ahkâmü’l-Vakf*”,⁶³ ve Hilâl b. Yahya’nın, “*Ahkâmü’l-Vakf*”.⁶⁴

Arşiv belgelerinden vakıf tahrirâtı, kâdî sicilleri, muhasebe kayıtları, mevzu hakkındaki uygulamaları aksettiren fetvalardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda 15. asırdan Cumhuriyet dönemine kadar binlerce vakfiye incelenmiş; Anadolu, Trakya ve Balkanlar olmak üzere Osmanlı hakimiyeti altındaki coğrafyada tanzim edilen binlerce para vakfı belgeleri taranmış; Bunlardan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Rodoscuk Şeriye Sicilleri, Edirne Şer’iye Sicilleri, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi gibi arşivlerden 300 civarı belge kayıtlarına tezde yer verilmiştir. Yine literatür bağlamında imkan nispetinde yararlanmaya çalışılan ve alanla ilgili eserleri bir araya cemedan kaynak çalışmalar da mevcuttur. Müessesat-ı hayriyye ve para vakıfları mevzuunda araştırmacılar için bu gibi çalışmalar kolaylık sağlamaktadır. Hüseyin Çınar ve Miyase Koyuncu Kaya tarafından hazırlanıp Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında yayımlanan *Vakıflar Kaynakçası* adlı bibliyografik çalışma bu konuda geniş malumat veren değerli bir eserdir. Bu eser, yurtiçi ve yutdışında, akademik alanda veya bu alan dışında, Türkçe ve başka dillerde, kitap, tez ve makale bazında ulaşılan eserlere yer verilmiştir. Eser 2014 yılına kadarki çalışmaları kapsamaktadır. Para vakıflarının akademik ölçekte ele alınması söz konusu tarihten sonra daha fazla bir ivme kazandığı söylenebilir.⁶⁵

⁵⁴ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler* (Ankara 1966).

⁵⁵ Ali Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: 1944).

⁵⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (İstanbul: Tekin Yayınları, 1979).

⁵⁷ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012).

⁵⁸ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988).

⁵⁹ Sabahaddin Zaim, “Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 5 (1987), 209-213.

⁶⁰ Abdulkadir Attar, “Türkiye’de Para Vakıfları Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Bunlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55/2 (2020), 861-862.

⁶¹ Hüseyin Çınar-Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015).

⁶² Süleyman Kaya, “Para Vakıfları Üzerine”, *Türkiye araştırmaları Literatür Dergisi* (1/1, 2003, 189-203), 196.

⁶³ Hassâf, *Ahkâmü’l-vakf* (Kahire: 1904).

⁶⁴ Hilâl b. Yahya, *Ahkâmü’l-vakf* (Pakistan: Haydarâbad, 1355).

⁶⁵ Bkz. Hüseyin Çınar- Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü

Abdulkadir Attar tarafından 3. *Sektör dergisi* 'nde yayınlanan para vakıflarıyla alakalı katalog da bu konuda değerli bir çalışmadır ancak; bu çalışma belli makale ve tezleri ele aldığı görülmektedir.⁶⁶ Bu çalışma makale başlığından anlaşıldığı üzere, sadece para vakıflarıyla münhasır görülmekte ve 2022 yılına kadar olan çalışmaları ele almaktadır. Bu alanda geniş malumat ve değerli analizler içermekle beraber bu konuda kaleme alınan bazı makale ve tezleri içermektedir.⁶⁷ Bir ekip akademisyen tarafından hazırlanan 14 ciltlik (Mukaddime cildi Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak hazırlanmıştır) “Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları” bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olduğu söylenebilir. Yine Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017 yılında sadece para vakıflarına tahsis edilmiştir bir sayısı mevcuttur.⁶⁸

Cihanşümül ve devamlılık vasfının doğal gereği olarak İslâm'ın temel iki kaynağı olan Kitap ve Sünnette insanoğlu için maslahatların bariz olduğu konularda ayrıntılı hükümler yer almaktadır. Diğer konularda ise vazedilen temel ilkeler muvacehesinde hükümlerin belirlenmesi için sınırları çizilen çerçeve oluşmuş, bu çerçeve dahilinde zaman ve zemine göre içtihatların yapılmasını ümmete bırakılmıştır. Tedvin döneminden günümüze kadarki süreçte gerek mezheplerin farklı yaklaşımları gerekse mezhepler içi yaklaşımlar muvacehesinde geniş bir perspektif ortaya konulduğunu bu açıdan farklı yaklaşımları istinbat etme imkânının mevcut olduğu görülmektedir.

Konuyu seçmenin sebebi kısaca anlatmak gerekirse: Para vakıfları çağımızda kâr amacı gütmeyen ve kamu ile özel sektör yanında üçüncü bir organizasyon olarak, iktisâdî ve sosyal sahada yer almaktadır. Osmanlı döneminde söz konusu vakıfların birden fazla alanda, birçok ortaklık ve işletme yöntemiyle değerlendirildiği görülmektedir. Bu ortaklık türleri ile işletme yöntemlerinin bir arada ele alınması gerektiği kanaati hasıl oldu. Ayrıca vakıf müessesesinin şirketleşme ve kurumsallaşma cihetiyle gelişmesi yeteri düzeyde ivme kazandığı söylenemez. Bu durum, İslâm dünyasında vakıf sektörünün özellikle iktisâdî hayata katkısının düşük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, hukûkî düzenlemeler dahil altyapıyı hazırlamak için mevzuatın tamamlanması ve entegrasyonun sağlanması gerekir. Bu bağlamda söz konusu alanda akademik ölçekte yapılacak çalışmalar katkı sağlayabilir.

Yayınları, 2015). Bu çalışma Ahmet Kılıç tarafından Kitabiyat, Vakıflar Genel Müdürlüğü Dergisi, 2016 tarihli 45. Sayısında tanıtılmıştır.

⁶⁶ Bkz. Abdulkadir Atar, “Türkiye’de Para Vakıfları Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Bunlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 2020, 55(2), 842-866

⁶⁷ Bkz. Aydın Kudat, Semih Ceyhan, “Para Vakıflarının Temel Prensipleri ve Yönetimi”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* (2020, 55/4), 2557-2578.

⁶⁸ Bkz. Adam Akademi Dergisi açık erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi/archive?y=2017#y2017>

İslâm İktisadında şirketleşmenin yatırım, üretim ve ticaret olmak üzere üç temel alanı olup hedeflerinde, ekonomide en çok problemlerin çıktığı, yoksulluğa yol açan olan riba, aldanma ve belirsizliği engellemek vardır. Osmanlı dönemindeki para vakıfları ve işletme yöntemleri deneyimi, önemli bir örneği teşkil etmektedir. Bu örnek günümüz iktisadî şartlarına uygun olarak yeniden formüle edilebilirse, özellikle Müslüman ülkeler için sosyal kalkınmada ve gelir adaletinde büyük bir başarı sağlayabilecek bir sistem olabilir. Yine konvansiyonel bankalar yanında, katılım banka kurumlarının finans piyasasında giderek yükselen bir trend ile yer alması, söz konusu bu finans kurumlarının mikro örneği mesabesinde olan para vakıflarının şirketleşme yöntemleriyle işletilmesi, etrafındaki meselelerin akademik ölçekte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu kurumla alakalı bazı hukûkî noktalar ile fikhî kaygılarının ve çalışma alanlarının tayin ve tahdidi gibi hususların bilimsel çalışmalara mahal edinilmesi, ancak yakın zamanda yaygınlaştığı görülmektedir.

Klasik fıkıh kaynaklarında dağınık ve farklı bölümlerde ele alınan bu konu, modern fıkıh kitaplarında konularının kapsamlı bir şekilde ele alındığını veya kamusal ve özel amaçlarının doğru bir şekilde araştırılması gerekir. İslâm hukukunun genel ilke ve amaçları çerçevesinde, mütehasıs âlimlerin içtihat mekanizmasıyla toplumun ihtiyaçları ışığında ele alınması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Gerek kamu ve özel teşebbüste gerekse özel teşebbüsün bir türü sayılan ve içinde vakıf müesseselerinin de yer aldığı sosyal sermaye/üçüncü sektör (thirdsector) diye bilinen kâr amacı gütmeyen (non-profitorganizations) organizasyonlar olsun daha önce yaygın olmayan ortaklık türleri, sözleşme ve işlem türlerinin gelişmesini gerektiren gelişim ve değişimler yaşanmaktadır.⁶⁹ İslâm hukukunun bu gelişmelere karşı konumunu, yaklaşımını netleştirmesi gereken bir husus olarak görülmektedir zira, yaşadığımız çağda bir şekilde bu tür organizasyonlarla yollarımız çakışması kaçınılmaz bir haldir. Bu nedenle İslâm hukuku açısından tanım ve çerçevesi tam belirtilmeyen ortaklık türü ve iktisadî organizasyonların hak ve sorumlulukları bu ortaklıkların fikhî hükümleri açısından açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Genellikle gelir elde ederken aynı zamanda toplumsal fayda sağlama amacını güden vakıf ortaklıkları vardır. Bunlar belirli bir sektörde faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen bir kuruluşun bir parçası olarak yer alabilir. Bunu yaparken de birden fazla cihette ortaklık yoluna

⁶⁹ Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, genellikle sosyal, çevresel veya kültürel amaçlar için faaliyet gösterirler. Amacı toplumun refahını artırmak olan bu kuruluşlar, sosyal adaleti, eşitlik ve sürdürülebilirlik gibi değerlere odaklanarak toplumda olumlu bir etki yaratmayı hedeflerler. Bkz. İbrahim Uslu, *Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği* (İstanbul: İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 14.

gidilebilir. Ortaklıkta mal ve işleri karıştırmak söz konusudur. Akit sonucu meydana gelen ortaklık hakkında mezheplerin tanım farklılıkları sonucu kategorilerin farklılığına yol açmaktadır. Para vakıflarından oluşan vakıf sermayesinin işletilmesinde, söz konusu farklı yaklaşımların tezahür ettiği görülmektedir. Çalışmada bahsi geçen bu hususlar ele alınmakta ve söz konusu alanda yapılan çalışmalardan farklı olarak hukûkî boyutu yanında Osmanlı dönemi tecrübesini sürece katmak suretiyle ve günümüz sosyal, iktisâdî hayata entegre olabilecek ortaklık yöntemlerini ortaya koymaya çalışmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA VAKIF, PARA VAKFI VE ORTAKLIK

Bu bölümde genel anlamda vakıf müessesesi, sonra bunun bir kısmını teşkil eden para vakfı, akabinde tezimizin temel mevzuuna altyapı hazırlamak ve bütüncül bakışı sağlayacak oranda şirket ve ortaklık konusu ele alınacaktır.

1. 1. Vakıf

İnsanlık tarihinde, toplumun ihtiyaçlarını karşılama amacıyla karşılıksız olarak kurulan bazı kurumlarının varlığı bilinmektedir. Bu amaca matuf olarak oluşturulan yapılar genelde vakıf olarak adlandırılmaktadır. Fiiliyatta eski zamanlara dayanmakla birlikte, kurumsal ve hukukî yapısıyla vakıf, İslâm medeniyetiyle şekillenmiştir.⁷⁰ Tarihi süreç içinde farklı isimlerle yer almakta olan vakfın İslâm'ın etkisi ve Müslüman toplumun teveccühüyle anlam ve önemi geçmiş dönemlere kıyasla daha da artmıştır.

Vakıfların tekamül ederek ulaştığı en parlak dönemi, Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü devirde olduğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı medeniyeti bütün dünyada hayırla yâdedilen bir vakıf medeniyeti olarak bilinmektedir. Bu izdihar ve gelişimin temelinde, "hayır/salih amel" niyeti, kişinin affına ve cennete girmesine vesile olabilecek sadaka-ı cariyeye mesabesinde sevap kaynaklarının oluşturulması ve vakfedilen unsurların Allah'ın mülkü olarak kabul edilmesi gibi güçlü dinî referanslar bulunmaktadır.⁷¹

Günümüz sosyal devlet anlayışı içinde, merkezi ve yerel yönetimlerin gerçekleştirmesi gereken birçok hizmetin vakıflar tarafından yerine getirildiği tarihi kayıtlarla anlaşılmaktadır. Bu vakıflar, yolda kalmışlardan fakirlere, bakıma muhtaçlardan düşkünlere, özörlöülerden kendi başlarına yaşayamayanlara yardıma kadar geniş bir hizmet yelpazesine sahipti. Aynı zamanda, hasta bakımı için kurulan şifahanelerde maddî gücü olmayanlara ücretsiz ilaç temini gibi hizmetleri sağlamak için gelirlerinden idaresine kadar detayları bireyler tarafından düzenlenen vakıflar, o dönemde devlet eliyle gerçekleştirilebilecek hizmetleri yerine getirmiştir.⁷²

⁷⁰ Bülent Köprölü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/3-4 (1951), 490.

⁷¹ Tahsin Özcan, "Bir Osmanlı Vakıf Geleneği Olarak Para Vakıfları ve Günümüzde Uygulama İmkânları", *Vakıf Medeniyeti Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı* (Ankara, 2007), 76-77.

⁷² Muhammed Kemal Bostan, "Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi", *The Place and Importance of Foundations in Ottoman, The Journal of International Scientific Researches*, 2/7 (2017), 127.

İnsanlık tarihinin kurumsal nitelikli en önemli dayanışma örneği olan vakıf ameliyesi üzerinde İslâm hukukunda tafsilatlı bir külliyyat oluşmuştur. Bu minvalde vakfın tarifi, hukukî mahiyeti, meşruiyeti, rûknü, lüzûmu (bağlayıcılığı), sıhhat şartları, tevliyet/mütevelli misyonu, vakfın idaresi ve vakıf davalarına yönelik idari ve hukûkî denetim gibi hususlar etraflıca ele alınmıştır.

1. 1. 1. Vakfın Tanımı ve Hukukî Dayanakları

Dinî hüviyetli ilimlerde tanımlar önem arz etmektedir. Sonuçlar tanımlar üzerine terettüp etmektedir. İfade etmek gerekir ki, vakıf konusunda klasik fıkıh kaynaklarında olmasa da yakın zamanda kaleme alınan eserlerde kavram kargaşasından söz edilebilmekte, son zamanlarda akademik platformlarda yapılan tanım ve anlatımların birbirini tutmadıkları müşahade edilmektedir. Kavramların hangi bağlamlarda ve ne şekilde kullanıldığını anlamakta genellikle alanın uzmanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Her bir disiplin kavramının kendine has özellikleri vardır ve diğer disiplinlerdeki kullanımından farklı muhtevaları bulunabilir. Bazı terimlerin birbirinin yerine kullanıldığı da gözlemlenebilir.

Dinî ve hukûkî kaynaklarda terimlerin eş anlamlılık veya zıt anlamlılık oranlarını da dikkate almak gereklidir. Burada önemli olan bu kavramlar bir çalışma sahasında kullanıldığında tabirin içeriğinin “ne”liğinin anlaşılması veya hangi içerikte kullanıldığının tespit edilmesidir.⁷³ Dolayısıyla belli bir ilmî disiplinde, ifade ve kavramların hangi içerikte kullanıldığı önem arz etmektedir. Mesela, Osmanlı dönemi vakfiyelerinde istirbâh veya irbâh kavramlarının sadece murâbaha ortaklığına değil, başka işlem ve iştirak türlerine de teşmil edilebildiği görülmektedir. Yine ğille ve istiğlâl terimi bir fıkıh terimi olarak akit türlerinden belli bir varyanttaki bey’ bi’l-İstiğlâl anlamında değil, genel anlamda verimli yöntemlerle değerlendirip işletmek gibi bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Kanaatimize göre her bir sahanın kendine ait ıstılahi problemleri olabildiği gerçeğinden hareketle, özellikle Osmanlı dönemi para vakfı müesseseleri ve bunların finansman kaynakları ile işletilmesi konusunun bazı kesimler tarafından tartışmalara mahal olmasına yol açan sebeplerden biri, vakfiyelerde kullanılan kavramlar ile anlatımların farklı anlamlarda yorumlanmasıdır. Mesela, “*durdurma, bırakma, alıkoyma, ayırma, bağlama*,⁷⁴ *bir malı veya mülkü -satılmamak kaydıyla- bir hayır işine bağışlama*,” anlamlarında vakıf,⁷⁵ *bir mülkü kamunun menfaatine veya bir hayır işine*

⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Bulut, vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/45.

⁷⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, 5/223; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/359.

⁷⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, 4/144; Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/28.

te'bîden, yani devamlı olarak terk eylemek olarak açıklanmıştır. Çağdaş İslâm alimleri şöyle de tarif etmişlerdir: “Allah’a yakınlaşma niyetiyle asıl malın sürekli veya geçici olarak dondurulması ve onun gelirinin vakfın belirlenen amacı doğrultusunda harcanması”.⁷⁶ Vakıf, habs ve tesbil aynı anlamda kullanılmaktadır.⁷⁷ Bazen sadaka ve tasadduk olarak yer alırken, Hadislerde tahbis/habs olarak geçmektedir.⁷⁸

İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden ve bir hayır müessesesi olan vakfın hukukî niteliği, kurucu unsurları, bağlayıcılık kazanması ve vakfedilen malın mülkiyeti gibi hususlarda alimlerin farklı kanaatleri olmasına binaen tanımları farklılık göstermemektedir. Sözlük olarak “tutmak, durdurma, alıkoyma, hapsedme”⁷⁹, ayırma, bağlama, bir malı veya mülkü -satılmamak kaydıyla-bir hayır işine bağışlama, bırakma” anlamlarına gelen⁸⁰ vakıf, “bir kimseyi veya bir şeyi alıkoymak, durdurmak, kımıldatmamak, tutmak ve hapsedmek” gibi manalara gelmektedir.⁸¹ Yine “bir hizmetin gelecekte yapılması için bir kimse tarafından belli şartlarla ve resmi bir yolla ayrılarak bırakılan, mülk ya da para” olarak ifade edilir.⁸² Sözlük anlamına benzer içerikte, bir mülkü kamunun menfaatine veya bir hayır işine *te'bîden, yani devamlı olarak terk eylemek* olarak açıklanmıştır.⁸³

Vakıf malını vakfeden kişi demektir. Vakfedilen mal ise “mevkûf”, “Mahal-i vakıf” denilmektedir.⁸⁴ Vakfedilen mal, malum ve muayyen olmak ve vakfedildiği zamanda vâkıf’ın mülkünde olması gerekir. Vakıf sözcüğünün çoğulu ise “evkaf”tır. Sermayesi gerek para, menkul gerekse gayrimenkul olsun vakıf ameliyesi, “İhtibas, tahbis ve tesbîl” olarak da ifade edilmiştir. Bu manada habs kelimesinin çoğulu ise “ahbas” şeklindedir.⁸⁵ Klasik kaynaklarda bu mefhum farklı ifade edildiği görülmektedir. “Durmak, hapsedmek ve alıkoymak”, gibi fiiller anlamında vakıf, günümüz de ise bir kurumu anlatmak için kullanılmaktadır. Medeni hukuk açısından vakıf, bağımsız bir hak süjesi meydana getirmek üzere mal veya hakların belirli ve

⁷⁶ Refik Yûnus el-Mısırî, *el-Evkâf fıkhan ve iktisâdan* (Dimaşk: Dârü’l-Mektebî, 1999),10.

⁷⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 4/144.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ala’d-dürri’l-muhtâr*, 4/337; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-hidâye* (Beyrut: Dârü’l-Fikir, 1990), 3/422.

⁷⁹ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-‘ayn*, 5/223; Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: ts), 328.

⁸⁰ Kal’eci, *Mu’cemu lugatu’l-fukaha*, 1/508; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları), 42/475; Mevlüt Sarı, *el-Mevarid* (İstanbul: 1982), 1676.

⁸¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl’l-Mulhtar*, 3/40.

⁸² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), 4/144.

⁸³ Müessesetu Dari’l-Maarif li’l-Fikhi’l-İslâmî, *el-Mevsu’atü’l-fikhiyye* (Kum, ts.), 11/33, 66-81.

⁸⁴ Ali Himmet Berkî, *Vakıflar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay,1944), 40; Fikret Eren, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, 5. *Vakıf Haftası Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1988),196.

⁸⁵ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 1/55; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 419

sürekli bir amaca tahsis edilmesidir.⁸⁶ Bu anlamıyla vakıf, bir malı başkalarının müdahalelerinden men etmek olarak tanımlanmaktadır.⁸⁷ Osmanlı uygulamasıyla çağımızda, "evkaf" (vakıflar) şeklindeki ifadesini bulmuştur.⁸⁸ Vakıfnamelere baktığımızda "haps, men", tesbîl, tasadduk ve vakf" tabirlerinin de sıkça kullanıldığını görmekteyiz. tedir.⁸⁹ Hanefî kaynaklarında ve Osmanlı uygulamasında daha çok vakıf kelimesi ve türevleri kullanılırken Şâfiîler, Mâlikîler ve Zâhirîler habs kökünden gelen kelimelere yer verirler. Bazı fikhî eserlerde, vakıf karşılığında sadaka kelimesi kullanılmıştır.⁹⁰ Medeni Kanun yürürlüğe girdikten sonra, tarihsel bir anlam yüklü olan "vakıf" terimi yerine belki de kaynak alınan yasanın dilimize çeşitli komisyonlar tarafından çevrilmiş olması sonucu "tesis" terimi kullanılmıştır ancak; yaygın kullanım vakıf şeklinde olmuştur.⁹¹

Para vakfı müessesesi, özellikle Osmanlı döneminde Hanefî mezhebine göre uygulanan bir kavram olarak, sadece "vakıf" lafzıyla yeterince ifade edilemeyecek kadar geniştir, Durağan ve statik bir anlam taşıyan Ebû Hanîfe'nin tanımı, vakıf müessesesinin aktif, dinamik ve hayatın farklı alanlarını içine alan yapısını tam olarak karşılayamamaktadır. Bu sebeple, özellikle de dışarıdaki hayatta gerçekleşen olaylara dayanan fikhî hükümler açısından vakıf kavramının metodolojik olarak daha detaylı ve geniş bir tanım ile ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Vakıf kavramı, bir yönüyle ayakta durmayı (vakfe) ifade etse de, "müessesat-ı hayriye"yi yani hayır işlerini sürdürmeyi ve zarar görmesine engel olmayı tam anlamıyla ifade etmekte yetersiz kaldığını düşünüyoruz. Bu sebeple, vakfiye belgelerinde sıkça "haps", "tasadduk" ve "menetme" gibi benzer terimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Hanefî kaynaklarda bu terimin sıklıkla geçmesi, vakfın kalıcı olması şartının önemini vurgular; zira Ebû Hanîfe, taşınır malın vakfını bu nedenle caiz görmemiştir. Bu bağlamda, kalıcılık (te'bîd) ve vakıf kavramı arasında sıkı bir ilişki bulunabilir. Peygamberimiz, vakıf yerine "habs" kelimesini kullanmış, Şâfiî ile Malikî hukukçular da bu terimleri Hz. Peygamber'in hadislerine bağlı kalarak kullanmışlardır.⁹² Hanefîlerin büyük çoğunluğu, işin başından itibaren "vakıf"

⁸⁶ TMK, mad. 101/1

⁸⁷ Nazif Öztürk, *Menşe-i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 27.

⁸⁸ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Mısır: Dârü'l-Hidâye, ts), 6/369.

⁸⁹ Râgıp el-İsfahani, *el-Müfredat*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Beyrut: 1997), 480-481; Firuzâbâdî Meccuddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: 1986), 3/205.

⁹⁰ Günay, "Vakıf", 32/476.

⁹¹ Bülent Köprülü, *Medeni Hukuk* (İstanbul: Der Yayınları, 1984), 554; Jale Akipek, *Şahsın Hukuku* (Ankara: 1961), 328.

⁹² İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensari, *Lisan'ül-arab* (Mısır: Kahire, 1961), "hbs", 6, 44; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 15/520.

terimini kullanmayı tercih etmekle birlikte, bazı Hanefî âlimleri, konu başlığı olarak "Vakıf ve Sadaka" yı birlikte kullanmışlardır.⁹³ Bu noktadan hareketle düzenlenecek vakfiyelerde ve şartnamelerde tanımlamalardan doğan hukukî mülâhazaların göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İslâm hukukunun bir terimi olarak anlamı "*kendisinden yararlanmak mümkün ve caiz olan bir malı, devamlı olarak Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), bir hayır cihetine tasadduk etmektir.*"⁹⁴ Vakıf işlemiyle, mal artık vakfedenin mülkiyetinden çıkarak Allah'ın mülkiyetine geçer. Bu tür bir malın yönetimi, vakıfnamedeki şartlara ve genel ilkelere göre gerçekleşir. Vakfın, "*Allah yolunda hapsetmek ve yararını insanlara ait olmak üzere tamamıyla tahsis etmek üzere bir 'ayn'*" şeklinde tanımlandığı ve genellikle gayrimenkul bir varlık olduğu düşünülse de, örf ve âdetlere dayanarak para vakıflarına da izin verilmiştir.⁹⁵

Vakfiye, bir vakfın kuruluş amacını, vakfedilen varlıkların envanterini, bunların nasıl işletileceğini ve vakfın gelirlerinin nereye harcanacağını belirten ve kâdî/mahkeme kararıyla resmiyet kazanan bir belgedir.⁹⁶ Bazen vakıfname ve vakıf vesikası olarak yer almaktadır. Osmanlı döneminde vakfiyeler, İslâm hukukuna uygunluğu denetlendikten sonra kâdî⁹⁷ siciline kaydedilir ve kesinleşirdi.⁹⁸

Lehine vakıf yapılan kişi ve mahalle mevkûfun aleyh denir. Mevkûfun Aleyh'in tespiti, aynı zamanda vakfın gayesinin de tespiti anlamına gelir.⁹⁹ Vakfın işlerini vakfiyeye göre idare etmek üzere tayin olunan şahsa mütevellî adı verilir. Büyük vakıflarda mütevelliden başka kâtip, câbî (tahsildar) nazır gibi memurlar da görevlendirilir.¹⁰⁰ Gerek İslâm hukukunda gerekse Osmanlı tatbikatında lehine vakfın yapıldığı kişinin irade beyanı veya kabul şartı aranmamaktadır. Bu husus Türk Medeni kanununda da korunmuştur. Lehine vakıf kurulan kişi veya kişilerin belirlenmemesi durumunda dahi vakıf geçerli olarak kabul edilir.¹⁰¹

⁹³ Alaüddin Ebubekir el-Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-şanâ' i ' fî tertîbi 'ş-şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1997), 6/217.

⁹⁴ İbnü'l-Hümmam, *Şerhu fethi 'l-kadîr*, 5/40; el-Kubeyssî, *Ahkâmü'l-Vakf* (Bağdat, 1977), 1/75.

⁹⁵ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilâh ve Tabirler*, 45.

⁹⁶ Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmü'l-Evkâf* (İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1307), 3-7; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980), 4/284.

⁹⁷ Kadâ (kaza) kökünden ism-i fâil olan kâdî, fıkıh terimi olarak davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Bkz. Mecelle, md. 1785

⁹⁸ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2003), 16.

⁹⁹ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istilâh ve Tabirler*, 56.

¹⁰⁰ Tahsin Özcan, "Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları", *Üsküdar Sempozyumu-1* (düzenleyen Üsküdar Belediyesi) (İstanbul: 2004), 60.

¹⁰¹ Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul: Fakülteler Matbaası,

Kısaca ifade edilecek olursa, vâkıf yani vakfeden, diğeri mevkûf, yani vakfedilen şey ve vakfın menfaatlerinin tahsis edildiği mahal¹⁰² olmak üzere üç unsuru bulunan vakıf, Hanefilerin çoğunluğuna göre tek taraflı hukukî bir işlem olarak tanımlanmakta, vakıf işleminin hukuken geçerliliği vâkıf olan kişinin şifahi beyanı ile gerçekleşmektedir. Bir kişi gayrimenkulün vakfedilebilmesi için o malın Malikî olmak zorunludur. Sahih olması için mülk ve temlik gerekir. Gayrisahih vakıflar bu durumun bir istisnasını teşkil etmektedir.¹⁰³

Vakfiyeler ancak kâdî tarafından tescil edilip şer'î sicile geçirildikten sonra hukukî geçerlilik kazanır. Aslını kalıcı halde tutmak menfaatinden başkalarını yararlandırmak olan vakıf ameliyesinin in'ikâd ve işleyişinde örfî hukuk da yer almıştır.¹⁰⁴ Bu konuda, hikmet-i nazariye, hikmet-i ameliye kavramları göz önünde tutulmuştur. Para vakfı hakkında Ebû Hanîfe (ö. 150/767); bütün vakıflar sahihtir fakat bağlayıcı değildir. Dolayısıyla lüzûm ve muhayyerlik in'ikâd (akdın hukukî varlık kazanması), sıhhat (geçerlilik) ve nefâzlık (yürürlük ve uygulanabilirlik vasfı) hususunda bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵ İmâm Züfer (ö.158/775); para vakıfları mutlaka caizdir fakat bağlayıcı değildir. İmâm Ebû Yûsuf (ö. 18/798) vakıf işlemlerinde, nass, sıhhat, nefâz hususları üzerinde durmaktadır. Ona göre menkul vakıfların caizliği sınırlıdır.¹⁰⁶ İmâm Muhammed (ö. 218/805) ise te'âmül sıhhat nefâz hâkim kararından sonra olması gibi hususlar üzerinde durmakta ve örfî hukuku devreye sokmaktadır. Dolayısıyla cevâzı sınırlı değildir. Ebussuûd (ö. 982/1574) ve Bâlî Efendiye (ö. 960/1553) göre; Para vakfı caizdir. İstihsan, Mesalih-i mürsele, Örf ve Mu'âmele-i Şer'iyye gibi hususlarıyla görüşlerini gerekçelendirmişler. Civizade (ö. 952/1547) ve Birgivi (ö. 981/1573)'ye göre, para vakfı caiz değildir.¹⁰⁷ Bunlara göre söz konusu ameliyede tartışmalı olan Hile-i Şer'iyye, Beyü'l-İne vardır.¹⁰⁸ Zekât ve miras ihlalleri söz konusudur ayrıca, Mütevellilerin cehaleti de vardır. Buraya kadarki izahattan genelde vakıf işleminde, özelde para vakfında fikhî açıdan tartışmalara mahal olan dolayısıyla vakıfnâmelerin tanziminde özellikle para vakıfların kurulmasında dikkat edilecek hususlar şunlardır. Menkul ve gayr-i menkulün vakfının hükmü bağlamında, para vakfı, aynı bakî kalma şartı hususu, istismar, isti'mâl, istirbâh, istiğlâl ve ribâ,

1969), 157.

¹⁰² Ali himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi* 9-13 (1965), 4-5.

¹⁰³ Eraslan Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012), 152.

¹⁰⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayınları, 1982), 1/216.

¹⁰⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 598.

¹⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/341; Fahreddin Osman b. Alî Ebû Muhammed ez-Zeylâî, *Teb'yînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik* (Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ, ts.), 3/327

¹⁰⁷ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 223-226.

¹⁰⁸ Emrullah Dumlu, "17. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44.2 (ts), 333-337.

istibdâl ve tebdil, vech-i helal, vech-i şer‘î, müçtehidin onayı, örf ve gözlemin terettüp edecek hüküm açısından yeri¹⁰⁹ çalışmanın ileriki safhalarında yeri geldikçe bu hususlar ele alınacaktır.

Vâkıf, mevkûf ve mevkûfun aleyh ile beraber önemli bir husus var ki o da mevkûfun sürekliliği ve meyvesinin tesbilidir. Bunlar birbiriyle bağlantılıdır. Fıkıh âlimlerinin bu konudaki delillerine göre vakfa sermaye olarak bağış edilen paranın kalıcılığını garanti altına almak, meyvesini ve faydasını sağlamak ilkesinden hareketle aslını korumaya hassasiyet gerektirir. Paranın vakfedilmesinin caiz olduğu görüşü, İslâm hukuku ilkeleri açısından daha güçlüdür. Temel nasslarla çelişmediği, gabn, garar ve zararın olmadığı, örf ve taamülde yaygınlık kazandığı kamu yararı muvacehesinde cevaz verilmektedir. Asıl olan ibaha olup, yasak olmadıkça insanlığa faydası olan hususlarda insanların iyilik yapmalarına engel olmamaktır.¹¹⁰

Vakfın şartları şöyle özetlenebilir: Vâkıf temlik ve teberrua ehil olmak. Osmanlı’da kural olarak bir taşınmazın vakfedilebilmesi için o taşınmazın Malikî olmak zorunlu iken gayrisahih vakıflar bu durumun bir istisnasını teşkil etmektedir.¹¹¹ Vâkıf’ın rızası bulunmak, vâkıf’ın mahcur gibi kısıtlı olmaması, vakfolunan mal/sermayenin akar veya vakf-ı müteârif menkul olması, (nukûddan müteşekkil sermaye de buna dahildir) vakfolunan mal ayn olup deyn ve menfaat olmaması, (vucuh/itibar ve kredi buna dahildir) vakfolunan mal muayyen olması, vakfolunan malın vâkıf’ın mülkünde bulunması, (vakıf ameliyesinde en önemli husus mülk ve temlik konusudur) vakıf işleminin kesin, geçerli, bağlayıcı ve uygulanabilir olması, vakıfta hiyar-ı şart bulunmaması ve bu ameliyeden gayenin Allah’a kurbiyet ve ibâdet olması. Bu şartları ihtivâ etmeyen vakıf sahih değildir.¹¹²

Kısaca toparlamak gerekirse sahih vakıflar İslâm hukukuna uygun olarak kurulmuş ve işleyişleriyle uyumlu olan vakıflardır. Bu tür vakıflar, vakfedenin hukûkî ve mer’î prosedürlere tam olarak uyarak, bir de vakıf şartlarını belirlediği ve vakfın yönetimiyle ilgili mevzuata uygun düzenlenen vakıflardır. Gayr-isahih vakıflar ise, İslâm hukukuna uygun olmayan veya mer’î prosedürlere uygun olmayan bir de şartnamesi uygun olmayan vakıflardır.

¹⁰⁹ Aydın Kudat, “Bir Finans Enstrümanı Olarak Para Vakfı ve İn‘ikâd Formülasyonu”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 1/2 1 (Aralık 2015), 82-83.

¹¹⁰ İbrahim Kafi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 31/148.

¹¹¹ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi”, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012), 16.

¹¹² Akgündüz, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi”, 108; Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları Mukaddime*, 13/30.

Eğer vakıf şartları uyumlu değilse veya vakıf tevliyeti/yönetimiyle ilgili hukûkî gereklilikler yerine getirilmemişse, vakıf gayr-isahih olarak kabul edilir. Sahih ve gayr-isahih vakıflar arasındaki temel fark, vakfın kuruluşu ve işleyişiyle ilgili İslâm hukukuna uyumluluğudur. Sahih vakıflar hukûkî açıdan geçerli, muteber ve güvenilir kabul edilirken, gayr-isahih vakıfların geçerliliği ve hukûkî açıdan sorunludur. Bağlayıcılığı ve uygulanabildiğinde sorun vardır.¹¹³

Ehliyeti yerinde olan bir kişi mütekavvim olan mal varlığını vakfettim veya habs ettim demesi ile vakıf gerçekleşmiş olur.¹¹⁴ Bunların başka bir manaya ihtimalleri bulunmadığı için onu bağlar. Ebû Hanîfe'ye göre ise sadece bu kelimeleri kullanmakla vakıf bağlayıcı olmaz, vakfeden ondan rücu edebilir ancak; eğer bu ifade ile ölümünden sonrası için bunu vasiyet etmişse veya bir hâkim onun bağlayıcılığına hükmederse o zaman bağlayıcı olur. İmâmeyn ise bu ifade ile vakfın bağlayıcı olduğunu, mülkiyetin nakledileceğini ve bağlayıcılığının kabzedilmesine dayalı olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf ancak kabzetme ve elinden çıkarması ile bağlayıcı olur.¹¹⁵ Cumhura göre vakfın sarîh lafzı, bir kimsenin “bunu şuna vakfettim veya sebil yaptım ya da bunu şuraya hapsedtim” demesidir çünkü; bu lafızların bu mana için kullanımına dair insanlar arasında örf sabit olmuştur.

Hız. Peygamber'in Hız. Ömer'e şu sözüyle şer'î örfde buna eklenmiştir: “İstersen aslını tutar, meyvesini vakfedersin/sebil yaparsın”.¹¹⁶ Bazı Malikîler ve Şâfiîler bu lafızların vakıf için kullanılan kinaye lafızlar olduğu görüşüncesindedirler. Aynı şekilde “Bu malı falan kişiye tasadduk ettim veya haram kıldım ya da onun için ebedi kıldım” şeklindeki sarîh bir vakıf olur.¹¹⁷ Kinayeli ifadelerle yapılan vakıf ameliyesinde niyete bakılır. Böylece vakıfta sarîhin, kendi başına sarîh ve başkasıyla birlikte sarîh olmak üzere iki kısma ayrıldığı ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸

Vakfın rükünleri vâkıf (vakfeden), mevkûf (vakfedilen şey), mevkûfün aleyh (vakıf ciheti) ve vakıf lafzı olmak üzere dördtür. Ehliyet demek yani vakfetmeye ehil, hür, akıllı ve buluğa eren kişi demektir.¹¹⁹ Osmanlı mer'î hukuku'nda vakfeden, malvarlığı, irade beyanı ve amaç unsurlarıyla, Türk Medeni Kanunu'na göre ise malvarlığı, amaç ve tescil unsurlarıyla

¹¹³ Akgündüz, “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi”, 108.

¹¹⁴ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: ts), 4/297.

¹¹⁵ Mustafa b. Abdeh es-Suyûtî, *Metâlibu ulî'n-nuha fî şerhi ğayeti'l-müntehâ* (el-Mektebü'l-İslâmî, 1994), 4/273; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/597-598; Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib, *Muğnî'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc* (Beyrut:Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/376.

¹¹⁶ “إن شئت حبست أصلها وسبلت ثمرتها” İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Âdil Mürşid, Ahmed Berhûm (Dimaşk, 2013), 9/112.

¹¹⁷ Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-İknâ' fî halli elfâzi ebî şücâ'* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts), 2/382.

¹¹⁸ Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Haşiyetü'd-desûkî ale's-sarhi'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr ts), 4/74.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/241; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/217.

vakıf gerçekleşir.¹²⁰ Gerek İslâm hukukunda gerekse Müslümanların tatbikatında bu unsurlara özellikle amaç unsuruna ayrı bir ehemmiyet atfetmişlerdir. Nitekim Osmanlı dönemi vesikalarına bakıldığında vakfiyenin bidayetinde sadece kazanılacak sevap ve ahiret sevdası vurgulandığı görülür. Vakıf vesikalarının dibaceleri bu bağlamda önem arz etmektedir. Nitekim vakfiyelerin girizgahında Kur’ân, Sünnet ve sıklıkla şer’-i şerife vurgu yapılır, sonunda da “böylece şer’î mahkeme huzurunda her hususta dinî hükümlere uygun bir şekilde tescil edildi” yer alır. Hal böyle iken böyle bir vesikada yer alan bazı ifadeleri dine uymayan fâiz ve ribâ¹²¹ gibi, yasak ve haram kılınan anlamlara hamletmek bağlamla ne kadar uyumlu olur. Oysaki her bir disiplinin kendi anlatımına has bir bağlamı vardır. İçeriğinin de kendi tarafından doldurulan kendine has tabirleri vardır. Nitekim çağımızda herkesin müşteki olduğu hususlardan biri de kavram karmaşası gelmektedir.

Dinî hüviyetli alanda tanımların ve kullanılan kavramların bu açıdan önemi büyüktür. Öncelikle tanımlar, efradını cami, ağyarını mâni olmalıdır zira, dinî hükümler ve hukukî sonuçlar tanımlar üzerinde terettüp eder. Osmanlı dönemi vakfiyelerinde yer alan ifade ve kavramlar için de aynı mülâhazalar söz konusudur. Osmanlı döneminde tanzim edilen vakfiyelerde, özellikle para vakıflarında her bir kavram ve terkip bir bilinç üzere kayda geçilirdi. Diğer bir anlatımla şartnameler rastgele yazılmazdı.¹²² Metinler şer’î ve hukukî merciler tarafından denetlenir ve şahitler huzurunda tescil edilirdi.¹²³ Nitekim tanımında yer aldığı üzere, vakıflar belirli bir amaç için ayrılan mal veya geliri yönetmek, korumak ve kullanmak üzere oluşturulan vakıflar, belirli bir vakıf senedi veya şartnameye dayanarak faaliyet gösterirler.¹²⁴ Bu bağlamda tanım, genel olarak vakıfların temel işlevlerini ve kuruluş amaçlarını kapsamakla beraber, her ülkede vakıf kavramı ve vakıf kurumlarının işleyişi, o ülkenin yasal düzenlemelerine ve kültürel bağlamına bağlı olarak farklılık gösterebilir zira, müslüman toplumunun içtimâî ve iktisadî gelişmelerinden de bazı müesseseler de etkilenmiştir. Bu gelişmeler vakıfların çalışma şeklini etkileyebilmiş ve gelen haliyle toplum tarafından bu

¹²⁰ Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969), 157.

¹²¹ fâiz, bir yere ödünç olarak verilen paraya karşılık belli bir vade sonunda alınan kar, getiri ve nema anlamına gelmektedir. Ribâ ise İslâmî literatürde artma çoğaltma ve karşılıksız alınan fazlalık anlamında İslâm’ın haram kıldığı bir terimdir. Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/103; İsmail Özsoy, *Fâiz ve Problemleri* (İzmir: Nil Yayınları, 1994), 4-5

¹²² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 16.

¹²³ Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 42/479-486; Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1985), 33; Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/25.

¹²⁴ Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar*, 35-38.

kurumlar benimsemişlerdir. Mekanizmaları da bu çevresel değişimlere paralel olarak değişmektedir.

Vakıf, Kur'ân-ı Kerim 'de sarahaten geçmemektedir ancak; buna eşanlamlı oldukları düşünülen "iyilik, sadaka, ihsan ve hayır" gibi kelimelerin dolaylı olarak vakfı karşılayacakları söylenebilir, Bu kelimelerin vakfı teşvik ettiklerine hükmedildiğinden bu ayetleri zikretmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Bu konuya şu ayet(ler) örnek verilebilir: *"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız",*¹²⁵ *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her bir başakta yüz dane olan bir tohum tanesi gibidir. Allah hak edene kat kat verir. Allah, yardımı çok kapsamlı olan'dır, her şeyi bilen'dir."*¹²⁶ *"Sadaka veren erkeklerin, sadaka veren kadınların ve Allah'a iyi bir ödünç verenlerin, verdikleri katlanarak geri ödenir ayrıca, onlar için çok şerefli bir ödül vardır."*¹²⁷ *"iyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın."*¹²⁸ Burada kast edilen yardımlaşmanın en güzel şekilde tecessüm ettiği, dinî, içtimâî ve iktisâdî alanda semerelerinin ortaya çıktığı ameliyelerden biri de vakıftır denilebilir.

İslâm, hayırseverliğin yapısını başlangıcından bu yana detaylı bir şekilde kurmuş; Hz.Peygamber (s.a.v.) Müslümanları mallarının bir kısmını bağışlamaya teşvik etmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu bir gelenek haline gelmiştir. Zengin Müslümanların mallarının bir bölümünü bağışlamaları gerekmektedir.¹²⁹ İbn Ömer'in (Allah her ikisinden de razı olsun) rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: *"Ömer, Hayber'de bir arazi edindi ve Peygamber -Allah onu bereketlesin ve ona huzur versin-'in yanına geldi ve Dedi ki: "Ben bundan daha fazlasına sahip olmadığım bir arazi edindim, peki bunu bana nasıl emrediyorsun? O da: "İstersen onun kökenini alıkoyabilirim ve onu sadaka olarak verebilirim" dedi. Bunun üzerine Ömer onu sadaka olarak verdi. Aslı satılamaz, verilemez, miras bırakılamaz. Bilakis fakirlere, akrabalara, kölelere, Allah rızası için, misafirlere ve yolda kalmışlara verilen bir sadakadır. Onu takdir edene bir vebal yoktur; Velisi olarak ondan makul bir şekilde yemesini veya ona yatırım yapmayan arkadaşını doyurmasını emreder."*¹³⁰ Ebu Hureyre'den rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Ademoğlu ölürse, üç şey hariç onun işi sona erer. " :*

¹²⁵ Ali İmran 3/92.

¹²⁶ el-Bakara 2/261.

¹²⁷ el-Hadid 57/18.

¹²⁸ el-Maide 5/2.

¹²⁹ Koehler, B, Early, "Islamic Charities as Catalysts of Institutional Innovation", *Economic Affairs*, 30(3) (2010), 6–8.

¹³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ (Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1993), "Vesâyâ", 29 (No. 2620)

Devam eden bir sadaka, kendisine fayda veren ilim veya kendisine dua eden salih çocuk”¹³¹ Enes b. Mâlik (r. a) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Ebû Talha, Ensar arasında hurmalık mal yönüyle Medinenin en zengini idi. Malları arasında ona en sevimli geleni de Beyruhâ (bahçe) idi. Beyruhâ Mescid-i Nebevi’nin karşısında idi. Hz. Peygamber bu bahçeye girer ve içindeki güzel sudan içerdi. “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız”¹³² ayeti nazil olduğu vakit Ebû Talha Allah Rasûlüne gelip: ey Allah Rasûlü Allah Teâlâ “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız” dedi. Benim en sevdiğim malım Beyrûha’dır. Bana en sevimli gelen Beyrûha malımı Allah için tasadduk ettim. Sadaka hayrının Allah katında birikmesini umuyorum. Allah’ın razı olduğu cihete benim bu malımı sarfeyle ya Rasulallah. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Tuhaf şey. Bu mal kârlı bir maldır. Senin söylediklerini duydum. Benim görüşüm senin o sevdiğin malı akrabalarına hasretmendir, dedi. Ebû Talha yapacağım ya Rasûl Allah dedi ve malını akrabaları arasında taksim etti.”¹³³

İbn Ömer'den aktarılan bir rivayete göre, Hz. Ömer zamanında, Hz. Peygamber’in huzurunda, bir gün şahsi malı olan değerli bir hurmalığı vakfetmek arzusuyla başvurmuştu. O zamanlar, Hz. Ömer, gözünde en kıymetli ve en güzel olan bu hurmalığı vakfetmeyi gönülden arzu ediyordu. Hz. Ömer,

“Ya Resûlallah, gözümden en değerli ve güzel olan hurmalığa sahibim. Bu, tamamen helâl kazancım olan bir malım. Şimdi, duyduğum kadarıyla bu malı vakfetmek mümkündür,”

diyerek, Hz. Peygamber’e vakfetme arzusunu dile getirdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Hz. Ömer’e şöyle buyurdu:

“Bu hurmalığın aslını hapsederek, onun meyvesinden elde edilen gelir ile sadaka ve tesbil et. Artık bu mal satılamaz, hibe edilemez ve varislere geçemez. Yalnızca bu malın mahsulü, ihtiyaç sahiplerine infak edilir, onlara yedirilir.”

Hz. Ömer, Peygamber Efendimiz’in bu öğüdünü kabul ederek, hurmalığını bu şekilde vakfetmeye karar verdi. Vakfettiği malın gelirleri, Allah yolunda savaşan mücahitlere, esaretten

¹³¹ Ebu-l Hasen Müslim b. el Haccac Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih-i Müslim* (Beyrut: Dârü'l-İhyâ, ts.), "Vasiyyet", 14 (No: 1628); Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ et-Trablusî, *el-İs'âf fî ahkâmî'l-evkâf* (Mısır: Matba'atü Hindiyye, 1320/1902), 4-10.

¹³² Al-i İmrân, 3/92.

¹³³ Müslim, Vasiyyet 15 (1632); Buhârî, “Kitâbu’z-Zekât”, 43 (No. 1392); Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâü'l-kalîl fî tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 6/34.

kurtulmayı arzulayan kölelere, muhtaçlara, misafirlere ve en yakın akrabalarına verilmek üzere belirli şartlarla dağıtılmak üzere vakfedildi ancak; bu vakfin idaresiyle görevlendirilen mütevellîye, vakfin aslına zarar vermemek şartıyla, vakfin gelirinden örfe uygun şekilde faydalanma, hatta dostlarına yedirme konusunda herhangi bir yasak yoktu yani; vakfin idaresini üstlenen kişi, vakfin asıl malını koruyarak sadece gelirinden yararlanabiliyor, o geliri de vakfin amacına uygun şekilde harcayabiliyordu. Bu bağlamda, Hz. Cabir şöyle demiştir:

“Muhacirler ve Ensar arasında, parasını kalıcı bir hayır işine, satılamaz, bağışlanamaz ya da miras alınamaz şekilde vakfeden hiçbir kimseyi tanımıyorum.”

Bir diğer rivayette ise, Hz. Osman’dan aktarılmaktadır ki, Hz. Peygamber Medîne’ye geldiğinde, orada sadece Rûme kuyusundan tatlı su elde edilebilen bir kaynak vardı. Bu kuyu, o dönemde Müslümanların su ihtiyaçlarını karşılayabilen tek kaynaktı. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bu kuyu için şöyle buyurdu:

“Cennette, ondan çok daha değerli bir su kaynağı ile karşılık verilecektir. Rûme kuyusunu kim satın alır ve oradaki kovalarını, Müslümanların kovalarıyla eşit tutarsa, o kimseye büyük mükâfat verilecektir.”

Bu hadisten sonra, Hz. Osman bu kuyuya olan ilgisini ifade ederek, onu kendi öz malıyla satın aldığını belirtti. Bu rivayetler, hem vakıf anlayışının nasıl şekillendiğini hem de İslâm’da mal ve kazancın, toplum yararına nasıl yönlendirildiğini gösteren önemli örneklerdir. Hz. Ömer’in hurmalığını vakfetmesi, Hz. Osman’ın su kuyusunu satın alarak, toplumun hizmetine sunması ve Hâlid b. Velid Medine’deki hayır işlerinde kullanılmak üzere evini, aynı zamanda ölümünden kısa bir süre önce zırh, at ve kılıç gibi savaş malzemelerini de vakfetmesi İslâm’ın sosyal adalet ve hayır işlerine verdiği önemin güzel örneklerindendir.¹³⁴

Asr-ı saadette sahabe arasında vakıf ibadeti pek yaygındı. İmâm Şafii (ö. 204/820) vakıf ibadetini gerçekleştiren yetmiş sahabiye bilirim der¹³⁵ ve vakıf ameliyesinde farklı düşünenlerin büyük ihtimalle söz konusu hadislerden en azından bir kısmından haberdar olmadıklarını söyler.¹³⁶

¹³⁴ Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. (Kâhire: Dârü ihyâ’l-kütübî’l-Arabiyye, ts), “Zekâ”t, 11 (No: 2588); Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*. nşr. Ammar Tayyar (Dimaşk: Müessesetü’r-Risâle, 2011), “Menâkıb”, 18 (No: 3703).

¹³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San’ânî el-Yemenî, *eş-Şevkânî, Neylû’l-evtâr şerhu munteka’l-ahbâr*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallak (Suudi Arabistan: Demmâm, Dârü İbni’l-Cevzî, 2006), 6/129.

¹³⁶ Yahya Kemal Taştan, “Vakıflar Dergisi’nden Seçmeler – 2 Vakıfların Hukukî Mahiyeti/Fuad Köprülü”

Buraya kadarki tafsilattan hareketle sermayesi para olanlar dahil vakfın dinî açıdan hükmünü şu şekilde özetlemek mümkündür. Vakıf, teberru akitlerinden biridir. Hukukî açıdan durumu tek taraflı akitler arasındadır. Lehdarın onayı olmadan da vakfetme ameliyesini işar eden bir siğa/irade bebyanı ile gerçekleşir. Allaha kurbiyet ve insanlığa iyilik amacı taşıyan mâlî bir amel-i salihdir.

Çalışmanın ileriki safhalarında üzerinde durulacağı üzere İslâm hukukunda adalet ve hakkaniyete bağlı olmak kaydıyla karşılıklı rıza ve menfaatlara saygı meşru örf ve adetlere itibar edilmektedir ayrıca, para vakıflarının caiz olmadığına dair kesin kayıt yoktur. Akitlerde asıl olan mubahlıktır. İslâm hukukunda âyet veya hadisle açıkça düzenleme yapılmamış olan konularda sözleşme yapma serbestliği prensibi benimsenmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar"*.¹³⁷

Hanefî mezhebine göre, muamelat (ticaret ve karşılıklı ilişkiler) bağlamında, bir konuya dair açık ve belirgin fikhî tanımlar mevcut değilse, Müslümanlar arasındaki anlaşmalar ve akitler, fikhî hükümlerin genel ilkeleri ışığında, toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak serbest bırakılmakta ve bu tür akitlere uygunluk ve geçerlilik açısından geniş bir esneklik tanınmaktadır. Bu anlayışa göre, dinî hükümler net bir biçimde açıklanmamış veya mevcut soruya dair doğrudan bir hüküm bulunmamışsa, Müslümanların birbirleriyle gerçekleştirecekleri akitlerde, insan aklının ve ihtiyaçlarının gerektirdiği ölçüde, makul ve adil bir yaklaşım sergilenmesi esastır. Bununla birlikte, bu esneklik, akitlerin İslâm'ın temel ilkelerine ve adalet anlayışına aykırı olmamak kaydıyla geçerlidir yani; akitlerin taraflar arasında haksızlık, hile veya zulüm oluşturmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir. Müslümanların, iş ve ticaret hayatındaki ilişkilerinde karşılıklı rıza ve güven temel alınarak, bu tür anlaşmaların yapılmasına izin verilir ancak; yine de, her türlü akit, İslâm'ın temel ahlakî ve hukukî çerçevesine, toplumun yararına ve dinî değerlerin korunmasına uygun olmalıdır.

Hanefî mezhebinin bu yaklaşımı, esasında İslâm hukukunun canlı ve gelişmeye müsait bir yapıda olduğunu ve her dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir esneklik sunduğunu gösterir. Böylece, Hanefî fıkhi, katı bir şekilde belirlenmiş kurallardan ziyade, toplumun pratik hayatına, alışkanlıklarına ve günlük işleyişine uygun bir yöntemle yönlendirilir.¹³⁸ Karşı çıkanların gerekçelerinde muhtemel bazı menfi sonuçlar, su-i istimaller veya mübhem

(Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 189-190.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, "Talâk", 2; Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi sahihi'l-buhârî* (Beyrut: Dârü'lKütübi'l-İlmiyye, 1971), 6/50.

¹³⁸ Bkz. Merğînânî, *el-Hidaye*, 3/214.

gerekçeler yer almaktadır. Buradan hareketle, “Akitlerde asıl olan helal ve ibaha” olduğuna göre bu ameliye, insanlara genişlik ve iyilik sağlar.¹³⁹

Vakıflarla ilgili hükümler, akit nazariyesi ve ortaklık sözleşmeleri gibi karşılıklı işlemlerden daha geniştir. Din, iyiliği kolaylaştırmayı ve fâiz kapılarını kapatmayı amaçlar. el-Karafi, vakıf bölümünde şöyle der: *"Bu, Allah'a yakınlığın en güzel yollarından biridir."*¹⁴⁰ Paranın vakfedilmesinin her hangi bir şarta bağlı olmaksızın caiz olduğu görüşü, Mâlikî mezhebinin görüşüdür.¹⁴¹ Hanefiler de menkul şeylerin vakfedilmesinin caiz olduğunu savunurlar. Muhammed b. Abdullah el-Ensari der ki: *"Dirhemlerin vakfedilmesi mümkündür çünkü; bunlar sadece tüketilerek faydalanılabilir ve bunların karşılığı alınır ve kazançları vakıf amaçlarına sarf edilir."*¹⁴²

Netice olarak bütün tanımlarda yer alan ve en kuşatıcı terkiib olan, *"Aslını hapsedip menfaatini tasadduk etmektir."*¹⁴³ şeklindeki ifade, öz ve Hz. Peygamber tarafından yapılan tanıma benzemektedir.¹⁴⁴ Burada mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Allah'ın mülkü haline gelir. Böyle bir malın yönetimi artık vakıfnamedeki şartlara ve genel esaslara göre olur.¹⁴⁵

1. 1. 2. Vakfın İn'ikâdı ve Vesikasının Tanzimi

İslâm'da Allah için mülkünü bağışlamak ve ebedileştirmek amacıyla hapsedmek anlamında vakıf ameliyesi, "En hayırlı insan, insanlara faydalı olandır"¹⁴⁶ ilkesinin ruhunu canlı tutmaktadır. Müslümanlar, bu yüce gayeye yönelik olarak hem menkul hem de gayrimenkul varlıklarını vakfetme yoluna gitmişlerdir. Vakfın uygulanma aşamasında, bazı hukukî konular tartışmalara sebep olmaktadır.

Vakıfların kendine has akit ve teşekkül biçimi vardır. Önce akit akabinde in'ikâd kavramlarını akabinde Osmanlı dönemi tecrübi birikimi de sürece katarak tanzim formülü izah edilecektir. Akit, mülkiyetin sebepleri arasında bir mala el koyma konusunda önemi bir mekanizmadır. Fıkıh kitaplarında, *tarafılardan birinden sâdır olan icabın 'mevzû'da sonucu*

¹³⁹ Hayyât, *eş-Şerikatu fi 'ş-şeriatu 'l-islâmiyye ve 'l-kanuni 'l-vad'iyye*, 2/193-194.

¹⁴⁰ Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman b. Abdullah el-Karafi, *el-Fürûk (Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts)*, 6/322.

¹⁴¹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, 244.

¹⁴² İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, 4/363.

¹⁴³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtar*, 3/40.

¹⁴⁴ Günay "Vakıf", 42/77.

¹⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 5/40.

¹⁴⁶ Tirmizî, "Birr", 36 (No: 1924); Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, tahk. Tarık b. Avnî el-Harîdî (Riyad: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 6/58.

meydana gelecek şekilde karşı tarafın kabulü ile bağlanmasıdır şeklindeki tanımdan anlaşıldığı üzere, hukukî sonuç doğuracak şekilde belirtilen ve birbirine uygun olan her karşılıklı irade (iki irade) akittir. Tek taraflı irade akit olarak kabul edilmesi hususu tartışılmıştır.¹⁴⁷ İnikâd ise akdin kuruluşunu ve hukukî varlık kazanmasını ifade eden İslâm hukuku terimidir. Akd kökünden gelmektedir.¹⁴⁸

Akit, en yaygın hukukî işlemi ve borç kaynağını ifade eden bir hukuk terimidir.¹⁴⁹ Fıkıh kitaplarında, isimli akitler için ayrı ayrı yapılan tariflerde ortak unsurlar ve sonuçlar bulunmaktadır.¹⁵⁰ Mecelle, akdi "Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabul irtibatından ibarettir" şeklinde tanımlamıştır.¹⁵¹ Bu tariflerden anlaşıldığı üzere, hukukî sonuç doğuracak şekilde belirtilen ve birbirine uygun olan her karşılıklı irade akit olarak kabul edilir, tek taraflı irade ise kabul edilmez.¹⁵²

İslâm hukuk tarihinde, "akit" terimi, iki farklı anlamda kullanılmıştır. İlk olarak, genel anlamıyla kullanıldığında, "akit" kelimesi, taahhüt ve yükümlülük anlamlarına sahiptir yani; tek taraflı irade ile gerçekleşen vakıf, ibra, talak, yemin gibi eylemleri kapsadığı gibi, satım, kira, vekâlet ve rehin gibi iki tarafın iradesine dayanan işlemleri de içerir. Özel anlamında ise, akit terimi, iki taraf arasında bir konuda anlaşma ve karşılıklı taahhüt anlamına gelir. Mecelle, akdi, "Tarafların bir hususu taahhüt etmeleridir ki, kabul ve teklifin bağlanmasıdır" şeklinde tanımlar ve akdi gerçekleştirmek için tarafların meşru bir şekilde anlaşmasını şart koşar.¹⁵³ Şartlarını haiz bu anlaşma hukukî sonuçlar doğurmaktadır yani; akit, hukukî sonuçların terettüp etmesine bir vesiledir.¹⁵⁴ Bu tanımlar, hukukî sonuç doğurması için iki iradenin ilişkisini akit olarak tanımlarken, tek taraflı iradenin akit içinde düşünülmediğini gösterir ancak; İslâm hukuk tarihinde, tek taraflı iradenin hukukî sonuçlar doğurabileceği geniş bir uygulama alanı bulunmaktadır.¹⁵⁵ Bu nedenle, bazı İslâm âlimleri, bir işlemi akit olarak kabul edebilmek için karşılıklı rıza ve en az iki iradenin olması gerektiğini savunurken, diğerleri tek taraflı iradeyle

¹⁴⁷ Karaman, "Akid", 2/251.

¹⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisan'ül-arab*, 3/296.

¹⁴⁹ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/22.

¹⁵⁰ Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Nazariyyetu'l-'Akd* (Beyrût: Menşûrâtü'l-Halebiyyeti'l-Hukûkiyye, 1998), 2/949.

¹⁵¹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 103. Madde.

¹⁵² Bkz. Hayreddin Karaman, "Akid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 2/251.

¹⁵³ Bkz. Abdurrezzâk es-Senhûrî, *Mesadirü'l-hakki fil-fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: ts), 1/74.

¹⁵⁴ Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvalu ve Nazariyyetü'l-Akdi fil-Fıkhi'l-İslâmî* (Mısır: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî, 1987), 411.

¹⁵⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/51.

gerçekleşen işlemleri de akit kavramı içinde değerlendirmiştir.¹⁵⁶ Nitekim İslâm hukukunda vakıf işlemi, sözlü bir hukukî sözleşmedir. Kamu yararına yapılan vakıfların, belirli kişiler belirlenmeden önce kurulması durumunda, İslâm âlimleri arasında genel bir anlaşma vardır: Bu vakıfların kurulması, teknik anlamda bir anlaşma değil, tek taraflı bir hukukî işlemidir. Dolayısıyla, böyle bir vakfın oluşturulması için sadece vakfedenin isteği yeterlidir ve kabul beyanına gerek yoktur.¹⁵⁷

İn'ikâd kavramı akdin kuruluşunu ve hukukî varlık kazanmasını ifade eden İslâm hukuku terimi olup “Akd” kökünden gelmektedir. Bu da sözlükte “*bağlamak, bir şeyin iki ucunu birbirine tutturmak veya kenarlarını toplamak*” anlamına gelir.¹⁵⁸ Hanefî mezhebinde de kabul gören görüş, vakfın bağlayıcılığıdır ancak; Ebû Hanîfe'ye göre vakıf akdi i'âre gibidir ve gayr-i lâzımdır.¹⁵⁹ Vakfın inikadı bağlamında önemli meselelerden biri, vakfın klasik kaynaklardaki ifadesi olan "habs/hubs/sadaka"nın bağlayıcı olup olmadığı hususudur. Ebû Hanîfe'nin vakfın bağlayıcı olmadığı yönündeki fetvasıyla birlikte, tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum, vakfedenin veya varislerinin vakıftan çekilmeleri ihtimalini gündeme getirerek, vakıf müessesesinin sürekliliği açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in vakfın lüzûmu hakkındaki fetvalarına rağmen, Ebû Hanîfe'nin fetvası nedeniyle tartışma yıllarca devam etmiş ve nihayet Osmanlı döneminde vakıf akdinin başında mahkemeye/kâdiya geri dönüş kuralının eklenmesiyle çözüm aranmıştır.¹⁶⁰ Şöyle ki;

Bir akdin geçerli ve eksiksiz bir şekilde oluşabilmesi için belirli dört temel şartın yerine gelmesi gerekir. Bu şartlar, fıkıh literatüründe farklı başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Bunlar, akdin meydana gelme (in'ikâd) şartları, geçerlilik (sıhhat) şartları, yürürlük kazanma (nefâz) şartları ve bağlayıcı olma (lüzûm) şartlarıdır. Her bir şart, akdin hem hukukî hem de ahlakî anlamda sağlam temellere dayandığını ve her iki tarafın da haklarının güvence altına alındığını garanti etmeyi amaçlar. Bu şartların varlığı, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların önlenmesine, tarafların karşılıklı menfaatlerinin korunmasına, aldanma riskinin bertaraf edilmesine ve belirsizlikten kaynaklanabilecek haksızlıkların engellenmesine

¹⁵⁶ Bkz. Abdurrahman Hackalı, “İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Ağustos (2002), 123.

¹⁵⁷ Günay “Vakıf”, 32/476.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisan'ül-arab*, 3/296.

¹⁵⁹ Semerkandî, ‘Alâuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetu'l-fukahâ* (Kâhira: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1998), 2/118; ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevhî'l-cedid*, 526.

¹⁶⁰ Ahmet Hamdi Fırat, “İslâm Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2012), 27, 61-84/61.

hizmet eder. Eğer bir akitte meydana gelme (in'ikâd) şartı eksikse, o akit geçersiz ve geçici bir nitelik kazanır. Geçerlilik şartı yerine getirilmezse, Hanefî mezhebine göre akit, fasid/bozulmuş sayılır. Bağlayıcılık şartı yerine gelmeyen akitlerde, taraflar her an anlaşmadan cayma hakkına sahip olur ve dolayısıyla muhayyerlik hakkı doğar. Yürürlük şartı eksikse, akit sadece taraflardan birinin onayına kadar geçici olarak kalır ve uygulamaya konulamaz. Bu şartlar, anlaşmanın her aşamasında hukukun ve adaletin teminatıdır, zira her biri, tarafların haklarının doğru bir şekilde korunmasına ve anlaşmazlıkların önüne geçilmesine imkan sağlar. İdâ, i'âre, şirket (müşâreke) mudârebe, rehn ve kefalet iki taraf için de gayr-i lâzım akitlerdir.¹⁶¹ Vakıf, sadakaya benzer, sadece vakfetmekle gerçekleşir, ancak bununla sınırlı değildir, maddî bir eylem olan teslim ve kabule ihtiyaç duyar. Her ne kadar tek taraflı bir işlem olsa da vakıf malın sahipliğini vakfeden kişiden alırken, tamamen Allah'a veya kamuya geçmesi için mütevellîye teslim edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, vakıf gerçekleşir ancak malın devri tam olarak gerçekleşmemiş olur.¹⁶² Mevkûfun aleyh unsuru atıl, işlevsiz hale gelir.

Hanefî âlimlerine göre, para vakfının, biri kurma aşamasında diğeri de sürekliliği sağlama açısından olmak üzere iki kritik noktası bulunmaktadır.¹⁶³ Para vakfına mesafeli bakan Ebû Hanîfe'ye göre akâr vakfı geçerli fakat bağlayıcı vasfını hâiz değildir.¹⁶⁴ Çünkü vakıf işlemi, âriyet (kullanma ödücü) hükmündedir. Dolayısıyla akdin özelliğinden kaynaklanan bağlayıcı olmama vasfından dolayı vakfedilen malın mülkiyeti hükmen vakıf yapanda kalmaktadır.¹⁶⁵ Bu da vakfın, te'bîd ve sadaka-ı carîye (kalıcı sadaka) vasfını kazanmasına engel teşkil etmektedir. Bu sorunları bertaraf etmek için işin başında özellikle para vakfının in'ikadında belli formüller devreye sokulmuştur.¹⁶⁶ Ebû Hanîfe ve İmâm Züfer'in vakıf bağlayıcı olmama vasfını bertaraf etmek için hakime müracaat edilir. Hâkimin muhâkeme neticesinde vakfın lâzım olduğuna karar vermesiyle "icthâat icthâat ile nakzolunmaz"¹⁶⁷ kaidesi gereğince vakıf bağlayıcı hale gelir.¹⁶⁸ Ebû Yusuf, bir kişi "vakf ettim" ifadesi ile vakf lâzım

¹⁶¹ Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedid*, 526.

¹⁶² Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 26-28.

¹⁶³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 598.

¹⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/341.

¹⁶⁵ Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, *Ahkâmü'l-vakf fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Bağdat, 1977), 1/69.

¹⁶⁶ Mevsili, *el-İhtiyâr*, 3/47; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/338; Kudat, "Bir Finans Enstrümanı Olarak Para Vakfı Ve İn'ikâd Formülasyonu", 1-2.

¹⁶⁷ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 16. Madde.

¹⁶⁸ Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman, *Mecma'u'l-enhûr fi şerhi mülteka'l-ebhur*, Nşr: Ahmed Hulûsi (İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, 1309), 1/731

olur ayrıca, hakime başvurmaya ve tescile gerek yoktur der.¹⁶⁹ İmâm Muhammed'e göre vakıf teberru gibidir. Kabzetmekle vakıf tamamlanmış olur ve bağlayıcı hükmü alır.¹⁷⁰

Bazı kişiler veya mirasçıları için yasal olarak bağlayıcı ve sona erdirilemez nitelikteki vakıflara "bağlayıcı vakıflar" denir. Bu tür vakıfların mahkeme tarafından iptali mümkün değildir ve hangi vakıfların bağlayıcı nitelik taşıdığı konusunda anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bazı fıkıh âlimlerine göre lâzım olan bir vakfın, diğerlerine göre lâzım olarak görülmeyebilir.¹⁷¹ Hanefî mezhebinde vakıf, kira sözleşmesi gibi geçici bir nitelik taşır ve başlangıçta bağlayıcı değildir.¹⁷² Ancak, iki durumda bağlayıcılık kazanır. Birincisi, hâkimin formel de olsa bir inceleme sonucunda vakfın geçerli ve gerekliliğine karar vermesiyle, işlem hukuken bağlayıcı hale gelir. İkincisi ise vasiyettir. Vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını ve nasıl yönetileceğini belirleyen belge demek olan "Vakfiye", vasiyetnameye benzerlik gösterir ancak; vasiyet ölümünden sonrasını kapsarken, vakfiye hayatta iken gerçekleştirilen bir hayır işinin belgesi veya ölüme bağlı sadaka-i cariye gibi bir bağışın senedi olabilir.¹⁷³

Para vakıfları, Osmanlı'dan önce teorik olarak tartışılmış olmasına rağmen, pratikte bu tür vakıfların varlığına dair herhangi bir örnek bulunmamaktaydı.¹⁷⁴ Osmanlı'da bu uygulamanın ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte, 15. yüzyılın ilk çeyreği işaret edilmektedir. 15. yüzyıldan 16. yüzyıl başlarına kadar zayıf bir varlık gösteren para vakıfları, özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde büyük bir gelişim kaydetmiştir.¹⁷⁵ Ayrıca, 16. yüzyılın ortalarında, Rumeli Kazaskeri Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi'nin girişimiyle başlayan fikhî meşruiyet tartışmalarına konu olmuş, ancak Kanûnî'nin 1548 yılındaki emri ile yasaklanmıştır.¹⁷⁶ Çivizâde efendi para vakıflarının kurulması, örf ve taamüle dayandırılarak caizliğine şu açıdan karşı çıkar. Örf, icmâ' ile ancak gerçekleşir. İcmâ' da müçtehitlerin ittifakıyla olur. Oysa müçtehitler devrinde böyle bir ittifak yoktu.¹⁷⁷ Ayrıca

¹⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-asâr*, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Caddü'l-Hakk (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1994), 4/96.

¹⁷⁰ Mevsili, *el-İhtiyar*, 3/48.

¹⁷¹ Vakfın lâzım veya gayr-ı lâzım olduğuna ilişkin zikredilen görüşlerde ihticâc edilen deliller ve değerlendirmeleri için bkz. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr Li'l-Âcizi'l-Kebîr*, thk. Abdürrâzîk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 6/191; Ahmet Hamdi Furat, "İslâm Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2012), 62-84.

¹⁷² İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadîr*, 6/191.

¹⁷³ Muhammed Mustafa eş-Şelebî, *Ahkâmu'l-veşâyâ ve'l-evkâf* (Beyrut: Dârü'l-Câmi'iyye, 1982), 309-314.

¹⁷⁴ Tahsin Özcan, "Nakit Vakıfların Meşruiyet Süreci: Osmanlı Toplumunda İslâm Vakıf Hukukunun Bağdaştırılmasının Analizi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/(2008), 236-237.

¹⁷⁵ Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7-8/(2005), 42-43.

¹⁷⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2018), 2/112; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: 1982), 2/53.

¹⁷⁷ Durmuş, "Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri", 86.

menkul varlıkların vakfa mahal olması asıllarının bekası ile mümkündür. Para ise tüketilmeden kendisinden istifade etmemek mümkün olmadığından en önemli vasfı kalıcılık olan vakfa mahal olmasını caiz görmeyen Çivizâde ve Birigivî gibi âlimlere karşı, emsalinin bekası aslının bekası gibi olur, paranın standardının piyasada tedavül etmesi onun aslının korunması manasına gelir şeklinde görüşüyle kısa bir süre sonra, içerisinde dönemin Şeyhülislâmı Mehmed Ebussuûd Efendi'nin de bulunduğu üst düzey altı alimin imzasını içeren bir emirle para vakıfları tekrar meşru ve resmî bir statü kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yaygın bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁷⁸ İslâm vakıf düşüncesi temelinde geliştirilen bir vakıf türü olarak para vakıflarının Osmanlı'ya özgü olduğu ve toplumca benimsenerek örf halini aldığı belirtilir.¹⁷⁹ Kitap ve sünnete aykırı olmayan, toplumda yerleşik maslahata zarar vermeyen ve bireylerin faydasına olan örf, fikhî hükümlerin uygulanmasında delil olarak kabul edilir ve başvurulur. Bir yerde yaygın ve sahih olan bir örf, fikhî bir delil olarak kabul edilir ve hükümler bu örfün üzerine bina edilir. Örneğin, para vakfetme uygulaması genel olarak kabul gördüğünde, para vakıflarının İslâm hukuku çerçevesinde geçerliliği bu örfe dayanarak değerlendirilir.¹⁸⁰ Örfün fikhî olarak kullanılabilmesi ve geçerli olabilmesi için Kitap ve sünnete, İslâm'ın temel ilke ve emirlerine aykırı olmaması gerekir.¹⁸¹ Çivizâde ve Birigivî gibi âlimlerin örf ve taamüle dayanarak uygulanan Muâmele-i şer'iyye işleminde ribâ'ya benzer durumlar olduğu, mütevellilerin uygulamada yanlışlara düşebildiği, dolayısıyla muamelede fâize bulaşma durumu söz konusu olduğuna dair itirazlarına Ebûssuud ve İbn Kemal gibi âlimler, bu konuda örf ve taamül yerleşik olduğu, şer'iyye muamelesi müçtehitler döneminde tartışıldığı ve Kitap ile sünnete aykırılık içermediğini söylemişlerdir.¹⁸²

Osmanlı döneminde vakıfların tescili için kullanılan usul, fikir ayrılığına düşülen konularda kâdi'nin, İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe, İmâm Ebû Yusuf, İmâm Muhammed eş-Şeybanî gibi müçtehit İmâmların görüşlerinden birini tercih ederek hüküm vermesini içerir.¹⁸³ İslâm âlimleri de bu hükmün geçerli olduğu konusunda anlaşmışlardır. İctihadî bir meselede verilen bu hüküm bağlayıcıdır.¹⁸⁴ Vakıf sahibinin hayatta olduğu dönemde yapılan tescil işlemi şu

¹⁷⁸ Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1/(1986), 210.

¹⁷⁹ Ümit Güler, "1750-1800 Yılları Arasında Osmanlı Kıbrısı'nda Para Vakfı Uygulamaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (18 (2), 872-891), 874.

¹⁸⁰ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 141.

¹⁸¹ Karaman, *Fıkıh Usulü İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi*, 141-142.

¹⁸² Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, 300.

¹⁸³ İbn Âbidin, *el-Ukudu'd-dürriyye fî tenkihi'l-fetâvâ el-hamidiyye* (Mısır, 1883), 4/343; Burhanuddîn İbrahim b. Musâ Trablusî, *el-İs'âf fî ahkâmî'l-evkâf* (Mısır, 1292), 3-4.

¹⁸⁴ Ali Haydar, *Dürerü'lhukkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*, 1/68-70; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkâf*, 45.

şekilde gerçekleşir: Vâkıf, bir malı tüm geçerlilik şartlarına uygun şekilde vakfeder ve belirlediği mütevellîye teslim eder. Mütevellî, teslim aldıktan sonra, vakıf edilen malın zilyedi olur. Daha sonra, vâkıf hâkime başvurarak, vakıf işlemini gerçekleştirdiğini, sürekli masrafları belirlediğini ve malı mütevellîye teslim ettiğini bildirir ancak; İmâm Azâm'a göre, vakıf geçici bir işlemdir ve vâkıf, vakfından geri dönmek isteyebilir.¹⁸⁵ Bu durumda, vâkıf, malın zilyedi aleyhine dava açarak, vakfı iptal edebilir. Mütevellî ise, İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf'a dayanarak vakfın geçerli ve bağlayıcı bir sözleşme olduğunu ileri sürer ve malın geri verilemeyeceğini belirtir. Hâkim, bu uyuşmazlık üzerine, konuya dair hukukî değerlendirme yaparak, farklı görüşleri inceleyip, vakfın doğru şekilde uygulanmasını sağlayacak olan fetvayı alır. Sonuçta, vakfın en faydalı ve geçerli olduğunu kabul eden görüşlere, yani İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşüne göre, vakfın geçerliliği ve bağlayıcılığı kabul edilir.¹⁸⁶

Vakıf, sadakaya benzer, ancak sadece vakfetmekle sınırlı değildir, maddî bir eylem olan teslim ve kabule ihtiyaç duyar. Her ne kadar tek taraflı bir işlem olsa da vakıf malın sahipliğini vakfeden kişiden alırken, tamamen Allah'a veya kamuya geçmesi için mütevellîye teslim edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, malın devri tam olarak gerçekleşmemiş olur.¹⁸⁷ Bu durum, vakfın temel özelliği olan habs vasfına hâlel getirebilir. Diğer bir ifadeyle te'bîd vasfını zedeler. Vâkıf bu ameliyeden rücu etmese dahi vefatından sonra varisleri bundan rücu etmek için mahkemeye başvurur ve geri alabilir. Bu ise vakfın inkırazına sebep olur. Vâkıf henüz hayatta iken mahkemeye mahkeme yoluyla bunu lazım ve muhkem hale getirmesi veya vasiyet yoluyla garanti altına alması gerekir. Osmanlı uygulamaları da bu minval üzere olduğu söylenebilir. Şöyle ki;

*“Bir akit olarak düşünebileceğimiz para vakıflarında da akitlerde aranan bağlayıcı olma, geçerli olma, meydana gelme ve yürürlük kazanma şartları aranır. Bağlayıcı olma lüzûm şartı, geçerli olma sıhhat şartı, meydana gelme in'ikad şartı ve yürürlük kazanma ise nefâz şartıdır. Bu dört temel şartın üzerine kurulan akitler, bireyler arasındaki anlaşmazlıkları önler. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, para vakıflarına izin verirken İmâm Muhammed'in teamül esasını ön planda tutmuş, ancak uygulamalarda eleştirilere karşı İmâm Züfer'in görüşünü de dikkate almıştır”.*¹⁸⁸

¹⁸⁵ Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, *Ahkâmü'l-vakf fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Bağdat, 1977), 1/69.

¹⁸⁶ Ali Haydar, *Tertibu's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf* (İstanbul: Dersaadet 1337), 25; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 156-157; Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 26.

¹⁸⁷ Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: VGM Yayınları), 26-28.

¹⁸⁸ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/98.

Bu şartlar ve müçtehitlerin görüşleri, para vakıflarının kurulması sırasında öncelikle değerlendirilmiştir. Ebussuûd'un para vakıflarına izin verirken belirttiği kuruluş prosedürleri dikkate alınmıştır. İmâm Züfer'in görüşü, para vakıflarını sahih bulmasına rağmen lüzûm şartını aramamıştır, bu da sıhhat ve lüzûm şartlarının ayrılamayacağını ifade eden İmâmeyn'in görüşleriyle birleşerek, para vakıflarının Osmanlı dünyasında yayılmasını hızlandırmıştır.¹⁸⁹

Vakfin geçerli ve işlevsel hale gelmesi, tescil işlemine bağlıdır ve bu işlemi kâdî gerçekleştirir. Vakfin kurulması için kâdinin lüzûmuna onay vermesiyle tescil gerçekleşir. Bu süreç, vakıf kurmak isteyen vakfiyeyi yazarak kâdiye başvurusuyla başlar.

*"Menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde daimi surette temlik ve temellükten men eylemek ve vakfeden kimsenin arzu ettiği cihete sarf etmek"*¹⁹⁰ şeklindeki tanımdan hareketle İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre bir vakfin kurulabilmesi için vakfeden (vâkıf), vakfedilecek mal (mevkûf), vakfedilecek malın tahsis edildiği bir amaç (mevkûfun aleyh, sarf ciheti) ve vâkıf'ın malını belli bir amaca yönelik olarak tahsis ettiğine dair irade beyanı (sîga) olmak üzere dört unsurun bulunması gerekmektedir.¹⁹¹

Vakfiye, resmi bir metindir, vakfin yasal olarak tanınması anlamına gelir ve vakfi kuran kişinin adı, unvanı ve vakfin yönetimine ilişkin sınırlar gibi detayları içerir ayrıca, vakfedilen varlıkların türü, miktarı, gelirlerinin nasıl kullanılacağı gibi gerekli bilgiler de vakfiyede yer alır. İşe alınacak personel, ödenecek maaşlar, sağlanacak yemeklerin niteliği, alınacak malzemelerin türü gibi konular da vakfiyede belirtilir. Tüm bu süreçlerle ilgili muhasebe kayıtları ve yöneticilerin atama prosedürleri de vakfiyede detaylı bir şekilde açıklanır.¹⁹² VGM arşiv belgelerine ve Osmanlı dönemi vakfiye tanzim teamüllerine bakıldığında özellikle para vakfiyelerin oluşturulmasında şu üç ana paragraf bulunduğu söylenebilir.

Birinci paragraf dibace'dir. Bu paragraf, vakfin kuruluş amacını açıklayan ve sıkça ayet

¹⁸⁹ Vakfiyelerde bu rücu meselesinin yer almasının nedeni, vakfin geçerliliği hakkında İslâm âlimleri arasında var olan görüş farklılıklarıdır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Ebû Hanîfe'nin görüşleri hâkimken, vakıfların mirasçılarının vakıftan rücu davalarının artmasıyla birlikte, özellikle İmâm Muhammed ve İmâm Yusuf'un görüşleri Osmanlı uygulamasında kabul görmeye başlamıştır. Bkz. Yunus Emre Aydınbaş-Yakup Özaraç, "Vakıflar Para Vakıfları; Kırklareli ve Bolu Para Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme" *İkinci Saraybosna Sosyal Bilimler Konferansı*, 17-20 Mayıs, 2016, 107.

¹⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/27; Hatemi, Hüseyin, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri* (İstanbul: İÜHF Yayınları, 1979), 15.

¹⁹¹ Hamdi Çilingir, *Vakıfta Amaç Hanefî Vakıf hukuku Çerçevesinde bir Araştırma*. (İstanbul: İktisat Yayınları 2018), 33.

¹⁹² Veli Sırım, "Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği", *Journal of Ottoman Civilization Studies*, VOL. 4, NO. 6, 22 – 36/(2018), 30.

ve hadislerle desteklenen bölümdür.¹⁹³ Vakfiyeler tanzim edilirken genel olarak dibace/giriş kısmında şu hususlar yer verilmektedir; Allaha hamd u senâ, Peygambere salavat, vakfın ecr u sevâbı hakkındaki olan ayet ve hadisler, Allaha ve ahiret hayatına yönelik iman, şevk ve azim gibi hususlardaki şuur, ilim ve farkındalık ki, bu bölüm vâkıf'ın niyet ve amacını, azim ve ihlasını açıklar.

İkinci paragraf vakıf müessesesi ve vakfiyenin hizmet şartlarını, gelir kaynaklarını ve giderlerini içeren ikinci bölüm, vakfiyenin en geniş kısmını oluşturur. Buna şartname kısmı denir. Vakfolunan mallar, bu malların nasıl idare olunacağı, vâridatın sarf yeri gibi şartname kısmını oluşturmaktadır.¹⁹⁴ Vakfın kimler tarafından idare edileceği meselesi, bu metinde yer alan ilk ifade ile başlar. Bu, bir vakfın yönetimi ve idaresinin nasıl şekilleneceği hususunun ne denli önemli olduğuna dair ipuçları sunar. Bu sorunun çözümü, sadece vakfın geleceği için değil, aynı zamanda toplumsal ve hukukî bir düzenin sağlanabilmesi için de hayati bir rol oynar. Zira, hakimin, vakfın sıhhat ve lüzûmuyla ilgili verdiği karar, yalnızca bir yargı işlevi taşımaktan öteye geçer; aynı zamanda bu karar, hukukun bir belgesi, bir vesikası haline gelir. Vakfın hukukî statüsünü tescil eden, onun değiştirilemez olduğunu belirten bu vesikada hakimin mühürü yer alır. Bu mühür, bir anlamda hem geçerliliğin ve kalıcılığın simgesi, hem de o hukukî düzenlemenin geçerliliğini garanti altına alan bir güç sembolüdür. Hakimin imzası ve mühürü, söz konusu belgenin son noktasıdır, yani bu kısmı, hukukî sürecin tamamlandığını ve her şeyin yerli yerine oturduğunu gösteren bir hatimeyi ifade eder.

Üçüncü paragraf ise sonuç kısmını oluşturmamakta ve müessesenin şer'i hükümlere uygunluğunu belirterek sonunda tarih ve tanıkların imzalarını içermektedir. Buna tescil, tahkim kısmı da denilebilir. Genelde dua/beddua içeren ayetle son bulmaktadır. Bu bilgiler ışığında bir vakfiyede şu unsurlar yer almaktadır. Hamdele, salvele'den sonra Allah'a, Kur'an'a, sünnete olan bağlılık, dünyanın fani ahiretin ise bâki olduğuna kat'î inanç vakıf ibadeti hakkındaki ayet ve hadisler, vakf olunan mallar, vakf olunan malların nasıl idare olunacağı ve vâridatın sarf yeri. Vakfın kimler tarafından idare olunacağı, müessesede kaç adamın çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve sonunda bu müesseseden kimlerin ne nasıl istifade edeceğine dair bazı şartlar yer almaktadır. Huzurunda

¹⁹³ Bu paragrafta genelde, Besmele, Hamd, Salat-Selam, Vakıfla alakalı ayet ve hadisler, Sadaka-ı Cariye, Dünya hayatının faniliği, Ahiret hayatının bakiliği, Vakıf kurma şuuru, Vakıf hukuku, Allah rızasının değeri, Amel defterinin kapanmaması, Cennet sevdası, Malın kıymet ve mahiyeti gibi hususlar yer almaktadır.

¹⁹⁴ Hud 11/114, el-Enbiya 21/107 el-İsra 17/70 en-Necm 53/9, et-Tin 35/4, el-Alak 96/5, el-Mülk, 67/2 Abese 80/20-22, gibi.

vakfiyenin tanzim edildiği kâdi, vakfin sıhhat ve lüzûmuna dair verdiği hükmü yer alır. Vakfiyenin sonunda da tescil tarih yer alır. Üst kısmında hakimın mührü ile vakfiye son bulur.¹⁹⁵ Müslüman toplumlarda sosyal refahı artırmak, eğitimi desteklemek, hastaneler,¹⁹⁶ okullar,¹⁹⁷ camiler,¹⁹⁸ çeşmeler¹⁹⁹ gibi toplum hizmetlerini finanse etmek için yaygın olarak kullanılmıştır.²⁰⁰ Buna göre vakıflar genellikle sadaka ve sosyal yardım amacıyla kurulur. Fakirlerin, yetimlerin, öğrencilerin veya hastaların ihtiyaçlarını karşılamak, toplum hizmetlerini finanse etmek gibi amacı gerçekleştirmek üzere mülkiyet tahsisi yapılır. Osmanlı döneminde buna örnek vakfiye sicilleri vardır.²⁰¹

Mer'î hukuka göre bir vakfin hukukî altyapısı, genellikle o ülkenin mevzuatına ve vakfin kuruluş amaçlarına göre şekillenir. Vakıflar, genellikle kâr amacı gütmeyen, toplum yararına faaliyet gösteren kuruluşlardır. İşte vakfin hukukî altyapısını oluşturan temel unsurlara gelince: Vakfin kuruluşunda kullanılan en temel belge vakıf senedidir.

Vakıf senedi, vakfin amaçlarını, faaliyet alanlarını, organlarını, gelir kaynaklarını ve yönetim kurallarını içerir. Genellikle vakfin amaçlarına uygun faaliyetleri planlar, bütçe oluşturur ve genel yönetimden sorumlu olur. Denetleme kurulu vakfin malî işlemlerini ve faaliyetlerini denetler. Hukukî uyumluluğu sağlamak amacıyla bağımsız bir kontrol mekanizmasıdır. Gelir kaynakları genellikle bağışlar, mal varlıkları, miraslar, yatırımlar ve diğer kaynaklar aracılığıyla gelir elde ederler. Sarf mahaline gelince, vakıflar elde ettikleri geliri vakfin amaçları doğrultusunda harcarlar.²⁰²

Vakıf, kuruluş aşamasında ilgili ülkenin hukukî mevzuatına uygun olarak tescil edilir. Tescil süreci, vakfin resmi olarak tanınmasını sağlar. Vakıflar genellikle vergi muafiyeti sağlanan kuruluşlar olarak kabul edilir. Vakıflar, iç yönetmelikler ve politikalar oluşturarak iç düzenlemelerini belirlerler. Bu belgeler, vakfin iç işleyişini ve çalışanlarının sorumluluklarını düzenler. Vakıfların tanzimi, işleyişi, ortaklık biçimi, kalıcılık ve sürdürülebilir olmak dahil hukukî altyapısı, bulundukları ülkenin hukukî sistemine ve mevzuatına göre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle, vakıflar, faaliyet gösterdikleri ülkenin yasal gereksinimlerine uygun olarak hareket etmek üzere hukuk profesyonellerinden yardım alabilirler.

¹⁹⁵ Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılâh ve Tabirler*, 57.

¹⁹⁶ VGMA, Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66.

¹⁹⁷ VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 190, Sıra: 132; VGMA, Defter No: 626, Sayfa: 319, Sıra: 435.

¹⁹⁸ VGMA, Defter No: 988, Sayfa: 257, Sıra: 160.

¹⁹⁹ VGMA, Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66.

²⁰⁰ Örnek olarak bkz. VGMA, Defter No: 718, Sayfa: 114-115, Sıra: 4.

²⁰¹ Bkz. İMÜF, Defter No: 63, sayfa:21; Defter No: 67, sayfa:85 vd.

²⁰² Muhammed Ubeyd el-Kübeysî, *Ahkkâmu'l-vakf fi 'ş-şer'i'ati'l-islâmiyye*, 1/211.

Türkiye mer'î kanunlarına göre vakıf yazılı sözleşmeyle olur. “*Türk Medeni Kanunu’nun 101. maddesinde vakfın tanımı "gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları"* olarak yapılmıştır.²⁰³ Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere, vakfın kurulması için temel gereklilikler iki unsurdan oluşur: belirli bir malvarlığı ve bu malvarlığının yönlendirileceği belirli bir amaç. Vakfın amacı, hukukî olarak geçerli, belirgin ve anlaşılabilir olmalıdır; ayrıca süreklilik göstermelidir. Vakıf, hem gerçek hem de tüzel kişiler tarafından kurulabilir ancak; gerçek kişi kurucu ise Türk Medeni Kanunu’nda belirtilen fiil ehliyetine sahip olmalıdır.²⁰⁴ Kurucu tüzel kişi ise fiil ehliyetine sahip olmakla birlikte, kuruluş statüsünde vakıf kurabileceğine ve vakfa malvarlığı özgüleyebileceğine dair hüküm olması gerekir.

“*Türk Medeni Kanunu’nun 526. maddesine göre; Miras bırakan, terekesinin tasarruf edilebilir kısmının tamamını veya bir bölümünü özgülemek suretiyle vakıf kurabilir. Vakıf, ancak kanun hükümlerine uyulmak şartıyla tüzel kişilik kazanır ayrıca, özel kanun ile de vakıf kurulabilir.*” Ancak Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre yerleşim yeri mahkemesi nezdinde tutulan sicile tescil ile tüzel kişilik kazanır. Sicil, sözlükte “kitap” anlamına gelir. İstilahta ise “hâkimin hükmünü ihtiva eden defter” anlamındadır.²⁰⁵

*Vakıflar, özel hukuk tüzel kişisi olup Türk Medeni Kanunu’nun 48. maddesinde belirtilen tüm hak ve yetkilere sahiptir. Vakıflar Genel Müdürlüğü ise denetim makamı olup vesayet makamı değildir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 102. maddesine istinaden, vakıf kurma iradesi, noterde düzenleme şeklinde yapılacak bir resmî senetle veya ölüme bağlı tasarrufla açıklanır ancak; vakfın kurulması için yetkili asliye hukuk mahkemesine başvurularak tescilinin sağlanması gereklidir. Vakıf, yerleşim yeri mahkemesi nezdinde tutulan sicile tescil ile tüzel kişilik kazanır.*²⁰⁶

Medeni Kanun açısından bir taşınmazın vakfedilebileceği gibi taşınırın, söz gelimi belirli bir miktar para da vakfa konu olabilir.²⁰⁷ Vakfın işleyişinin kolaylaşması açısından,

²⁰³ TMK, mad. 101.

²⁰⁴ Eda/fiil ehliyeti için bkz. Yaşar Yiğit, “Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkra ve hukukî Sonuçları” *Benefit and its Legal Consequences in the Context of Criminal Liability*, tarr: *Turkish Academic Research Review* (6/1), 116-144, 113.

²⁰⁵ TMK, Mad. 526.

²⁰⁶ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sayfası; <https://www.vgm.gov.tr/vakif-nasil-kurulur>. Erişim: 01. 12. 2023

²⁰⁷ 737 sayılı Vakıflar Kanunu, mad 5. ile Vakıflar Yönetmeliğinin 111. maddesinin (ğ) bendi gereğince yeni vakıfların kuruluşunda amaçlarına özgülenecek asgari mal varlığı, Vakıflar Meclisinin 11. 12. 2023 tarihli ve 545/527 sayılı kararı ile 2024 yılı için 500. 000-TL (BeşYüzbinTürkLirası) olarak belirlenmiştir.

amacına ve faaliyetlerine uygun olarak mütevellî heyeti, yönetim organı ve bir denetim biriminin olması uygun görülmektedir.²⁰⁸

Hukukî metinler içerisinde vakıf kavramı ilk defa, 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda tanımlanmıştır. Mülga Kanun'un 73. maddesinde vakıf, başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere, bir malın belli bir gayeye tahsisi olarak ifade edilmiştir.²⁰⁹ Yürürlükte olan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda ise vakıf, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluğu olarak tanımlanmıştır.²¹⁰ Bu özgüleme iradesinin ise ancak belirli şekillerde açıklanabileceği hükme bağlanmaktadır.²¹¹ Medeni Kanun yürürlüğe girdikten sonra, tarihsel bir anlam yüklü olan "vakıf" terimi yerine belki de kaynak alınan yasanın dilimize çeşitli komisyonlar tarafından çevrilmiş olması sonucu "tesis" terimi kullanılmıştır ancak; yaygın kullanım vakıf şeklinde olmuştur.²¹² Vakıflar kanunu Türk medeni kanunu'ndan önce kurulmuş olmakla birlikte Cumhuriyet dönemine geçilmesiyle Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. 1926 yılında Türk Medeni Kanunu'nun yasalaşma sürecinde esinlenilen İsviçre Medeni Kanunu'nun 80 inci maddesinde vakıf, "*bir malın belirgin bir maksada özgülenmesi*" olarak tanımlanmıştır.²¹³

Netice olarak vakıf ameliyesi, kâr amacı gütmeyen bir işlemdir. Kişisel mülâhazası yoktur. Toplumsal fayda ve ilahi rızaya nail olma niyet ve maksatta merkezi konumdadır. Vakfiyelerin arşiv kayıtlarına bakıldığında bila istisna hepsinde bu mülâhaza kayıtlıdır. Müessese olarak da kâr amacı gütmeyen organizasyondur. Vakıfların amacı, toplumun değişen zaman ve şartlarına uygun olarak temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamak ve bu çerçevede kamu hizmetlerini yerine getiren kurumların ihtiyaçlarını finanse etmektir.²¹⁴

Tarihi süreç boyunca vakıf kurumu, yalnızca bir toplumsal yardım aracı olarak değil, aynı zamanda iktisadî hayatın da bir parçası olarak işlev görmüştür. Bu kurum, zamanla gelişen bir fıkıh külliyyatına zemin hazırlamış ve Müslüman toplumlar, vakıf uygulamalarını başından itibaren yalnızca maddî bir kazanç aracı olarak değil, aynı zamanda manevî bir amacın aracı

²⁰⁸ Çınar-Koyuncu KayaVakıflar Kaynakçası, 143.

²⁰⁹ Fatma Şeyda Polat, "Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Yeni Vakıfların Kuruluşu ve İşleyişi" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

²¹⁰ TTK, mad. 101.

²¹¹ Bkz. Meryem Solmaz Bilici, *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Alem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar* (İbn Haldun Üniversitesi lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

²¹² Bülent Köprülü, *Medeni Hukuk*, 2. Bası (İstanbul: Der Yayınları, 1984), 554; Jale Akipek, *Şahsın Hukuku*, 328.

²¹³ Aydın Zevkliler vd., *Medeni Hukuk* (Ankara: 2000), 638.

²¹⁴ Aydın Kudat-Hakan Dulkadiroğlu, "Kamu Yararı Ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme", Aralık 2018, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları 2018), 47-48.

olarak görmüşlerdir. İbadet niyetiyle yapılan bu vakıf uygulamaları, Allah'ın rızasını kazanma amacına yönelik olmuştur. Vakıflar, bu sayede hem amellerin sürekli olarak kaydedildiği bir alan haline gelmiş, hem de ahirette sevap kazanma arzusuyla yapılan bu bağışlarla insanlar, manevî kazanç elde etmeyi ummuşlardır yani; vakıf kurma eylemi, sadece dünyevi değil, aynı zamanda uhrevî bir anlam taşır. Müslümanların bu ameli, hayatlarının her yönüyle bütünleşmiş ve dinî inançlarının bir tezahürü olarak, sosyal sorumluluğun ve yardımlaşmanın kutsal bir biçimi olarak kabul edilmiştir. Kısaca, vakıf kurumu ve bu kurumun idaresi, hem hukukî hem de dinî açıdan derin bir anlam taşır. hukukî süreçle şekillenen vakıfların varlığı, toplumlar için yalnızca iktisadî değil, aynı zamanda manevî bir değer ifade eder ve tarihsel bir sürekliliğe sahiptir.²¹⁵ Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılama, sosyal refahı artırma gibi konularda önemli örnekler sergilemiş olan vakıflar, eğitimden sağlığa, ticaretten sosyal hizmetlere kadar geniş bir yelpazede etkili olmuş ve toplum hayatında önemli bir rol oynamıştır²¹⁶

1. 1. 3. Vakfın Kısımları

Tarafların durumu, vakfın unsurları, sermaye ve amacı gibi değişik açılardan vakıfları kısımlara ayırmak mümkündür. Bunlardan bir kısmı vakfın hukukî boyutuyla alakalı iken diğer bir kısmı mülkiyet, kiralama, işletme yöntemi, sermaye ve şartnameyle ilgili olabilmektedir. Dolayısıyla İslâm hukukuna göre, Osmanlı dönemi uygulamaları ve Cumhuriyet dönemi vakıfları açısından tasnifi mümkündür. Konunun bütünlüğünü sağlamak maksadıyla bunları zikretmekte fayda mülâhaza edilmektedir ancak; aşağıda görüleceği üzere bu konu anonim bilgi kesiti halini aldığından fazla tafsilata girmeden ele almaya çalışacağız. Nitekim Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından vakıf çeşitleriyle ilgili başlıklar halinde verilen bilgilere dipnotta verilen kaynaktan ulaşılabilmektedir.²¹⁷

a. Menkul ve Gayrimenkul Açısından Kısımları

Müsekkafât vakıflar diye bilinen ve genellikle “Müessesat-ı hayriye” adlandırılan kısım yanında bunları finanse etmek üzere akârât-ı mevkûfe ve para vakıflarının içinde yer aldığı vakıflar vardır. Bu açıdan kısaca şöyle taksim edilir

²¹⁵ Günay, “Vakıf”, 42/202; Mustafa Güler, “Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 319-344; Aydın Kudat-Cem Korkut, “Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi”, *Yoksullukla Mücadele ve Vakıf* (İstanbul: 2018), 145-146.

²¹⁶ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 270.

²¹⁷ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü resmi web Sayfası, <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/genel-bilgi> (Erişim: 10. 10. 2023).

a.a. Gayrimenkul Vakıflar

Gayrimenkul olan vakıf ifadesi, bir vakfın mal varlığının taşınmaz nitelikteki varlıklar olduğunu ifade eder. Gayrimenkul, genellikle arazi ve binaları kapsayan, sabit bir konumda bulunan mal varlıklarıdır.²¹⁸

İstibdâla mahal olmayan gayrimenkul kısmı genellikle müsakkafât ve müstecerat olarak isimlendirilirler. Han, hamam, kervansaray, mabed, medrese, imarethane, ticarethane ve barınma mekânları yanında, tarla, bağ, bahçe, çeşme, yol, suyuolları gibi altyapı grubuna giren ortam ve hizmetler bu kategoriye girmektedir.²¹⁹ Akârât-ı mevkûfe olan gayrimenkuler isti'câr, istirbâh, istiğlâl ve istimâl/istinmâ (kazançlandırılma ve artırılma) edilir. Emek sermaye şemsiyesi altında birden fazla alt ortaklık türleriyle gayrimenkul vakıfları değerlendirmek mümkündür. Muzâra'a, musâkat, muğârese ortaklığı burada ele alınabilir.²²⁰ Bir vakfın sahip olduğu gayrimenkul varlıkların kullanımı ve yönetimi, hukuka, şartname ve ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşir.

a.b. Menkul Vakıflar

Menkul vakıf terimi, bir vakfın mal varlığı içinde taşınabilir nitelikteki varlıklara sahip olduğunu ifade eder. Menkul varlıklar genellikle nakit, menkul kıymetler, taşınabilir eşyalar, gibi hareket edebilen ve taşınabilir olan varlıkları içerir.²²¹ Silâh ve at gibi savaş araçları, mushaf, kitap, cenaze aletleri, balta ve yemek kapları ve para gibi vakfedilmesine örf ve teamül gereği ihtiyaç duyulan şeyler de menkul vakıflara dahildir.²²² Bir vakfın menkul varlıkları, vakfın faaliyet alanına ve amaçlarına uygun olarak kullanılır. Örneğin, bir vakfın sahip olduğu nakit kaynaklar, eğitim projeleri, sosyal yardım faaliyetleri veya kültürel etkinlikler gibi vakfın hedeflerini desteklemek için kullanılabilir. Menkul vakıf varlıklarının yönetimi ve kullanımı genellikle vakfın yönetim organları, yani mütevellî heyeti veya yönetim kurulu tarafından belirlenen usuller çerçevesinde gerçekleşir. Bu yönetim organları, vakfın faaliyetlerini sürdürülebilir ve amacına uygun bir şekilde yönlendirmekle sorumludur. Vakıflar genellikle toplum hizmetine yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere kuruldukları için sermayesinde menkul

²¹⁸ Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 85.

²¹⁹ Osmanlı döneminde bu amaçla kurulan vakıflara örnek olarak bkz. 12-22 Haziran 1582 tarihli Sinan Bey bin Bayram Ağa Vakfı, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi V-162184 ve Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08600.00002, v. 48a-b kayıtlı vakıf

²²⁰ Serhat Yener, *Eski-Yeni Vakıflar Kanununa Göre Mazbut Vakıf Taşınmazların Gayrimenkul Hukuku Meseleleri* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2015), 14.

²²¹ Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 84-85.

²²² Günay "Vakıf", 32/476.

varlıkların yer aldığı kısım, bu hizmetlerin ifasında daha etkin olabilirler.

İşletme yöntemi olarak genellikle istiğlâl kavramı muhtevasına uygun şekilde değerlendirilen, para vakfının da dâhil olduğu bu bu kısım vakıflar, müsteğallat vakıf kategorisinde değerlendirilir. İstiğlâl, bazen istirbâh veya istinmâ olarak da adlandırılır ve bu işlem karşılıklı anlaşma veya ortaklık yoluyla gerçekleşebilir. Bu tanım ve uygulamalar farklılık arz etse de para vakfının sermayesini müteşebbis, ecîr veya âmil gibi emek ortaklığıyla üretim, yatırım ve ticarete değerlendirmesi söz konusudur. İslâm hukukuna göre bu işletme ve değerlendirme faaliyeti, akit ve iştirak teorilerine dayalı olarak hangi kategoriye dahil edilmesi gerektiği, vakıf işlemindeki tarafların hukukî konumu ve yetkileri, akit formatı ve eşyanın veya işin mahiyeti ve niteliğine bağlı olarak farklı tanımlanır ve iştirak türleriyle yorumlanabilir. Dolayısıyla bu aşamalarda meydana gelen işlem ve pratikler, hukukî açıdan birden fazla tanımlama ve iştirak türleriyle yorumlama imkanı doğurabilir.²²³

b.Diğer Açılardan Vakıf Kısımları

İslâm hukukuna ve Osmanlı dönemindeki bu alanla ilgili pratiğine göre değerlendirildiğinde mahiyet ve niteliği, kuruluş şartnamesi, ve sarf mahali gibi yönlerden de vakıf müessesesini taksime tabi tutmak mümkündür. Osmanlı dönemi para vakfı tartışmaları, iktisadî ve sosyal yapıyla birlikte ele alındığında, dönemin toplumunun değerleri, ihtiyaçları ve hukukî normları ışığında vakıf müesseseleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Buna göre bazı kısımları şöyledir.

b.a. Mahiyet ve Niteliği Bakımından Vakıflar

Mahiyetleri bakımından vakıflar ikiye ayrılır. Birincisi ‘hayri vakıflar’ diye bilinir. Bunların gelirinin hepsi veya bir kısmı çeşitli hayır şartına ve toplumun hizmetlerine bağışlanmış vakıflardır. İkincisi ise ‘zürri vakıflar’ olarak bilinir.²²⁴ Bu türlü vakıflarda herhangi bir hayır şartı olmaksızın, bütün gelirleri vakfedenin çocuklarına ayrılmıştır. Bu çeşit vakıfların câiz olup olmadığı tartışmalıdır. Hanefî mezhebinden İmam Ebû Yusuf vâkıf’ın ve alt soyunun vakıfa lehtar olabileceği görüşündedir. Osmanlı döneminde uygulamada bu görüş hâkim olmuştur.²²⁵ Literatörde bu terim, bir kişinin ölümü sonrasında geride bıraktığı mirası değerlendirmek ve mirasçılara dağıtmak amacıyla kurulan vakıfları ifade eder. "zürri"

²²³ Kudat, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 258.

²²⁴ Günay, “Vakıf”, 32/476; Vakıflar Genel Müdürlüğü resmi web Sayfası, <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/genel-bilgi> (Erişim: 10. 10. 2023).

²²⁵ Yediyıldız, “Vakıf”, 42/485; Bulut vd, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/25.

kelimesi Arapça kökenlidir ve "nesil" veya "soy" anlamına gelir. Zürrî vakıflar, bir kişinin ölümü sonrasında mal varlığını korumak, toplum yararına kullanmak ve özellikle mirasçılara adil bir şekilde paylaşmak amacıyla kurulan vakıflardır. Bu vakıflar, genellikle belirli kurallar ve yönetmeliklere tabidir.

İslâm hukukunda vakıflar, mal varlığını koruma ve toplumsal refahı artırma amacı taşıyan önemli kurumlar arasında yer alır. Dolayısıyla vakfın oluşturulma amacına ve kişinin isteğine bağlı olarak, gelirler hayır işlerine; eğitime, sağlık hizmetlerine veya belli kişilere, farklı ihtiyaçlara yönlendirilebilir. Zürrî vakıflar da bu kapsamda, bir kişinin ölümü sonrasında geride bıraktığı mirası etkili bir şekilde değerlendirmek ve toplumun faydasına kullanmak üzere kurulan vakıflardır. Başka türden vakıflar da vardır ki, onlara evlâtlık ya da ehlî vakıflar da denir. Bunların hepsine kısaca aile vakıfları denilebilir zira, bu vakıflardan yararlananların genellikle vakfedenin zengin veya fakir akrabalarından oluşur ancak; bu vakıfların hukuka uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Bazıları, miras hükümlerini bozmama şartıyla bu tür vakıfların kabul edilebilir olduğunu savunmaktadır.²²⁶

b.b. İdareleri Bakımından Vakıflar

İdaresi bakımından vakıfları mazbut, mülhak ve cemaat vakıfları olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. “*Osmanlı Devleti döneminde mazbut vakıf, tevliyeti vakfiyede belirtilen kişinin uhdesinde bulunduğu halde idaresi mazbut olan, Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idare olunan vakıflar*”²²⁷ şeklinde bilinen mazbut vakıflar; Türk medeni kanunu’ndan önce kurulmuş olmakla birlikte cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflardır. Mülhak vakıfları da aynı şekilde Medeni Kanun öncesi kurulmuş, ancak yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart koşulmuş vakıflardır. Cemaat vakıfları cumhuriyet öncesi gayrimüslim Türk vatandaşları tarafından kurulmuş hayır kurumlarıdır. Mazbut vakıflar, Türk Medeni Kanunu’ndan önce oluşturulmuş ve cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen vakıflardır. Mülhak vakıfları ise aynı şekilde Medeni Kanun öncesi kurulmuş ancak yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart koşulmuş vakıflardır. Cemaat vakıfları ise cumhuriyet öncesi gayrimüslim Türk vatandaşları tarafından kurulmuş hayır kurumlarının, 1936 yılında düzenledikleri beyannamelerle Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne tescil edilerek kayıt altına alınan vakıflardır.²²⁸

²²⁶ Muhammed Ebû Zehra, *Muhâdarât fi'l-vakf* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1391/1971), 192; Kübeysî, *Ahkâmu'l-vakf*, 42; Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, 84.

²²⁷ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 367

²²⁸ Öğüz Tufan, *Türk Hukukunda Vakıf Tüzel Kişiliğinin Hukuki Esasları* (İstanbul 2007), 8-10;

b.c. Kiralama Şekilleri Bakımından Vakıflar

Belli bir müdet ve belli bir mikar kira karşılığı kullanma, Beeli bir miktar ücreti peşin, kalanı da belli sürelerde ve az miktarda kira karşılığı kullanma, bir de senelik ve uzun vadeli kiralama gibi kira ve kullanım şekilleri vardır. İcare-i vahide'li vakıflar belli bir tutar veya zamanla kiraya verilen vakıflardır.²²⁹ Bu işlem belirli bir süre için bir kiracıya kiralanır. İcare-i vahide', tek kira bedeli veya bir defaya mahsus kira akdi manasında vakıf hukukunda müsakkafât (çatılı) akaratın ay ve yıl gibi belli bir süre tayin edilerek mütevellisi tarafından kiralanması şeklindedir. Buna mukabil icâreteynli ve aşağıda temas edilecek olan mukâta'alı vakıflar olup bunlar genelde uzun vadeli vakıflardır. Sürenin uzunluğu tartışmalı olabilir ancak genellikle vakıf şartlarına uyulur. İcareteynli vakıf, daha önceki sayfalarda ifade edildiği üzere değerine yakın peşin ücret ve ayrıca yıllık kira alınmak suretiyle süresiz olarak kiralanınan vakıf taşınmazları olarak tanımlanmaktadır.²³⁰ İlk olarak gerçek bedele yakın bir miktar alınır ve daha sonra yıllık bir kira bedeli tahsil edilen bu yöntemin arka boyutunda şu tedbir vardır.²³¹ Zamanla yangın, deprem, sel gibi afetlere uğrayarak kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan, kaybedilen tesislerin yenilenmesi için yeterli fonları genellikle bulunmadığı için, vakfın sona erme tehlikesine karşı tedbiren geliştirilen icareteyn(çift kira) sistemi, vakıf mülklerinin yeniden hayata geçirilmesine imkan sağlamıştır.

Vakıf hukukunda icâreteyn yöntemi vakfın gayrimenkul varlığını günün rayıc bedeli nispetindeki değerinin peşin ve buna ilave olarak aylık veya senelik icare gibi ödenecek kısmının da vadeli olarak ödenmesinin öngörüldüğü bir kiralama şeklidir.²³² Bu sistemde, vakfın yıkılmış binasını kendi parasıyla yeniden inşa eden bir kişi, bu binayı vakfa satar ancak bedelinin tamamını değil, örneğin yarısını alır. Kalan yarısını ise "muaccele" adı altında vakfa bırakarak, söz konusu tesisi vakfa uzun vadeli kiralar. Kiralama sürecinde, yıllık küçük bir kira bedelini de "müeccele" olarak ödemeye devam eder. Bu sayede vakıf, kaybettiği tesisi yarı fiyatına tekrar kazanırken, tesisin yönetimi özel şahsa devredilmiş olur. Şahıs vefat ederse ve çocukları yoksa, tesis vakfa geri döner.²³³ Bu yöntem, vakıf malının tamir ve masraflarını karşılamak için tercih edilir. Onyedinci yüzyılın yarısına kadar daha çok peşin veya vadeli

²²⁹ Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, 107; Ömer Çınar, "Taviz Bedeli ve İcareteynli Mukataalı Vakıfların Tasfiyesi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15/1-2 (2011), 105.

²³⁰ Özkaya, *Eski Vakıf Hukuku*, 114.

²³¹ Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül ahlâf fi ahkâm'il-evkâf* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307), 85-87.

²³² Ramazan Pandık, "Osmanlı'da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", *Vakıflar Dergisi*, 48 (Aralık 2017), 45-76.

²³³ Mehmet Genç, "Vakıf ve İktisad", *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 29

anlamında icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele kullanılırken bundan sonraki süreçte icâreteyn tabiri kullanılmıştır.²³⁴ Malın aslı vakfa ait olmak kaydıyla İcareteynli vakıflarda öncelikle mutasarrıf/kiralayan yüklü bir miktarda kira bedeli ödeyip akabinde belirli periyotlarla cüzi ödemeler yapmaktadır.

Osmanlı döneminde vakıfların, artan fiyat hareketleri, doğal ve beşeri etkenler neticesinde tahribata ve kesintiye uğrayan kent içi gayrimenkullerinin değerlendirilmesinde icareteyn sisteminden etkin bir şekilde faydalanmıştır.²³⁵ O dönemde icâreteyn, vakfın kasasından hiç para çıkmaksızın başvurduğu yeni bir yatırım modeliydi. Tefviz-tefevvüz hakkı, ferağ hakkı, muaccelelerine mahsuben tamir veya yeniden inşa hakkı gibi bazı vakfiyelerde yer alan ifadeler de icâreteyn bağlamında değerlendirilmiştir.²³⁶

Vakıf için bir taşınmaz üzerinden defalarca muaccele alma fırsatı doğuran bu yeni yöntem(ler), vakıf lehine kârlı ve sürdürülebilir bir kiralama metoduydu.²³⁷ İcare-i vahide-i kadîme’li vakıflar, belirlenen belli bir kira bedelinin sürekli olarak verilmesi durumunda bedava olarak kiracıdan hiç alınmayan ve kiracının ölümünde kiralık hakkı mirasçılara geçirdi. cumhuriyet devrinde bu uygulama kaldırılmıştır.²³⁸

Bir de mukataalı vakıf türü var ki, Kesilme ve kesişme gibi anlamlara gelen bu karam, “*zemini vakfa, üzerindeki yapı ve ağaçlar tasarruf edene ait olan ve kirası yıllık olarak alınan vakıf taşınmazları*” şeklinde tanımlanmaktadır.²³⁹ Mukataât-ı Mîriye ve Mukataât-ı Mâlikâne gibi ifadelerle tabir bulan bu kiralama ve kullanma sistemi uzun vadeli olması ve tasarruf yetkisi açısından bir nevi geçici mülkiyeti de ifade eder zira, Osmanlı hukukunda mukâtaalı vakıf, vakfın mülkiyetindeki gayrimenkullerin uzun vadeli kira sözleşmesi ile kiralanması anlamına gelir. Her yıl belirlenen kira bedeliyle vakfa gelir sağlayan ve bu gelirle yönetilen vakıflara da mukâtaalı vakıflar denir.²⁴⁰ Bu tip vakıflar, uzun vadeli kira anlaşmalarıyla benzerlik gösterir ancak; icâre-i tavile (uzun vadeli kira) denilen diğer vakıflardan farklı olarak, mukâtaalı

²³⁴ Bkz. Pandık, “Osmanlı’da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, 78.

²³⁵ Genç, “Vakıf ve İktisad”, 28-29; Örnek olarak bkz. Rodoscuk Şer’iye Sicili, 08606. 00006, v. 93b-94a, 27 Rebülâhîr 1185 (9 Ağustos 1771); Ahmed Beşe b. Abdullah tarafından Rodoscuk Şehri’nin Cennet Mahallesi’nden Abdullah oğlu Ahmed Beşe’nin yine aynı mahallede bulunan bazı gayrimenkulünün kirasından elde edilecek icâreteyn gelirine ek olarak 1000 esedî kuruşunu tevliyet ile mahallenin tekâlif-i şâkka’sı için vakfetmesi.

²³⁶ Ramazan Pandık, “Osmanlı’da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, 79.

²³⁷ Ömer Hilmi, *Ahkâm’il-Evkâf*, 85-87; Ramazan Pandık, “Osmanlı’da İcareteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, *Vakıflar Dergisi* 48 (Aralık 2017), 75.

²³⁸ 5737 sayılı Kanun, b maddesi.

²³⁹ Ömer Çınar, “Taviz Bedeli ve İcareteynli Mukataalı Vakıfların Tasfiyesi”, 105.

²⁴⁰ Nazif Öztürk, “Mukâta’alı Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 31/132.

vakıfların dönüştürülmesi için padişahın onayına değil, sadece mahkeme kararına ihtiyaç vardır. Mukâtaalı vakfın yöneticisinin iki temel yükümlülüğü vardır: Birincisi, muaccele adı verilen peşin kira bedelini almak; ikincisi ise mukâta'a veya icâre-i zemin adı verilen kira bedelini düzenli olarak tahsil etmektir.²⁴¹

Osmanlı dönemine ilişkin vakıflar Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden önceki sınıflandırmayı oluştururken çağımızda Türk Medeni Kanun'u sonrası vakıflar olarak bir sınıflandırma daha olduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmadaki vakıfların tamamı ise Türk Medeni Kanun'u çerçevesinde yapılandırılmış olan vakıf kurumlarıdır.²⁴² Osmanlı dönemindeki vakıfları analiz etmek ve ekonomi ile olan ilişkilerini değerlendirmek için iki temel kategori yapmak önemlidir. İlk kategori, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ibadet ve altyapı gibi alanlarda faaliyet gösteren ve bu yolla doğrudan devlet ekonomisine katkı sağlayan vakıfları içermektedir. Diğer bir deyişle, bu vakıflar, Devletin iktisadî yapısına doğrudan etki eden ve toplumun genel refahına odaklanan faaliyetlerde bulunmaktadır. İkinci kategori ise, iktisadî katkılarını daha çok piyasalara sağladıkları fayda ile ölçmemiz gereken para vakıflarını içermektedir.²⁴³ Bu vakıfların değeri, devlete doğrudan katkıdan ziyade, piyasalara sağladıkları avantajlarla ölçülmelidir.²⁴⁴

b.d. Mülkiyet ve Sıhhat Açısından Vakıflar

Vakıfların mülkiyet yapılarıyla ilgili detaylı düzenlemeler yapılmış, akarat türü olan vakfın kurulmasında geçerliliğine özgü bazı şartlar vardır. Birincisi sahih vakıflardır. Osmanlı döneminde kurulmuş ve malvarlığını vakfedilen taşınır ve taşınmaz mallardan oluşturan, maddî varlıklarının sahipliği vakfın tüzel kişiliğine ait olan vakıflardır. Bu vakıflar, vakfiyede belirtilen kurallara göre mütevellî heyetleri tarafından yönetilir.²⁴⁵ İkincisi gayr-isahih vakıflardır. Bunlar devlet arazisi üzerinde, devlet başkanı veya onun izniyle oluşturulan vakıflardır. Bu vakıflar, devlet arazisinden olan bir yerin tarımsal ürünlerinden pay verilmesi veya vergi gelirlerinin tahsisi gibi haklarla oluşturulur. Arazinin esas mülkiyeti devlete ait olup, sürekli bir tahsis olduğundan dolayı vakıf statüsü kazanır.

²⁴¹ Bulut vd, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/39.

²⁴² Muhammed Kemal Bostan, "Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi", *The Place and Importance of Foundations in Ottoman, The Journal of International Scientific Researches*, 2 (7) (2017), 121.

²⁴³ Ahmet Tabakoğlu, *Türk iktisat tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 235.

²⁴⁴ İrfan Türkoğlu, "Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2/187-196 (2013), 188.

²⁴⁵ Ali Himmet Berki, "İslâm'da Vakıf Sahih ve Gayrisahih Nevileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1-4, 1957), 19-26.

Geçerli ve sahih vakıflar, bir kişiye ait olan bir malın belirli şartlara uygun olarak vakfedilmesini ifade eder ancak; burada "Sahîh" terimi, vakıf işleminin hukukî geçerliliğini değil, vakfedilen malın özel mülkiyete tabi olduğunu ifade eder. Sahih vakıflar genellikle özel mülkiyete sahip arazileri, gayr-i menkulleri ve devlet izniyle ihyâ edilen, ardından vakfedilen ölü arazileri kapsar ancak; kamuya ait terkedilmiş araziler sahih vakıflar kapsamında değildir. Gayr-i Sahîh (İrsâdî) Vakıflar ise, devlete ait arazilerin kuru mülkiyet hakkının devlette kalması ve sadece gelirlerinin kamu otoritesi tarafından karşılanması gereken bir hayır alanına tahsis edilmesi işlemidir. Bu vakıflar genellikle kamu hizmetlerinin sağlanması amacıyla devlete ait arazinin zirâî üretimden elde edilen gelirlerinin kamu personeline ve kurumlarına vakfedilmesini kapsar.

Gayr-i sahih vakıfların hukukî geçerliliği, vakfedilen malın özel mülkiyete tabi olmamasından kaynaklanan bir istisna olarak kabul edilir. İrsâdî vakıfların oluşumunda, genellikle Müslümanlara hayır hizmeti sağlamak amacıyla Devletin elde ettiği arazilerin vakfedilmesi söz konusudur. Bu tür vakıflar, genellikle vakfedilen malın mülkiyetine sahip olmadığı için sahih vakıf olarak kabul edilmezler ancak; hukukî sonuç açısından vakıfla irsâd arasında fark bulunmamaktadır. İrsâdî vakıfların hukukî temeli, genellikle Müslümanlara hayır hizmeti sağlama amacına dayanır. Bu tür vakıfların sayısı zamanla artmış ve özellikle Osmanlı döneminde birçok sosyal hizmet bu vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

Bağlayıcı ve lâzım vakıflar, vakfeden veya mirasçıları için kesin ve değiştirilemez olan vakıflardır. Mahkeme tarafından dahi iptal edilemezler ancak; hangi vakıfların kesin nitelikte olduğu veya ne zaman bu niteliğe ulaşacağı konusunda farklı düşünceler vardır. Bazı âlimlere göre, bir vakfın kesin olması diğerlerine göre bağlayıcı olmayabilir. Hanefî mezhebinde, vakfın bağlayıcılığı Ebû Hanîfe'ye göre özel bir tescil veya vasiyet ile sağlanabilir.²⁴⁶ Tescil, mahkemenin vakfın hukuken geçerli ve kesin olduğuna karar vermesiyle gerçekleşir. Vasiyet ise vâkıf'ın vefatından sonra yapılırsa, vakfın kesin olması için yeterlidir. Bu durumda, vasiyet yoluyla yapılan bir vakıf, vâkıf'ın vefatıyla birlikte bağlayıcı hale gelir. Bu nedenle, vâkıf'ın hayatı boyunca yaptığı vasiyetler gibi, vakıf olarak yaptığı vasiyetler de bağlayıcıdır. Gayr-i lâzım vakıflar ise, sahih olarak kurulmuş olsalar dahi vakfeden veya mirasçıları tarafından

²⁴⁶ Örnek olarak bkz. Dârü's-sa'âdeti's-şerîfe Ağası Şehzade Abdülhamid'in 15 Cemâziyelâhir 1145/3 Aralık 1732 Tarihli Vakfiyesi. "Mâ-udrice fî haze'l-kitâbi'l-müstetâb mine'l-vakfi'l-mücibi li'l-ecri ve's-sevvâb ve ta'yîn-i mesârifihî ve şerâitihî ve tebyîni kavâ'idî zevâbitihî tehakkaka ledeyye ve tekârrara beyne yedeyye fe-hakemtü bi-sihhâtihi ve lüzûmihî vâkıfen alâ-mevâkıfi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf. Harrârâhu'l-fakîru ilâ-keremi Rabbihi'l-Kadîr Mustafa el-müfettişu bi-evkâfi'l-Haremeyni's-Şerîfeyn ğufire lehü. ...fi 28 Cemâziye'l-âhir sene 1145." Bkz. VGMA, Defter No: 735, Sayfa: No: 86.

feshedilebilen ve geri alınabilen vakıflardır. Ebû Hanîfe'ye göre, tescil edilmemiş bir vakıf da bu kategoriye girer. Bu nedenle, vakfedilen mal mütevellî tarafından alınmış olsa bile vâkıf istediği zaman bu işlemi geri alabilir.

1. 1. 4. Vakıf Nezareti, Tevliyet ve Denetimi

Vakıf müesseselerinde yönetim ve denetim önem arz eden iki temel unsurdur. Bu müesseselerin ibkâ ve ihyâsı buna bağlıdır. Vakıf nezareti, bakım ve denetimi anlamına gelir.²⁴⁷ Bu kelimeden türetilmiş nâzır ise İslâm toplumlarında, farklı kurum ve kuruluşların denetiminden sorumlu kişiler için kullanılan bir sıfattır. Vakıf hukukunda nâzır terimi, vakfi denetleyen görevli için kullanılır. Vakfın nâzır, mütevellînin işlemlerini denetleyen ve vakfın şartlarına ve menfaatlerine riayet edilip edilmediğinin gözlemleyen kişidir. Nâzır-ı vakf, genellikle direk olarak yönetim ve işletim sorumlusu olan mütevellînin tasarruflarına karışmaz, ancak danışma amaçlı önerilerde bulunabilir ve yolsuzluk durumunda ilgili yetkililere bilgi verir.²⁴⁸ Vakıf geleneğinde nâzırlığın üç farklı türü bulunmaktadır. Birincisi, vakfi kuran kişinin vakıf şartnamesinde, vakfın yönetimini ve denetimini bizzat kendisinin üstlenmesini talep etmesidir. İkincisi, vakıf sahibi tarafından, aile üyelerinden birini veya başka birini nâzır olarak tayin etmesidir. Üçüncüsü, Devletin ilgili biriminin vakfın denetimini üstlenmesidir. Bu üç tür nâzır, görevlerini gönüllü olarak, yani hasbî, ücret almadan yerine getirebileceği gibi, hizmetin karşılığında belirli bir ücret de alabilir. Bu ücret, genellikle vakfın gelirinin belirli bir oranı üzerinden tayin edilir. Böylece, nâzırın vakfi düzgün bir şekilde yönetmesi ve denetlemesi sağlanmış olur.²⁴⁹

Osmanlı döneminde, vakfın faaliyetlerini denetleme ve kontrol etme sorumluluğu nâzıra aitti. Nâzır, vakfın işlerliğini ve yasalara uygunluğunu denetleyen, vakfın herhangi bir yanlışlık ya da eksiklik durumunda müdahale eden kişiydi. Nâzırın yaptığı bu denetim işlemine ise "nezâret" denir. Bu şekilde, vakfın hem yönetimi hem de denetimi düzenli bir biçimde yerine getirilirdi. Kısaca vakfın işleyişini iki önemli kişi veya birim yani mütevellî ve nâzır, belirli bir uyum içinde sürdürürdü; mütevellî yönetimi sağlarken nâzır ise denetimi üstlenirdi.²⁵⁰

İslâm âlimleri tarafından vakıf müesseselerinin idare ve murakabelerine ait usul ve

²⁴⁷ Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic16> (Erişim: 21.05.2023).

²⁴⁸ Mehmet Genç, "Nâzır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 32/449.

²⁴⁹ Genç, "Nâzır", 32/449; Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime 13/43.

²⁵⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi, *Ahkâm-ı evkâf* (İstanbul 1327), 117.

kaideler tetkik ve tespit edilmiştir.²⁵¹ Bu konu, kaynaklarda vakıf mütevellisi velâyeti gibi konularla ele alınır. Velâyet ya bireysel ya da kurumsal şekilde gerçekleşir. Velâyet-i hâssa, özel niteliğinden dolayı velâyet-i âmme'den daha güçlüdür.²⁵² Nezâret kurumu, denetim görevini yerine getirirken vakıfların denetimini de üstlenirdi. Bu denetimleri sağlamakla görevli olan kişiye "nazır" denir. Büyük vakıflar, sadrazam, şeyhülislâm, başdefterdar, kâdi, enderun, dar'us-saâde ve bâbüssaâde ağaları, iç hazinebaşı, nakîbü'l-eşrâf gibi devlet görevlilerinin denetim ve kontrolü altındaydı.²⁵³

Vakıfların düzgün ve belirlenen kurallar çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlamak için tevliyet ve rakabet olmak üzere iki anahtar kavram rol oynar. Tevliyet vakıf işlerini idare etme görevi anlamına gelmektedir. Mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla "tevliyet" kelimesi kullanılır.²⁵⁴ "Vakıf mütevellisi," bir vakfın mal varlığını yöneten ve vakfın amaçları doğrultusunda faaliyet gösteren kişiyi ifade eder. Bu kişi, vakfın mallarını kullanma, yönetme ve amaçları doğrultusunda harcama yapma sorumluluğunu taşır. Vakıf mütevellisi, genellikle bir vakfın kurucusu tarafından atanabilir veya belirlenebilir. Hukukun verdiği yetkiye dayanarak birine velâyet hakkı tanınan kişilere genel olarak velî denir.²⁵⁵ Hükmî şahsiyet olan vakfın temsilcisi genelde mütevellidir.²⁵⁶ Vakfa ait taşınır ve taşınmaz malların korunması, yönetilmesi ve gerekli bakımın yapılması mütevellinin sorumluluğundadır. Öncelikle, vakfın günlük yönetiminden sorumlu olan müteveli, vakfın tüm işleyişini düzenli bir şekilde yürütür. Mütevellinin yaptığı bu yönetime "tevliyet" adı verilir. Bu süreç, vakfın amacına uygun bir biçimde faaliyet göstermesini ve yönetilmesini sağlamaya yöneliktir.

Vakıf tevliyeti bir yönetim ve organizasyon işidir. Sadakat, dürüstlük, güven ve uzmanlık gerektirir. Sadece güven vasfı tek başına bir vakfa müteveli olarak atanmak için yeterli görülmemelidir. Bunun yanında vakıf malına sahip çıkmak kamu malını korumak, asl-ı mala halel getirmemek ve şartnameye göre/çağın gerekli gördüğü şartlara göre işletmeyi gerektirir. Hz. Yusuf lisanıyla "*ben bu işi bilirim ve emanete sahip çıkarım (güvenilir biriyim)*"²⁵⁷ ifadesini düstur edinmek gerekir, liyakat ve ehliyet mihenk olmalıdır. Asırlarca varlığını devam ettiren Osmanlı vakıf medeniyetinin zayıflanmasına hatta inhitata doğru

²⁵¹ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, 1-36. (1942), 2-3.

²⁵² Seyyid Sabık, *Fıkhu's Sünne* (Beyrut-1973), 2/125.

²⁵³ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 193.

²⁵⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 1/104.

²⁵⁵ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/44.

²⁵⁶ Zerkâ, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedid*, 3/304.

²⁵⁷ Yusuf 12/55.

sürüklenmesinde etken olan faktörlerden biri de tevliyet sorunları olduğu kanaatindeyiz. Para vakıflarının etrafında cereyan eden hararetli tartışmaların ekseriyeti de bunun bir göstergesidir. Anlaşılır ifadeyle vakfın idare ve nezaretindeki yönetim ve organizasyon zafiyeti, mütevellî kişilerin donanım ve liyakat yetersizliği bir de denetimin tam ve etkili yapılmaması beraberinde bazı sorunları da ortaya çıkarmıştır.

Vakfın amaçları doğrultusunda mal varlığının kullanılması konusunda mütevellinin sorumluluğu vardır. Velâyet-i âmme ve hâsse, pratik ve denetim bağlamında entegre olmalıdır ayrıca, alış fiyatı veya maliyet üzerine kâr koymadan yapılan güvene dayalı satış sözleşmesi; kamu görevine tayin anlamına da gelir.²⁵⁸ Hukuk, belirli kişilere velayet hakkı ve yetkisi verdiğinde, genel olarak bu kişilere velî denir.²⁵⁹ Velayet hakkına sahip olan kişi, bu yetkiyi ya yasalardan alır ya da mahkeme tarafından doğrudan atanır. İlki re'sen ve doğrudan velayet olarak adlandırılırken, ikincisi vesâyet olarak bilinir. Her iki durumda da başkasının haklarını temsil etme yetkisine sahip olan bir hukukî temsilci söz konusudur.²⁶⁰ Devletin velayeti, valilerin ve hakimlerin dahil olduğu âmme-kamu velayetine dayanır. Bu durum, Devletin tüm insanları kucaklayan geniş bir sorumluluk alanına sahip olduğunu gösterir. Velâyet-i hâssa, bireyin kendi malı üzerindeki özel yetki ve sorumluluğa benzer.²⁶¹

Vakıf mütevellisinin velâyeti, bir kâdînin vakıf üzerindeki velâyetinden daha önceliklidir. Bu açıdan mütevellînin vakıf malları üzerindeki velâyetini de özel velayet kapsamında değerlendirmek mümkündür.²⁶² Neticede birisi özel velâyeti, diğeri ise tüzel velâyeti ifade etmektedir. Vakıflarda denetim de özel ve genel olmak üzere, biri vakıf ile ilgili faaliyetleri kural ve şartlara göre yürüten tevliyetle ilgili işleri icra eden nezârettir. Genel nezâret ise ammenin adına bütün faaliyetleri denetleyebilen, düzene sokmaya çalışan, hüküm verendir.²⁶³ Osmanlı dönemindeki vakıf sistemi, bağımsız ve katılımcı bir sivil toplum yapısını temsil ederken, aynı zamanda Devletin denetimi altında işlerdi.²⁶⁴ Bu denetim, Nezaret kurumu tarafından sağlanırdı.²⁶⁵ Ayrıca, temsilin bir başka yönü de, vakıf gibi yasal kişilerin -diğer bir deyişle, hükmî şahısların- üzerindeki velayettir. Bu velayet genellikle mal varlıklarının

²⁵⁸ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/43.

²⁵⁹ Köprülü, Vakıf, 2/3

²⁶⁰ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/48.

²⁶¹ Mehmet Şener, “İslâm'da Velayet”, *D.E.Ü.İlâhiyat, Fakültesi Dergisi* (İzmir-1985-21), 205-206.

²⁶² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 57. madde. “Velâyet-i hasa velâyet-i âmmeden akvâdır. (Özel velayet genel velayetten daha kuvvetlidir.)”

²⁶³ Seyyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti* (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1-2.

²⁶⁴ Ebussuud, *Risale*, Yazma Eser (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadî Vehbi No: 477/2, Matbu, Dersaadet, Taşbasması), 162-181; Asaf Ataseven, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar” (Aksiyon Dergisi, 1999), 223.

²⁶⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Ahmet, İslâm İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergah yayınları, 2016), 193.

yönetimini içerir. Bu görev için atanan kişi veya kişilere ise mütevellî denir. Mütevellî, genellikle bir vakfın veya tüzel kişiliğe sahip bir şirketin yönetimini elinde bulunduran kişi veya kişilerin velayetini ifade eder. Bu temsil, temsil edilenin yeteneklerinin kısıtlanmasıyla ilgili değildir. Mütevellî, sadece sahip olduğu mal varlığının korunması ve gerektiğinde üretkenliğinin sağlanmasıyla ilgili mâlî bir velayeti temsil eder. Bir vakfın malına mütevellî olarak atanan kişi, o malı koruma ve iktisadî bir şekilde işletme yükümlülüğü altındadır. Özel bir velayet olan mütevellî velayeti, genel velayetten önceliklidir ve vakıf malına mütevellî olarak atanan kişinin yetkisi, genel velayeti temsil eden atanmış görevli ve devlet başkanının velayet temsilcilerinden daha güçlüdür. Mütevellî, hükmî bir şahıs olarak, gerçek bir kişiden farklılık gösterir. Vakfın vesayeti, her vakıf malı için öncelikle onun korunmasını sağlamak amacıyla kanunla öngörülen bir haktır. İkincisi, yatırım yapmak, işletmek, ondan rant ve getiri elde etmek ve meyvelerini harcamak. Üçüncüsü, burada belirtilen organlar, sonra vakfı korumak, savunmak ve dördüncü olarak haklarını talep etmekle görevlidirler.

Vakıf mütevellîsinin öncelikli görevi vakıf malına hâlel getirmemek, şartnameye göre bakımını yapmak ve işletmek; elde edilen kârın vakıf sahibinin şartnamede belirttiği sarf yerlerine harcamaktır. Bunun için mütevellî veya tevliyet heyeti, güvenilir, ehliyetli, liyakatli, adaletli Müslüman/lar/dan teşekkül edilmelidir ayrıca, işinin uzmanı olan tevliyet tarafından yapılan işlemler de sıkı denetime açık olmalıdır. Günümüz iktisat diliyle ifade edilecek olursa; vakıf yönetiminin görevi, vakfın vesikasında ve şartname kısmında belirlenen şartlar dâhilinde belirtilen gayelerine ulaştırmak için vakıf faaliyetlerini planlamak, organize etmek, yöneltmek, koordine etmek ve kontrol etme faaliyetleridir. Ne var ki tarihi süreçte genelde vakıflarda, özelde de para vakıflarının yönetimde uzmanlaşmış kadroların eksikliği, risk yönetimi konusundaki kusurlar ve etkili/yeteri oranda denetimin olmayışı, bu bereketli ameliyenin müsmir olma vasfına hâlel getirdiği, hatta inhitata doğru evrilmesinde baş unsur olduğu söylenebilir. Şirketlerdeki süreklilik sebeplerinden biri risk yönetimidir. Risk yönetimini yapmayan organizasyonlar, kendilerini emin bir zeminde zannederler. Bu ise beraberinde tedbirsizliği getirir. İslâm dünyasında birçok hususta bundan müşteki olduğu izahtan varestedir. Bu hususu çağdaş katılım finans kurumlarının dikkate almalarında fayda vardır. Karşılıklı güvene dayalı olarak kurulan mudârebe ortaklığında, katılım finans kurumlarında ilgili birimlerde yeteri düzeyde teknik ve değerlendirme donanımına sahip olmaması anılan ortaklık türünü yüksek riskli bir finansman faaliyeti haline getirmektedir. Bu da söz konusu ortaklık işleminin diğer işlemlere nazaran yüzdelik diliminin asgariye inmesine yol açan

sebeplerden birini teşkil etmektedir.²⁶⁶

Vakfin sermayesini işletmekle yetkilendirilmiş müteveli/tevliyet birimi/yönetim, güvenilir olmalı, işini iyi bilmeli ve vakıf malını iyi korumalıdır. Güven, ehliyet ve liyakat bir araya geldiğinde başarı mukadder olur. Osmanlı dönemi vakfiye kayıtlarına bakıldığında genellikle güvenin ön planda olduğu görülmektedir. Mesela, din adamları, kanaat önderleri gibi kişiler müteveli olarak tayin edildikleri görülmektedir ayrıca, mürakebenin ve denetimin de genellikle kâdilik makamı tarafından ifa edildiği bilinmektedir. Şartnamelerin düzenlenmesinde vâkıfa sınırsız yetki verilmesi, mütevellinin yetkisini ve tasarruf alanını daraltacak şartname maddelerinin varlığı, birtakım sorunlara yol açmaktadır. Bu sebeple çağımızda bu alanla hukukî altyapı düzenlenmesi çalışmalarında genel ilkelerin yer aldığı şartname maddelerinin bir kontrat halinde hazırlanması elzem görülmektedir. Vakfin kuruluş ve tescili safhasında vakıf sahiplerinin de önceden bilgilendirilmek suretiyle ve kendisine sınırlı sayıda ek maddelerin tanzimi imkânını da vermek gerekir. Tarihi süreç içerisinde para vakıflarının inhitatına yol açan sebeplerden birinin de bu husus olduğu kanaatindeyiz.

Osmanlı döneminde vakıflar devlete karşı idari ve mali açıdan özerkti ancak; denetimsiz değildi. Bu denetim sürecinde en önemli dayanak, vakıf yöneticilerinin tuttuğu muhasebe belgeleri ve kayıtları olmuştur. Vakıfların yıllık muhasebeleri, bulundukları yerin kâdisine sunulmuş ve bu şekilde denetim mekanizması işletilirdi. Vakfin "Nazır"ı, gelir ve giderleri denetlemiş ve ancak dengesizlik olduğunda işleyişe müdahale etmiştir. Mütevelliler, vakfin genel sorumluluğunu üstlenmişlerdir ve müteveli heyetin önerisi ve merkezin onayıyla atanmış kâtipler ise vakıf muhasebesinden sorumlu olmuşlardır. Vakıflarda denetim süreci, birbirini izleyen ve birbirini tamamlayan bir yapıda gerçekleşir. İlk olarak, müteveli heyeti, vakıftaki memurları denetler. Ardından nâzır mütevelliyi, vakıftan faydalanma hakkına sahip olanları ve gerektiğinde hâkim veya hükümet tarafından gönderilen memurları denetler.²⁶⁷

Vakfin tevliyeti ve denetimi ve sorunları bağlamında buraya kadarki izahatı mer'î hukuku da sürece katmak suretiyle toparlayacak olursak; vakıf sorumlusu, görevinin doğru ve ahlakî bir şekilde yerine getirilmesi için çeşitli sorumluluklara sahiptir. Bu sorumluluklar, vakfin korunması, çıkarlarının gözetilmesi ve adil bir yönetim sağlanması üzerine odaklanmaktadır. Vakıf sorumlusunun başlıca görevi, vakfin inşası sırasında ve sonrasında

²⁶⁶ Şen Küçük, *Davranışsal Finans Açısından Geleneksel Ve İslâmî Bankacılığın Karşılaştırmalı Analizi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 72-73.

²⁶⁷ Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 211; Veli Sırım, "Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar", 32.

yıkım ve tahribattan korunmasını sağlamaktır. Bu amaçla, restorasyon ve bakım çalışmaları yapılmalıdır. Diğer bir görevi ise ve hatta en önemlisi, vakıf edenin şartlarının uygulanmasıdır. Vakıf sorumlusu, belirlenen şartların ihlal edilmesini veya ihmal edilmesini önlemekle sorumludur. Vakıf sahibinin şartlarına uymak zorunludur ve dinin temel kurallarına ter düşmediği sürece bu şartların çiğnenmemesi gerekmektedir.²⁶⁸ Müteveli, vakfa ait mal varlığını ve harcamalarını düzenli olarak denetlemeli, hesap vermeli ve gabn, garar ve zarara mahal bırakmayacak bir şekilde faaliyet göstermelidir. Bu, vakfın mali durumu ve kullanılan kaynakların açıklanabilirliği anlamına gelir. Vakfın faaliyetlerini yürütürken ilgili yasal düzenlemelere uymakla yükümlüdür. Müteveli, vakfın amaçları doğrultusunda faaliyet göstermeyi teşvik etmeli ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımları atmalıdır. Vakıf mütevellisi, vakfın etkili bir şekilde çalışmasını sağlamak ve kurucusu tarafından belirlenen amacı yerine getirmek için çaba sarf etmelidir.

1. 1. 5. Tecrübî ve Örfî Miras ile Tarihi Arka Boyutu

İnsanlık tarihi, İslâm öncesi dönemlerde de vakıfla ilişkili uygulamalara şahitlik etmiştir.²⁶⁹ Vakıf müessesesinin tarihçesi, kökeni ve işleyişi ile ilgili birden fazla görüş mevcuttur.²⁷⁰ Cahiliye döneminde, bazı kaynaklarda sâibe, bahîra ve vasîle gibi bazı develerin putlar için ayrılarak terk edildiği belirtilmektedir. Bu dönemde vakıf kavramı toprakla sınırlı kalmamış, hayvanlar gibi farklı varlıklar için de uygulanmıştır.²⁷¹ Ancak vakıf ameliyesi tarihi bir geleneğin devamı olmaktan ziyade kurumsal ve hukukî yapısı itibarıyla İslâm'a aittir.²⁷² Bu manadaki İslâm tarihindeki ilk vakıflar, Hz. Peygamber zamanında kurulmuş ve sonraki dönemlerde Emeviler, Abbasiler, Memlûklüler ve Selçuklular gibi çeşitli İslâm topluluklarında yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti ise bu mirası sadece devralmakla kalmayıp bunları hem uygulamada hem de hukukî açıdan geliştirmiştir. Para vakıfları, bu gelişimin bir örneğini oluşturur. Altı asırdan fazla bir süre medeniyet bayraktarlığını üstlenen Osmanlı, bunu devraldığı ve bütün mevcudiyetiyle destek olduğu ilim, irfan ve hikmet mirasına borçludur. Bu mirası ayakta tutan ve ona hayatiyet veren vakıf müessesesidir.

Sahabe döneminde, önde gelenler arasında vakıf faaliyetlerine sıkça rastlanmıştır.

²⁶⁸ Ali Haydar, *Tertibü's-sunûf fî ahkâmî'l-vukûf* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1337), 840; Hatice Kübra Kahya, *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021), 261.

²⁶⁹ Zühdi Yekun, *el-Vakf fî 'ş-Şerîa ve 'l-Kânûn* (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1968), 183.

²⁷⁰ Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Vakıfların Tarihi Gelişimi", *Sivil Toplum Dergisi*, 15 (2006), 63-67.

²⁷¹ Münzir Abdülkerim el-Kudât, *Ahkâmü'l-vakf* (Ammân: Dârü's-Sekâfe, 2011), 32.

²⁷² Yahya Kemal Taştan, "Vakıflar Dergisi'nden Seçmeler – 2 Vakıfların Hukukî Mahiyeti/Fuad Köprülü" (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), 163-164.

Örneğin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi zatlar, vakıf kurma konusunda öncü olmuşlardır. İslâm'ın yayılmasıyla birlikte, İslâm toplumlarında vakıf kurma geleneği giderek yaygınlaşmış ve çeşitlenmiştir. Medreseler, hastaneler, çeşmeler, kütüphaneler gibi birçok kurum ve tesis vakıflar aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Bu geleneğin tam anlamıyla tekamül edip kurumsal bir yapı kazanması ve uygulama açısından zirveye ulaşması Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir.²⁷³

Hz. Peygamber bizzat vakıf faaliyetlerine katılmış ve aynı zamanda sahabelerine de bu konuda rehberlik etmiştir. Medine'deki bazı arazilerinin yanı sıra Fedek ve Hayber'deki paylarının bir kısmını da Müslümanların faydası için vakıf/sadaka olarak ayırmıştır.²⁷⁴ Yine yahûdi bir alim iken Müslüman olan Abdullah b. Zübeyr Muhayrîk en-Nadrî'nin (ö. 3/625) arazisini de vakıf olarak değerlendirmiştir.²⁷⁵ Sahabe dönemi incelendiğinde, vakıf konusunda gösterdikleri hassasiyet dikkat çekmektedir. Hz. Ebû Bekir'in Mekke'deki evini oğlu için tasadduk etmesi ve Hz. Ömer'in Hayber'deki arazisini Medine'deki oğluna vermesi gibi örnekler vardır.²⁷⁶ Bu adımların ardından diğer sahabeler de vakıf faaliyetlerine yoğun bir şekilde katılmıştır. Hz. Osman'ın Hayber'deki arazisi, Zübeyr b. Avâm'ın Mekke, Mısır ve Medine'deki arazileri, Muâz b. Cebel'in Medine'deki evi, Hâlid b. Velîd'in savaş aletleri ve atları, Zeyd b. Sâbit'in Medine'deki evi ve tarlaları, Hz. Âişe'nin Medine'deki evi ve Esmâ bint Ebû Bekir'in de Medine'deki evi vakfedilmiştir.²⁷⁷ Buradan hareketle, Müslüman toplumlarda önemli bir yere sahip olan vakıf faaliyeti, İslâm'ın yayılmasıyla birlikte gelişmiş ve çeşitlenmiş; İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren, sahabe ve sonrasındaki Müslümanlar tarafından vakıflar kurulmuş, hem halktan hem de yöneticilerden birçok kişi, farklı yöntemlerle vakıflar oluşturmuştur.²⁷⁸ Çağımızda da birçok İslâm ülkesinde vakıf geleneği devam etmekte, toplumsal kalkınma ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.²⁷⁹

²⁷³ Yediyıldız, “Vakıf”, 42/485.

²⁷⁴ Buhârî, “Vesâya”, 1 (No: 2738); Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i ebî dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: ts), “Vasayâ”, 19 No: 2878); Müslim, “Vasiyyet”, 15 (No: 1633); Fatih Oğuzay, “Hz. Peygamber Döneminde Fedek”. *Akademik Siyer Dergisi* 9 (Ocak 2024), 11.

²⁷⁵ İbn Şebbe, *Târîhu'l-medîneti'l-münevvere* (Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1998), 110-111.

²⁷⁶ Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybanî, *Kitabu ahkâmi'l-evkâf* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 1322), 6.

²⁷⁷ Sahâbe ve tâbiûnin yaptığı vakıflar konusunda daha fazla örnek için bkz. eş-Şeybânî, *Kitabu ahkâmi'l-evkâf*, 1/19.

²⁷⁸ Ali Muhammed Zührânî, *Nizâmü'l-vakf fi'l-islâm* (Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1987), 247; Râgıb es-Sercânî, *Ravâi'u'l-evkâf fi'l-hadârati'l-islâmiyye* (Mısır, 2010), 130.

²⁷⁹ Örnek olarak bkz. Endunizya Vakıflar Yönetimi, <http://www.bwi.or.id/index.php/ar/--.html> (Erişim: 30.01.2024).

Osmanlı kurulduğunda bu alanda toplumsal hizmetleri deruhte eden üç yüz yıllık bir vakıf mirası devraldı. Fethedilen her yerde bu kurumlara sahip çıktı, geliştirdi ve idamesi için yeni vakıflar kurdu. Dolayısıyla Osmanlı bu sayede bunca zaman yaşadı. İslâm tarihinde en uzun süre tarih sahnesinde kalan Osmanlı yaklaşık dört milyon metrekare coğrafyada gittiği her yere bu müesseseleri beraberinde götürdü.

Osmanlı idaresi, Anadolu'yu ihya eden Selçuklu mirasını devralarak Balkanları ihya etmek üzere özellikle vakıf medeniyetiyle ayrı bir sosyal refah sunabilmiştir. Eğitimden ibadete, bayındırlıktan sağlık ve adalete kadar içtimâî hayatın her alanında büyük katkıları olmuştur.²⁸⁰ Osmanlılar, hem eşitlikçi bir içtimâî ve iktisadî düzen kurma çabalarıyla hem de Devletin uzun ömürlülüğü için hayatî gördükleri vakıf sektörünü geliştirme çabalarıyla önemli bir rol oynadılar. Kendi hakimiyet bölgelerinde önceden kurulmuş İslâm topluluklarının vakıflarını sadece korumakla kalmadılar, aynı zamanda bu vakıfları içtimâî ve iktisadî alanlarda genişlettiler. İslâm medeniyetinin en uzun ömürlü müesseselerinden biri vakıf kurumudur. Para vakıflarından 300 hatta 400 yıl devam edenler olduğu gibi altı asra yakındır hâlâ ilim İrfan, sosyal destek görevi ifa eden para vakfı hâlâ ayaktadır.²⁸¹ O dönemden miras kalan çağımızda ise hâlâ kuruluş şartnamesinde yer alan amaçlara matuf hizmetleri ifa eden vakfiyeler mevcuttur.²⁸² Bosna Hersekte yer alan Gazi Hüsrev Bey'in vakfı bunlardan biridir. Bosna Valisi Husrev Bey'in Saraybosna'da yaptırdığı cami, imaret, tekke ve medresenin tamir giderleri, görevli ücretleri ve sair masraflarını karşılamak üzere şu mülkleri vakfetmiştir. Önemine binaen metnin bir kısmını buraya almaktayız;

“.....Zihne 'ye bağlı Kurumişte, Vitaceşte ve Kusiritur adında üç köy, Drama Kazası 'nda Nesiyy, Davud ve Zigosni adında üç köy, Serez Kazası 'ndaki çiftlikler, mezarlar, meralar ve bu meralardaki iki yuzden fazla büyük ve küçükbaş hayvan, Saraybosna 'nın çeşitli kaza, nahiye ve köylerindeki mezarlar, çiftlikler, meralar ve çayırklar, değirmenler, evler, dükkanlar ve arı kovanları ile 55. 000 dirhem karşılığında 15. 000 altın, Sultan Süleyman devri altmış dirhemine muadil 200 miskal halis altın (133. 000 dirhem), 120. 000 dirhem, 13 dizi Bedehşan incisi ve 62 adet kıymetli inci muadili 80. 000 dirhem, 70 adet yuvarlak inci muadili 50. 000 dirhem, 100

²⁸⁰ Aydın Kudat, “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri ve Hayata Tecrübi Yansımaları”, Yoksullukla Mücadele ve Vakıf (İstanbul: İZÜ Kütüphanesi Yayınları, 2019), 198.

²⁸¹ Bosna Hersek'in başkenti olan Saraybosna'da yer alan ve Osmanlı Padişahı ikinci Bayezid'in torunu Gazi Hüsrev tarafından ve öncülüğünde 1537'de kurulmuştur. Bu vakfiyede aynı zamanda eğitim-öğretim faaliyetinin icra edilmekte olan medreseler de mevcuttur. Bu medreseler dünyadaki en eski eğitim kurumlarından sayılmaktadır. Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde, 488 yıldır kesintisiz tedrisat veriliyor. Bkz. “Osmanlı'nın Bosna Hersek'teki Mirası: Gazi Hüsrev Bey Medresesi 488 Yıldır Eğitim Veriyor”, Anadolu Ajansı, 01 Temmuz 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/Osmanli'nin-bosna-hersekteki-mirasi-gazi-husrev-bey-medresesi-488-yildir-egitim-veriyor/3443554> (Erişim: 01.07.2024).

²⁸² Bkz. Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter No: 1595, Sayfa: 1, Sıra:1, 633, Sayfa: 139 Sr. 48, 633, Sayfa: 142/49.

*adet saf inciden dizili ve her biri 200 dirheme muadil tesbihin bedeli olarak 20. 000 dirhem, süslü kılıç ve hançerlerle, altın işlemeli bıçak ve sair mücevheratın bedeli olarak 90. 108 dirhem, Sultan Süleyman devri 1. 570. 000 dirhemi vakfemesi.....”*²⁸³

Netice olarak İslâm medeniyetinin önemli dinî ve içtimâî kurumlarından biri olan vakıflar, Hicri birinci asırda ortaya çıkmış süreç içerisinde gelişmiş, Osmanlılar döneminde yeniden canlandırılmıştır. Özellikle Balkan coğrafyasında hızla gelişen vakıflar, Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Para vakıfları, genellikle emek-sermaye ortaklığı şeklinde işletilmiş ve Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. Bu vakıflar, esnaf, zanaatkarlar ve üreticilerin ihtiyaç duyduğu ham madde, ara mamul ve nakit finansman ihtiyaçlarını karşılamıştır.²⁸⁴

1. 1. 6. Vakfın Çağımızdaki Önemi ve Toplumsal Yönü

Modern çağ, İslâm ile temel iki ayrım noktası belirgin hale gelmiştir. Birincisi, bireyselliğin vurgulanması ve toplumsal bağların göz ardı edilmesi, ikincisi ise ilahî mülahazalara karşı insanın kendi kendine yeterli olduğu ve başka bir varlığa ihtiyaç duymadığı düşüncesidir. Özellikle Kapitalizmin yükselişiyle birlikte, Batı'nın iktisadî ve içtimâî hayatını temellendirdiği bu anlayış, bireyselleşme trendini güçlendirmiş ve günümüze kadar şiddetle devam etmiştir.²⁸⁵ İslâm, iktisadî düşüncesini adalet ve ahlak merkezine yerleştirir. Bireyin çıkarı yerine toplumsal kalkınma ve refahı ön planda tutar, hem manevî hem de maddî açıdan bütüncül bir yaklaşım benimser. Bu anlayış, vakıf ameliyesinde tecessüm ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, İslâm toplumlarında dayanışma ve yardımlaşma teşvik edilir çünkü; ahlakî sınırlar olmaksızın, modern Batı'nın tarihsel sömürgecilik deneyimleri, bunun tamaksine ekonomiyi ve toplumu birbirinden ayırarak, insanların söz konusu mülahazalardan yoksun olunca neler yapabileceği konusunda insanlığa bir uyarıdır.²⁸⁶

İslâm nazarında, vakıf kurumu özelinde sosyal kalkınmada ferdin refah ve felahı merkeze alınır. Dinî sabitelere bağlılık, başkalarını da düşünme ve ahlakilik önceliklidir. Daha sonra yoksulların korunması, insan onuruna yaraşır hayat standardı sağlamak gelir. Bu, İslâm iktisadî ruhuna uygun olarak kârın ötesinde, Allah'ın kullarının şartlarını iyileştirmek anlamında sosyal hayat için daha iyi şartlar sağlamak demektir. Temel öncelik, kâr arayışından ziyade

²⁸³ 1 Cemaziyelevvel 938/11 Aralık 1531, 26 Receb 943/8 Ocak 1537, 1 Cemaziyelevvel 944/5 Kasım 1537; Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter No: 1595, Sayfa: 1, Sıra:1, 633, Sayfa: 139 Sr. 48, 633, Sayfa: 142 Sr. 49.

²⁸⁴ Bu konuda tafsilatlı bilgi için bkz. Mehmet Bulut, vd, *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları* (İstanbul: İZÜ Kütüphanesi yayınları, 2019).

²⁸⁵ Kutval, “İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi,” 8.

²⁸⁶ Aydın Kudat-Cem Korkut, “Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi”, *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele* (İstanbul: İZÜ Kütüphanesi Yayınları, 2019), 145.

sosyal refahın sağlanması ve geliştirilmesidir. Kalıcılığı temel vasıf edinen vakıf ameliyesinin özünde, nâfi, müsmir ve bereketli olmak vardır.²⁸⁷ Dolayısıyla sosyal yardımların sürdürülebilirliği ve etkinliği noktasında önemli bir yeri vardır. Sadaka-ı cariye olan bu ameliye, hem kendi dönemine hem de gelecek nesillere katkılar sağlamaktadır. Burada iki unsur vardır. Ferdiyetçilik yoktur, bunun yerine sosyal sermaye bağlamında son zamanlarda üzerinde durulan toplumsal fayda ve başkalarına yardım etme şuuru vardır. Diğer yandan Aşkın ilahi mülâhaza ön plandadır.²⁸⁸ Diğer çıktı ve semereler bu mülâhazaya tabidir. Bu bağlamda İslâmî vakıfların çağımızdaki yardım ve dayanışma amaçlı olan kurumlarından farklıdır. Diğer bir vasfı ise aslının baki, meyvelerinin dâim olmasıdır. Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı'nın para vakfı uygulamalarında bizim ele aldığımız konuya dair istifadeli misaller bulunmaktadır.

Toplumun kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılan medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi yapıların yanı sıra, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan para vakıfları da bulunmaktadır.²⁸⁹ Toplumun dinî ve içtimâî kurumlarının katkısı olmadan, sürdürülebilir kalkınma ve iktisadî büyüme sağlanamaz. Uzun vadeli ve maliyetli sosyal destek faaliyetleri, sadece Devletin üstlenmesi mümkün değildir. Devletin yetişemediği, özel teşebbüsün de bazen ilgi göstermediği bu tür faaliyetlerde, kâr amacı gütmeyen üçüncü sektörün devreye girmesi gerekmektedir.²⁹⁰

İslâm iktisadında kalkınma gerek kaynakta gerekse araç ve amaçta öncelikle insan faktörü ile başlar. Yine İslâm iktisadı anlayışında da insan, merkezi konumdadır. Toplumun bir ferdî olarak herkese, insan onuruna yaraşır bir hayat standartı sağlamak, inanç ve ahlakî değerlerine uygun ortamda yaşamını sürdürmesi için gerekli şartların sağlanması temel İslâm İktisadının hedefidir. Bu anlamda İslâmî bakış açısında beşeri kalkınma denilince öncelikle usul-i hamse denilen mal, can, din, akıl, nesil ve haysiyetinin korunması hatıra gelmektedir ki, bunlar beş temel maksat olarak bilinmektedir. Tarihi süreç içerisinde İslâm medeniyetinde çok önemli fonksiyonlar icra eden vakıf müesseseleri bütün bu alanlarda önemli paydaş olmuştur.

Dünya genelinde çözümü tam olarak bulunamamış olan sosyal dengesizlik, yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi toplumsal sorunlar çağımızda da önemli bir gündem maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm beşeri sistemler, bu dengesizliği azaltma çabası

²⁸⁷ Buhârî, “Vesâyâ”, 27 (No: 2737).

²⁸⁸ Bu, her şeyin yüce Allah'a muhtaç olması durumudur. Bu durum da her haliyle yüce Allah'a muhtaç olan insanın ilahi mülâhazayı bırakmaması kast edilmektedir. İhlâs 112/2.

²⁸⁹ Yasin Yılmaz. “Kanûnî Dönemi Dinî, Sosyal ve Kültürel Hizmetlerin Merkezi Süleymaniye Külliyesi”. Journal of Analytic Divinity (8/1, 2024, 65-97), 75-80.

²⁹⁰ Kudat, “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri Ve Tecrübi Hayatta Yansımaları”, 199.

içinde olduklarını belirtirler, ancak başarılı olanlar veya sürdürülebilirliği sağlayabilenler nadirdir.

Sosyal kalkınma ameliyesi, bireyin maddî ve manevî hayatının iyileşmesi ile birlikte toplumun refah düzeyinin artması olarak değerlendirilir ve sadece sosyo-iktisadî düzeyi değil, aynı zamanda dinî, dünyevî, maddî, manevî, ferdî ve içtimâî hayatın bütün unsurlarına yansıyan refahı içerir. Modern çağın klasik iktisat anlayışı çerçevesinde yapılan tanım ve girişimler, her toplumun kendine özgü değerleri, inançları ve dünya görüşleri göz önünde bulundurulduğunda yeterli olmayabilir.

Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımındaki adalet, zaruri hizmetlere erişim, bazı imkan ve kaynaklara ulaşabilme ve entegrasyon gibi konular, her toplumda sosyal kalkınma adına üzerinde durulan önemli hususlardır. İslâm medeniyetinde, bu konular kendine özgü infak müesseseleri aracılığıyla ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı'nın para vakıfları tecrübesi, sosyal kalkınma açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Vakıf ameliyesinin temelinde, devamlılık, sürdürülebilirlik ve üretkenlik gibi değerler yatar. Sadaka-ı cariye olan bu ameliye, hem kendi dönemine hem de gelecek nesillere katkılar sağlamaktadır. Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal refah gibi alanlarda strateji planları yapılırken, vakıf tecrübesinin sürece katılması büyük önem taşır.

Mali hüviyetli ibadetlerden sayılan vakfın, genel akit teorisine bağlı olmakla beraber nev'-i şahsına münhasır in'ikâd, sıhhat ve lüzûm unsurları vardır. Vakfın işleyişi ile vakıf malının/sermayesinin işletme biçimleri vardır ayrıca, vesika ve içindeki şartnameye göre mavkufün aleyh/harcama yer ve biçimlerinin de kendine özgüdür. Her üç safhada da fikhî genel kaideler yanında ictihâdî ve örfî olmak üzere, zengin bir hukukî altyapı ve tecrübî birikim mevcuttur. Bu bağlamda toplumun gelişen ve değişen sosyal ve iktisadî hayatıyla beraber devam edegelen vakıf, süreç içinde birden fazla şekilde teşekkül imkanı bulmuştur. Pratik sahasına ayrı bir genişlik katmış olan bu durum, söz konusu müesseselerin sosyal kalkınmanın önemli sacayaklarından biri olarak yer aldığı söylenebilir. Tarihte güzel örnekleri olan bir ameliye çağımızda da aynı müsmir neticeleri verebilir. Vakıfların toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir araç olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu ibadet, birçok ülkede vakıf sandıkları ve zekât fonları gibi kurumlar aracılığıyla işletilmektedir. Bu sebeple çağımızda da zengin fıkıh geleneğimizden yararlanarak, vakıf kavramına farklı tanımlar ve yaklaşımlar geliştirilebilir.

Son zamanlarda, şirketlerin toplumsal faydayı gözetmek için sosyal sorumluluk projeleri başlatmalarına rağmen, bu faaliyetler genellikle sınırlıdır ve daha çok reklam ve pazarlama amaçlıdır, gerçek zararların giderilmesine odaklanmazlar.²⁹¹

Modern Batı'da, olası toplumsal çalkantıları önlemek ve mevcut sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşların temel farkı, kâr hedeflemek yerine toplumsal faydayı ön planda tutmalarıdır ancak; bireyselleşme eğiliminden bir ayrılma ve toplum yararını düşünme çabalarına rağmen, Allah'a teslimiyet fikri, söz konusu modern "kâr amacı gütmeyen" kuruluşların çoğunda bulunmamaktadır.²⁹²

Vakıfların kurumsallaşması ve toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi, İslâm medeniyetinin önemli bir özelliğidir. Hz. Peygamber'in paylaşım ve dayanışmayı vurgulaması, vakıf düşüncesinin temellerini oluşturmuştur. Ümmet, bu yardımlaşma geleneğini sürdürmüş ve vakıflar aracılığıyla kurumsallaştırmıştır. İslâm medeniyetinin tarih boyunca ortaya koyduğu en önemli kurumlardan biri olan vakıflar, toplumsal faydayı öne çıkaran ve Allah ile birey arasındaki bağı güçlendiren bir organizasyon yapısını temsil eder. Bu, bireyselleşmeyi dışlayarak toplumsal faydayı merkeze alan bir yaklaşımdır.²⁹³

Adil gelir dağılımını teşvik ederek yoksulluğu azaltmayı, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamayı ve insanların onurlu bir yaşam sürmelerini sağlamayı amaçlayan vakıflar²⁹⁴ aynı zamanda, kâr amacı gütmeyen, toplumda daha adil bir ortamın oluşmasına katkı sağlayarak fertler arasında dayanışmayı artırarak varlık sahiplerinden ihtiyaç sahiplerine dikey sosyoiktisadî hareketliliği teşvik ederler.²⁹⁵

Bugün iktisadî sorunların birçoğunun adaletsiz gelir dağılımından kaynaklandığı düşünüldüğünde, vakıf kurumlarının önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılabilir. İslâm iktisadî düşüncesine göre, ekonomik kaynaklar genel anlamda tüm insanlığın ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydedir ancak; bu kaynaklardan herkes eşit şekilde faydalanamamaktadır. Bu noktada sürece dahil olan vakıf gibi müesseseler bu dengesizliğin minimize etmede önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, hayrî, içtimâî ve iktisadî açıdan para vakıflarının işlevleri şöyle özetlenebilir: Sosyal amaçlarla kurulan ve kâr amacı taşımadan, iktisadî

²⁹¹ Bkz. Kudat-Korkut, "Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi", 146.

²⁹² Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi* (Ayyıldız Matbaası, 1979), 184.

²⁹³ Kudat-Korkut, "Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi", 147.

²⁹⁴ Yasin Yılmaz, "Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü" *Vakıf ve Yoksullukla mücadele*, ed. Mehmet Bulut vd., (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019), 8-10.

²⁹⁵ İrfan Türkoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18.2 (2013), 188.

dengelesizliklerin azaltılmasında önemli bir rol oynar. Bu vakıflar, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda sosyal kurumların malî kaynağını sağlarlar. Bu şekilde, para vakıfları, dinî ve içtimâî kuruluşlar olarak, toplumsal refahın sürdürülebilirliğini ve istikrarını temsil ederler.²⁹⁶ Para vakıfları, iktisadî organizasyonlar olarak kâr elde etme kapasitesine sahip olsalar da, kâr amacı gütmeyip iktisadî kalkınma yerine toplumsal ihtiyaçları ön planda tutarak faaliyet gösterirler. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve Allah'ın rızasını kazanmayı amaçlayan bu vakıflar, kamu ve özel sektörden bağımsız olarak faaliyet gösteren üçüncü bir yapı olarak öne çıkarlar. Günümüzün kâr amacı gütmeyen kuruluşları arasında, İslâmî referanslı vakıflar, kâr yerine toplumsal fayda sağlamayı hedeflemeleriyle farklılık gösterirler. İktisadî alanda uyum sağlayarak kamu hizmetlerinde sürekli bir hizmet sunmaya odaklanan bu vakıflar, kamusal denetim altında faaliyetlerini sürdürürler.²⁹⁷

Kurumsal yönetim anlayışı sayesinde mal ve hizmet üreterek toplumun kamusal bağlamda ihtiyaç duyduğu hizmetler ile maddî açıdan temel ihtiyaç maddelerini temin etmede bazı projeleri geliştirebilir. Mesela, vakıflar, yoksul bölgelerde gıda yardımı ve temel ihtiyaçları karşılayan projeler geliştirerek acil ihtiyaçları hafifletebilirler. Sürdürülebilir kalkınma noktasında para vakıfları örnek projelerden biridir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma projeleri aracılığıyla iktisadî fırsatları destekleyerek gelir eşitsizliğini azaltabilirler.²⁹⁸ Bu da, vakıfların gelir dağılımındaki eşitsizlikle mücadelede oynayabileceği çeşitli rolleri yansıtmaktadır ancak; etkili bir şekilde bu amaçlara hizmet etmek için vakıfların yerel ihtiyaçlara duyarlı projeler geliştirmeleri ve sürdürülebilir çözümler üzerinde çalışmaları önemlidir.

Nakit varlıkların para vakıfları aracılığıyla günümüz iktisadî koşullarına uygun hale getirilmesi, Müslüman toplumlarda toplumsal kalkınmaya katkı sağlayabilecek bir politika olarak görülebilir. Vakıfların kaynak transferi sistemi olması, gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltma potansiyeline sahiptir.²⁹⁹

Geçmişte başarıyla kanıtlanmış vakıflar, çağımızda bireyselleşme ve kâr odaklı iktisadî sistemlerin yol açtığı sorunlara çözüm sunabilir ancak; bu çözümler, çağın ihtiyaçlarına ve dış etkenlere dikkat ederek ve İslâm'ın ilkelerine bağlı kalarak sunulmalıdır. Vakıfların temelde

²⁹⁶ Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, 3.

²⁹⁷ Elif Genca, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 22/1 (2014), 536.

²⁹⁸ Kudat, *Sosyal kalkınma ve Vakıf*, 10-15.

²⁹⁹ Zaim, "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", 210

dinî mülâhazalar yönü olduğu için, Müslüman toplumlar tarafından kolayca kabul edilip uygulanabilir. Bu nedenle, vakıf kurumunun tüm yönleri incelenmeli ve tarihteki örneklerine bakılarak çeşitli şekillerde çağımızda uygulanabilir hale getirilmelidir. Toplumların kurumsal değişimleri, yeni kurumun toplumun değerleriyle uyumlu olmasına bağlıdır. Aksi takdirde, yapılan değişiklikler düzeltici değil, bozucu olabilir. İslâm toplumlarının gelişimi, kendi değerlerine uygun ve insan doğasına uygun kurumları benimseyip uygulamalarıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda, para vakıflarının etkili ve amaçlı bir şekilde kullanılması, adaletsiz iktisadî yapıları düzeltmede önemli bir araç olabilir.

1. 1. 7. Vakıf ve Sosyal Kalkınma

Ferdin maddî ve manevî hayatının iyileşmesi ile toplumun refah düzeyinin artması anlamında sosyal kalkınma ameliyesi, sadece sosyo-ekonomik açıdan değil dinî dünyevî, maddî manevî ferdî ve içtimaî hayatın bütün unsurlarına yansıyan refah ve felahı içermektedir. Bu bağlamda sosyal kalkınma ameliyesi, sadece sosyo-ekonomik düzeyi değil, dinî, dünyevî, maddî, manevî, ferdî, içtimaî ve sosyal hayatın bütün unsurlarına yansıyan refah ve felahı içermektedir.

Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımındaki adalet, zaruri hizmetlere ulaşım, bazı imkan ve kaynakları kullanabilme ve entegrasyon gibi hususlar, sosyal kalkınma adına her toplumlarda üzerinde durulan önemli konulardır.³⁰⁰ Bütün sistemler, bu alanlarda çaba içinde olduğunu/olacağını iddia etmekte ancak çok azı bunu başarabilmektedir. Kalıcılık, süreklilik ve sürdürülebilirlik açısından sosyal kalkınma bir o kadar da zordur. Sosyal kalkınmanın temel unsuru sosyal güvencedir. İslâm ise meseleye sosyal adalet ve ahlakî açıdan bakmakta, bu sosyal alandaki dengesizliği kendine özgü infak müesseseleri aracılığıyla düzenlemeye çalışmaktadır.

Uzun vadeli ve maliyetli sosyal destek faaliyetleri sadece devlete bırakılamaz, bu yüzden sosyal sermayenin göstergelerinden sayılan, yatay kurumlar arasında yer alan sivil toplum organnizasyonlarından kâr amacı gütmeyen üçüncü sektörün de bu sürece dahil olması gerekmektedir ancak; çağımızda birçok sivil toplum kuruluşu (STK), sadece maddî yardımlarla bu faaliyetleri sürdürmekte ve sadece aracılık rolünü üstlenmektedir.³⁰¹

³⁰⁰ Aydın Kudat-Hakan Dulkadiroğlu, “Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme”, 48.

³⁰¹ Selim Argun, “Osmanlı Vakıf Sistemi ve Günümüz Sivil Toplum Kuruluşları; Mukayese ve Değerlendirme”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 183-184.

Vakıf ameliyesi sivildir. Devlete olan maliyeti yoktur. Aslının bakılığı, hizmetlerin sürekliliği ve sürdürülebilirliği, meyvelerinin devamlılığı temel özellikleridir. Vakıf ameliyesi; kelimenin işar ettiği lügat anlamına göre, “durağanlık ve statik hal” değil, cari, cevval, çok boyutlu ve bereketli bir ibadettir. İslâm medeniyetine ait olan bu ameliye, asr-ı saadetten günümüze kadar varlığını devam ettirmiş, özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde, toplumun kamusal alandaki ihtiyaç duyduğu hizmetleri karşılamada büyük rolü olmuştur. Öyle ki iktisadî döngünün üçte bir oranında bu vakıf kurumu ve türevlerinin teşkil ettiği dönemler olmuştur. Diğer yandan ilmiye, kalemiye ve seyfiye diye bilinen, kamunun bilim, güvenlik ve yönetim gibi alanlarda ihtiyaç duyulan insan kaynağının yetiştirilmesinde, bu müesseselerin önemli rolü olmuştur. İslâm âleminde, özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde, toplumun dinî hayatıyla alakalı hizmetler, büyük oranda bu müesseseler kanalıyla karşılanmıştır.³⁰² Sadaka-ı cariyeye olarak bilinen bu ibadet, şimdiki ve gelecek nesilleri de düşünmektedir. Kamusal birimlerden ve sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak, vakfın asıl kaynağı kalıcıdır ve meyveleri sürekli. Vakıflar, özellikle para vakıfları, bu noktada farklılık gösterir. Bu konuda toplumda vakıf işlemlerinin dinî ve ahlakî boyutuna dair farkındalık oluşturulması önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma, yoksullukla mücadele, sosyal refah ve fırsatlara erişim gibi alanlarda strateji oluşturulurken, Osmanlı vakıf kültürünün tecrübelerine vurgu yapılması faydalı olabilir.

İslâm hukukuna göre, para vakıflarının sicil belgelerinde yer alan şartnameler incelendiğinde, vakıfların sadece dinî hedeflere hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlendikleri görülecektir. Bu şartnamelerde genellikle sermaye miktarı, vakfın teslim edildiği yer, işletme süreci, harcama alanları ve vakfın temel amacı gibi temel unsurlar belirtilir. Bu da vakıfların sadece dinî hedeflerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda kamusal alanda da önemli bir misyon taşıdıklarını gösterir.³⁰³ Para vakıfları, bu bağlamda fâizin yasak olduğu bir iktisadî ortamda aynı zamanda kredi arzını artırarak ekonomiye çarpan etkisi yapma potansiyeli taşımaktadır. Osmanlı tecrübesinde bu sayede üretim sektörlerindeki küçük ölçekli birimler, ihtiyaç duyduğu kredilere kolayca ve ucuza erişebilme imkanı bulmuşlardır.³⁰⁴

Vakıf kurumu özelinde İslâm nazarında sosyal kalkınmada ferdin refah ve felahı merkeze alınır. Dinî sabitelere bağlılık, ahlak ve Allah rızası önceliklidir. Daha sonra

³⁰² Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), 121.

³⁰³ Örnek olarak bakz. VGMA, Defter No: 730, Sayfa: 63, Sıra: 36; Edirne Şer’iyye Sicilleri Defter No: 4675 Sayfa: 21-22; VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222.

³⁰⁴ Mehmet Genç, “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, 17

yoksulların korunması, insan onuruna yaraşır hayat standardı sağlamak gelir. Bu, kârın ötesinde, ibadullahın şartlarını iyileştirmek anlamında sosyal hayat için daha iyi şartlar sağlamak demektir. Burada temel öncelik, kâr arayışından ziyade sosyal refahın sağlanması ve geliştirilmesidir.

İslâm medeniyetinin dayanışma ve yardımlaşmayı kurumsallaştırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan vakıf kurumu, toplumun değerleriyle uyum içinde gelişmiştir. Başlangıçta Müslümanların dinî hayatının önemli bir parçası olarak kabul edilen vakıflar, zamanla birçok toplumsal hizmetin gerçekleştirilmesinde kritik bir rol oynamış toplumsal kalkınmaya özgün katkılar sağlamıştır; adil gelir dağılımını teşvik ederek yoksulluğu azaltmış, kamusal ihtiyaçları karşılamış, insanlık onuruna uygun bir hayat ortamı oluşturmuş ve toplum içindeki bireylerin birbirlerine destek olmalarını sağlayarak dikey sosyo ekonomik hareketliliği artırmıştır.

Kâr amacı gütmeyen sosyal sermaye yönü ağır basan bu kurumlar, varlık sahiplerinden ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi ve toplumun genel refahını artırmayı amaçlamaktadır. Modern çağda, toplumsal gelişme anlayışı, bireyselliğin ön planda tutulması ve toplumsal ilişkilere az önem verilmesi ile İslâm'ın öğretilerinden ayrılmaktadır.³⁰⁵ Batı'nın iktisadî ve sosyal hayatının temelini oluşturan ilahî değerlerin reddedilmesiyle, insanın kendi kendine yeterli olma ve başka bir varlığa ihtiyaç duymama anlayışıdır. Vakıf anlayışı işe Allah rızasını merkeze alarak sivil ve hasbî olarak toplum katmanları arasında ayrım yapmadan, ihtiyaç sahiplerinin istimdat ve destek kaynağı olagelmıştır.

Yarı resmi sosyal yardım ve dayanışma gibi kurumlardan farkı aslının baki, meyvelerinin dâim olmasıdır. "Sürdürülebilir kalkınma"nın iktisadî kalkınmada kullanılan bir araç olarak kabul edildiği temel ilke, toplumun ihtiyaçlarını belirli kaynaklardan karşılayarak, hem kısa hem de uzun vadede ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara cevap verebilme kapasitesini sürdürmek ve söz konusu kaynakları tüketip yok etmemektir.³⁰⁶ Bu anlayışın temelinde, ihtiyaçların sürekli olarak karşılanması ve bunun için kullanılan kaynakların tükenmemesi, ihtiyaçlara cevap verebilmesi gibi iki ana özellik bulunmaktadır. Para vakıfları, aslı bâki olduğu sürece bazen akar vakıflardan daha uzun ömürlü olabilir. Osmanlı döneminden bu yana faaliyetlerini sürdüren hatta günümüze kadar varlığını koruyan para vakıfları mevcuttur.³⁰⁷

³⁰⁵ Zaim, "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", 210.

³⁰⁶ European Parliament, "Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council", Reporter: A. Hulthén, *Final A5-0171/2001* (15 May, 2001), 15.

³⁰⁷ Bkz. Kudat, "Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri Ve Tecrübi Hayatta Yansımaları", 195.

Vakıflar işletilirken kalıcılık ve sürdürülebilirlik vasıflarının halel görmemesi için her türlü tedbir alınmıştır. İn'ikâd formülasyonundan, işletme (İn'ikâd) ve sarf aşamasına (mevkûfun aleyh) kadar idari ve hukukî sıkı tedbir ve denetim mekanizmaları sürece katılmıştır. Bu minvalde vakıflarla ilgili şer'i ve örfî zengin bir hukukî birikim oluşmuştur. Bu zengin miras birikiminden yararlanılarak zamana, zemine ve değişen ahvâle göre aynı amaç(lar)ı ifa etmek üzere temel sabitelerden taviz vermeden, farklı yöntem ve formlarda çağın içtimâî ve iktisadî hayatla entegrasyonu sağlanabilir. İslâm medeniyetine ait mali ibadet hüviyetli, hayatın bütün alanlarıyla irtibatlı olan vakıf organizasyonlarının, nevi şahsına münhasır teşekkül ve işleyiş biçimleri vardır.

Tarihi süreç içerisinde ekseriyeti içtihadî ve örfî olmak üzere, konuyla alakalı zengin bir hukukî altyapı ve tecrübî birikim meydana getirmiştir. Kâr amacı taşımayan vakıf müesseseleri, sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere çağımızda da iktisadî organizasyonlara benzer işleyiş modelleri gösterebilirler. Vakfiye şartnamelerini incelediğimiz zaman, mevkûfun aleyh, yani harcama yerlerinin sadece dinî hayatla alakalı olmadığı aynı zamanda iktisadî hayatın adil bir şekilde devam etmesine ve insan haysiyetine yaraşır bir asgari seviyenin sağlanmasına vesile olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Birçok yatırım ve pazarlama alternatifinin geliştiği günümüz iktisadî ortamında para vakıflarının akarat vakıflarından daha müsmir olduğu söylenebilir. Üretim, yatırım ve ticaret gibi alanlarda faaliyette bulunan bu ikincil vakıf grubu bir yandan iktisadî hayatın adil bir şekilde dönmesine aktif rol oynarken diğer yandan kaynakların ve servetin belli ellerde toplanmasının önüne geçerek bu kaynakların işletilmesi kanalıyla halka inerek sosyal kalkınmanın sağlanmasında önemli rol üstlenmiş olmaktadır ayrıca, esnafın finansman ihtiyacı karşılanmakta, piyasanın dengeli akışına katkı sağlanmakta ve tefecilik, karaborsacılık gibi tekel ve kartelciliğin önüne geçilmiş olmaktadır.³⁰⁹

Osmanlı döneminde, eğitim, bayındırlık, sağlık, dinî ve hayrî hizmetlerin çoğu, para vakıfları tarafından finanse edildi.³¹⁰ Bu vakıflar; yolculara yardım etmek, esirleri azat etmek, hayvanlara yiyecek ve barınak sağlamak, doğal afetlerde zarar gören insanların ihtiyaçlarını karşılamak, acizleri doyurup giydirmek, tedaviye muhtaç insanları ve hayvanları tedavi ettirmek, iş kurmak isteyenlere sermaye sağlamak, fakirlik veya borç nedeniyle borçlarından kurtulamayanların borçlarını ödemek gibi toplumsal hizmetleri gerçekleştirdi ayrıca, dinî ve

³⁰⁸ Bkz. Aydın Kudat (ed). *Sosyal Kalkınma ve Vakıf* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 15.

³⁰⁹ Genç, "Vakıf ve İktisad", 28.

³¹⁰ Yasin Yılmaz, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", *dinî Araştırmalar Dergisi* (Haziran, 2014), 43-44.

kültürel faaliyetlerden mahalle mekteplerine kadar eğitim hizmetleri, halkın ruh ve beden sağlığını ilgilendiren sağlık hizmetleri, ihtiyaç sahibi kişilerin yeme, içme, barınma ihtiyaçlarının yanı sıra maddî finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri için de vakıflar kuruldu.³¹¹ Zaman içinde özellikle vakf-ı nükûd aracılıracılığıyla iş hayatında kredi ihtiyaçlarının giderilmesi ve finans piyasalarında tefecilere karşı bir sigorta gibi finans piyasasını düzenleme fonksiyonu ifa ettiği görülmektedir.³¹² Bu müesseseler, Osmanlı döneminde devlete iktisadî katkıda bulunarak uzun yıllar boyunca önemli hizmetler sunmuş, günümüzde sosyal devlet anlayışına göre, kamu hizmeti olarak nitelenen birçok hizmet, vakıflar vasıtasıyla yerine getirilmiştir. Diğer yandan ileride üzerinde durulacağı gibi yerindelik ve bir nevi mikro finans modeliyle toplumsal ihtiyaca göre daha esnek bir yapıda destek kurumları olarak sosyal kalkınmaya büyük katkıları olmaktadır.³¹³ Olağanüstü durumlar ve arızı dönemlerdeki toplumun ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulan Avarız vakıfları başta olmak üzere para vakıflarına beş akçe gibi en düşük düzeyde gelir sahibi olan Osmanlı dönemi toplumun vakıf anlayışındaki şuur ve bilinç düzeyini göstermesi açısından dikkat çekicidir.³¹⁴

Sosyal kalkınma bağlamında para vakıflarının toplumun tüm kesimlerine hitap etmesi diğer bir ifadeyle tüm kesimlerin bir şekilde münasebet halinde olması bağlamında vakfın nükûd sermayesinden bizzat borç alanlar ve başka borçlulara kefil olanlar arasında çok sayıda kadın olduğu görülmektedir.³¹⁵ Bu durum, toplumun değişik kesimleri arasında ilişkilerin artmasına vesile olduğu gibi, kadınların toplum hayatına ve iktisadi hayata katılmalarına vakıfların ne gibi etki yaptığı açısından dikkat çekicidir.³¹⁶

Osmanlı döneminde devlet, reaya arasında eşitliği sağlamak için vakıf müesseselerine destek olur, ancak yönetimine müdahale etmezdi. Kuruluşunda kâdî ve şer'î mahkeme kanalıyla

³¹¹ İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2/187-196. (Y. 2013), 188.

³¹² Mehmet Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 34.

³¹³ Özcan, “Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği”, 382

³¹⁴ Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 34-35.

³¹⁵ Örnek olarak bkz. Emine bint Ali Vakfı, Rodoscuk Şer'iyeye Sicilleri: 08619.00010, 21 Safer 1277/8 Eylül 1860, Rodoscuk Şehri'nin Camii Atik Mahallesi'nden Abdulvehhab oğlu Ali kızı Emine Hatun'un, 1000 kuruşunu çeşitli hayır işleri için vakfetmesi; Hadice ibnet Süleyman Vakfı, Rodoscuk Şer'iyeye Sicili: 8622.00008, 15 Rebiulahir 1202/24 Ocak 1788, Rodoscuk Şehri'nin Cami-i Vasat Mahallesi'nden Abdulmennan oğlu Süleyman kızı Hatice'nin bir kısım gayrimenkulü ve 3500 kuruşunu çeşitli hayır işleri için vakfetmesi; Rabia bint İbrahim Vakfı, Rodoscuk Şer'iyeye Sicili: 8642.00014, Rodoscuk Şehri'nin Hacı Mehmed Mahallesi'nden İbrahim kızı Rabia'nın, 300 kuruşunu çeşitli hayır işleri için vakfetmesi.

³¹⁶ Hasan Huseyin Koyunoğlu, “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 51.

hukukî ve şer'î açıdan tescil ve onay, bir de belli aralıklarla câbî,³¹⁷ katip,³¹⁸ nâzır³¹⁹ ve mütevelliler ³²⁰ gibi kurumlar aracılığıyla denetim yapardı. Mesela, vakıf mallarının işletmelerinde piyasa şartlarına göre bazen de piyasaları dengelemek üzere diğer bir ifadeyle sosyal kalkınma amacıyla Devletin oranlar tayin ettiği olurdu. Yukarıda değinildiği üzere, Osmalı devrıldığı, bütün mevcudiyetiyle destek olduğu bu mirası ayakta tutmak ve dönemin sosyal ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla vakıf kurumlarını daha da geliştirmiştir. Bu alanla ilgili manzumelerin ekseriyetinin örfî olması hasebiyle zaman, mekan ve şartların değişimiyle gelişmelerin meydana gelmesi oldukça tabiidir. Şöyle ki; Osmanlı kurulduğunda bu alanda toplumsal hizmetleri deruhte eden zengin bir birikim vardı. Daha sonra fethettikleri yerlerde oraların imar ve ıslahı için vakıflar kanalıyla destek olurdu.

Toplumsal kalkınmada doğrudan hizmet veren müesseseler yanında bu yerleri finanse eden birimlerin işletilmesinde ehil ve liyakatlı kişiler görevlendirildi. Bütün bunların devamlılığını sağlamak maksadıyla hukukî ve iktisadî açıdan sıkı denetim mekanizmaları devreye sokuldu. Tarihi seyir içerisinde sosyal kalkınmada çok önemli rol oynadıklarına dair birçok örnekleri bulunan vakıflara dair özellikle bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı'nın tecrübesi, bu konuda günümüze ışık tutacak mahiyettedir.

1. 2. Para Vakfı

Sermayesinin tamamı veya bir kısmı nukûddan oluşan para vakfı, klasik kaynaklarda ve Osmanlı döneminde genellikle “nukûd vakfı” veya “vakf-ı nukûd” şeklinde ifade bulmuştur. Arapça bir kelime olan nakd, lügat açısından dirhemlerin ayırt edilmesi ve saflarının çıkarılması, altın ve gümüşten yapılan paralar veya bunlarla işlem gören diğer metallerdir.³²¹

³¹⁷ “Vakfa ait gelirleri toplayan ve mütevellîye teslim eden görevlidir. Ehl-i emanet, ehl-i diyanet ve mu'temed bir kimse olması beklenir.” Bkz. VGMA. Defter No: 633, Sayfa: 348, Sıra: 123; VGMA. Defter No: 629, Sahife 415, Sıra: 332.

³¹⁸ “Kâtip, vakıf işlerinde önemli bir rol üstlenen kişidir. O, dürüst, dindar ve güvenilir biridir. Vakfın gelirlerini ve giderlerini kaydeden, başışçıların katkılarını yazan ve vakfın mal varlığını koruyan biridir. Ayrıca, vakfın faaliyetlerini denetleyen, raporlar hazırlayan ve her yılın hesaplarını mütevellîye sunan kişidir. Son olarak, belgelerin güvenliğini sağlayarak, vakfın kayıtlarını mühürleyip, mütevellîye teslim eder”. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstîlâhları Lügatçesi”. *Vakıflar Dergisi* 7 (1983), 57.

³¹⁹ Yediyıldız, “Vakıf İstîlâhları Lügatçesi”, 59.

³²⁰ “Vakıf mütevellîsi, vakfın faaliyetlerini denetlemek ve yönetmekle sorumludur. Nazır bazen mütevellî olarak görev üstlenirdi. Bu göreve getirilen kişinin adil, doğru yolda olan ve ahiretteki cezadan endişe eden biri olması beklenir. Ayrıca, şehrin kadısı da zaman zaman nezaret ve tevliyet görevi üstlenebilirdi.” Bkz. VGMA. Defter No: 605, Sayfa: 271, Sıra: 358; VGMA. Defter No: 629, Sayfa: 415, Sıra: 332; VGMA. Defter No: 988, Sayfa: 286, Sıra: 184.

³²¹ Bilal Aybakan, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 32/324; Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 626/2, Sayfa: 476, Sıra: 560.

Nakdin çoğul hali "nukûd" olarak kullanılır ve bu terim, ödeme aracının sadece bir ülkenin para birimiyle sınırlı olmadığını, farklı ulusal para birimlerini de kapsayabileceğini vurgular.³²²

İslâm hukukunda, para anlamında nakd tabiri yer alır ve iki taraf arasında borç yükleyen sözleşmelerde anaparanın peşin olarak ödenmesini ve para borçlarında ödemenin yapılmasını ifade eder.³²³ Hukukî olarak bir şeyin devredilmesinde aracılık yapan değer birimi para sayılır.³²⁴ Vakıf hukukunda, vakfedilecek malın gayrimenkul yanında fetva ve yaygın taamüle binaen menkul mal ve buna dahil olan para vakfı da kabul edilmiştir.³²⁵ Nitekim sermayesinin tamamı veya bir kısmı nukûddan müteşekkil olan vakıflar, para vakıfları, veya nukûd vakıflar (vakfû'n-nukûd) olarak nitelendirilir.

Nakit para iktisadî değerlerin ölçülmesinde ve takasında kullanılan, aynı zamanda ödeme aracı olarak işlev gören parayı tanımlamak için kullanılır. Bu terim, dar bir anlamda sadece bir ülkede resmi olarak dolaşımda olan yerel para birimini ifade ederken, daha geniş bir anlamda, o ülkenin para biriminin yanı sıra, diğer ülkelerdeki para birimlerini de kapsar. Başka bir deyişle, nakit; bir ekonomide ticaretin gerçekleşebilmesi için gerekli olan ve değeri kabul edilen parayı ifade eder.³²⁶ Kısaca para terimi, insanların değerleri ölçmek için kullandığı, takas aracı ve birikim aracı olarak kullandığı şeydir.³²⁷

Tarihi olarak, akarat ve para vakıflarının düzenlenmesinde dinî ve uhravî kaygılar önceliklidir. Osmanlı dönemindeki para vakıflarına bakıldığında, dinî hükümlerin vakıfların düzenlenmesinde belirleyici olduğu açıkça görülmektedir ayrıca, para vakıflarının oluşturulmasında, toplumsal iktisadî ihtiyaçların karşılanması da önemli bir rol oynamıştır. Bu vakıflar, toplumsal kalkınma, gelir dağılımının düzeltilmesi, girişimcilerin ve esnafın finansman ihtiyaçlarının karşılanması gibi birçok amaca hizmet etmiştir. İktisadî yapının temelini dinî kurumların etkisi belirliyordu. Toplumsal refah, kalkınmadan ziyade belirli bir düzenin ve denetimin sağlanmasına dayalı bir anlayışla şekillenmişti. İktisadî sistem, özellikle

³²² Akyıldız, Ali, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 34/163

³²³ Mesud Semih, *el-Mevsuatu'l-iktisâdiyye* (Filistin: Ramallah, Dârü's-Şurûk, 2008), 7/787.

³²⁴ Bulut, vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/40; Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 626/2, Sayfa: 476, Sıra: 560.

³²⁵ Ahmed b. Abdülaziz Al-Haddad, *Vakfû'n-Nukûdi ve İstismâruhâ*, "Paranın Vakfedilmesi Ve Yatırımı Üzerine Hazırlanmış Bir Araştırma", *Mekke'de İslâmî İşler, Vakıflar, Davet ve Rehberlik Bakanlığı ile işbirliği içinde düzenlenen birinci vakıflar konferansı* (Suudi Arabistan: 1427/2006), 6. <https://dawa.center/file/4574> (Erişim: 11.02.2024); Ayrıca bkz. Mehmet Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/40.

³²⁶ Abdü'l-Azîz Fehmî Heykel, *Mevsuatu'l-mustalahâtî'l-iktisâdiyye ve'l-ihsâ'iyye*, (Beyrut, Lübnan: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1986), 573.

³²⁷ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", *Çerçeve, İslâm Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası* (İstanbul: 2008), 125.

vakıfların etkin olduğu alanlarda önemli düzenlemelere ve fetvalara yansımıştır. Bu vakıflar, sadece bireysel yardım değil, toplumsal kalkınma için de önemli adımlar atılmasına imkan sağlamıştır. Dinî kurumların bu yapısal etkisi, iktisadî hayatta uzun yıllar boyunca devam eden bir denetim ve düzen anlayışını oluşturmuştur. Osmanlı dönemi para vakıflarının genel vakıflar içindeki oranı yüzde 20 ile 30 arasında tahmin edilmektedir ancak; baz bölge veya merkezlerde bu oran yüzde 70 ile 80 seviyesine vardığı da görülmektedir.³²⁸

Bidayetteki niyet ve amaç aynı olmakla beraber, sonuç ve meyveleri, fayda ve toplumsal yararları bereketli bir şekilde daha fazla alanda tebarüz ettiği görülmektedir. Yani ibadet niyetiyle gerçekleştirilen vakıflar, içtimâî refahı destekleyen ve iktisadî piyasayı dengeleyen önemli bir sektör olarak rol oynamıştır. Menkul sermaye, esnek ve cevval olan işletimi ile bu vakıflar yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde etkili olabilirler.

Para vakfı işlemi, alım satım akdi gibi bir sonuca yol açmaz, bitmez veya el değiştirmez. Her ne kadar akitleşme formu farklılık gösterse de, te'bîd ve asl-ı malın muhafaza özelliği nedeniyle para vakıflarının işleyişi bir tür iştiraktır. Osmanlı para vakıfları deneyimi, günümüz iktisadî şartlar açısından değerlendirildiğinde, özellikle Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada dengesizlikleri ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için bir model olarak öne çıkar. Bu tarihî deneyim, çağımızda da uygulanabilirliğini korumaktadır. Günümüzün ihtiyaçları, dışsal faktörler ve temel ilkelerin korunması oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede geliştirilen modelde, bireysel kararlar yerine birden fazla ortak, tek bir kişi yerine bir heyet veya yönetim kurulu yer almaktadır. Bu sayede, denetim ve gözetim süreci sürekli olarak sağlanır ve herhangi bir aksaklık durumunda önlem alınabilir. Modelde, özel velayet (velayet-i hasse) ve kamu velayeti (velâyet-i âmme) bir arada yer alır, yani hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklar birlikte yürütülür. Yönetim ve denetim birlikte işler. Bu sistem, hayır cemiyetleri, yardım sandıkları, zekât ve sadaka sandıkları gibi yapıların fonksiyonlarından farklıdır. Örneğin çağımızda, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla faaliyet gösteren birçok kurum ve dernek bulunmaktadır. Bu kuruluşlar genellikle nakit para ile yapılan ve tüketimi teşvik eden yardım türlerine odaklanılır. Oysa para vakıfları, üretim odaklı kurumlar olup, yalnızca maddî yardım sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal kalkınmayı hedefler.

Günümüz iktisadî hayatında, Müslümanların içinde bulunduğu duruma ve şartlara bağlı

³²⁸ Rumeli bazı bölgelerinde olduğu gibi. Mesela, Kırıkkale ile Bolu merkezlerinde oran yüzde 45 ile 78 arasında olduğu söylenmektedir. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2003), 25; Aydınbaş-Özsaraç, "Vakıflar Para Vakıfları; Kırklareli ve Bolu Para Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme", 100.

olarak, kamu ve özel sektörlere ek olarak kâr amacı gütmeyen ancak; kâr elde edebilen, içtimâî ve iktisadî açıdan birden fazla yöntem ve işletim modeli içeren vakıf kurumları bulunmaktadır. Para vakıflarının kuruluş sistemi ve Osmanlı pratiğinin içtimâî ve iktisadî içerikli araştırmalara konu edilmesi, yeni fırsatların ve imkânların ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir.

Dinî temelli para vakıfları, toplumsal alanda çeşitli rollere sahip olmuştur ve uzun vadeli sürdürülebilir hayır işlerini sağlamak için kâr elde etme gerekliliğiyle küçük işletmelere yatırım yaparak ve üreticiler ile tüketicilere kredi sağlayarak bir para piyasası oluşturmuşlardır. Bu kurumların toplumsal refaha katkıda bulunmasını sağlayan dinî mantık, Osmanlı ve diğer İslâm toplumlarında önemli bir rol oynamıştır. Para vakıfları, İslâm tarihinde benzersiz bir şekilde sadaka-ı cariye (süreklilik ve sürdürülebilirlik) filantropik (insan severlik, başkalarının iktisadî ve içtimâî standartlarını yükseltmek ve mutluluklarını artırmak için organize faaliyetler) kurumların temsilcileri olmuştur. Para vakıflarının sahip olduğu bazı temel yönetim ilkelerinin kurumsal bir güç sağladığı söylenebilir, bu ilkeler onlara sürdürülebilir hayırseverlik imkanı sunar. Öncelikle, dinî kurallara ve kanunlara bağlılık, Müslüman toplumda para vakıflarına kutsal bir konum kazandırmıştır. Bu vakıflar, Allah'ın rızasını kazanma arzusuna ulaşmak ve sürdürülebilir şekilde hayır işleri yapmak için önemli bir araç olarak kabul edilmiştir. Bu motivasyon, para vakıflarının kuruluş amaçlarının temelini oluşturmuştur. Akarat vakıflarından farklı olarak, para vakıfları daha esnek ve geniş bir uygulama alanı sağlamıştır zira, bir mülk bağışlamak genellikle zenginler için mümkünken, para vakıfları nispeten daha az maddî imkâna sahip insanlara da hayır işleri için katkıda bulunma fırsatı sunmuştur.

Tarihte, para vakıfları birçok farklı işletim yöntemini benimseyerek ve esnekliği sağlayarak sürdürülebilirliklerini korudular. Toplumsal katkı ilkesi ise dinî bir temele dayanarak, topluma fayda sağlayan her hayır işinin Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olduğunu ifade etmektedir. İslâmî anlayışa göre, topluma fayda sağlayan her türlü hayır işi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yolunda bir adım olarak kabul edilmiştir.³²⁹ Netice olarak ilk başlarda vakıflar genellikle bireyler tarafından kurulur ve genellikle gayrimenkullerle sınırlı olan ve genellikle ferdî işletilen yapılar olur ancak; para vakıflarının içinde yer aldığı menkul sermayeli vakıflar birden fazla kişinin iştirakiyle kurulma fırsatını da beraberinde getirdi.

Osmanlı vakıf medeniyetine ayrı bir boyut kazandırmaları ve vakıf kurumunun yaygınlaşp gelişmesine katkı sağmaları açısından ayrı bir önem arz eden para vakıfları,

³²⁹ Kudat-Ceyhan, "Fundamental Principles of Cash Waqfs and Their Management", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* (2020), 55(4), 2557-2578, 2576-2577.

gayrimenkul vakıflarına nazaran daha dinamik ve ayrı bir esnekliğe sahipti. Mesela o dönemde söz konusu vakıflar, çok küçük miktarlarda bile katkılara açıktı ayrıca, bir hayır kurumuna tek seferlik para vermek yerine, anaparayı koruyarak elde edilen kârı hayır olarak kullanmak için bir yatırım sistemi geliştirdiler. Yüzden fazla kişinin ortak olduğu para vakıflarına dair kayıtlar vardır.³³⁰ Zira para vakfı kurmak için belli bir alt sınır bulunmadığı gibi daha önce kurulmuş olan para vakıflarına ilavelerde bulunabilmekteydi.³³¹

Bu yaklaşım sayesinde, hayırseverlik faaliyetleri uzun yıllar devam edebildi. İkinci ilke olan işletme mantığı, para vakfını kâr elde etmesi gereken bir işletme olarak ele aldı ve çeşitli riskten kaçınma stratejileriyle sürdürülebilirliği sağladı.³³² Çağımızda vakıflar, birden fazla kişi tarafından kurulabildiği gibi sermaye ve kullanılan alanlar da oldukça çeşitli olabilmektedir.

1. 2. 1. Para Vakıflarının Tescili

İslâmî finans araçları bağlamında farklı varyantlarla tarihi süreç içerisinde yer alan vakıf müesseseleri, Müslüman toplumun hayatında ibadetten eğitime, iâşeden ibadete, insanlardan diğer canlılara kadar içtimâî ve iktisâdî hayatın her alanında varlığını göstermiştir.

Osmanlı uygulamasını da sürece katarak para vakfının akdi ve tescilinin kendine özgü bazı hususları olduğu söylenebilir. Belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere Allah'a adanmasıyla kurulan para vakfının da diğer türleri gibi kuruluş ve işleyiş şartları, vakfiyenin hazırlanmasıyla belirlenir. Alış veriş işleminde olduğu gibi iki kişi arasında bir akit/sözleşme yapıldığı zaman bu anlaşmanın hükümleri her iki tarafı da bağlar. Akdin geçerli olabilmesi için gerekli görülen dört temel şartın amacı, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları önlemek, tarafların karşılıklı menfaatlerini korumak, aldanma riskini ortadan kaldırmak ve belirsizliğin yol açabileceği haksızlıkları gidermektir. Bu akitte satılan malın mülkiyetinin müşteriye; para mülkiyetinin de satıcıya geçmesi gerekli hale gelir. İcâre/kiralama akdi de buna benzer. Bu akitte işçiye çalışma ve kiralayana da ücret ödemek gerekir.³³³ “Akdin bağlayıcılığı, taraflardan birinin tek taraflı iradesiyle feshedilmeyecek nitelikte olması anlamındadır.

³³⁰ VGMA Defter No: 988, Sayfa: 257, Sıra: 160; Yüzden fazla ortaklı örnek vakfiye için bkz. VGMA Defter No: 989, Sayfa No: 100, Sıra No: 73; Benzer para vakıfları için bkz. VGMA Defter No: 989, Sayfa: 086, Sıra: 065; VGMA Defter No: 989, Sayfa: 112-113, Sıra: 079; VGMA Defter No: 582, Sayfa: 523, Sıra: 400; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245; Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.

³³¹ Durmuş, “Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri”, 4.

³³² Genç, “Vakıf ve İktisad”, 29.

³³³ Tacettin es-Sıbki, *Şerhu cem 'u'l-cevâmi' fi Usûl'il-fıkhi* (Kahire: 1358), 2/306.

Vakfiyelerde şu ifadeler yer almaktadır: “Vakfın cevazında ittifak vardır fakat lüzûmu ihtilaflıdır. İmâm-ı Azam’ın re’yine göre vâkıf, vakf eylediği malı mütevellîye teslim etse dahi âriyet kabilinden olup lüzûm ifade etmez ve binâenaleyh vâkıf, vakfından her zaman rücu’ edebilir.”³³⁴ İmâm Ebû Yusuf’un ictihadına göre, vakıf lazım olarak in’ikad eder, vücud bulur. Lüzûmu hâkimin hükmüne muhtaç olmadığı gibi mütevellîye teslime de bağlı değildir. İmâm Muhammed’in ictihadına göre vakıf teberru’ kabilinden olduğundan, vakıf malı mütevellîye veya meşrutun lehin kendisine verilmesi şart koşulan şahsa teslim edilmedikçe bağlayıcılık vasfı kazanmaz. Dolayısıyla vakıf sahibi veya hukukî varisleri tarafından vakıftan her zaman rücu’ olunabilir fakat, mütevellîye veya meşrutun lehe teslim olunca artık vakıf lazım olur yani bağlayıcı olur.³³⁵ Dolayısıyla artık ondan dönülemez. Bu ihtilafa mebni olarak vakıf yapanlar hâkime müracaatla vakıflarının lüzûmuna hüküm alırlar çünkü; hâkim ictihadî meselelerde herhangi görüş ile hükmederse onunla amel vâcib olur.³³⁶

İslâm hukukunda, akitlerin bağlayıcılık vasfını taşıma hususu büyük önem taşır. Bir akitten doğan yükümlülükler taraflar için bağlayıcıdır ve taraflar, anlaşmalarını yerine getirmekle yükümlüdürler.³³⁷ Mudârebe gibi, işçi işe başladığı zaman Hanefî ve Şâfiîlere göre bağlayıcı olmaz. Malikîlere göre akit bağlayıcı olur³³⁸ Bu bağlamda para vakıflarının karz ve kırâz yöntemiyle işletilmesinde akdin fasid hükmü alması söz konusu olabilir.³³⁹ Bazıları cayma ve itiraz hakkına sahip olan fasid mudârebe yanında, işletme aşamalarında sermayenin yönetilmesi ve değerlendirilmesine imkan tanıyan geniş bir emek yelpazesinden bahsedilebilir. Sermaye ile birleşen emek, çeşitli tanımlara sahip olan mudârebe oluşturur. Bir sözleşme çeşidi başka bir sözleşme çeşidine dönüştüğünde yükümlülüğe ilişkin hususlar da değişmektedir.³⁴⁰ İslâm iktisadının temelini oluşturan bu işbirliği, özellikle para vakıflarında etkili bir şekilde ortaya çıkar.

İslâm âlimleri, para vakfının kurulabilmesi için diğer türleri gibi vakfeden kişi (vâkıf), vakfedilecek mal (mevkûf), malın tahsis edildiği belirli bir amaç (mevkûfun aleyh, cihet) ve

³³⁴ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu fethi’l-kadîr* 7/37-40.

³³⁵ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 3/391.

³³⁶ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/31.

³³⁷ Kalyûbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Seleme, *Hâşiyetün alâ şerhi minhâci’t-tâlibîn* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1998), 4/368.

³³⁸ Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-muktesid*, Nşr. Abdülmecîd Tu’me el-Halebî (Beyrut: 1997), 4/240.

³³⁹ Fâsid akid mülkiyeti nakletmez, ancak buna konunun ifası da eklenince (meselâ satım akidinde mal ve bedel alınıp verilince) mülkiyet de intikal eder; yalnız akid yine de feshedilmeye mahkûmdur. Bkz. Hayrettin Karaman, “Akid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 2/251.

³⁴⁰ Murtaza Köse, Ticaret Hukuku Tarihi Açısından mudârebe Ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75/2 (2017), 158

vâkıf'ın malını belirli bir amaca tahsis ettiğine dair açık bir irade beyanı yani siğa siğa olmak üzere dört esas gerekir.³⁴¹ Hanefî mezhebine göre ise, vakfın oluşumunda asıl olan sadece irade beyanı teşkil eder ve diğer unsurlar sadece geçerlilik şartı olarak kabul edilir.³⁴² İrade beyanı, bir vakfın kurucusunun niyetinin dışı vurumu olarak tanımlanır.³⁴³ Ancak, kişinin niyetini açıkça ifade etmeyen veya farklı yorumlara açık olan ifadelerle vakıf kurulamaz. Bu nedenle, irade beyanının kişinin vakıf kurma niyetini açıkça ifade eden ifadelerle yapılması önemlidir. Vakıf işlemlerinde olduğu gibi, iradenin sağlam olması gereklidir, yani irade beyanını etkileyebilecek zorlama, hata, hile gibi unsurların bulunmaması gerekir.³⁴⁴

İslâm hukukunda para vakfının tanziminde irade beyanını belirleyen sabit bir ifade yoktur. Vakfın kurulmasına işaret edebilecek her türlü söz, bir irade beyanı olarak kabul edilir.³⁴⁵ Hanefî mezhebine göre, vakfetme işlemi, icabın/teklifin kabul edilmesine gerek olmaksızın işlerlik kazanır. Her ne kadar Hanefî mezhebine göre, bir vakıf sadece vâkıf'ın irade beyanıyla kurulmuş olsa da mevkûfun aleyh yani vakfın lehdarı o vakıftan yararlanabilmesi için vakfı kabul etmelidir.³⁴⁶ Mevkûfun aleyh olan kişiler vakfı reddettiklerinde ise vakfın geliri baka muhtaçlara ve ihtiyaç yerlerine tahsis edilir. Diğer üç mezhebe göre, eğer mal belirli ise icabın kabul edilmesi gerekmektedir.

Para vakfının kurulması için gereken nitelikler arasında, vâkıf'ın özgür, akıl sağlığı yerinde ve ergin olması gerektiği kaydedilir.³⁴⁷ Bu niteliklere sahip olmayan kişilerin, vakıf kurmalarına cevaz verilmemektedir. Vakfedilecek malın mütekavvim olması gerekmektedir.³⁴⁸ Mevkûf, vakıf ameliyesine konu olan mal diğer bir ifadeyle vakfın konusu, vakfın sürekliliğini sağlayan bir mal varlığı olması gerekir. Gayrimenkul, menkul ve sadece Para olabilir. Bunların ayrı ayrı veya müşterek olarak vakfa sermaye yapılması İslâm hukuku açısından tartışılmıştır. Nitekim yeri geldikçe vurgulandığı üzere, Hanefî mezhebinde etraflıca tartışılan bu mevzuda para vakıflarının te'bîd şartına hâlel getirmeyecek formüllerle vakfa konu olabileceği görüşü hakim olmuştur.³⁴⁹ Vakfedilecek varlığın, taşınır ve taşınmaz olma vasfı da önemli bir konudur çünkü, hukukî işlemin kendine özgü nitelikleri olduğu gibi, vakfedilecek malın da belirli

³⁴¹ Çilingir, "Vakıfta Amaç Hanefî Vakıf hukuku Çerçevesinde bir Araştırma", 33.

³⁴² Günay, "Vakıf", 32/476.

³⁴³ Ömer Hilmi, *Ahkâmu'l-evkâf*, 18.

³⁴⁴ Durmuş, "Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri", 86.

³⁴⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 4/298-299.

³⁴⁶ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 298; Günay, "Vakıf", mad. 42/77.

³⁴⁷ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 126.

³⁴⁸ Hasan Hacak, "Menkul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 29/146.

³⁴⁹ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dârü Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 7/437.

özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler arasında malın mülkiyet altında olması, belirli bir mal olması, bir fayda veya menfaat sağlaması yer alır ayrıca, malın asıl olarak kalması ve faydanın sürekli ve sürekli olması önemlidir. Para vakıflarında vakfa konu olan ana sermaye olduğu gibi korunmakta, nakdin çeşitli şekillerde işletilerek diğer vakıfların malî kaynağında değerlendirilmekte veya elde edilen gelir vakfiyenin şartnamesinde belirtilen yerlere sarf edilmektedir. Nakit ihtiyacı olan esnafa kredi, çiftçiye tohum, üreticiye katkı ve tüccara destek sarf mahali örnekler içerisinde.

Osmanlı Devleti'nde, para vakıfları uygulaması önemli bir malî kaynak olarak işlev görmüştür. Bu vakıflar, vakfedilen nakit paranın çeşitli yöntemlerle kullanımını sağlamıştır. Bu yöntemler ileride her biri ayrı başlık altında ele alınacağı üzere, karz, mudârebe, müşâreke murâbaha, bidâ'a veya âriyet gibi işlemlerdir. Sultan Murat ve Fatih Sultan Mehmet devrinde kurulmuş olan para vakıflarına rastlanılmaktadır.³⁵⁰ Bunlar içinde en eski tarihli olanı ise, 1423 yılında kurulan Hacı Muslihiddin b. Halil Vakfı'dır.³⁵¹ İstanbul Tahrir Defterleri'nde kayıtlı en eski tarihli para vakfına 1456 yılında rastlanılmıştır.³⁵² Söz konusu tarihten itibaren Osmanlı uygulamasını da sürece katarak para vakfının tescili kendine özgü bazı hususları barındırmaktadır. Bir kişi veya birden fazla kişi tarafından belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere Allah'a adanmasıyla kurulan para vakfında mal veya servet, vakfin temel sermayesini oluşturur. Vakıfların kuruluş ve işleyiş şartları, vakfiyenin hazırlanmasıyla belirlenir. Vakıfname, vakfin amacını, yönetimini, gelir dağılımını ve diğer önemli kuralları belirler. Vakfin tesciline gelince, çalışmanın farklı yerlerinde temas edildiği üzere, Ebû Hanîfe'ye göre vakfin kurulmasından sonra, geçerli olabilmesi ve bağlayıcılık kazanmasının birinci yolu tescildir. Bir kâdî tarafından yargılama (murafaa') sonucunda vakfin lüzûmuna karar verilmesi gerekir.³⁵³ Vakfin tescili için Osmanlılarda başvuru usûle göre, fikir ayrılığı olan bir meselede kâdî, müçtehit İmâmlardan birinin görüşünü tercih ederek ona göre hüküm verebilir.³⁵⁴ Bu hükmün geçerli olacağı hakkında da İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. İctihâdî

³⁵⁰ Örnek olarak bkz. Ahmed Refik, "Kanunî Sultan Süleyman'ın (Ö. 974/1566) Bazı Sultanlara Ait Para Vakıflarını Birleştiren Bir Vakıfnamesi". Tanzim tarihi 22 Şaban 1566; Ahmed Refik, *16. Asırda İstanbul Hayatı* (İstanbul 1935), 87; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971), 55.

³⁵¹ Hacı Muslihiddin b. Halil Vakfı, Edirne'nin Kilise-Câmii Mahallesi'nde kurulmuştur. Bu vakfin kurucusu olan Yağcı Hacı Muslihiddin, 10. 000 akçe ve Ağaçpazarı'nda bulunan dükkanları vakfetmiştir. Vakfedilen nakit paranın yıllık geliri 1. 000 akçe olarak belirlenmiştir ve bu durum, yıllık borçlanma maliyetinin yüzde on olduğu çıkarımını yapmamıza imkan tanır. Bkz. Tayyib Gökbilgin, "15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* (İstanbul, 1952), 272.

³⁵² Özcan, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", 124-125.

³⁵³ Trablusî, *el-İs'âfî ahkamî'l-evkaf*, 3-4.

³⁵⁴ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/343.

konuda bu şekilde verilen hüküm de bağlayıcıdır.³⁵⁵ Bu aşamadan sonra vakıf işlemeye başlar, yürürlüğe girmiş olur.³⁵⁶

Konuyu bütüncül olarak betimleyebilmek amacıyla Osmanlı döneminde tanzim edilen örnek bir para vakfiyesine burada yer vermekte fayda görüyoruz. Örnek vakfiyede görüleceği üzere tanzim edilen vakfiyede dibace, vâkıf'ın şuur, inanç ve gayesinin ilâmı, şartname, tescil, tahkim ve hitame gibi kısımlarıyla ilgili izaha ihtiyaç duyduğunuz farkındayız ancak; bu konudaki tafsilatlı bilgi için dinottaki kaynağa havale ederek vakfiyenin orijinal metninin bazı yerlerini aktarmakla kifayet edeceğiz.³⁵⁷

Vakfiyenin serlevhası, siyakat kısmı şöyle başlar. Bu kısım aynı zamanda vakfiyenin künyesi mesabesindedir.

Hacı Hüseyin bin Mustafa bin İskender Vakfı; Rodoscuk Şehri'nin Kara Katib Mahallesi'nden İskender oğlu Mustafa oğlu Hacı Hüseyin'in 650 (esedî) kuruluşunu çeşitli hayır işleri için vakfetmesi.

Aşağıda vakfiyenin dibace kısmı yer almaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi vakfiyelerde dibace kısma önemine binaen ayrı bir ihtimam gösterilmektedir. Burada vakıf sahibinin niyeti, amacı, şuur ve farkındalığı ve ihlas ile samimiyetini Allah ve Peygambere ittiba konusundaki sadakat ve teslimiyeti gibi hususlar yer almaktadır.

Dîbâce-tırâzân-ı sahâif-i âsâra hafî değildir ki vâyedâr-ı sühanverî olan her ferde hizmet-i celîle-i Rabbü'l-âlemîn sarf-ı sa'y-yı mevfûr ehem ve fazliyye-i seyyidü'l-mürselinde bezl-i cehd-i nâ-mahsûr elzemdir fe li-hâzâ bu sahîfe-i latîfe-i hasenât-ihativâya evvelâ fıkhiyye-i garrâ-yı el-hamdü li'llâhillezî hedânâ li-hâzâ ile ibtidâ olunub ol bânî-i mebânî-i eflâk ve ol sâni'-i tarh-ı arsa-i hâk celle şânuhu an-derke'l-idrâk hazretlerine hezâr acz u iftikâr ile sunûf-ı hamd u senâ takdîmine ictirâ ve ol mazhar-ı "levlâk" ve mazhar-ı sırr-ı "mâ arefnâk" sallâhu te'âlâ mâ dârete'l-eflâk cenâbının hâk-i ravza-i vâcibü'l-ihtirâm ve âl u ashâb u kirâmına ulûf-ı tahiyet ve selâm ve sa'âdet-intimâ ihdâ olundukdan sonra

Burada vakfiyenin tanzimine bais olan sebep(ler) ile nelerin vakfedileceği zikredilmektedir.

³⁵⁵ Ömer Hilmi, *Ahkâmu'l-evkâf*, 45; Ali Haydar, *Dürerü'hükkâm şerhu mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul 1330), 1/68-70.

³⁵⁶ Ali Haydar, *Tertibu's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf* (Dersaadet 1337), 25; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 156-157; Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 26.

³⁵⁷ Bkz. Kudat, "Bir Finans Enstrümanı Olarak Nuküd Vakfı Ve İn'ikâd Formülasyonu", 11-17.

bâ 'is-i tahrîr-i kitâb-ı müşkîn-nikâb budur ki husûs-ı lâhiku't-ta'fîsin mahallinde ketb ve tahrîr ve istimâ' ve fasl u hasm içün bi'l-iltimâs kâbel-i şer'-i şerîf-i enverde irsâl olunan Mevlânâ-i Muhammediyye Halil Efendi.

Medîne-i Rodoscuk sıynet ani't-teferruk mahallâtından Kara Kâtib Mahallesi'nde vâki' tâlib-i ahsen-i Rabb-i Rahîm ve râğib-i en'âm-ı Hayy-i kadîm fahrü'l-akrân el-Hâc Hüseyin bin Mustafa bin İskender'in sâkin olduğu menziline varub zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî-i müslimîn huzûrunda akd-i meclis-i şer'-i şerîf itdikde mezbûr el-Hâc Hüseyin meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda vakf-ı âti'l-beyâna li-ecli't-tescîl ve't-tekmîl mütevellî nasb eylediği el-Hâc Mustafa ibn el-Hâc Hasan Ağa mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-i sarîh-i mer'î idüb ahles-i malımdan altı yüz elli kıt'a esedî gurus ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile sâir menâlimden mümtâz idüb hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihi yevme yestezillü'l-mer'u tahte zilli sadakâtihi vakf-ı sahîh ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki;

Vakfiyenin şartnamesi sayılan bu paragrafta vakıf sermayesi, işletme yöntemi, sarf mahali, tevliyet ve diğer hususlar yer almaktadır.

Meblağ-ı merkûm altı yüz elli gurus her sene bi-yedi'l-mütevellî onu on bir buçuk akçe hesâbı üzere rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhud ikisinden biri ile alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub hâsıl olan ribh ve gallesinden medîne-i mezbûrede Düzdârzâde Mahallesi'nde merhûm Süleyman Çavuşzâde el-Hâc Mehmed Çavuş Câmî'-i Şerîfi'nde vaz' olunan kürsiye ba'de sâlat-i zuhr yevm-i selâsede hâlen vâ'iz ta'yîn eylediğim eş-Şeyh Ahmed Efendi ibn Mehmed ve ba'de vefâtihi erbâb-ı istihkâkdan olan sâir vâ'iz efendilerden her biri vakt u zamânlarında mevcûd bulunan cemâ'at-i müslimîne va'z u nasîhat idüb yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf olalar ve yine medîne-i mezbûrede çevrimhâne dimekle ma'rûf hânın vustunda müceddeden binâ eylediğim mescid-i şerîfde evkât-ı selâsede imâm olanlar yevmî beş akçe ve yine mahalle-i mezbûre kurbunda Etyemez Şeyh dimekle şehir merhûm Mehmed Efendi'nin binâ eylediği mescid-i şerîfde kezâlik evkât-ı selâsede imâm olanlara yevmî üç akçe vazîfe virile ve Hayrabolu Kazâsı'na tâbi' Arazlı ve Çengizli nâm karyeler beyninde binâ eylediğim cisrin meremmâtına yevmî bir akçe ve yine kazâ-i mezbûra tâbi' Muharremli Karyesi kurbunda binâ eylediğim cisrin meremmâtına yevmî iki akçe ve Kanatlar nâm karyede binâ eylediğim çeşmenin meremmâtına yevmî beş akçe ve medîne-i mezbûreye tâbi' Yazper Karyesi'nde vâki' harâbe...olmağla müceddeden binâ ve ta'mîr eylediğim suyuollarına

zamm ve ilhâk olunan su yollarının ve çeşmenin ta 'mîr ve meremmâtına yevmî beş akçe ki min-haysi 'l-mecmû '-ı merkûm için şart eylediğim on üç akçeyi iktizâ itdikce bi-ma 'rifeti 'l-mütevellî harc u sarf ve iktizâ itmediği senelerde aslına zamm ve ilhâk oluna ve cihet-i tevliyet yevmî beş akçe ola ve masârif-ı mezbûreden fazla kalan dokuz yüz akçe ile her sene Ramazân-ı Şerîf'de iki kîl pirinç ve kifâyet mikdârı revgan-ı sâde ve asel iştirâ olunub pilav tabh ve fukarâ-i müslimîne it 'âm ideler ve her sene bi-yedi 'l-mütevellî İd-i Adhâ'da üçer re's koyun alub ...

Bu paragrafta vakfın hukukî boyutu, hangi mezhep ve imam(lar)a göre tanzim edildiği, hukukî huviyyet kazandığı, tescil usulü ve geçerliliği gibi hususlar yer almaktadır.

şerâit-i mezbûrenin tebdîl u tağyîri ve taklîl u teksîri yedimde ola deyu fâriğan ani 'ş-şevâğil âriyen an-ümm-i mahal mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahi kabz ve tesellüm idüb mütevellîler sâir evkâfda tasarruf itdikleri üzere tasarruf eylediler didikde gıbbe't-tasdîki 'l-vicâhî emr-i vakf tamâm olmuş iken vâkıf-ı mezbûr inân-ı vifâkı semt-i şikâka sârîf olub vakf-ı nukûd ve ana müteferri' olan şurût ve kuyûd eimme-i Hanefîyye'nin hıyârı ve müctehîdinin kavlı-i muhtârı üzere bâtil olmağın meblağ-ı merkûmu mülkûme istirdâd iderim deyu da 'vâ ve mütevellî-i mezbûreden cevâb taleb olundukda vakf-ı nukûd ve zımında beyân olunan şurût ve kuyûd eimme-i Hanefîyye'den İmâm Züfer aleyhi rahmeti 'l-Meliki 'l-Ekber'den İmâm Ensârî aleyhi rahmeti 'l-Bârî rivâyeti üzere sahîh ve meşrû'dur ana binâen teslîm ve reddden imtinâ' ve vakf-ı mezbûrun sıhhat ve cevâzına hükm taleb iderim deyu mevlânâ-yı mezbûr huzûrunda ba 'de 'l-mürâfa'a mevlânâ-yı mezbûr dahi cânib-i vakfa nazar idüb âlimen bi 'l-hilâf beyne 'l-eimmeti 'l-eslâf evvelen vakf-ı nukûd ve şurûtun sıhhatine ba 'de 'l-hükm-i şer'î vakf-ı mezbûr...taraf-ı âhara atf idüb eğerçi vakf-ı nukûd ve ana tâbî' olan şurût ve kuyûd İmâm-ı ma 'hûd rivâyeti üzere sahîhdir lâkin sıhhat-i lüzûmu müstelzim değildir binâen alâ-zâlik meblağ-ı merkûmu bi 't-tamâm mülkûme istirdâd iderim deyücek mütevellî-i mezbûr dahi sıhhat lüzûmdan mufârik olmaz diyenlerden imâmeyn ve hüâmameyn kavilleri üzere reddden imtinâ' ve sâniyen mevlânâ-yı mezbûr huzûrunda müterâfî'ân olduklarında mevlânâ-yı mezbûr hıyâr-i eimme-i Hanefîyye'den el-vakfu izâ sahha lüzûme diyenler kavlı-i şer'î üzere vakf-ı mezbûrun sıhhat u lüzûmuna dahi hükm-i muhkem-i şer'î itmeğın vâki '-i hâl mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr ve ba 'de ma 'an ba 's olunan el-Hâc Mustafa Hoca ve Abdullah Çelebi ibn Eyüb kimesneler ile meclis-i şer'a gelüb her biri alâ-vukû 'ihi inhâ ve takrîr itmeğın ba 'de 't-tenfiz min-ba 'd nakz ve nakzına mecâl muhâl oldu

Vakfiyenin hitamesi sayılan bu paragrafta –dua ile başlandığı gibi- (vakfin tağyir ve tahrifine teşebbüs edeler hakkında) beddua ile son bulmakta ve şahitlere yer verilmektedir.

Fe men beddelehu ba'de mâ semi'ahu fe innemâ ismuhu ale'llezîne yubeddilûnehu inne'llâhe semî'un alîm ve ecrü'l-vâkıfî ale'l-Hayyi'l-Cevvâdi'l-Kerîm cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi's-sânî ve'l-ısrîn min-şehri Rebî'ulâhir li-sene semâne ve ısrîn ve mietin ve elf.

Şuhûdü'l-hâl:Fahrü'l-eimme Mustafa Efendi bin Mehmed el-İmâm..” ³⁵⁸

Osmanlı dönemine ait yer verilen örnek vakfiyede de görüldüğü üzere para vakıflarının işleyiş sürecini zikredecek olursak: Bir kişi veya aile, belirli bir mal veya serveti toplumsal fayda için vakfa ayırmaya karar verirdi. Bu karar, İslâmî değerlere ve toplumun ihtiyaçlarına dayanırdı. Vakıf, resmi olarak bir vakfiye ile kurulurdu. Bu belge, vakfin hukukî statüsünü sağlardı. Vakıflar genellikle arazi, bina, ticaret yapıları veya nakit gibi değerli varlıklarla kurulurdu. Vakfiye, vakfin işleyişine dair detaylı şartları içerirdi. Bu şartlar vakfin amacı, gelirlerin kullanımı, yönetim kurulu üyelerinin seçimi gibi konuları kapsardı.

Vakıfların günlük işleyişi, müteveli adı verilen yöneticiler tarafından sağlanırdı. Bu heyet, vakfin amaçlarına uygun olarak mal varlığını yönetir ve vakfin sürdürülebilirliğini sağlardı. Vakıf, hazırlanan vakfiye ve gerekli belgelerle birlikte resmi olarak tescil edilirdi. Bu işlem, vakfin hukukî statüsünü sağlardı. Bireylerin veya kurumların belirli toplumsal amaçları desteklemek üzere parasal birikimlerini vakfederek kurdukları para vakıflarının sermayesi, nakit veya diğer mal varlıklarıyla beraber karma sermayeli kurulmuş olabilirdi.

Osmanlı dönemi kurulan para vakıflarının temel özelliklerini zikredecek olursak: Para vakıfları, genellikle eğitim, sağlık, sosyal yardımlaşma, dinî hizmetler veya diğer toplumsal hizmetleri desteklemek amacıyla belirli bir miktar parayı veya malî araçları vakfa ayırarak kurmuşlardır. Para vakıfları, sermayelerini değişik ortaklık ve işletme marifetiyle değerlendirerek, gelir elde etmeye çalışmışlardır. fâiz haram kabul edildiği için, para vakıfları fâizsiz malî araçlara yönelmişlerdir. Bu, İslâm hukukuna uygunluk ilkesini korumak amacıyla gerçekleşmiştir. Para vakıfları da diğer vakıflar gibi vakfin amaçlarını, sermayesini, gelirlerini nasıl kullanacağını ve yönetimini düzenleyen bir vakfiye ile kurulmuştur. Para vakıfları da bir veya birden fazla müteveli tarafından yönetilmiştir. İdare makamı olan tevliyet yetkilisi, vakfin

³⁵⁸ Kaynak için bkz. 22 Rebiulahir 1128/15 Nisan 1716; Rodoscuk Şer'iyye Sicili: 08567. 00021.

işleyişini denetler, gelirleri yönetir ve vakfın amaçlarına uygun olarak kullanılmasını sağlar.³⁵⁹ Bir de nezâret makamı tarafından denetimi yapıldı. Bireysel ve tkamusal sorumluluklar birlikte yürütülür, yönetim ve denetim birlikte işlerdi. Osmanlı döneminde para vakıfları, toplumsal refahın artırılması, kamusal hizmetlerinin desteklenmesi gibi alanlarda önemli roller üstlenmişlerdir ayrıca, vakıfların yarısına yakın kısmı kadınlar tarafından kurulmuş olması da bu bağlamda dikkat çekmektedir.

1. 2. 2. Para Vakfının Üstlendiği Misyon ve Karşılaştığı Sorunlar

İslâm medeniyetinde insan sermayesinin önemli bileşenlerine hizmet etmek için sunulan etkili kurumlardan biri olarak, asıllarının tükenmemesi ve gelirlerinin sürekli olması vasfıyla para vakıfları, İslâm hukukuna göre diğer hayır işleriyle karşılaştırıldığında farklılık gösterir.

Nakit para veya bunun hükmünde sayılan varlıklar yani bir malın değış tokuşunda aracılık yapan menkul değerlerden müteşekkil olan değerlerle sermayesi oluşturulan vakıflarda, emlak/akarat (Akarât-ı mevkûfe) gibi gayrimenkul vakıflarından farklı olarak, geniş toplum kesimlerinin küçük tasarruflarını vakfa dönüştürme imkanı vardır. Para vakıfları, sadece ticari bir yapı oluşturmakla kalmayıp belirli gruplara veya meslek mensuplarına dayanışma ve yardımlaşma sağlayan ortak fonlar oluşturarak, çağımızda sosyal güvenlik ve sigortacılık alanlarında model olabilecek örneklerin gelişimine de katkıda bulunmuştur³⁶⁰ Zira, bir para vakfı kurmak için belirli bir alt sınır yoktur; böylece herhangi biri, elindeki küçük birikimle veya mevcut vakıflara katkıda bulunarak bir para vakfı oluşturabilir. Bu uygulama ile bireylerin sınırlı bütçelerle bile vakıf kurmaları kolaylaşırken, aynı zamanda fâizsiz bir toplumda küçük finansman ihtiyaçları da karşılanmış olur. Böylece, para vakıfları İslâm toplumlarında bireylerin finansman ihtiyaçlarına kurumsal bir çözüm sunarak önem kazanır.

Hukukî açıdan bir şeyin devredilmesinde aracı olarak kullanılan değer birimi olarak para esas alınarak kurulan vakıflar, çeşitli tanımlamalara ayrılmıştır. Para vakıfları, paranın taşınabilir bir ürün olması nedeniyle “menkul vakıf” kategorisine dahil edilirken, paranın kullanıldığında aslının yok olması sebebiyle “te’bîd şartının gerekliliği veya gereksizliği açısından ayrı değerlendirilen vakıf” türleri kategorisine veya taşınmaz mülk gibi olmaması

³⁵⁹ Yılmaz, *Kanûnî Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, 6, Kanunî Vakfiyesi/202-208.

³⁶⁰ Tahsin Özcan, “Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları”, *Türkiye Finans Katılım Bankası* (İstanbul: Kültür Yayınları, 2010), 97-107; Bulut, Mehmet-Korkut Cem, “A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions”, *Vakıflar Dergisi*, 45 (Aralık: 2016), 23-45; Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, 208-209.

sebebiyle “kiralamanın geçersiz olduğu vakıf” kategorisine dahil edilmiştir.³⁶¹ Bu gibi durumlar, vakfiyelerin oluşturulma aşamasında ve işleyiş sürecinde, hukukî açıdan çeşitli şekillerde tanımlanabileceği veya yorumlanabileceği durumları ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bir vakfiyenin mütevellisi, vakıf sahibi mi yoksa vakıftan yararlananlar mı tarafından vekîl olarak kabul edileceği konusu; vakıf sermayesinin kimin ortaklığıyla ve nasıl işletileceği veya kime tahsis edileceği gibi detaylar, para sermayeli vakfiyelerin farklı kategorilerde tanımlanmasında belirleyici rol oynamaktadır.³⁶²

Topluma doğrudan hizmet veren vakıflar genellikle gayrimenkullerdir, medreseler, hanlar, camiler ve kuyular birer örnek olarak kabul edilebilir ancak; bu vakıfların idamesi için kullanılan menkul varlıklar daha yaygındır. Para sermayeli vakıflar da bu kategoriye dahildir. Nakit sermayeli vakıfların, ticaret, üretim ve yatırım gibi alanlarda faaliyet göstermesi, kamu yararı ve maksatlarının gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.³⁶³

Para vakıfları gibi tüketilmeden kendisinden yararlanılamayan menkul vakıf türleri, aslının bâki kalması gerektiği gibi mislinin bâki kalmasıyla hayır işlerinin inşa ve gelişiminde önemli bir dinamizm sağlamıştır. Bu sayede para vakıfları, toplumsal kalkınma ve sosyal refahın sağlanmasına yönelik iktisadî hayatta geniş bir alan bulmuştur. Bu içerik, vakfin kelime anlamı olarak ifade ettiği statik ve sabitlik kavramından ziyade, aslının sürekli (habs) kalması ve menfaatinin devamlı (tesbîl) olması gibi terimlerin ruhuna daha uygun bir anlam taşımaktadır çünkü; İslâm medeniyetinde vakıf uygulamalarının gerçek doğası statik değil, dinamiktir. Şöyle ki; vakıfların işletilmesinde, istibdâl uygulanmayan gayrimenkuller genellikle gelir getiren ve kiralanabilir özellikteki mülkler olarak kabul edilir. Bu tür mülkler, çeşitli gelir gruplarına dahil olup, kazanç sağlamak amacıyla değerlendirilir. Bu işlemler, istirbâh, istiğlâl ve istimâl gibi yöntemlerle yapılır. İstiğlâl, genellikle vakfin gelirlerinin artırılması veya daha verimli hale getirilmesi için kullanılır. Para vakfı ise genellikle istiğlâl yoluyla değerlendirilir ve Bu durum, müsteğallat (kazanım) kategorisinde yer alır. İstiğlâl işlemi bazen istirbâh veya istinmâ olarak da adlandırılabilir ve bu işlemler, vakfin sahip olduğu mal varlıklarının gelir getirecek şekilde yönetilmesi için taraflar arasında karşılıklı anlaşmalar ya da ortaklıklar kurularak yapılır.³⁶⁴ Bu uygulamalar, vakfin sermayesinin nasıl

³⁶¹ İbn Teymiyye Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmû'u'l-fetava* (el-Medinetu'l-Munevvere, 1995), 29/101.

³⁶² Yusuf Karadavi, *Fikhü'z-zekat* (Beyrut: 1969), 109.

³⁶³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (İstanbul: Tekin Yayınları, 1979), 2/256.

³⁶⁴ Örnek vakfiye için bkz. Müteferrika Osman Ağa bin Abdülmennan Vakfı, Edirne Hızır Ağa Mahallesi'nden Abdülmennan oğlu Müteferrika Osman Ağa'nın 2.562,5 riyâlî kuruşu, Edirne'de Cami-i Atik ve Beylerbeyi Camii'nde Kur'an okunması ve camilerin görevlilerine sarf edilmek üzere vakfetmesi, Gurre-i Cemâziyelâhir 1059/12 Haziran 1649; Edirne Şer'îye Sicili, 04651.00007-9, v. 57b-58b.

kullanılacağıyla ilgilidir ve burada sermaye, müteşebbis, ecîr veya amil gibi kişilerin katkılarıyla, üretim, yatırım veya ticaret alanlarında değerlendirilebilir.

İslâm hukukunda, bu tür işletme faaliyetlerinin doğru şekilde tanımlanması, akit ve iştirak teorilerine dayanır. Hangi tür bir anlaşmanın geçerli olduğu, tarafların hukukî statüleri, yetkileri ve vakfın mal varlığının niteliği gibi unsurlara bağlı olarak değişebilir. Bu yüzden, vakıf işletmelerindeki işlemler, farklı hukukî tanımlar ve iştirak türlerine göre değişik şekillerde yorumlanabilir. Sonuç olarak, vakfın işletilmesi ve değerlendirilmesi süreci, çeşitli hukukî kurallara ve şartlara göre farklı şekillerde düzenlenebilir ve uygulanabilir. Bu bağlamda, vakfın sadece statik ve durağan bir yapı olmadığı, sürekli ve dinamik bir organizasyon yapısında olduğu söylenebilir.³⁶⁵ Ayrıca para vakıfları ile bugün faaliyet gösteren İslâmî katılım bankaları arasında benzerlikler bulunmaktadır.³⁶⁶ İşleyiş açısından ise günümüz işletme anlayışına muvafıktır. Kalıcılık, sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk, istihdam, ücretlendirme ve yönetim açısından benzerlik arz etmektedir. Sermaye türü, şartname, tevliyet ve amaç gibi açılardan bakıldığında sözü edilen vakıflar incelendiğinde birçok farklı işleyiş modeli kullanılmış buna mebni olarak farklı tanım ve hukukî statülerin verilmiş olduğu görülmektedir. Vakfın gerçek anlamı durmak olsa da çok dinamik bir şekilde kullanılmış, sosyal refahı ve kalkınmayı artırmada başarılı bir şekilde hizmet vermiştir.³⁶⁷

Para vakıflarının temel ilkelerini üç başlıkta özetleyebiliriz: Birincisi, her türden vakfın temeli olarak, bu kurumların ana hedefini dinî mülâhazalar oluşturur. Buna kendini gerçekleştirme, ölümsüzlük özlemini giderme veya sadaka-ı cariye/tükenmez savab mülâhazası denilebilir.³⁶⁸ Vakfın temel özelliği te'bidinin sağlanmasıdır. Asl-ı malı hapsedmek ve menfaatini tesbil etmek şeklinde formüle edilir. Diğer bir ifade ile amel defterinin kapanmamasını temin etmek demektir. İkincisi, dinî misyonlarına hizmet etmek için sürdürülebilir faaliyetlere ihtiyaçları vardır. Bu ise para vakıflarının temel fonksiyonudur. Üçüncüsü, sosyal refahı destekleyici ve iktisâdî piyasayı dengeleyici bir sektör olarak Müslüman toplumlarda içtimâî ve iktisâdî hayatta önemli bir rol üstlenmeleridir.

Kâr amacı gütmeyen kurumlar olarak para vakıflarının, toplumsal refah ve kamusal

³⁶⁵ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, ed. Mehmet Bulut (İstanbul: Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları), 2019.

³⁶⁶ Abdulkadir Attar, "Türkiye'de Para Vakıfları Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Bunlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* (55(2), 842-866, 2020), 861-862.

³⁶⁷ Karadavi, *Nizamü'l-vakfi fi'l-fikhi'l-islâmî hasbe'n-nüsûsi ve'l-makâsîd* (London: Meclisü'l-İftâ ve'l-Bühûs, 2010).

³⁶⁸ Gizem Sabahat Çoban, Çoban, "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizil yetenekler", *European Journal of Educational and Social Sciences* (2021, 6/1), 117..

hizmetlerin icrasında üçüncü sektör gibi bir rol oynadığı Osmanlı dönemi uygulamaları, günümüzün iktisadî ve içtimâî sorunlarına yönelik değerli çıkarımlar sunmaktadır.³⁶⁹ Asl-ı mala hâlel getirmemek ve fâize/harama bulaşmamak gibi İslâm fikhının ahlakî kodları süreçte hep melhuz olduğu görülmektedir. İslâmî usullere göre kurulan vakıflarda Allâh'a hesap verilebilirlik vardır. Amaç ile araç yer değiştirmez. İşleyişinde kâr değil, Allah rızası ve gayra yardım etmek vardır. ahlakî ilkelerin merkezi konumda olduğu vakfın misyonu ve kuruluşu, kâr amaçlı değildir fakat, amaç için kâr elde eder. Elde edilen kazanç vakfın amaçları doğrultusunda harcanır. Nitekim vakıf vesikalarına bakıldığında İslâm hukuku nosyonu çerçevesinde toplumun dinî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaçlarını karşılamak üzere ideal çözümler ürettikleri görülmektedir. Batı menşe'li iktisadî teorilerin henüz ortaya çıkmadığı kapitalist modellerin gelişmediği devirlerde toplumun kamusal ihtiyaçlarını karşılamak, insan onuruna yaraşır düzeyde iktisadî şartları hazırlamak için sürece alınan para vakıflarının değerlendirilme faaliyetleri, günümüze ışık tutacak örnek uygulamalar olduğu söyleyebiliriz zira; hem çağın iktisadî gereksinimleri karşılanmakta hem de İslâm fikhının temel ilkelerine uymaya/uygun hale getirilmeye çalışıldığı ve bu hususta taviz verilmediği görülmektedir.

*“Osmanlı para vakıfları tecrübesini günümüzde karşılaşılan iktisadi ve finansal problemlere çözüm açısından da değerlendirmekte yarar vardır. Günümüzdeki yaygın olan fâizli bankacılık ve kredi piyasalarında karşılaşılan sorunlara çözüm anlamında alternatif bir model olarak değerlendirilmesi, özellikle İslâm dünyası açısından ayrı bir önem arz etmektedir.”*³⁷⁰

Elimizde bulunan para vakıflarıyla alakalı binlerce vakfiye belgeleri incelendiğinde özellikle dibace, şartname ve sonuç kısımlarında bu gerçeğe ısrarla, tekrarlar ve kesin ifadelerle vurgu yapıldığı görülmektedir ayrıca, mahkeme nezdinde tescil edilirken ve tevliyet heyetine tevdi edilirken de bu konuda garantiler alınmakta olduğuna dair vurgular bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihe mal olmuş bu kayıtlara rağmen pratikteki yansımalarının ne'liği ve nasıl'lığını kurgulayarak aksini iddia etmek zorlama yorum olsa gerekir. Teorik olarak İslâm hukukuna uygun olarak tanzim edilen vakıf sözleşmesinin uygulama safhasını, günümüz iktisadî anlayışıyla tam olarak betimleme imkanından da mahrum olduğumuz kanaatindeyiz. Her ne kadar Osmanlı vakfiyeleri bağlamında VGM, şer'î siciller, muhasebat defterleri, salnameler gibi birimlerde yeteri kadar kayıtlar varsa da bunların karşılaştırmalı analizi ve bütünsel yaklaşımla ancak isabetli değerlendirmeler olabilecektir. Aksi durumda tarihi kayıtları

³⁶⁹ Kudat,-Ceyhan, “Fundamental Principles of Cash Waqfs and Their Management”, 2558.

³⁷⁰ Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 34.

kişisel kurgulama ve öznel değerlendirmelerden hâli olmayacağı malumdur. 15. yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasında düzenlenen vakıf vesikalarının mükemmel arşivlendiğini söyleyebiliriz. Bunların ekseriyetine ulaşmak mümkündür.

Kanaatimize göre tarihî belgeler ve arşiv kayıtlarında ne yazılıyorsa ona göre değerlendirmek günümüze nasıl yansımaları olabileceği nasıl örnek alınabileceği ve modellere nasıl altyapı teşkil edebileceği gibi yönlerle eğilmek daha isabetli olacaktır. Nihayetinde tarihî bilgi, belgeler, tecrübi birikimler günümüzü ve geleceğimizi isabetli ve verimli bir şekilde nasıl planlayabileceğimize katkı sağlamak içindir. Akademik bağlamda araştırmacılara düşen görev sahih bilgi, bilgi bütünlüğü ve bütünsel yaklaşımla bu konuda günümüz şartlarında toplumun içtimâî, dinî ve iktisâdî hayatının düzenlenmesinde rehberlik etmek; sosyal kalkınma, toplumsal refah, sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele gibi hususlarda modeller geliştirmektir.

Sosyal kalkınma ve katılım finans açısından bu tecrübi birikimin akademik ölçekte birden fazla yönleriyle çalışılmayı hak ettiği kanaatindeyiz. Yukarıda ifade edildiği üzere, bütünsel yaklaşım ve bilgi bütünlüğünü sağlamak üzere, kolektif yaklaşımın da şart olduğunu vurgulamak gerekir. Sadece ilahiyat veya sadece iktisat ve işletme bilimiyle bunu değerlendirmek tek taraflı olur ve isabetli sonuçları çıkarmaya kâfi gelmeyebilir. Hem İslâmî ilimler hem de iktisat ilimlerinde birikim sahibi olanlar iktisat ve iktisat tarihi birikimi olanların bu hususta daha bütüncül ve isabetli yaklaşımları olduğunu söylemek mümkündür.³⁷¹ Mesela, kayıtlarda para vakıflarında emek, sermaye iş birliği anlamında mudârebenin diğer bir ifadesi olan kırâz yerine nakit finans sağlamak üzere İslâm hukukunun uygun gördüğü kırâz yani, formel mudârebeyi uygun görülürken çağdaş iktisat anlayışı karzı uygun görmektedir. Hal bu iken, ribâ ve helal haram konusundaki hassasiyetin son derece hâkim olduğu devirlerde kırâz yerine karz yönteminin risk sermayesi ve orta, uzun vadeli yatırımlar bağlamında akademik ölçekte ayrıca incelenmesi faydalı olacağı kanaatindeyiz.

16. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren malî işlemlerde, özellikle de para vakıflarında Hanefî mezhebindeki satım akitlerine sonradan eklenen Bey‘ bi’l-istiğlâl önemli bir rol oynamıştır.³⁷² Bu akdin kullanımı zamanla yaygınlaşmış ve Osmanlı ekonomisinde kurumsal bir kredi ve finans uygulamasına dönüşmüştür. Sicil kayıtlarına göre, sıkça karşılaşılan bir işlem türü olup genel alışveriş akitlerinden sonra en yaygın ikinci akit olarak kaydedilmiştir. İlerde

³⁷¹ Attar, “Türkiye’de Para Vakıfları Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Bunlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, 862

³⁷² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 119., 397. Madde.

tafsilatlı olarak eke alınacağı üzere farklı varyantları olan bu akdin sıkça kullanılması, insanların günlük ticari ihtiyaçlarını karşılamak için bu tür satım akitlerine olan ihtiyacını göstermektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde vakıf sermayesinin bir işletme yöntemi olarak ele alınacaktır ancak para vakıflarının misyonunu ve işleyişindeki zihin yapısını vurgulamak üzere burada Bey' bi'l-istiğlâl uygulamasına kısaca şöyledir. Söz konusu uygulama, kayıtlara göre, kişiler arasındaki satım işlemlerinden farklı olarak gerçekleşir. Bu anlaşma, bir kişinin paraya ihtiyacı olduğunda, öncelikle gayrimenkul bir malını, bir sermaye sahibine satarak başlar ancak; alıcı malı hemen kullanmayacağı için, onu kiraya verip faydalanmayı düşünür. Satış tamamlandıktan sonra, aslında mala ihtiyacı olan satıcı, satılan malı alıcıya kiralamayı teklif eder. Bu teklif kabul edildiğinde, alıcı önce malı teslim alır, sonra kiraya verir. Bu şekilde, satış işlemi sahih ve caiz olur.³⁷³ Bu anlaşma biçimleri, bir kişinin borcunu ödemek veya paraya ihtiyacını karşılamak için malını satıp sonra kiralamak veya borç sahibine satmak suretiyle gerçekleşir.³⁷⁴ Bey' bi'l-istiğlâl, bazen sadece “bey’; istiğlâl için ise iştirâ; isticâr” lafızları da kullanılmıştır.³⁷⁵ Osmanlı dönemi para vakfiyelerin ekseriyetinde şartname kısmı tanzim edilirken –mütevellîye şartların gerektirdiği durumlara göre tasarruf vus’atı vermek amacıyla olsa gerek- istiğlâl, istirbâh, ibrâh bazen istinmâ gibi genel ifadeler kullanıldığı görülmektedir.³⁷⁶

Bey' bi'l-vefâ ile bey' bi'l-istiğlâl arasındaki farklar çeşitli açılardan incelenebilir. Öncelikle, bey' bi'l-vefâ malın kullanımıyla ilgilidir, ancak bey' bi'l-istiğlâl daha spesifik bir durumu ifade eder ve malın kiralanmasıyla sınırlıdır. Bu açıdan bakıldığında, bey' bi'l-vefâ daha geniş kapsamlıdır ayrıca, bey' bi'l-vefâ'da müşteri sadece malı kendisi kullanabilir ve kiraya veremezken, bey' bi'l-istiğlâl'de müşteri malı satıcıya veya başkasına kiralayarak gelir elde edebilir. Bu durum, her iki anlaşmanın pratik uygulamalarında farklılıklar ortaya çıkarır.³⁷⁷ Ayrıca, sözleşmelerin şartları sözleşmelerin genel yapısı, kullanımı, ahz u kabzı ve şartlar açısından dikkate değer farklılıklar içerir.³⁷⁸ Bu işlemler, İslâmî Bankaların fâizsiz malî

³⁷³ Haydar, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*, 1/665.

³⁷⁴ Habibullah Habib, “Osmanlı Devleti’nde Kredi ve Finans Yöntemi Olarak Bey’Bi’l-İstiğlâl’in Uygulanması” (1008-1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer’iyye Sicili Örneği) 5. *Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı* -3- (İstanbul: İktisat-Finans-İşletme, Harf Yayınları, 2020), 59-61.

³⁷⁵ Habib “Osmanlı Devleti’nde Kredi ve Finans Yöntemi Olarak Bey’Bi’l-İstiğlâl’in Uygulanması”, 59-61.

³⁷⁶ Osmanlı dönemi buna örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 402, Sıra: 382; Hacı Seyyid Mustafa ibn Seyyid Osman ibn Seyyid Süleyman Vakfı, Rodoscuk Şer’iyye Sicili: 08662.00024.

³⁷⁷ Hamdi Döndüren, “İslâmî İlimlerde Metodoloji”, *İslâm Hukuku Açısından Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı İstanbul: 08-09 Mayıs 2010 Çamlıca, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi* (İstanbul: 2021), 217-218.

³⁷⁸ Haydar, *Dureru'l-hükkâm*, 1/877.

çözümler sunarak insanları fâizden uzak tutma amacına hizmet etmektedir.³⁷⁹ İslâm dini, fâizi kesinlikle yasaklamaktadır. Bu yasağın yanı sıra, ihtiyacı olanlara borç vermeyi teşvik etmektedir,³⁸⁰ bu da sevap olarak kabul edilir ancak; güvenin azalması gibi durumlarda her ihtiyaç sahibinin, fâizsiz borç bulması her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle, fâizsiz borç bulma konusunda çeşitli çözümler geliştirilmiştir. Bu tür çözümler, ihtiyaç sahiplerine şer'i açıdan uygun bir çıkış yolu sunar. Bu hukukî çözümlerden biri de "bey' bi'l-vefâ" olarak bilinir. Vefâ yoluyla satım anlaşması, bir malı geçici olarak bir kimseye para veya borç karşılığında satmak ve satış bedelini iade edince geri almak üzerine kurulmuştur. Satıcı, bedeli geri aldığı veya borcu ödediğinde, alıcı satın aldığı şeyi iade eder. Bu tür bir anlaşma, alıcının malı kullanabilmesi açısından geçerli bir satım anlaşması olarak kabul edilirken, tarafların anlaşmayı sonlandırma yetkileri göz önüne alındığında geçersiz bir anlaşma olarak nitelendirilir. Alıcı, vefâ yoluyla satın aldığı malı başkasına satamaz ve bu, rehin hükmünü içerir, bu özellik önceliklidir.

Bazı âlimler, vefâ yoluyla yapılan satım anlaşmasını uygun bulmuştur.³⁸¹ Bu özel ticaret anlaşması, fâizden kaçınma ve borcu garanti altına alma amacı güder. İşte burada satıcı, ileri bir tarihte ödeme yapmayı veya önceden belirlenmiş borcu ödemeyi taahhüt ederken, alıcı da malı iade etmeyi kabul ettiği için bu tür bir anlaşma yapılmış olur. Bu tür bir ticaretin adı "Bey'u'l-muâmele" ve "Bey'u'l-emâne" olarak da bilinir.

Osmanlı döneminde ortaya çıkan bu akit türü çağımızda, fâizden kaçınmak amacıyla "bey' bi'l-vefâ" şeklindeki satış yöntemi toplumda yaygınlaşmıştır. Para vakıflarının neliği ve zihin yapısı hususunda buraya kadarki izahatın hitamında şunlar ifade edilebilir. İlmî, dînî ve içtimâî alanlarda hizmet veren genel anlamda "akarat vakıfları" (Akarât-ı mevkûfe) olarak bilinen kamusal alanlarda, medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi kurumlar mevcuttur. Bu vakıflar genellikle toplumun genel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olup, gayrimenkullerden oluşmaktadır. Bu kurumlar hem kurumsal ihtiyaçları karşılamak hem de toplumun ilmî, dînî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış para vakıflarının doğmasına vesile olabilir. Akarat dışındaki vakıflar genellikle ikinci amaca yönelik olarak kurulmuşlardır. Bu tür vakıflar, genellikle para vakıfları olarak adlandırılır ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarına çok yönlü bir şekilde hizmet etme potansiyeline sahiptirler.

³⁷⁹ Habib, "Osmanlı Devleti'nde Kredi ve Finans Yöntemi Olarak Bey'Bi'l-İstiğlâl'ın Uygulanması", 59-61.

³⁸⁰ el-Bakara 2/245; el-Mâide 5/12; el-Müzzemmil 73/20.

³⁸¹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/126-127.

Mali ibadet niteliğine sahip bu vakıfların öne çıkan iki önemli özelliği, kâr amacı taşımamaları ve sahiplerine maddî kazanç sağlamamalarıdır. Bunun yerine, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmışlardır. Özellikle para vakıflarının yaygınlaşmasıyla, iktisadî hayatta önemli bir rol oynayarak toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için farklı işletme yöntemleri benimseyebilmişlerdir. Bu zengin kültür mirası, para vakıflarının diğer iktisadî organizasyonlarla benzer işletme ilkelerini içerebileceğini göstermektedir.³⁸²

Nukûddan oluşan vakıflar, aslının tüketilmeden kendisinden yararlanılamayan menkul vakıf türlerine örnektir ve mislinin bâki kalması, hayrî işlerin inşa ve ihya edilmesine dinamik bir katkı sağlamıştır.³⁸³ İslâm ekonomisinde fâiz, bireylerin ve toplumun refahını korumak amacıyla haram olarak görülür. Bunun yerine, adil ve sürdürülebilir bir finansal sistem oluşturmak için fâizsiz finans ve risk paylaşımı esas alınır. Bunun müşahhas pratiklerinden biri de para vakıflarıdır. İslâm, iktisadî faaliyetlerin üretken olmasını teşvik ederken, spekülasyon ve rantsal kazançlara karşı çıkmaktadır.³⁸⁴ Para vakıflarının değişik varyantlarıyla iktisadî döngü sürecinde üstlendiği fonksiyon, bu bağlamda önem arz etmektedir.

Sermayenin bütünü veya bir kısmının nakitten müteşekkil olan para vakıflarının bazı avantaj ve karşılaştığı bazı sorunların olduğu söylenebilir. Şöyle ki; gayrimenkul vakfının yüksek maliyetleri ve vakfetmeye yetecek kadar kişinin olmaması, gayrimenkul sahibi olma gücüne sahip olmayan veya yeterli miktarda mülkü olmayan insanlar için bir engel teşkil eder. Eğer vakıf ibadeti niyetinde olan insanların menkul ve nakit gibi ellerindeki malların bir kısmını vakfetmek isterlerse bu kolay olur ve talep görür ancak; vakıf ibadetinde sadece gayrimenkul olma şartı koşulursa, bu hayır işleri için ayrılan fonların azalmasına neden olabilir.

Çağımızda mevcut vakıfların çoğu eski gayrimenkullere aittir ve ihtiyaç duyan insanların farklı ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. İhtiyaçların çoğaldığı, farklılaştığı bir zamanda şartname ve tasarruf mahali sınırlamaları nedeniyle bunlara icabet etmeyebilmektedir. Bu nedenle, vakfı kurma aşamasında söz konusu zaman içerisinde toplumun ihtiyaçlarının da gelişim ve değişim arz edebileceği hususu dikkate alınmasında fayda vardır. Bu konusundaki tereddütleri gidermek için meselenin hukukî boyutu, kalıcılık ve sürdürülebilirlik ve etkinlik boyutları sürece katılmalıdır. Böylece sermayesi nakitten oluşan vakfın avantajları öne çıkarılabilir. Mesela, para vakfında büyük miktarlarda nakit para gerekli

³⁸² Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 626/2, Sayfa: 476, Sıra: 560.

³⁸³ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahrü'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts), 5/219.

³⁸⁴ el-Bakara 2/275; Sahih-i Buhâri, *Kitabü'l-Buyu'*, 1939.

değildir ve herkes katkıda bulunabilir. Zenginler büyük vakıflar kurabilirken, diğerleri küçük miktarlarla katılabilir ve bu, belirli bir hayır amacı için toplanmış fonlara katkıda bulunmanın kolay ve erişilebilir bir yolu olabilir.

Gayrimenkulün inşası ve bakımı için yüksek maliyetler gerektirir. Bir mülkün üzerindeki vakıf hakkını yerine getirebilmesi için, düzenli ve sürekli olarak ihya edilmesi ve bakımı yapılmalıdır. İslâm âlimleri bu inşanın vakıf yöneticisinin en önemli görevlerinden biri olduğunu belirtmişlerdir çünkü; ihmal edilirse, vakfedilen malın yararı zamanla azalır ve sonunda tamamen kaybolur. Nakit paranın vakfı, mülk vakfı yerine nakit paranın avantajlarını kullanarak bu sorunu veya en azından büyük bir kısmını ortadan kaldırabilir fakat nakit para yatırım yapılabilecek ve bakımı gerektirmeyecek birçok farklı şekilde kullanılabilir. Gayrimenkul bir malın kullanımı ve harcanması için ayrılan vakıf payı, sınırlı yollarda kullanılır, en önemlisi kira veya doğrudan kullanım gibi. Kiralama, kolaylaşabilir veya zorlaşabilir. Mevduat vakfının çağımızda büyük bir önemi kazandığı görülmektedir çünkü; birçok avantaj sunmaktadır. Bu türün genişlemesini ve tanıtımını haklı çıkaran birçok unsur bulunmaktadır.

Para vakıfları, günümüz iktisat literatüründe nakit sermayeyi, yatırım, üretim ve ticaret gibi faaliyetlerde kullanılmak üzere nakit paranın en verimli yöntemlerle ve ortaklık modelleriyle değerlendirilmesi şeklinde anlaşılır. Binaen aleyh para vakıflarının sermayenin teşekkülü bağlamında inân şirketinde olduğu gibi çok ortaklılığa müsaittir. İşletme ve sarf mahali bağlamında mikro finans ve destek kaynağı teşkil edebilir. Söz konusu tanımdan hareketle vakfın nakit sermayesi esnek ve cevval olması, diğer bir ifadeyle işletilmesinde esneklik olması, yerindelik ve farklı kalemlerde değerlendirme imkanı sunması gibi avantajları vardır. Bununla beraber, kalıcılık/asl-ı malın enflasyona ve reel malî şartlara göre korunması, fâizli muamelelere karşı tedbir, risk yönetimi dezavantajları olarak görülebilir. Ayrıca, mer'i kanunlarla entegrasyonu ve hukukî altyapı dahil gerekli ortam ve şartların yerine getirilmesi ve kuruluş safhası ile şartname tanzimi gibi alanlarda bazı sorunlar olabilir.

Vakfın geçerliliği değerlendirilirken, vakfedilen malın taşınabilir mi yoksa taşınmaz mı olduğu, malın mülkiyet özelliği ve süreklilik durumu gibi konular para vakıflarının hukukî bağlamda karşılaştığı sorunlar olurken, bazı mezheplerde, vakfın konusu olan taşınabilir malların değerlendirilmesinde, örf, teamül ve bölgesel geleneklere sıkça başvurulması avantaj olarak görülmektedir. Nitekim İslâm hukukunun temel kaynaklarında açık deliller bulunmayan kumaşlar, eşyalar, hayvanlar, silahlar, gıda maddeleri, kitaplar gibi taşınabilir malların vakıf

durumu genellikle o bölgenin geleneksel uygulamalarına göre değerlendirilmiştir. Mesela, Mâlikî mezhebine göre, vakıfta süreklilik şartı aranmaz; bu mezhebe göre, gayrimenkul dışında, kitaplar, gıda maddeleri, hayvanlar, giyim eşyaları gibi taşınabilir mallar da vakfın konusu olabilir.³⁸⁵ Tarihi sürece bakıldığında para vakıflarının karşılaştığı sorunlar olarak değerlendirilebilecek iki önemli husustan biri riba (faiz) konusu, diğeri de bir sonraki başlıkta ele alınacak olan te'bîd (kalıcılık) hususudur. Bunlar İslâm hukukunda, para vakıflarıyla ilgili sorunlardır. İslâm hukukuna göre fâiz haramdır, ancak çağımızdaki finansal sistemlerde fâiz sıkça kullanılmaktadır. Bu durum, İslâmî ilkelere uygun para vakıflarının fâizsiz finansmanı nasıl yöneteceği konusunda bir sorun çıkarabilir. İslâm dininin iktisad ve malî faaliyetlerle alakalı en önemli sacayaklarından biri fâizsizlik prensibidir. Geleneksel İslâm vakıfları genellikle fiziksel varlıklar veya gelirleri üzerinden faaliyet gösterirken, çağımızda para vakıfları karmaşık malî araçlar ve ticaret faaliyetleri üzerinden işlem yapabilir. Bu durum, vakfın faaliyetlerinin İslâmî finans ilkelerine uygun olup olmadığı sorusunu gündeme getirebilir.³⁸⁶ Vakfın yönetimi ve işlemleriyle ilgili şeffaflık eksikliği, kaynakların adil ve etkili bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığı konusunda şüpheler oluşabilir. Onun için İslâm hukukunda, vakıfların yönetimi ve kullanımıyla ilgili adalete uygunluk büyük bir öneme sahiptir.³⁸⁷ Modern finansal sistemdeki karmaşık risk yönetimi araçları ile uyumsuzluk, para vakıflarının etkili bir şekilde faaliyet göstermesini zorlaştırabilir zira; İslâm hukukuna göre faaliyet gösteren para vakıfları, geleneğe uygun bir şekilde yönetilmesi gereken modern malî sistemlerin karmaşıklığıyla baş etmek zorunda kalabilirler.

Para vakıfları sosyal sorumluluklarını yerine getirme, toplumlarını güçlendirme ve dezavantajlı gruplara destek sağlama amacıyla kurulmuş müesseselerdir.³⁸⁸ Bu müesseselerin yeniden canlandırılması, toplumda sosyal refahı artırmak, dezavantajlı gruplara yardım etmek ve toplumsal adaleti sağlamak için önemli bir araç olabilir. Bu tür vakıflar, kaynakların etkili bir şekilde kullanılması ve vakfın amaçlarına uygun bir şekilde yönetilmesi için titizlikle planlanmalı ve işletilmelidir.

³⁸⁵ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 145.

³⁸⁶ İslâmî finans kavramı, fizsiz finans prensiplerine uygun şekilde yürütülen bankacılık dahil tüm mali çalışmalar ve uygulamalarını kapsamaktadır. Ömer Faruk Çolak, *Tezer Öçal, "Finansal Sistem ve Bankalar"* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım1999), 19

³⁸⁷ Yediyıldız, "Vakıf", 42/485.

³⁸⁸ Bkz. Barkan, Ömer Lütfi, "Avârız", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi* (İstanbul: İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi Yayınları, 1947), 121-122; Aydınbaş-Özsaraç, "Vakıflar Para Vakıfları; Kırklareli ve Bolu Para Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme", 103.

1. 2. 3. Para Vakfının Hukukiliği, Şartname ve Sürekliliği

Bu başlıkta para vakıflarının İslâm hukukuna göre geçerliliğini, tanzim ve tescilini, sonra tescil edilen vakfiyenin şartnamesini akabinde ise bunlarla müteallik para vakfının süreklilik ve kalıcılığını ele almaya çalışacağız. Vakfin geçerliliği, hukûkîlik vasfına bağlıdır. Vâkıfın şartının bu vasıfla uyumu, vakfin sürekliliğinin temini açısından önem arz etmektedir.³⁸⁹ İslâm hukukunda içinde vakıf ameliyesinin de yer aldığı, tek taraflı iradenin hukukî sonuçlar doğurabileceği geniş bir uygulama alanı bulunmaktadır.³⁹⁰ Bazı İslâm âlimleri, bir işlemi akit olarak kabul edebilmek için karşılıklı iki iradenin olması gerektiğini savunmuş, vakıf ve teberru gibi bazı işlemleri tek taraflı iradeyle gerçekleşen işlemleri de akit kavramı içinde değerlendirmiştir.³⁹¹ Hanefî mezhebinde vakıfların kurulması, teknik anlamda bir anlaşma değil, tek taraflı bir hukukî işlemdir. Dolayısıyla, böyle bir vakfin oluşturulması için sadece vakfedenin isteği yeterlidir ve kabul beyanına gerek yoktur.³⁹² “*Tarafların bir hususu taahhüt etmeleridir ki, kabul ve teklifin bağlanmasıdır*” şeklinde tanımlanan sözleşme, vakıf ameliyesinde gerekli görülmemekte, sözlü olarak ifade edilmesi kifayet etmektedir ancak; nefâzlık kazanması için anlaşmanın taraflarının meşru bir şekilde anlaşması şarttır.³⁹³ Şartlarına haiz bu anlaşma hukukî sonuçlar doğurmaktadır.³⁹⁴

İslâm Hukukunun temel kurallarına ve bu çerçevede Osmanlı'da uygulamaya konulan düzenlemelere göre, genellikle gayrimenkul malların vakfı caiz görülmüştür ancak; toplumda belirli bir menkul malın vakfı geleneksel olarak benimsenmişse, bu durumda söz konusu vakfin geçerli sayılacağı da beyan edilmiştir. Buradan hareketle, İslâm hukukunda, özellikle para vakıfları ve diğer taşınır malların vakfedilip edilemeyeceği konusu tartışmalara yol açmış, bu konuda mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çoğu mezhep, vakfin taşınmaz mallarla sınırlı olması gerektiği görüşünü benimsemiş olsa da, Hanefî mezhebinin önde gelen müctehitlerinden İmâm Muhammed ve İmâm Züfer, toplumda bu tür vakıfların örf olarak kabul görmesi şartıyla taşınır malların vakfedilebileceğini savunmuşlardır.³⁹⁵ Mâlikî mezhebinde taşınır malların da vakıf kurma işlemine konu olabileceği belirtilmiştir.³⁹⁶ Bu durum, farklı

³⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 5/433.

³⁹⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/51.

³⁹¹ Bkz. Haçkalı, *İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi*, 123.

³⁹² Günay, “Vakıf”, 32/476.

³⁹³ Bkz. Senhüri Abdurrezzak, *Mesadirü'l-Hakki Fil-Fıkhi'l-İslâmi*. 1/74.

³⁹⁴ Musa, *el-Emvalu ve nazariyyetü'lakdi fil-fıkhi'l-islâmi*, 411.

³⁹⁵ Mevsili, *el-İhtiyar*, 3/48; et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-asâr*, 4/96.

³⁹⁶ Bilici, *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Âlem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar*, 13.

Hamdi Çilingir, *Hanefî Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 50.

İslâm mezheplerinin vakıf anlayışlarının çeşitliliğini ve toplumların örf ve adetlerinin bu tür hukukî düzenlemelere etkisini göstermektedir.³⁹⁷ Ebû Hanîfe'nin önemli iki öğrencisi olan Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre menkul varlıkların vakfı caizdir; Ebû Yusuf, bir kişi "vakf ettim" ifadesi ile vakf lâzım olur ayrıca, hâkime başvurmaya ve tescile gerek yoktur der.³⁹⁸ Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden biri olarak İmâm Züfer, nakit paraların vakfedilmesinin kesinlikle caiz olduğuna dair fetva vermiştir. Bu fetva, İmâm Züfer'in talebelerinden Muhammed b. Abdullah el-Ensâri tarafından aktarılmıştır. Dahası, bu fetvada, vakfedilen paraların nasıl yönetileceği konusunda da detaylı kurallar belirtilmiştir.³⁹⁹

Belirli bir bölgede geleneksel uygulamaların, paranın vakıf olarak sunulmasına imkan tanıdığını vurgulamıştır. İmâm Züfer'in açıklamasına göre, bu tür bir vakfın geçerliliği, vakfedilen paranın mudârebe yöntemiyle işletilmesi ve elde edilen gelirin vakfın amacına uygun olarak harcanmasına bağlıdır. Muteber hukuk kitapları, menkul vakfının caiz olduğunu İmâm Muhammed'e dayandırmaktadır. İmâm Muhammed bu durumu, "insanların alışkanlık haline getirdiği şey" olarak tanımlamıştır. Bu "şey" kavramı sadece belirli menkullere sınırlı değildir. Bazı Hanefî âlimleri, İmâm Muhammed'in bahsetmediği hayvan ve elbise vakfını da "şey" kavramına dâhil edip caiz görmüşlerdir. Nakit para konusunda ise, eğer bir teamül oluşmuşsa, bu durumda caiz olacağı kabul edilmiştir. Emsalinin bekası aslının bekası hükmünde olması mucibince nakit paranın da menkul kavramı içine girdiği açıktır.⁴⁰⁰ Nitekim "Şey" kelimesi, İslâm hukukunda yalnızca belirli türdeki menkul mallara (taşınabilir eşyalar) özgü bir terim olarak kullanılmaz. Bu kelime daha geniş bir anlam taşıyabilir ve farklı türdeki eşyaları kapsayabilir. Hanefî fıkında, "şey" kelimesinin kapsamı genişletilmiş ve bununla ilgili daha fazla çeşitlilik ortaya konmuştur. Bu bağlamda, İmâm Muhammed, hayvanlar ve elbiseler gibi malların vakıf konusu olabileceği konusunda doğrudan bir açıklama yapmamış olsa da, sonraki Hanefî âlimleri, bu tür malların da "şey" kelimesinin içinde yer alabileceğini kabul etmişlerdir yani; hayvanlar ve elbiseler de vakıf olarak kabul edilebilir ve bunun caiz olduğuna hükmedilmiştir.⁴⁰¹ Hukukçular, "şey" kavramını sadece belirli mallarla sınırlamamış, vakıf olarak kabul edilebilecek her türlü taşınabilir malı bu kapsama dahil etmişlerdir.⁴⁰²

³⁹⁷ İslâm hukukunda, örf, hükümlerin uygulanmasında birincil kaynaklar olan Kuran ve hadislerin yanı sıra: ikincil bir kaynak olarak kabul edilir. Örf, yerel toplumların ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun olarak hükümlerin yorumlanmasına ve uygulanmasına yardımcı olabilir.

³⁹⁸ Mevsili, *el-İhtiyar*, 3/48; et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-asâr*, 4/96.

³⁹⁹ Şakır Berki, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi* (1969), 8; AnkaraAkgündüz, *Vakıf Hukuku*, 218.

⁴⁰⁰ Hey'et, *el-Fetava'l-hindiyye*, 4/203; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 4/322.

⁴⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/632.

⁴⁰² Bilici, *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Âlem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar*, 13.

Kısaca nakit paranın vakıf olarak kabul edilip edilemeyeceği meselesinde, Hanefî hukukçuların yaklaşımı şudur: Nakit paranın vakfa sermaye olarak kabul edilebilmesi için, bunun toplumda (yani bir teamül aracılığıyla) bir gelenek halini alması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğer bir toplumda nakit paranın vakıf malı olarak kullanılması bir gelenek veya uygulama (teamül) halini almışsa, o zaman nakit para da vakıf olarak kabul edilebilir. Burada önemli olan, nakit paranın da menkul mallar arasında yer almasıdır ve bu durum, hukukî açıdan nakit paranın menkul mallarla aynı kategoride değerlendirilebileceği anlamına gelir.

Vakıf olarak kabul edilen menkuller, "intifa" yani faydalanma ile birlikte sürekliliği olan mallar olarak tanımlanır. Bu, vakıf edilen malların, kullanımda olan bir malın zamanla tükenmemesi, sürekli bir fayda sağlaması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda, nakit para da benzer bir mantıkla değerlendirilebilir. Nakit para, mülkiyet açısından bir değişim aracıdır ve onun "benzerinin sürekliliği, aynısının sürekliliğiyle aynı şekilde kabul edilir" prensibine dayanarak, nakit para da vakıf olarak kabul edilebilir. Bu, nakit paranın da vakıf malı olarak kullanılabilecek ve sürekli olarak varlığını sürdürebilecek bir değer taşıdığı anlamına gelir yani; nakit para vakıf olarak kabul edildiğinde, onun değeri tıpkı başka bir vakıf malının devamlılığı gibi, zaman içinde de korunabilir ve kullanılabilir olur. Kısaca nakit paranın da menkul mallar arasında yer aldığı ve belirli ilkelere dayanarak vakıf malı olabileceği savunulmaktadır.⁴⁰³

Vakıf şartnamesi, bir vakfın kurulması amacıyla hazırlanan yazılı bir belgedir ve vakfın amaçları, yönetimi, mal varlığı, gelirleri, mütevellî heyeti veya yönetim kurulu gibi konuları detaylı bir şekilde düzenler. Vakfiyelerin şartname bölümüne bakıldığında genelde vâkıf'ın özgür iradesine bırakıldığını görebilmekteyiz. Vakıfların işletilmesinde, vakfedenlerin koyduğu şartların doğru anlaşılıp uygulanabilmesi için vakıf sisteminin belirli kurallar içinde işlemesi önemlidir. Bu durum, vakıf kurallarının hukuka uygun şekilde yorumlanması ve uygulanması anlamına gelir. Vakfın kuruluşunda belirtilen amaç ve şartlar açıkça ifade edilmezse, vakfın geçerliliği konusunda şüpheye düşülebilir. Bu durumda, vakfın gerçek niyeti ve amacı netleşmediği için hukukî belirsizlikler ortaya çıkabilir. Vakfı idare edenler de suistimal edebilir. Vâkıf'ın şartı, şâri'in hükmü olarak telakki edilmiştir.⁴⁰⁴ Bu sebepten olacak ki, Osmanlı döneminde tanzim edilen vakfiyelerde şartnameler çok muhtelifdir. Dinin temel sabitelerine aykırı olmadıkça istenen her türlü şart ve kural konulabilir. Bu husus, Osmanlı

⁴⁰³ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996), 259..

⁴⁰⁴ Haydar, *Tertîbü's-sunûfî ahkâmî'l-vukûf*, 840; Çilingir, *Vakıfta Amaç Hanefî Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma*, 69.

dönemi vakıfların sorunlu boyutunu teşkil etmektedir. Bazı vakıfların inhitata (gerileme ve çöküşe) doğru sürüklenmesinde de bu hususun rolü olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar şer-i şerif ve kâdîlik makamı murakabesi olsa da kişisel ve öznel bazı şart kayıtlarına da rastlamak nadirattan değildir.

Tanzim safhasında önem arz eden iki husutan biri, in'ikad formülasyonu, tescil, tevliyet ve vakıf şartnamesi gibi anlaşmanın usulüne göre düzenlenmesinde, diğeri ise uygulama safhasında ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁵ O da aslı tüketilmeden kendisinden yararlanılmasının mümkün görülme-yen menkul vakıf türü olan para vakfının asl-ı malını finans piyasası şartlarına göre devamlılığı konusudur. Buradan hareketle, emsalinin bekası bağlamında sermayenin teceddüdü piyasa değerinin korunması, para vakıflarının kalıcılığı açısından avantaj sağladığı söylenebilir. Bu husus, ayrı bir akademik çalışmaya konu olabilir. Vakıf işlemleri, sadece statik bir duruş değil, aynı zamanda canlı, dinamik ve çok yönlü bereketli bir ameliyedir. Sadaka-ı cariyeye olarak adlandırılan bu işlem, şimdi ve gelecek nesilleri de göz önünde bulundurur. Burada önemli olan iki unsur vardır. Birincisi süreçte bireysellik yok toplumsal yarar mülâhazası vardır. İkincisi kuruluşundan işletmesine kadar tüm safhalarda aşkın ilahi düşünce önceliklidir. Türkiye’de VGM ve benzeri yardım destek kurumlardan farkı, para vakıflarının emsalinin bekası ile aslının bâki tutulması, menfaatlerinin ise daimi olarak sürdürülmesidir. Diğer bir özelliği ise hasbî ve sivildir. Devlete herhangi bir mali yük getirmez. En önemli vasfı ise sürekliliği ve sürdürülebilirliğidir. Böylece kalıcı ve faydalı bir kurum olarak, çeşitli alanlarda toplumsal ihtiyaçları karşılayarak sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal refahın sağlanmasına etkili rol oynar zira, sürdürülebilir kalkınma ve iktisadî büyüme için Devletin yanı sıra dinî ve sosyal kurumların da katkısı gereklidir. Bu nedenle, uzun vadeli ve maliyetli olan içtimâî destek faaliyetlerinin sadece devlete bırakılamayacağına inanılır. Kâr amacı gütmeyen üçüncü sektör olarak adlandırılan kurumlar da bu süreçte önemli bir rol oynamalıdır. Vakıflar bağlamında verdiği hizmetin ulvî ve manevî değeri sebebiyle kutsal sektör olarak isimlendirildiği de olmuştur.⁴⁰⁶ Ancak, günümüzde birçok sivil toplum kuruluşunun bu görevi sadece maddî destek sağlamakla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Vakıflar, içtimâî ve iktisadî bir yapı olarak günümüzün hızla değişen iktisadî ortamına tam olarak entegre olmayabilir. İslâm hukuku bakımından belirlenen sınırlar, çeşitli vakıf anlaşmaları ve şirket modelleri için de geçerlidir. İslâm kültüründen gelen bu düzenlemeler, sözleşmelerin yapılmasından, kayıt altına alınmasına, vakıf şartlarının belirlenmesinden,

⁴⁰⁵ Bayram Şibil, “Vakfın Mâlî Bünyesi ve Kaynakları”, 2. *Vakıf Haftası* (Ankara 1985), 111.

⁴⁰⁶ Bayram Kodaman, “Vakfın Sosyal Fonksiyonu.” *Vakıf Haftası Dergisi*, 1 (1984: 95-97), 2.

işletme ve infak yerlerine kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Genel olarak, örf ve adetler çerçevesinde formüle edilen taşınabilir vakıfların, içtimâî ve iktisadî alanda değerlendirilmesini engelleyen önemli bir engel bulunmamaktadır.⁴⁰⁷ Bu nedenle, sosyal alandaki etkileri diğer infak türlerinden farklı ve daha etkilidir. En belirgin özelliklerinden biri, aslının veya benzerinin tükenmemesi ve getirilerinin sürekli olmasıdır.⁴⁰⁸ Bu durum, vakıf kurumunun, tüzel kişilik, üretkenlik, devamlılık ve süreklilik gibi özellikleriyle günümüz iktisadî piyasasına entegre olma imkanı sağlayabilir. Vakıf sahibi kişilerin amel defterinin açık kalma arzusunu giderecek olan sadaka-i cariye (sürdürülen, bitmeyen) kavramı, kişisel kimlikleriyle birlikte ölümsüzleşir. Bu nedenle, herhangi bir dönemde var olmayan veya yok edilemeyen, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için toplumsal boyutta önemli olan hayır işleri arasında vakıf kurumları öne çıkar. Bunu sağlayan bazı sebepler şunlardır: İlk olarak, toplumun çıkarlarının öncelikli olması, ikincisi sadece Allah'ın hoşnutluğunun gözetilmesi (Allah'ın rızasına uygun olmayan vakıflar geçersizdir), üçüncüsü ise dinin temel sabiteleriyle çelişmediği sürece iktisadî bir organizasyon olarak iktisadî hayatın gerektirdiği şekilde formüle edilebilirliği.⁴⁰⁹

Bir vakfın sürdürülebilirliği, uzun vadeli olarak amacına ulaşmasını ve etkisini devam ettirmesini ifade eder. Diğer bir ifadeyle ülkenin fiziki, beşeri, sosyal sermayesini güçlendirmedeki etkisini ifade eder. Bunun İslâm hukukundaki karşılığı asl-ı malın te'bididir. Vakfın müebbet olması, semeresinin devamlı olması anlamına gelmektedir. Vakıf ameliyesinde en önemli husus budur zira, vakıf ölümsüz bir ameliyedir. Kişinin kapanmayacak sevap defteridir. Bu maddenin korunması için vakfiyenin dibacesinde ısrarla vurgu yapılmakta, şartnamede çerçevesi çizilmekte, vakfiyenin hitamı da buna hâlel getirenlerle beddua ile bitmektedir. Bütün bunlar bir yana, bu şart olmadan vakıf akdi geçerlilik kazanmaz.⁴¹⁰ Malikîlerde bazı istisnai durumlarda müebbetlik şartı aranmamaktadır.⁴¹¹

Sürekli ve sürdürülebilir bir vakıf, hem mali yönden güçlü bir yapıya sahip olmalı hem de amacına uygun faaliyetleri sürdürebilme kapasitesine sahip olmalıdır. Günümüzde vakfın sürdürülebilirliğini artırmak için dikkate alınması gereken bazı önemli unsurlar vardır. Bunlar; vakfın mali durumu sağlam olmalıdır. Gelir kaynakları sürdürülebilir ve çeşitli olmalıdır ayrıca, harcamaların etkin bir şekilde yönetilmesi ve bütçe planlamasının iyi yapılması da önemlidir. Vakfın amacına uygun projeler ve programlar geliştirmesi ve bu projeleri etkin bir şekilde

⁴⁰⁷ İbn Kudâme *el-Muğni*, 5/15.

⁴⁰⁸ İbn Âbidin, *Reddül-muhtar*, 5/439.

⁴⁰⁹ Kudat, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", 260.

⁴¹⁰ Hassâf, *Ahkâmü'l-evkâf*, 157

⁴¹¹ Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr*, 4/91.

yönetmesi sürdürülebilirliği artırır. Vakfın hukukî statüsü sağlam olmalıdır. İlgili yasal düzenlemelere uygun bir şekilde kurulmuş olan ve faaliyet gösteren bir vakıf, hukukî sorunlarla karşılaşma olasılığını azaltır. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, bir vakfın sürdürülebilirliği artar ve amacına daha etkili bir şekilde ulaşabilir. Vakfın topluma sağladığı faydanın devam etmesini ve uzun vadeli etkisinin sürdürülmesini sağlayan bu husustur. Müslümanların, vakıf işlemlerini başlatmalarının ardındaki sebep olan, adının yaşatılması, savabın sürekliliği ve ölümsüzlük arzusu, amel defterinin kapanmaması ve ahiretteki sevaplarının artması düşüncesine de uygun düşmektedir.⁴¹²

Para vakıflarında en önemli mesele kalıcılık, süreklilik ve sürdürülebilirlik vasfıdır. Aslının tüketmeden kendisinden istifadenin mümkün olmadığı menkul/para sermayeli vakıflar, finans çevreleri tarafından kabul görmekle birlikte, sürdürülebilirlik ve fâiz gibi açılardan tartışmalara mahal olmaktadır.⁴¹³ Müstağallât türü vakıflarının işleyişi hususundaki hukukî tartışmaların ekseriyeti de bu noktadan sudur etmektedir. Buna mebni olarak para vakıflarının sosyal sorumluluk ve sosyal kalkınma ile alakalı projelerin imkânı, bunun yanında vakıf şirketlerinin sürdürülebilirlik, çevresel etki değerlendirmeleri, toplumsal etkileri ve kalkınmaya katkıları tartışma mevzuu olabilmektedir.

Para vakıflarıyla ilgili amaçlar, yapılar ve işlevler üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır. Para vakıfları için temel ilkelerden biri, hayır işlerinin kalıcılığıdır; diğeri ise faaliyetlerin sürdürülebilirliği ve toplumsal katkıdır.⁴¹⁴ Tarihi süreç boyunca biriken deneyimler ve Osmanlı dönemi uygulamaları, günümüzün iktisadî ve sosyal sorunlarına yönelik değerli çıkarımlar sunmaktadır.⁴¹⁵ Emsalinin bâki kalması aslının bâki kalması hükmü gereğince bazen para vakıflar akar vakıflardan daha uzun ömürlü olabilmektedir.⁴¹⁶ Osmanlı para vakıflarından asırlarca devam edenler vardır; Gazi Hüsrev vakfı hâlâ faaliyettedir. Örnek olarak Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter: 1595, Sayfa: 1, Sıra:1, Defter: 633, Sayfa: 139 Sıra. 48, gibi kayıtlı arşive bakılabilir.⁴¹⁷

⁴¹² Fevzan Salih, *el-mulahhasü 'l-fikhî* (Beyrut: 2006), 158.

⁴¹³ Argun, “Osmanlı Vakıf Sistemi ve Günümüz Sivil Toplum Kuruluşları; Mukayese ve Değerlendirme”, 184.

⁴¹⁴ Karadavi Yusuf, *Nizamü 'l-vakfi fi 'l-fikhî 'l-islâmî hasbe 'n-nüsûsi ve 'l-makâsîd*. (London: Meclisü'l-İfta ve'l-Bühûs, 2010), 109.

⁴¹⁵ Kudat-Ceyhan, “Fundamental Principles of Cash Waqfs and Their Management”, 558.

⁴¹⁶ Abdurrahman b. Mehmed b. Süleyman Şeyhizâde Damad Efendi, *Mecma 'u 'l-enhur fi şerhi mülteka 'l-ebhur* (Beyrut: Dârü İyhâî't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/739.

⁴¹⁷ Bkz. VGMA, No: 1 Cemaziyelevvel 938/11 Aralık 1531, 26 Receb 943/8 Ocak 1537, 1 Cemaziyelevvel 944/5 Kasım 1537.

İslâm âlimleri tarafından kalıcı, menfaati sürekli akıp giden bir malî ibadet olarak kabul edilen vakıf, sadaka-i cariye çerçevesinde değerlendirilmiş, tanım ve sınırları üzerine detaylı çalışmalar yapılmış, tedvin döneminden sonra bu konuda derin analizler gerçekleştirilmiştir. İslâm hukukunun temel kaynaklarına dayanan bu analizler, vakıf işlemlerinin toplumun temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda önemli bir genişlik ve uygulama pratikliği sağlamıştır. Osmanlı döneminde gösterilen başarılı örnekler, günümüzde birçok ülkede evkaf sandıkları, zekât ve evkaf fonu gibi mekanizmalar aracılığıyla devam ettirilmektedir.

1. 2. 4. Para Vakıflarda Tecrübî Pratikler ve Etrafındaki Tartışmalar

On beşinci yüzyılda, Osmanlı mali piyasası mevcut yöntemlere alternatif olarak yeni bir finansman yöntemi olan para vakıflarıyla tanıştı. Bu vakıflar hem ihtiyaç duyulan parayı sağlamak hem de elde edilen geliri hayra harcamak amacıyla ortaya çıktı ve finans çevreleri tarafından kabul gördü ancak; fâiz merkezli tartışmaları da beraberinde getirdi. Bu vakıflar, devlet tarafından hukukî dayanaklarla desteklenince, Osmanlı topraklarında uzun yıllar varlıklarını sürdürdü.⁴¹⁸ Dini, dili, kültürü ve milliyetine bakılmaksızın bir arada yaşayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında bu vakıfların önemli bir yeri vardır. İstanbul’da binlerce vakıftan söz edilebilir. Öyle ki, yollar, köprüler, su ve su yolları ⁴¹⁹gibi altyapı çalışmaları kamu tarafından yapılması gereken işler bu vakıflar tarafından yapılırdı.⁴²⁰ Mesela, 19. yüzyılda başkent İstanbul'un taşınmaz mallarının üçte ikisi vakıf malları olduğu kaydedilmektedir.⁴²¹

Osmanlı Devleti’nde fâizsiz kredi uygulamasının başlangıcı, para vakıfları aracılığıyla gerçekleşti.⁴²² Bu vakıflarda, hayır amaçları için toplanan para fonu, çeşitli yöntemlerle işletilmiş ve elde edilen gelir, vakfın kuruluş amacına uygun olarak kullanılmıştır.⁴²³ Tarihsel süreçte, para vakıfları kervanlar ve gemilerle uzak ülkelere ticaret yapan büyük tüccarlar tarafından kullanılarak, kredi alınmıştır. Bu tüccarlar, elde ettikleri kârdan sermaye sahiplerine pay vererek, para vakıflarının gelirlerini artırmışlardır.⁴²⁴

⁴¹⁸ Abdullah Demir, *Seyhülİslâm Ebussuud Efendi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 67-168.

⁴¹⁹ Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66; Edirne Şer’iye Sicili, 04650.00009, v. 9a, Belge No: 16.

⁴²⁰ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, 354; Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı – Toplu Makaleler 2* (İstanbul: Kitabevi Yayınları.2005), 260

⁴²¹ Cansel, Erol, "Vakıf Kuruluşu, işleyişi ve Amacı", *Vakıflar Dergisi* 19,(1988), 323.

⁴²² Mehmet Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35.

⁴²³ Özcan, “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, 125.

⁴²⁴ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2008), 4.

Osmanlı dönemindeki vakıflar, İslâm hukuku ilkeleri çerçevesinde oluşturulup yönetilmiş amacının dışında kullanımı önlenmeye çalışılmıştır.⁴²⁵ Osmanlı'da mevcut fâiz yasağı, para vakıflarını, çağımızda bankalar tarafından yapılan kredi verme şekliyle işletilmesine izin vermemiş ancak; karz-ı hasen, Bidâ'a, mudârebe, muâmele-i şer'îyye, akara tebdil, bey ve istiğlâl gibi yöntemler kullanılarak kredilendirme mekanizması sağlıklı bir şekilde işletilmiştir.⁴²⁶

Çağımızda Devletin görevi olarak kabul edilen birçok hizmet, bu vakıflar vasıtasıyla bölgesel olarak sunulmuş, böylece yerindelik ve bölgesel hizmet anlayışıyla sosyal ve iktisadî sorunların çözümünde önemli bir rol oynamışlardır. Bu yönüyle modern dünyada, hayır işlerini sürekli kılacak yeni modellerin oluşturulması açısından para vakıfları önemli bir örnek teşkil edebilir.⁴²⁷ Osmanlı'nın kurduğu vakıf medeniyeti, özellikle para vakıflarıyla günümüze ilham verici bir model sunmaktadır. Para vakıfları, Osmanlı ekonomisinin 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yüzde otuzunu oluşturarak toplumsal refahın ve asgari geçimin sağlanmasında büyük rol oynamıştır.⁴²⁸ Zenginlerden fakirlere gönüllü servet transferini sağlamayı ve sosyal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan vakıflar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar⁴²⁹ arasında söz konusu hedeflere ulaşmada en etkili kurumlar olmuştur.⁴³⁰ Özellikle camiler, medreseler,⁴³¹ hastaneler, kütüphaneler,⁴³² su yolları, köprüler ve diğer altyapı projeleri,⁴³³ Osmanlı vakıfları tarafından finanse edilen ve işletilen kurumlar arasındaydı.⁴³⁴ 20 Zilhicce 1113 / 18 Mayıs 1702 tarihli vakıf belgesine göre, Çavuşbaşı Derviş oğlu Yusuf Ağa'nın 8.000 kuruşu, İstanbul Topbaşı ve Molla Gürani mahallelerinde birer evi ve Yedikule Bucakbaşı Mahallesi'nde bir bostanı, iki adet değirmeni, İstanbul Topbaşı Mahallesi'nde yaptırdığı mekteb ve Mostar'da

⁴²⁵ Bkz. M. Macit Kenanoğlu, "Mülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 31/540-542.

⁴²⁶ Özcan, "Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği", 73; Özcan, "Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları", 125.

⁴²⁷ Kudat-Ceyhan, "Fundamental Principles of Cash Waqfs and Their Management", 2578.

⁴²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", 39-46.

⁴²⁹ Zaim, "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", 210.

⁴³⁰ Ergun Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978), 361.

⁴³¹ Örnek vakfiye için bkz. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 155-154, Sıra: 197.

⁴³² 15 Ekim 1795 tarihli sicil kaydına göre Mora Eyaleti'ne bağlı Tripoliçe Şehri'nden Süleyman Penah Efendi oğlu Yusuf Agah Efendi'nin, Tripoliçe'de yaptırdığı kütüphanenin masrafları ve yine aynı yerdeki camide dersîamlık vazifesi için 5.000 kuruş ile çeşitli yerlerdeki emlak ve akarlarını vakfettiği anlaşılmaktadır. VGMA Defter No: 629, Sayfa: 678-679, Sıra: 319; 28 Zilkade 1160 / 1 Aralık 1747 tarihli arşiv belgesine göre, Yenişehir Fener'in Hatib Mahallesi'nden Hacı Hüseyin Efendi oğlu Damad Mehmed Efendi'nin vasiyeti üzere 2.500 kuruşu kütüphane yaptırılması, geri kalan 5.000 kuruşun bu kütüphanenin masrafları için vakfettiği görülmektedir. VGMA Defter No: 624, Sayfa: 126, Sıra: 074.

⁴³³ Bkz. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, V-312.

⁴³⁴ Bkz. Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi* (1942, 2/279-386), 121; Enver Osman, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı Ve Sürekliliği Sorunu* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 99-100.

inşa eylediği yirmi sekiz adet çeşmenin bakım onarımları, görevli giderleri ve cami masrafları gibi diğer hayır işleri için vakfettiği görülmektedir.⁴³⁵ Yine Zilkade 932 / Ağustos 1526 tarihli vakfiyeye göre, Saraybosna'dan İshak oğlu Hacı Mustafa'nın 44.000 dirhemi ve Saraybosna'da Kılıçlar Çarşısı'nda 22 adet, Turna Dede Zaviyesi yakınında 6 adet, Firuz Bey Hamamı yakınında 9 adet, Ayas Paşa Çeşmesi yanında 5 adet, Visoko Çarşısı'nda 21 adet dükkân ile bir arsayı, İsa Bey Zaviyesi Mahallesi'nde yaptırdığı mescidin, Hacı İsmail Mahallesi'nde yaptırdığı medresenin, Visoka yakınındaki Bosna adlı nehrin üzerinde yaptırdığı köprü'nün onarımı ve görevli giderleri için vakfettiği görülmektedir.⁴³⁶ Çalışmada değişik vesilelerle vurgulandığı gibi, bu birikimden doğru teşhisler ve modeller elde etmek için disiplinler arası yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğuna inanıyoruz. Salt tarihi perspektif veya klasik çağdaş iktisat bakış açısı ya da sadece fikhî bir mezhep görüşüyle yaklaşmak, doğru analiz ve isabetli sonuçlara ulaşmada yeterli olmayabilir.

Tarih boyunca insan onuruna uygun bir sosyal refah düzeyi sağlamada büyük katkıları olan vakıf kurumunu, günümüz şartlarında yeniden değerlendirme ve modelleme sürecine ortak akıl, kolektif çalışma, disiplinler arası iş birliği ve bütünsel yaklaşım modellerinin dahil edilmesinde fayda görülmektedir.⁴³⁷ Bu görev dağılımı, adalet ve eşitliği sağlamak ve temel altyapı hizmetlerini gerçekleştirmekle görevli "kamu sektörü"; sınaî ve ticarî kurallara göre çalışıp kazanmayı öngören "özel sektör" ve toplumsal hizmeti ve sosyal yardımlaşmayı amaçlayan, sivil inisiyatiflerin oluşturduğu, kâr amacı gütmeyen "üçüncü sektör" olarak vasıflandırılmaktadır.⁴³⁸ Çağımızda da ihya edilecek para vakıfları, sosyal alanda birçok fonksiyonu ifa edebilir, hatta üçüncü sektör olarak batı vakıflarıyla rekabet edebilir.

Netice olarak Osmanlı bir vakıf medeniyeti idi. Hayatın her alanında vakıflar yer almaktaydı. İktisadın hayatın üçte biri civarında vakıflar etrafında teşekkül ettiği söylenebilir. Yukarıda ifade edildiği üzere, birçok vakfiye örneklerine rastlamak mümkündür. Vakıflar, birçok alanda faaliyet göstererek toplumsal ihtiyaçları karşılamaya çalıştılar. Birçok vakıf, medrese, kütüphane ve okullar kurarak eğitim ve kültür alanında önemli katkılarda bulundu. Bu kurumlar, bilgi üretimi ve dağıtımını için önemli merkezler haline geldi.

⁴³⁵ VGMA, Defter: 100, Sayfa: 254-258, Sıra: 6-7-8; VGMA Defter No: 624, Sayfa No: 289, Sıra No: 260

⁴³⁶ VGMA Defter No: 738, Sayfa: 031-032, Sıra: 020.

⁴³⁷ Kudat Aydın ve Korkut Cem, "Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi", *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele* (İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019), 145-146; Yasin Yılmaz, "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri", *dini Araştırmalar Dergisi*, 17(44 (16-06-2014), 43-66, 44.

⁴³⁸ Zekâî Baloğlu, -Namık Ceylanoğlu, "Avrupa Birliği'ne Adaylık Sürecinde Dernekler ve Vakıflar", *Türkiye Üçüncü Sektör Ulusal Konferansı* (İstanbul 2001), 19-21.

Osmanlı döneminde, para vakfı tartışmaları genellikle iktisadî, içtimâî ve hukukî boyutlarıyla ele alınan önemli bir konu olmuştur. Toplumsal yardımlaşmayı ve iktisadî dengeyi desteklemek amacıyla kurulan para vakıflarıyla ilgili çeşitli tartışmalar ve konular da gündeme gelmiştir. Genellikle toplumun maddî desteğe ihtiyaç duyan kesimine yardım etmek amacıyla kurulmuş olan Osmanlı döneminde oluşturulan para vakıfları, gelirlerini ticari faaliyetlerden veya bağışlardan elde ederek, sosyal yardımlaşma ve iktisadî dengeyi sağlamada etkin rol oynamıştır.⁴³⁹ Vakıfların faaliyetleri, İslâm hukuku ilkelerine dayanmıştır ancak; vakıf mallarının yönetimi, dağıtımı ve gelirlerinin kullanımıyla ilgili detaylar zaman zaman hukukî tartışmalara yol açmıştır. Osmanlı Devleti, vakıfların faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Vakıfların vergi muafiyeti, mülkiyet hakları ve diğer konulardaki ilişkileri zaman zaman devlet-vakıf ilişkileri açısından tartışmalara sebep olmuştur. Vakıf mallarından elde edilen gelirlerin nasıl kullanılacağı ve yönetileceği konusu zaman zaman vakıflar arasında ve vakıf yöneticileri ile toplum arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bu noktada, vakıfların amaçlarına uygun hareket edip etmedikleri sıkça konuşulan bir konu olmuştur.

Osmanlı dönemi para vakfı tartışmaları, iktisadî ve sosyal yapıyla birlikte ele alındığında, dönemin toplumunun değerleri, ihtiyaçları ve hukukî normları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. O dönemde faaliyet gösteren para vakıfları, İslâm hukuku ilkeleri ile uyumlu olup olmadığı konusunda çeşitli görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Fıkıhî tartışmaların merkezinde, vakıfların faaliyetlerinin şariat kurallarına uygunluğu ve vakıf mallarının yönetimiyle ilgili konular bulunmaktaydı. Osmanlı hukuku kapsamında vakıf müesseselerine ilişkin özel bir kanuni bir tanım yoktu. Başta Hanefî mezhebi olmak üzere, fıkıh mezhepleri, ulema içtihatları çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu muvacehede

“vakıf menfaati ibadullaha ait olur veçhile bir aynı, Cenâbı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır.” bir muhtevada tanımlanmaktaydı. Vakıf mallarının helal ve haram sınırları içinde kullanılması, gelirlerin adil bir şekilde dağıtılması ve vakıf amacına uygun olarak yönetilmesi gibi konularda farklı fıkıhî görüşler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, fıkıhî tartışmaları düzenlemek ve vakıfların faaliyetlerini denetlemek amacıyla çeşitli hukukî düzenlemeler yapmıştır.⁴⁴⁰ Ancak, farklı fıkıhî mezhepler arasındaki çatışmalar ve yorum farklılıkları zaman zaman Devletin müdahalesini gerektirmiştir. Fıkıhî tartışmaların diğer önemli noktalardan biri, para vakıflarının toplumun

⁴³⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 208.

⁴⁴⁰ Ömer Hilmi, *İthaf'ül-ahlafî ahkâm'il-evkâf* (Ankara: 1977), 13.

iktisadî dengesine katkısı ve fakirlere yardım etme amacının İslâm hukuku çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu konuda farklı fikhî okullar arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu fikhî tartışmalar, İslâm hukukunun yorumlanması, vakıf yönetimi ve toplumsal katkıları gibi konularda çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu görüşler zaman içinde değişebilmiştir. Genel olarak, İslâm hukukunda hayır amaçlı vakıfların kurulması teşvik edilmiş ve desteklenmiştir ancak; her fikhî mezhep ve âlimler farklı yorumlar getirebilir.

Para vakıfları üzerine terettüp eden hukukî sonuçlar hususunda da bazı tartışmalar mevcuttur. Öncelikle vakıflar, Müslüman toplum hayatında, insan ve diğer canlıların içtimâ ve iktisadî hayatının her alanında toplumun öncelikli hizmet ve ihtiyaçlarını karşılamada kendilerini kanıtlamışlardır. Her ne kadar tanzim safhasında infak, sadaka, ibadet ve ahiret hayatı gibi dinî mülâhazaların baskın olsa da özellikle menkul vakıf türünün para kısmı, bi-tâb' ve dolaylı olarak içtimai ve iktisadî sahada özel ve kamusal birimlerin yanında mal ve hizmetlerin üretiminde mesela, yer alan fakat kâr amacı gütmeyen organizasyon olarak sosyal refahı destekleyici ve iktisadî piyasayı dengeleyici bir sektör olarak tebarüz etmektedir. Dolayısıyla bir şeyin gözetimi ve tutulması anlamına gelen vakıf, İslâm hukuku bağlamında iki önemli özelliği beraberinde gündeme taşımaktadır. Biri, kendi özel mülkü Allah rızası için bağışlamak, diğeri ise muvakkat değil te'bîd ve kalıcılıktır. Bu durum, günümüzde kurumsal bağlamda ortaklık anlayışı için de söz konusudur. Devamlılık ve kalıcılığın kaynağı olarak değerlendirilen şirket ve ortaklığın doğası gereği, tarafların mağdur olabileceği gerçeğinden hareketle İslâm hukuku, bunu önlemek için son derece hassas tedbirler almayı önermektedir.⁴⁴¹ Şirketlerin belli kategorilerle sınırlı işlenmesinin, bazılarına cevaz verilip bazılarına cevaz verilmemesinde söz konusu hassasiyetin saik olduğu kanaatindeyiz ancak; çalışmamızın bir sonraki başlığında üzerinde durulacağı üzere İslâm hukukuna göre, iktisadî işlerde taraflar arasında aldatma veya aldanma riskinin bulunmadığı, açıklık ve dürüstlüğün hüküm sürdüğü ve fâiz gibi haram pratiklere yol açmayan ortaklık ve şirket modellerine olumlu bakılmaktadır. Bu ilke, özellikle mali kurumlar olan para vakıfları için de geçerlidir.⁴⁴²

Para vakıflarının farklı biçimlerde işletilmesine ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamasına imkan tanıyan İslâm hukukuna göre, çeşitli ortaklık modelleri uygulanabilir.⁴⁴³ Ayrıca, iktisadî hayatın ihtiyaçlarına göre adlandırılmamış ortaklık biçimleri de mümkündür.

⁴⁴¹ Sad 38/24.

⁴⁴² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1060. madde.

⁴⁴³ Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutlar. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması", *TÜSEV* (İstanbul: 2006), 70.

İslâm hukukuna göre, belirli hükümler olmadığı veya fıkıh kitaplarında düzenlenmemiş konularda, Müslümanlara geniş bir sözleşme ve işlem özgürlüğü tanınmaktadır.⁴⁴⁴ Her ne kadar mislinin bâki olması aslının bekası hükmünde değerlendirme imkanı ve yorum vüs'atı olsa da günümüz şartlarında cari olan enflasyonist ortam ile kredilerde yaşanan sorunlar, finans piyasalarındaki hızlı değişim ve gelişmeler müvacehesinde rekabet ortamı vb. gibi birden fazla soru ve sorunları müncer olduğu da bilinmektedir. Buna mukabil özellikle Osmanlı döneminde para vakıflarında ölçü alınan Hanefî mezhebindeki bazı hukukî değerlendirmeler de sürece dahil edildiği görülmektedir. Mesela, vakıfların devamlılığı sağlaması amacıyla, genellikle gayrimenkul mallar tercih edilir. Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre, bazı menkul mallar, bir gayrimenkulle bağlı olarak vakfedilebilir. Örneğin, araziyle birlikte bina, tarım arazisiyle birlikte hayvanlar ve tarım aletleri gibi ayrıca, yol, geçit, su içme ve su alma gibi irtifak hakları da gayrimenkul bağıllığına sahip olarak vakfedilebilir.⁴⁴⁵ Mâlikî mezhebine göre ise, intifa hakkı gibi belirli aynî haklar bağımsız olarak da vakfedilebilir.⁴⁴⁶

Önceki başlıklarda temas edildiği üzere Hanefî mezhebinin kaynaklarında, para vakfıyla ilgili olarak iki ana görüş öne çıkmaktadır. İlk görüş, İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin içtihadına dayanır. Bu içtihad, menkul (taşınabilir) malların vakfedilmesinin ancak belirli bir örf (gelenek) oluşmuşsa caiz olacağını savunur. İkinci görüş ise, doğrudan İmâm Züfer'in para vakfına dair verdiği fetvaya dayanır. İmâm Züfer, nakit paranın vakfını kabul etmekte ve buna cevaz vermektedir.⁴⁴⁷ Diğer mezhepler ise, menkul vakfını caiz kabul ederken, nakit para vakfına da temelde karşı değildirlir.⁴⁴⁸ Şâfiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri, bu tür vakıfların geçerliliğine onay verir ve nakit paranın vakfedilmesini bir engel olarak görmezler ancak; bu mezhepler, menkul veya nakit para vakfında kalıcı bir gelir sağlanmasının (yani vakfın sürekliliğinin) mümkün olabilmesi için "İstibdal" adı verilen bir yöntemi önerirler. İstibdal, menkul malların veya nakit paraların, devamlı gelir elde edebilecek bir başka değerli şeyle (örneğin gayrimenkul veya ticaret işletmesi) değiştirilmesi anlamına gelir. Bu şekilde, vakfın malı sürekliliğini koruyarak uzun vadede gelir getirmeye devam eder. Özellikle Malikî mezhebi, eğer vakıfnamede sürekli gelir sağlanması gibi bir şart öngörülmüşse, istibdâl yönteminin uygulanmasını zorunlu görür yani, eğer vakfın şartlarında bir süreklilik (te'bid) hedeflenmişse, o zaman para vakfının nakit olarak bırakılması yeterli olmayıp, paranın gelir

⁴⁴⁴ Merğınani, *el-Hidaye*, 212.

⁴⁴⁵ İbn Âbidin, *Reddî 'lmuhtar*, 5/341.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi 'l-kadîr*, 5/50.

⁴⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/42.

⁴⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/632.

getirecek başka bir varlıkla değiştirilmesi gerektiği görüşü benimsenir. Bu husus, vakfın uzun vadede amacına uygun bir şekilde işletilmesini sağlamak için önemli bir adımdır.⁴⁴⁹

Önceki fasıllarda temas edildiği üzere Hanefî mezhebinin yaklaşımını özetlemek gerekirse; Para vakfı hakkında Ebû Hanîfe; bütün vakıflar sahihtir, fakat bağlayıcı değildir. Dolayısıyla lüzûm ve muhayyerlik in'ikâd, sıhhat ve nefâzlık hususunda bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. İmâm Züfer; para vakıfları mutlaka caizdir fakat bağlayıcı değildir. İmâm Ebû Yûsuf vakıf işlemlerinde, nass, sıhhat, nefâz hususları üzerinde durmaktadır. Ona göre menkul vakıfların caizliği sınırlıdır. İmâm Muhammed ise te'âmül, sıhhat, nefâz, (te'âmül müçtehidin içtihadı sonrası) hâkim kararından sonra olması gibi hususlar üzerinde durmakta ve örfî hukuku devreye sokmaktadır. Dolayısıyla cevâzı sınırlı değildir. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) ve Sofyalı Bali Efendi (ö. 960/1553) gibi âlimler para ile kurulan vakıfların dinen uygun olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵⁰ Şeyhülislâm Ebussuud Efendi döneminde, para vakıfları altın çağını yaşamıştır ancak; 1528'de Şeyhülislâm olan Çivizâde ve aynı görüşte olan İmâm Birgivî, nakit para ile kurulan vakıfların dinen uygun olmadığı konusunda fikir beyan etmişlerdir.⁴⁵¹ Çivizâde'nin vefatından sonra ise, konu padişahın emriyle incelenmiş ve dönemin ilim adamlarının ortak görüş bildirmeleri üzerine bu yasak kaldırılmıştır.⁴⁵²

Fıkıhta “mesâlih-i mürsele” adı verilen kamu menfaatinin oluştuğu alanlarda, istisnâî uygulamalar olarak özetlenebilecek bu yaklaşım Osmanlı döneminde, mîrî arazi rejimi, gedik usûlü vb. gibi alanlarda uygulama alanı bulmuştur.⁴⁵³ Para vakfı uygulamasının meşruluğu da esasen bu fikhî yaklaşıma dayanan bir durumu teşkil etmektedir.⁴⁵⁴ Bununla beraber Osmanlı'daki para vakıflarının murâbaha usulüyle yapılan kredilendirme uygulamasında fâiz ihtimali olduğu da söylenmiştir.⁴⁵⁵ Nitekim Osmanlı âlimlerinin para vakıflarının murâbaha usulüyle işletilmesinin hukukî geçerliliği konusunda uzun süre tartışmalar yürütmesinin temel

⁴⁴⁹ Kâsânî, *Bedai' u's-Sanâi'*, 6/220; Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmâmî 'ş-Şâfi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/440; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/34, 36; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuh*, 7/154.

⁴⁵⁰ Muhammed b. Muhammed Ebussuud, *Risâle fî cevâzi vakfî'n-nukûd*, thk: Ebuleşbâl Sağır Ahmed Şâgîf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 20.

⁴⁵¹ Demir, “Şeyhül-İslâm Ebussuud Efendi”, 167-172; Hamza Keleş, “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı Ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma, Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2001), 192-193.

⁴⁵² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 216; İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, 191.

⁴⁵³ Bu dönemde para vakıfları sayısında önemli azalmalar olmuştur. Daha önce para vakıflarına herhangi bir müdahalenin yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 216; Özcan, “Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği”, 28.

⁴⁵⁴ Mehmet Şimşek, “Osmanlı Cemiyeti'nde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, 215; Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları. Üsküdar Sempozyumu-1 (düzenleyen Üsküdar Belediyesi), 387

⁴⁵⁵ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları”, 7.

nedenlerinden biri de, vakıf sermayesinin işletilme yöntemlerinden biri olan “muâmele-i şer’iyye”nin, İslâm’ın kesin olarak yasakladığı fâiz (riba) kavramıyla ilişkili görülmesiydi. Bu yöntem, vakıf fonlarının artırılması ve sürdürülebilir hale getirilmesi için uygulanan bir yöntemdi. Ne var ki, dönemin âlimlerinden bir kısmı, bu yöntemin fâizle benzerlik taşıdığı ve İslâm hukukuna aykırı olabileceği görüşündeydi. Bu sebeple, Osmanlı döneminde bu tür vakıfların caiz olup olmadığı konusunda uzun süren dinî ve hukukî tartışmalar yaşanmıştır. İslâm'a uygunluk açısından vakıflara onay veren bilginler, genellikle bu tür kuruluşların toplumsal ihtiyaçların karşılanmasındaki faydalarını değerlendirerek, olumlu bir görüş ortaya koymuşlardır.⁴⁵⁶

1. 3. Şirket, İştirak, Ortaklık

İnsanoğlu, sınırlı imkanlarıyla tek başına tüm ihtiyaçlarını karşılayamaz; bu nedenle, başkalarıyla iş birliği yaparak hayatını sürdürür. İnsanlık, daha fazla imkan elde etmek ve riskleri paylaşmak amacıyla tarih boyunca farklı ortaklıklar kurmuştur.⁴⁵⁷ Şirket, insanlık tarihiyle derinden bağlantılı eski bir pratiktir ve insanlar bir araya geldikçe toplum oluşturmuş ve bu toplumsal yapılarla birlikte belirli sorumluluklar ve görevler ortaya çıkmıştır. Bu sorumluluklar, hem bireylerin hem de toplumların gelişiminde kritik bir rol oynar.

Toplumların kalkınmasında iktisâdî gelişmelerin etkisi inkâr edilemez. İktisadi kalkınmanın muharrik unsurlarından biri de ortaklık faaliyetidir. Ortaklıklar farklı tür ve içeriklerde varlık göstererek iktisâdî hayatta önemli bir rol oynamıştır.

Kazancın belli sözleşmelere dayalı olarak taraflar arasında paylaşmayı amaçlayan bu yapılar, toplumun ekonomik gelişim sürecinde ve iş dünyasında farklı kurallar ve düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İktisâdî hayatın düzenlenmesinde de etkin olan İslâm dininin bu konuda temel prensipleri vardır. Bu prensipler doğrultusunda âlimler fikhî hükümleri geliştirmiştir.⁴⁵⁸ Bu durum, ortaklıkların toplumdaki kritik rolünü ve önemini açıkça gösterir ayrıca, ortaklıkların korunması üzerine İslâm hukukunda icma ile belirlenmiş din, akıl, nefis, nesil ve mal olmak üzere beş temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar, insan hayatını ve toplum düzenini sürdürebilmek için korunması gereken değerlerdir.

⁴⁵⁶ Bkz. Mehmet Bulut, “Finans Kuruluşları üzerine çeşitli görüşler”, *Güncel dinî Meseleler İstişare Toplantısı 2* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurul Başkanlığı, 2008).

⁴⁵⁷ Aydın Kudat-Nurgül Yel, “Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi”, 97.

⁴⁵⁸ Köse, “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından mudârebe Ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, 145.

Ortaklıklar, insanların sermaye ve emeklerini bir araya getirerek iktisadî faaliyetlerde bulundukları yapılar olup, malın korunması ve yönetilmesi açısından oldukça faydalıdır. Sermaye sahiplerinin varlıklarını artırabilmelerinin yollarından biri ellerindeki sermayelerini ortaklık aracılığıyla işletmeleridir. Ortaklıklar, bireysel çabaların ötesinde daha büyük ve etkili bir birliktelik sağlayarak sürekliliği ve sermayenin kalıcılığını aynı zamanda malın güvenliğini artırır. Bu tür yapılar, aynı zamanda yeni iş alanlarının açılmasında, üretimin artmasında, kâr elde edilmesinde ve toplumsal refahın sağlanmasında da önemli rol oynar. Bununla birlikte, ortaklıklar tek başına bir bireyin gerçekleştiremeyeceği işler için önemli bir araçtır⁴⁵⁹ çünkü; tekil çabalarla başarması güç olan projeler, ortaklıklar sayesinde daha kolay ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilir. Toplumların kalkınmasında, iktisadî gelişmelerin etkisi inkâr edilemez. İktisadi kalkınmanın itici güçlerinden biri de şirketler ve ortaklıklar gibi işbirliği yapılarıdır.

Çağımızda ticari anlamda sermaye şirketlerindeki ortakların hakları, yetki ve borçları konusundaki sorumluluklar karmaşık hale gelmiştir. Bu sorumluluklara uygun şekilde kurulan şirketler, birey ve toplum hayatını daha sürdürülebilir bir hale getirme konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, şirketler, geçmişten günümüze ve dünyanın dört bir yanında insanlar için hayatın en önemli alanlarından biri olmuştur.

İslâm hukukunun, sosyal bir varlık olarak insanların temel ihtiyaçlarını karşılaması ve kaynaklara ulaşmalarını sağlamak amacıyla şirket, iştirak ve karşılıklı ortaklık gibi faaliyetlere önem verdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda öncelikle şirket, müşâreke ve iştirak terimleri lügat ve fikhî tanımlarına yer verilmesinde fayda vardır.

Şirket Arapça bir kelime olarak شرك يشرك kalıbından mastar olup isim haline dönüşmüştür. Bu kökten türetilmiş olarak eylem boyutunu ifade eden mastar ise إشتراك/İştirak kalıbında olup bir işe birden fazla kişinin katılması anlamında bir hukuk terimidir.⁴⁶⁰ Kök anlamı karıştırmaktır.⁴⁶¹ Şuyu' ve yayılma durumuna delalet eden bu terimin ortaklık anlaşmasında kullanılması mecazidir.⁴⁶² Dolayısıyla ortaklık, bir nevi şuyu' ve yayılmadır çünkü; ortaklar, birbirlerinin mallarının her bir parçasına sahip olma durumunu yaşarlar.⁴⁶³ Bu içerik teknik manada, İslâm hukuku teriminde şu şekilde yer almıştır:

⁴⁵⁹ Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku*, 89-90.

⁴⁶⁰ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 103. madde.

⁴⁶¹ Ali b. Muhammed el-Cum'a, *Mu'cemu'l-mustalahat'il-iktisadiyye ve'l-islâmiyye* (Riyad, Obekan, 2000), 235.

⁴⁶² İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 10/444.

⁴⁶³ Tavi Muhammed, *Eş-Şerikat ve ahkamuhu fi'l-fıkhı'l-İslâmî* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2014), 20.

“İki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken malik olmasıdır.”⁴⁶⁴

Bu tanım, bütün ortaklık girişimleri kapsayacak genişliktedir. Müşâreke ortaklık demektir. Şirket ve iştirak katılım ve karışım olduğuna göre aslında her bir şirket aynı zamanda iştiraktır ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. Bir de şirâke kavramı ise daha geniş bir içerikte kullanılmaktadır.⁴⁶⁵

Birinin diğerine ortak olması; iki ve daha çok kimse arasında kurulacak sermaye ortaklığı anlamında bir İslâm hukuku terimi olup *mufâale* vezninde arapça bir mastar.⁴⁶⁶ Bir işe birden fazla kişinin katılması anlamında hukuk terimidir.⁴⁶⁷ Buna fıkıh literatüründe halt/muhalata da denmektedir.⁴⁶⁸ Ortaklık, karşılıklı olarak katkıda bulunarak veya riskleri paylaşarak gerçekleştirilen bir iş birliği şeklindedir.⁴⁶⁹ Bu iş birliği sözleşmeler, anlaşmalar veya belirli bir süre için oluşturulan ortak girişimler gibi resmi veya gayr-iresmi anlaşmalarla sağlanabilir. Örneğin, bir iş ortağı, iki veya daha fazla kişi arasındaki bir işletme girişimi veya bir şirketin başka bir şirketle iş yapması gibi durumları kapsayabilir.⁴⁷⁰

İştirak, bir işe ortak olmak, katılma fiili anlamına gelmektedir ayrıca, iştirâk “ortak olmak” manasında mastar, bir de müşterek ve ortak olunan şey anlamında ism-i meful yerinde kullanıldığı gibi ortak olma, ortaklık etme, bir işe karışma, birlikte bulunma, katılma ve birlik” anlamlarını taşır. İslâm iktisadının ruhuna uygun bir şekilde, iştirak ve şirket ameliyesi, özgün İslâm medeniyetindeki vakıf kültüründe kendini göstermektedir.

⁴⁶⁴ Heyet, *Mu'cemu lugati'l-fukaha* (el-Mektebet'uş-Şamile, mea'cim ve kütübü'l-lugati'l-uhra", 261; Fatih Bilgili-Ertan Demirkapı, *Şirketler Hukuku*, 2.

⁴⁶⁵ Özellikle iktisâdî alanda sıklıkla kullanılan bir terim olarak bilinir. (Türkçe'de de iştirakçi: katılımcı, birlikte olan, ortak ve ve pay sahibi gibi anlamlarda kullanılır.) Para vakıflarında nakit varlıkların işletilmesinde bir şekilde sermaye ve emek birlikteliğinden söz edilebileceğinden bu tabiri yeri geldikçe kullanmayı uygun gördük. Vakıf öncelikle yardımlaşma ve dayanışma ruhunu kazandırmaktadır. Ortaklığın özünde de bu vardır. Emeği merkeze alan İslâm iktisadı, paylaşımı önemser. Vakıf medeniyetinde de tevliyyetteki hasbisilik hariç tutulursa sarfedilen her emeğin karşılığı verilir. Zira İslâm'ın ruhunda da teavün (yardımlaşma ve dayanışma) vardır. (İstihdama katkı sağlanır, kazanç sağlanmış olur) Bu bağlamda şirâke, ortak çıkarları doğrultusunda belli bir iş veya projeyi gerçekleştirmek için bireyler veya kurumlar arasında oluşan ekonomik faaliyet olarak tanımlanabilir. Bu iş birliği; ticari, finansal, teknik veya teknolojik olabilir.

Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%A9> (Erişim: 05.02.2024).

⁴⁶⁶ Muhammed Ravas Kal'aci, *Mu'cem lugati'l-fukaha* (Dârü'n-Nefais, 1988), 1/261.

⁴⁶⁷ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 103. madde.

⁴⁶⁸ Kâsânî, *Bedaiu's-sanâi*, 7/499; el-Cum'a, *Mu'cemu'l-mustalahat'il-iktisadiyye ve'l-islâmiyye*, 235

⁴⁶⁹ Altay Sıtkı Anlam, *Anonim Ortaklıklar Hukuku'nda Sermayeye Katılmalı Ortak Girişimler* (İstanbul: Oniki Levha ya, 2009), 38.

⁴⁷⁰ Tekinalp Poroy, Çamoğlu, *Ortaklıklar Hukuku*, 13. Baskı (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014), 40; Yaşar Can Göksoy, “Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9, Özel Sayı (2007), 655.

Vakıflar, oluşum aşamasında ve işletme sürecinde, genel anlamda bir iştirak çekirdeği olarak hizmet verirler ve özellikle para vakıfları, İslâm iktisadında merkezi bir konumda olan emek-sermaye birlikteliğini simgelerler. Mütevelliler tarafından vakıf malının işletilmesi ve insanların kurumsal ve kamusal öncelikli ihtiyaçlarını karşılamak için değişik şekillerde değerlendirilmesi, bir çeşit iştiraktır ve bu da emek-sermaye birlikteliğini yansıtır. Bu süreçte, bir tarafta atıl durumda olan veya olabilecek ayni veya nakdi sermaye iktisadî döngüye dahil edilirken, diğer tarafta yatırım, üretim ve istihdam gibi alanlarda kalkınmaya katkı sağlanmaktadır. Tüm çeşitleriyle vakıf işlemi, bir iştirak örneğidir denilebilir ve İslâm iktisadının temel ilkelerinden birini teşkil eder.

Ortaklığın meşruiyeti Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabittir. Kitaptan delili; *“...Ana bir kardeşler bundan (bir taneden) fazla iseler onlar 1/3'te ortaklırlar.”*⁴⁷¹ *“Gerçekten ortakların çoğu birbirine haksızlık eder ancak; iman edip salih amel işleyenler mütesnâdır. Onlar da ne kadar azdır...”*⁴⁷² Sünetten delili; Peygamberimiz (s.a.v.) Sâib b. Ebî Sâib ile ticaret ortaklığı kurmuştu. Sonradan kendisini gördüğü zaman şöyle hitap etmişti: *“Benim ortağım idin hem de ne ortak idin. Ne anlaşmazlık çıkardın ne de münakaşa.”*⁴⁷³ Müslümanlar, ortaklığın caiz olduğu konusunda ittifak etmişler ve fıkıhta detaylandırıldığı üzere, bazı türlerinde ihtilaf etmişlerdir. İslâm dininin kurmaya çalıştığı şirket, insanların çıkarlarını elde etmesi gerçeğinde temsil edilir. *“Allah'ın fazl u kereminden isteyiniz”*⁴⁷⁴ mealindeki ayet mucibince de iştirak ameliyesi helal kazanç elde etme yollarından biridir. Helal kazanç için olan muameleler de aklen meşrudur. İslâm, şirketin meşruiyet beyanıyla yetinmemiş, aynı zamanda onu devr alarak değiştirmiş ve geliştirmiştir.

Edille-i şer'iyye bağlamında kitaptan sonra ikinci kaynak kabul edilen sünnette şirketler için süreklilikle ilgili, ortakların birbirlerine ihanet etmemeleri, ortaklık sürecinde uyumlu bir şekilde çalışmaları vurgulanmaktadır. Ebu Hureyre tarafından rivayet edilmektedir.

*“Birbirlerine ihanet etmedikçe, Allah'ın yardımı ortaklarla birlikte olur. İhanet ettiklerinde ticaretleri zarar görür ve bereketleri kaybolur.”*⁴⁷⁵

İhanet, aldatma, sadakatsızlık ve güvene aykırı davranma gibi anlamlar içerir. Bu olumsuz nitelikler, ortaklığın devam etmesi ve sürekliliğin sağlanması için ortaklarda

⁴⁷¹ en-Nisâ 4/12.

⁴⁷² Sâd 38/24

⁴⁷³ Ebû Davûd, “Edeb” 17; İbn Mâce, “Ticâret”, 63.

⁴⁷⁴ el-Cum'a 62/10.

⁴⁷⁵ Ebû Dâvud, “Kitabü'l-Büyû", 26.

bulunmaması gereken şeylerdir. Birbirlerine ihanet eden, kişilerin ortaklıklarını devam ettirmeleri ve sürdürebilmeleri mümkün değildir.⁴⁷⁶

İslâm'da şirketin meşruiyetinde birden fazla hikmet vardır. Taavun ve dayanışmanın simgesi olan cemaati ve birlikteliği önemseyen İslâm dini, ortaklıkta bereket vadeder, dürüstlük devam ettikçe Allah'ın eli onların üzerinde olduğunu beyan eder.⁴⁷⁷ İnsanlar arası yardımlaşmanın hayır ve bereketin temeli olduğunu⁴⁷⁸ bildiren Allah c.c. “İyilik ve takvada işbirliği yapın” buyurmaktadır.⁴⁷⁹ İslâm fakihleri şirketin caiz oluşu konusunda görüş birliği içindedir ancak; şirket çeşitleri üzerinde bazı görüş ayrılıkları vardır. Sadece daha fazla kazanç elde etmek için değil, modern organizasyon bilminde vurgulandığı üzere, birden fazla açıdan artı değerler meydana getirmeye vesile olan en etkili kanallardan biridir ancak; iştirakin salt ortaklık, mutlaka ortaklık veya her şeyde ortaklık demek olmadığını da vurgulamak gerekir.

İslâm hukuku öncelikle güveni merkeze alır. Güvene hâlel getirilmemesi için de in'ikâd ve işleyişini belli kaidelere bağlar. Bu kaideler tarafların ve iştirakçilerin hak ve sorumluluklarının sınırlarını belirler, gabn ve tağrîr gibi mağduriyetleri münker olan gelişmelere set çeker. Sözleşmeler ve hukukî işlemler, serahat/netlik, dürüstlük ve tarafların karşılıklı rızası üzerine kurulur. Bu ilkeler, aldatma, beklenmeyen riskler ve haksız kazanç gibi unsurları bertaraf etmek için vazedilmiştir. Bütün insanlığın ortak akl-ı seliminin tasvip edeceği bu ilkeler ahlakî olduğu gibi İslâm hukukunun gelişimiyle birlikte, şirketler hukukuyla ilgili ilkelerin temellendirilmesinde vazgeçilmez unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Şirket akdine “şirket” adı verilmiştir çünkü; akid, malların karşılaştırılmasına sebep olur. “iki veya daha fazla kişinin sermaye ve kârda ortak olmak üzere aralarında yaptıkları akidden meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder.”⁴⁸⁰ “Birden fazla kişinin bir şey üzerinde ortak mülkiyet hakkına sahip olması ve bu ortak malın diğerlerinden bağımsız olarak kullanılması” anlamında şirket, İslâm hukuku nazarında bir malın birden fazla kişi tarafından birlikte sahiplenilmesi ve bu malın üzerinde ortaklaşa hakların oluşması olmak üzere iki temel unsurdur.⁴⁸¹

İslâm hukukunun kaynaklarında, genellikle "sözleşme" yerine "akid" kelimesi

⁴⁷⁶ Kaan, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı Ve Sürekliliği Sorunu*, 86.

⁴⁷⁷ Karaman, “Akid”, 2/251.

⁴⁷⁸ Buhârî, “Buyû”, 33 (No. 2096); Nesâî, “Buyû”, 83 (No. 4650).

⁴⁷⁹ en-Nisa 4/12; Sad 38/24.

⁴⁸⁰ İbrahim Mustafa vd., *Mu'cemu'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 480.

⁴⁸¹ Mezheplere göre farklılık taşıyan tanımlar için bkz. Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, 4/792-793.

kullanılır ve bu terim hem geniş hem de dar bir anlamda kullanılabilir. Akid⁴⁸² kelimesinin geniş anlamı, herhangi bir hukukî işlemi ifade eder ve bu işlem bir kişinin veya her iki tarafın irade beyanlarını içerebilir. Bu bağlamda, "akid", bir kişinin gelecekte yerine getirmeyi taahhüt ettiği herhangi bir yükümlülüğü kapsar. Örneğin, bir kişinin kendisine borç verme veya başka bir kişiyle borçlanma gibi durumlardaki taahhütleri akid olarak kabul edilir. Bu tür sözleşmeler, iki tarafın karşılıklı olarak hak ve yükümlülükleri belirlediği anlaşmalar olup, İslâm hukukunda belirli kurallar çerçevesinde düzenlenir. Akid teriminin dar anlamda kullanımı, özellikle karşılıklı anlaşmalar ve sözleşmeler bağlamında yaygın bir kullanımdır. Bu şekilde, İslâm hukukunda akid, hem daha geniş bir hukukî işlemi hem de daha özel olarak sözleşme ilişkilerini tanımlamak için kullanılır.⁴⁸³ Mecelle’de akid “*tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki, icab ve kabulün irtibatından ibarettir*” şeklinde yer alır⁴⁸⁴

Fıkıh mezheplerinin tanımında farklılıklar var ise de genel anlamda iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder.⁴⁸⁵ İslâm’dan önce de bilinen ve uygulanan ortaklık türü olarak emek-sermaye şeklinde vardı.⁴⁸⁶ İslâm’ın doğuşundan sonra sermaye-emek ortaklığı daha da gelişti, mudârebe olarak bilinen söz konusu ortaklık diğer ortaklık türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı denilebilir.

Günümüz mer’î hukukta “Kazanç sağlamayı hedef edinen kişi ve mal topluluğu” şeklinde dar bir tanıma sahiptir. Türk Ticaret Hukuku’nda şirket denilince Borçlar Hukuku’ndaki Adi şirket ile Türk Ticaret Hukuku’ndaki Ticaret şirketi akla gelmektedir. “*İki veya daha fazla kişinin mal veya emeklerini belli bir amaçla birleştirmeleridir*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁸⁷ Buna göre bazı İslâm âlimlerinin tanımı bütün ortaklık girişimlerine şamil olacak vüsattadır zira, bu ortaklık, ihtiyari veya gayr-ı ihtiyari, malda, işte, kredi veya sermayede olması bu vasfı değiştirmez. Mer’î hukukta ise şirket, sözleşmeyle yapılan ihtiyari ortaklık anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mülk, akid ve ibaha şirketi türleriyle İslâm hukukundaki muhtevası, temel amacı yatırım ve kazanç elde etmek şeklindeki teknik manasıyla mer’î kanundaki muhtevasından daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Tarafların hüviyeti, yetki ve sorumlulukları noktasında bazı farklar olsa da asıl farklar şirketin kuruluşundan sonra ortakların

⁴⁸² Burada terimsel kullanımı bağlamında kullanılan “akid” ifadesi, çalışmamızın genelinde yaygın olan “akit” şeklinde yer almaktadır.

⁴⁸³ Murtaza Bedir vd., *Fıkıh 2*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2018), 50-51.

⁴⁸⁴ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 103. madde.

⁴⁸⁵ İbnü’l-Hümâm, *Şerhu fethi’l-kadîr*, 6/150; Zühaylî, *el-Fıkhü’l-islâmî ve edilletüh*, 4/792.

⁴⁸⁶ Ali el-Hafif, *eş-Şerikat fi’l-fikhi’l-islâmî* (Kahire: 1962), 21.

⁴⁸⁷ Fatih Bilgili-Ertan Demirkapı, *Şirketler Hukuku*, 2-3.

sorumluluğu hususunda ortaya çıkmaktadır.

İslâm İktisadî toplumsal bir hüviyete sahiptir, emeği merkeze alır ve paylaşımı önemser; ferdî özelliğe sahip değildir.⁴⁸⁸ Ferdiyetçiliği yok edip toplumsallaşmayı önceleyen vakıf ameliyesi, bunun mücessem misalidir. Bunun temelinde, yardımlaşma ve dayanışma (teavün) anlayışı yatar. Kur'ân-ı Kerim'de de insanlar arasında yardımlaşmayı teşvik eden pek çok ayet bulunmaktadır.⁴⁸⁹ Bu, İslâm'ın iktisadî düzende yardımlaşmanın ve ortaklaşa hareket etmenin önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Şirketler de, İslâm iktisadî perspektifinden bakıldığında, bu ruhla uyumlu bir uygulamadır. Bir şirket, yalnızca iktisadî bir birliktelik değil, aynı zamanda paylaşma, birbirine destek olma, dayanışma ve sosyalleşme amacını taşır.

Geçmişteki tarihi deneyimlerde yer alan, ancak çağımızda zihinlerimizde canlandıramadığımız ve pratikte yeterince hayata geçiremediğimiz bir model mevcuttur. Bu model, yardımlaşma ve karşılıklı fayda sağlama üzerine inşa edilen bir anlayışı temsil eder. Ne var ki, zaman içinde bu modelden uzaklaşmış ve modern ekonomi anlayışlarına yönelmiş ancak; vakıf gibi, bu köklü gelenekten beslenen ve toplumsal faydayı gözetken sistem varlığını sürdürmektedir.

Çağdaş İslâm iktisatçıları, çevreyi doğanın ayrı bir ortaklık modeli olarak değerlendiriyorlar. İbaha kavramı, bir kişinin yapma veya yapmama özgürlüğünü belirleyen, fıkıh usulünde kullanılan bir terimdir. Fıkıhta ibaha, belirli eylemlerin yapılmasının veya yapılmamasının dinen serbest olduğu durumları ifade eder. Bu terim, belirli yetki ve izinlerin kapsamını belirtmek için kullanılır.⁴⁹⁰ Şirket-i ibaha, aslında kolektif mülkiyete konu olan ve geneli itibarıyla kamuya ait varlıkları ifade eder. Bütün toplumun mülkiyeti altında bulunduğunu park, mabed, hava ve su gibi doğanın bir parçasıdır. Vakıf kültüründe “tesbil” kavramı da kolektif mülkiyeti iş’âr den bir muhtevaya sahiptir. Nitekim “ibaha” tabiri "mubah" kelimesinden türetilmiştir ve bu terim, her şeyin ortak bir türü olarak kabul edilir. Adından da anlaşılacağı gibi, mübah olarak kabul edilen mallarda veya kimsenin özel mülkiyetinde olmayan mallarda kurulan bir kolektif ortaklıktır. “İnsanların su, ot ve ateş gibi temel unsurlarda ortak oldukları”⁴⁹¹ mealindeki hadise göre bu malların herkesin kullanımına açık,

⁴⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Bir İlim olarak İslâm İktisadî”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi İslâm İktisadî Özel Sayısı/16* (Ekim 2010), 23.

⁴⁸⁹ El-Bakara 2/82 ve 122; el-Maide 5/2 ve 13.

⁴⁹⁰ İbrahim Kafi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 30/342.

⁴⁹¹ Müslim, “Zekât”, 11 (No: 2588); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/364; Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim İbn Osman Ebî Bekir el-Kufî, *kitâbu'l-musannefî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, tahk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: el-Mektebetu'r-Ruşd, 1409), 5/7;

mübah olarak kabul edildiği belirtilmiştir. İşte eş-Şeriketü'l-Amme de denilen ibaha şirketi, bu ortaklık yapısına örnek teşkil eder, zira belirli malların herkesin istifadesine açık olması esas alınarak ortaklık kurulmuştur.⁴⁹² Bu tür ortaklıkta belirli bir sözleşme olmaz; yani ortaklık doğal bir durumdadır. Kamu istifadesine sunulan vakıflardan herkes serbest şekilde yararlanabildiği gibi, hava, su, çevre, henüz mülkiyet sahibi olmayan kaynaklar gibi doğal kaynaklar, ortak kullanım mallarıdır. Su özel mülkte olmadığı sürece herkes ondan istifade etmede ortaktır. Doğanın içinde yaşayan herkes, bu şirketin doğal bir ortağı olarak kabul edilebilir. Su kıtlığı bulunan bir dönemde Hz. Osman Medine'de Rûme kuyusunu satın alıp bütün insanların istifadesine sunulmak üzere vakfetmesi, Zü'l-Hüleyfe denilen mikat mahallindeki Abar-ı Ali (Ali'nin kuyuları) gibi sahabe ameliyeleri örnek alınarak⁴⁹³ ammenin hizmetine sunulan bazı vakıf mallar da bu zaviyeden değerlendirmek mümkündür. Şirket-i ibahadan faydalanırken, başkalarının haklarını ihlal etmemek ve zarar vermemek önemlidir. Vakıf malına karşı İslâm toplumundaki hassasiyet de bu bilinçten gelse gerektir. Şirket-i ibaha ile sürdürülebilir kalkınma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır çünkü; sürdürülebilir kalkınma dünya gündeminin en önemli konularından biridir.⁴⁹⁴

Gayrimenkul vakıflar, kamunun hizmetine sunulan ve direk olarak istifadelerinde değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu kategoriye giren vakıflar arasında mabedler, meydanlar, tarihi yapılar, çeşmeler, hanlar ve hamamlar gibi alanlar sayılabilir.⁴⁹⁵ Çağdaş İslâm âlimlerinin şirket-i ibahayı bir şirket türü olarak tanımlaması, İslâm'ın kolektif mülkiyete, kamusal alana ve çevreye verdiği önemi ve başkalarının haklarına saygıyı vurgular. Bu kapsamda, bahsi geçen vakıflar, bu değerlere güzel bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Günümüz iktisâdî şirketlerde yazılı sözleşmeler ve yasal düzenlemeler olmak üzere bağlayıcı olan iki temel unsur bulunmaktadır ancak, İslâm iktisadında bağlayıcılığı sağlayan unsurlar arasında ahlakî değerler (özellikle güven) ve ilahi prensipler de vardır. Ayrıca bu sistemin önemli hedeflerinden biri servetin tek elde toplanmasını önlemektir. İslâm iktisadında şirketleşme hedefi, iki ana kavramdan oluşur: "dulet"⁴⁹⁶ ve "teavün, isâr".⁴⁹⁷ Bu kavramlar, bir yanda tekelleşme ve kartelleşmeye karşı çıkarken, diğer yanda yardımlaşma ve dayanışmanın

⁴⁹² Fikri Ahmed Numan, *en-Nazariyyetu 'l-iktisadiyye fi 'l-islâm* (Beyrut: el-Meketebetü'l-İslâmiyye, 1985), 262.

⁴⁹³ Ebû Dâvûd, "Buyû", 60 (No: 3459).

⁴⁹⁴ Onur Yeni, "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taranması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16/3 (2014), 183.

⁴⁹⁵ Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Register: 632, Page: 114, Serial: 46 v.b.

⁴⁹⁶ Dulet, srvetin belli kişilerin elinde dönüp durmayı ifade eder. Bkz. el-Haşr 59/7.

⁴⁹⁷ İsâr başkasını düşünme, dayanışmayı ifade eder. Bkz. el-Haşr 59/9.

teşvik edilmesini öngörmektedir. *İyilik ve takva üzerine yardımlaşın* ayeti ⁴⁹⁸ ile aslında dolaylı olarak şirkete bir vurgu yapılmaktadır. Aynı gaye vakıfta da söz konusudur.

Şirketleşme toplumsal bir eylemdir ve toplumsal eylemler Kur'ân-ı Kerim'de salih amel olarak geçmektedir.⁴⁹⁹ Diğer bir anlatımla toplumun yararına topluma artı değer ortaya koymak salih ameldir.⁵⁰⁰ Kitap ve Sünnette bu konuda hem teşvik hem de uyarılar bulunması, İslâm toplumunu bu konuda çekingen hale getirmiştir. Bu nedenle, fıkıh bağlamında formel şirketlerin kabulü zaman zaman çekincelerle karşılaşmıştır ancak; şirket, İslâm iktisadı açısından oldukça önemsenmiştir çünkü; bir nevi bir cemaattir. Allah'ın yardımını da cemaatle birliktedir. Şirket ameliyesi, yardımlaşma ruhunu geliştirir; parası olanın parası, tecrübesi olanın tecrübesi ve güvenle taçlandırılan emek bir araya gelirse, mükemmel bir bereket ve helâl kazanç kapısı açılmış olur.

İslâm iktisadının prensiplerine uygun olan iştirak ve ortaklık uygulamaları, insanların onurlu bir hayat sürmelerini sağlama konusunda bir model sunar. Vakıf kurumu bu ortaklığın bir örneğidir. Vakıflar, sermaye ve emeğin bir araya gelmesini amaçlayarak İslâm iktisadının ruhuna uygun bir şekilde kültürümüzde gelişmiş bir şirketleşme örneğidir. Her şirket aynı zamanda bir iştiraktır, ancak her iştirak bir şirket olmayabilir. İştirak ve katılım, İslâm kültüründe bereketin sembolü olarak kabul edilen cemaatin diğer bir ifadesidir. Bu iştirak faaliyetinde, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma misyonunu üstlenirken, karaborsacılık, stoklama ve manipülasyon gibi faaliyetler yasaklanmıştır. İslâm iktisadında şirketlerin tek amacı kâr elde etmek değildir. Kâr elde etmek olmadan ayakta kalmak mümkün olamayacağı için kâr elde etmek bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda vakıf marifetiyle kurulan barınma, dinlenme ve kültür merkezleri ile su kaynakları, su yolları gibi kamuya hizmet sunarken idamesi için cüz'î ücret alınabilir, buna mukabil bazı birimler tarafından desteklenebilir.

1. 3. 1. İslâm Hukukuna Göre Şirket Türleri

Çalışmanın konusu para vakıflarında ortaklık olması hasebiyle altyapıyı oluşturacak kifayette şirket türlerinin bir arada zikredilmesinde fayda mülâhaza edilmektedir. Para vakıflarında sermayenin ortaklık yöntemiyle işletilmesi, söz konusu şirket türleriyle

⁴⁹⁸ el-Maide 5/2.

⁴⁹⁹ Abdurrahman Altuntaş, “Kur'ân'da İnsanın Salih Olma Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 13, 89.

⁵⁰⁰ Hatırının büyüklüğü ve yararının kapsayıcılığından dolayı Allah'a nisbet edilir. Bkz. Abdulhalim Leknevî, *Kameru'l-Akmar li Nûri'l-Envâr, fî Şerhi'l-Menâr* (Beyrut: 1995), 2/216.

yorumlanabilir, hukukî altyapıyı sağlamak üzere İslâm hukuku ile mer'î kanunların entegrasyonu da sağlanabilir. Bu bağlamda önce İslâm hukukuna göre, akabinde mer'î hukuka göre şirket türleri kısaca ele alınacaktır.

İslam alimleri kendi dönemlerinde vakıf müesseseleri ve şirketler hukuku manzumesini meydana getirmişler. İnsanlık tarihinin toplumsallaşmasında rol oynayan hukûkî kaideler ve ahlâkî kavramlar üzerinde inşa etmişlerdir. Kitap ve sünnette, ortaklar arasındaki hak ve sorumluluklar ile güven ve samimiyetin inşası için gereken şartları ortaya konulmuştur. Bununla beraber İslâm şirketler hukukuna uygun olması şartıyla farklı yapıdaki ortaklıkların gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinde farklı yaklaşımlar olmuştur.

Günümüzün gelişen iktisâdî hayatta meydana çıkan adı konulmamış ortaklık faaliyetleri sınırları belirlenen iştirak türlerine tahmininin imkanı, bir de para vakıfları mevzu bahis iken emval, ebdan ve vücut şirket türleriyle uyarlamanın imkanı meselesi gündeme gelmektedir.⁵⁰¹ Bilindiği üzere, İslâm fıkıh mezheplerinden bazıları genel anlamda Şirket-i Emval ve Şirket-i A'mal'a cevaz verirken Şirket-i Vücûh'a cevaz vermeyenler de vardır.⁵⁰² Para vakıflarında tevliyet biriminin konumu, tasarrufu buna bağlı olarak ortaklığın hak ve sorumluluklarının tahlili önem arz etmektedir. Kurumsal ve tüzel kişilik bağlamında İslâm hukukunun yaklaşımı, makasîd bağlamında ve iktisâdî hayatın gerekleri de sürece dahil edilerek tahlil edilemesi gerektiğini düşünüyoruz.

Hayatın son derece sade olduğu, ortaklığın birkaç kişinin iş birliği şeklinde olabildiği asr-ı saadette, tedvin dönemindeki gerçek kişilerin ön planda olduğu irade ve anlaşmanın bağlayıcı olduğu şirket türlerine ait tanımlar ile hayatın son derece karmaşık hale geldiği, çok kapsamlı ve değişik şekillerde ortaklık türleri meydana gelmektedir. Bu nedenle ayrıca para vakıflarının işletilmesinde fon toplama, kredi verme, sukuk, hisse senetleri tahvil türlerini ihraç etmek gibi hususlara İslâm hukuku açısından tahlili ayrı bir akademik çalışmayı hak eder kanaatindeyiz.

İslâm Hukuku açısından bakıldığında teşekkül dönemindeki mezhep fakihlerinin şirketlerle alakalı yaklaşımları o dönemin ihtiyaçlarına icabet ve kifayet ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu şirket ve iştirak ameliyeleriyle alakalı kendi çağlarını aşan görüş ve

⁵⁰¹ Bkz. Osman Şekerci, “İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri”, *1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günüümüzdeki Meseleleri Kongresi* (Konya: Kombad Yayınları, 1997), 70-80.

⁵⁰² Bkz. Cebeci İsmail, “Vücûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 43/140.

değerlendirmeleri, makasîd bağlamında çağımızdaki şirketleri değerlendirme konusunda bizi yeterince aydınlatmakta olduğu kanaatinde değiliz. Klasik kaynaklarda ortaklık için vazedilen şart ve rükünler muvacehesinde bakıldığında günümüz ortaklık modellerinin bir kısmı fasîd, butlan ve gayr-i nâfiz hükmünde olduğunu söylemek zor değildir.

Buradan hareketle, vakıf kurulurken mütevellî heyeti veya yönetim birimi, vakıf malını işletirken özellikle uzmanlık gerektiren konularda danışma birimlerinden destek almalı ve alınan kararlar kendilerine bildirilmelidir. Bu sayede ilgili birimler sürece dahil edilmekte, katılımcı anlayış güçlenmekte, riskler minimize edilmekte ve isabetli öngörülere zemin hazırlanmaktadır. Ortakların şahsiyeti ve şirketin tüzel kişiliği noktasındaki yaklaşımı sebebiyle İslâm hukuku uzun vadeli ve büyük ölçekli ticari ve sermaye şirketlerine farklı yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımın söz konusu şirketlerin gelişmesine mani teşkil edip etmediği hususu kritik öneme sahiptir

Şirketlerin hukukî yapısına ve işleyişine dair detaylı düzenlemelere sahip olan İslâm hukukunda, tarafların karşılıklı yarar ve zararı paylaşması, mağduriyet yaşanmaması bir tarafın zarar görmemesi, kapalılığın olmaması ve fâize bulaşılmaması gibi hususlara özel bir hassasiyet gösterilir. Diğer yandan şirketlerle ilgili temel kavramları ve sorunları ele alınırken, helal-haram kriterleri, geçerlilik, bağlayıcılık, batıl-fasîd ve caiz kavramları üzerinden çeşitli sorulara cevap aranır ancak; bu hassasiyetten doğan sınırlamaların bir işleme İslâm hukukunda emsal bulamama problemi, kazanç ve ücret belirsizliği gibi riskler getirdiği de ifade edilmektedir. İslâm hukuku, tüzel kişilikte olduğu gibi sermaye şirketlerine tek taraflı yarar ve zarar durumu nedeniyle bazı iştirak modellerine farklı bir yaklaşım benimser.⁵⁰³

Bu durum, küreselleşen iktisadî hayat ve refah seviyesindeki artışla daha da önem kazanmaktadır. Günümüz şirketlerinin genel karakteristik özelliklerini değerlendirirken, sömürgeci saiklerle hareket eden batı orijinli şirketlerin uzun vadeli ve büyük sermaye birikimini hedefleyen anlayışını eleştirir. İslâm hukukunun, helal-haram kriterleri ve muamelat kriterleri çerçevesinde bu modellere nasıl uyum sağlanabileceği üzerinde durur.

Kısaca İslâm hukukunda şirketler, belli bir hukukî yapı içinde ele alınmış, her şirket türü için farklı hükümler ve sorumluluklar belirlenmiştir. Örneğin, mülk şirketinde her ortak, kendi payı üzerinde tasarruf hakkına sahiptir ancak diğer ortakların paylarına izinsiz müdahale edemez. Şirketlerdeki hak ve sorumluluklar, dinin kaynaklarında yer alan ilkeler ışığında ve

⁵⁰³ Osman Şekerci, “İslam Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketler”, 79.

fıkıh âlimlerinin çabalarıyla belirlenmiştir. İslâm hukukuna göre şirketler değişik açılardan taksime tabi tutulmuştur.

Mülk Şirketi:İki veya daha fazla kişinin şirket sözleşmesi olmaksızın bir mülkte ortak olmalarıdır.⁵⁰⁴ Miras veya hediye yoluyla sahip olunan mülkler gibi.⁵⁰⁵ Mecelle’de mülk şirketi şöyle tanımlanır: “*Mülk ortaklığı; sahip olma sebeplerinden olan satın alma, bağışı veya vesayeti kabul etme ve mirasçı olma gibi bir sebeple yahut karıştırma (halt) veya malların karışması (ihtilat) ile malları birbiriyle ayırmak mümkün olmayacak şekilde karıştırmak veyahut mallar bu şekilde birbirine karışmak suretiyle bir şeyin birden çok kimseler arasında ortak yani o şeyin onlara ait olmasıdır.*”⁵⁰⁶ Mülk şirketinde akıl, rüşt, buluş, vekil olma veya vekil tutma gibi şartların olmasına gerek yoktur. Bu nedenle mülk şirketi çocuklar, sefihler, akli dengesi yerinde olmayanlar arasında da olabilir. Bunun yanı sıra bu şirket türü yabancı kadınlar ile erkekler arasında, gayrimüslim ile Müslümanlar arasında da kurulabilir.⁵⁰⁷

İslâm hukukunda, farklı şirket türleri, ortaklar arasındaki ilişkiyi çeşitli şekillerde belirler. Örneğin, mülk şirketinde ortaklar birbirlerinin vekili değildir, bu nedenle her ortak kendi payı üzerinde tam yetkiye sahiptir ancak; diğer ortakların payları üzerinde tasarrufta bulunmak için izin alması gerekir. Ortaklardan birinin payı, diğer ortakların gözünde bir nevi emanet gibidir, bu nedenle izinsiz olarak başkasına devredilemez. Eğer böyle bir durum meydana gelirse ve bu mal zarar görürse, zarar veren ortak, zararı tazmin etmek zorundadır ancak; kendi ihmali olmaksızın elinde bulunan mallar zarara uğrarsa, tazminat yükümlülüğü bulunmaz.⁵⁰⁸

İhtiyari Şirket: İki ortağın eylemiyle kurulur.⁵⁰⁹ Mesela hissedarların kendi aralarında ve kendi iradeleriyle kurdukları ortaklık türü gibi. Mecelle’de ihtiyari şirket şu şekilde açıklanmaktadır:

“*şirket-i ihtiyariyye, müteşâriklerin fiilleri ile hâsıl olan iştiraktır. Nitekim berveçh-i bâlâ, iştirâ ve ittihâb ve kabul ve vasiyyet ile haltı emval suretlerinde hâsıl ola iştirak gibi*”.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Kal’ecî, *Mu’cemmu lugatî’l-fukaha*, 1/261.

⁵⁰⁵ Buhûtî, *Keşşafü’l-Kannâ*’ 3/496.

⁵⁰⁶ Ali Haydar, *Dureru’l-hukkam şerh’u mecelleti’l-ahkam*, 10/18.

⁵⁰⁷ Kaan Enver osman, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 23.

⁵⁰⁸ Necmettin Kızılkaya, “İslâm Hukukunda Şirketler”, *Türkiye’de İş Ortaklıkları Durum, Çözüm ve Öneriler* (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2011), 196

⁵⁰⁹ Naci Çevik, “İslâm-Osmanlı Eşya Hukukunda Müşterek Malın Taksimi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* (2021), 1/171-218, 179.

⁵¹⁰ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1063. madde.

Zaruri Şirket: İki veya daha fazla kişinin eylemi olmaksızın kurulan ortaklıktır. Örneğin, İki kişi bir şey miras alır, bu nedenle miras aralarında bir mülk şirketi tarafından paylaşılır.⁵¹¹ Mülk şirketinin kuralı: İki tür emlak şirketinde, iki ortaktan her biri, sahibinin hissesinde yabancı sayılır ve izni olmadan elden çıkaramaz çünkü; diğerinin payında birinin vekaleti yoktur. Mecelle’de zorunlu şirket şu şekilde tanımlanmıştır:

*“şirket-i cebriyye olarak ifade edilen zorunlu şirket müteşâriklerin fiilleriyle olmayup, başka sebep ile hâsıl olan iştiraktır. Nitekim, tevarüs ve ihtilât-ı mâleyn suretlerinde hâsıl olan iştirak gibi”*⁵¹²

Akit Şirketi: İslâm'ın hükümleri ve ilkeleri doğrultusunda sözleşmeye dayalı faaliyet gösteren şirketler anlamında akit şirketlerinin hukukî ve ticarî boyutlarının yanı sıra ahlakî ve dinî boyutları da bulunur. Genellikle kâr ortaklığı veya mal ortaklığı gibi modellerle gerçekleşen, sözleşme safhasında olduğu gibi, işleyiş ve üzerinde terettüp edecek sonuçları bakımında da bazı ilkelere uygun olarak faaliyet gösteren akit şirketleri, İslâm hukukuna göre helal kabul edilir ve Müslüman yatırımcılar için uygun bir yatırım aracı olabilirler. Akit şirketinin emval, a'mâl ve vücûh olmak üzere kısımları vardır.⁵¹³

Emvâl/Sermaye Şirketi: Sermaye şirketi fakihler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Hanefî hukukçular;

“iki veya daha fazla kişinin çalışarak artırmak ve kârından belli miktarı paylaşmak üzere mallarını birleştirmeleridir” diye tarif etmişlerdir.⁵¹⁴ Şâfiî hukukçular “ticaret yapmak üzere bir malda ortaklık kurmaktır” diye tanımlamışlar.⁵¹⁵ Mâlikî mezhebi, “İki veya daha çok ortağın diğer ortaklarına kendi malında, tasarruf hakkı bâki kalmak şartıyla izin vermesi ve kârın aralarında paylaşılması” şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlar ışığında şunlar söylenebilir: İnsanlar, belirli bir kayıt olmadan veya birlikte veya ayrı ayrı, alışveriş yapmak ve elde edilen kârı paylaşmak amacıyla sermayelerini bir araya getirerek mal şirketi kurarlar.

Sermaye şirketinde, Malikî, Hanbelî ve Şâfiî fakihleri için bazı ortakların tasarruf hakkının kısıtlanması, şirketin sona ermesine yol açabilecek bir sebep olarak kabul edilmiştir.

⁵¹¹ Zorunlu şirket, “birden fazla malın birbirinden ayrılamayacak şekilde karıştırılması veya bir malın miras yoluyla birden fazla varise intikal etmesi” şeklinde ortaya çıkabilir. Çevik, *İslâm-Osmanlı Eşya Hukukunda Müşterek Malın Taksimi*, 179.

⁵¹² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1064. madde.

⁵¹³ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1234. madde.

⁵¹⁴ Abdurrahman el-Cezirî, *el-Fıkh ale'l-mezahibi'l-erba'a* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, ts), 3/40

⁵¹⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensari er-Remli, *Nihayetu'l-Muhtac* (Kahire: 1998), 45.

Hanefî mezhebine göre ise, bu durum, sermayenin bazı ortakların denetimine verilmesi olarak görülmüş ve olumlu karşılanmıştır.⁵¹⁶ Şâfiî ve Malikî fakihlere göre sermaye şirketinde bazı ortakların çalışmaktan feragat etmesi veya çalıştırılmaması caiz görülmemiştir. Sermaye ve kârda ortaklık sözleşmesidir. Mecelle mad. 1329’da akit şirketi: “İki veya daha çok şahıs arasında sermaye ve kârı ortak olmak üzere kurulan şirkettir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Mecelle’nin diğer bir maddesinde şöyle açıklanmaktadır:

“iki veya daha fazla kişinin sermaye ve faydada ortak olmak amacıyla kurdukları şirket-i akdin rüknü lafzen, yahut ma’nen icab ve kabuldür. Meselâ, bir kimse diğer bir kimseye şu kadar kuruş sermaye ile ahz ve i’tâ etmek üzere seninle şerik oldum deyip de diğeri dahi kabul ettim dese lafzen icab kabul ile şirket mün’akid olur. Eğer birisi, diğerine bin kuruş verip, bunun üzerine sen de bin kuruş koy ve mal iştirâ et deyip de diğeri onun dediği gibi yapsa, ma’nen kabul etmiş olmakla şirket mün’akid olur”.⁵¹⁷

İki veya daha çok kişi arasında sermayede ve kârda ortak olmak üzere kurulan ortaklık şeklinde tanımlanan akit şirketinin⁵¹⁸ sermaye biçimine göre muvâfada, veya inan, ortaya konan sermaye bağlamında, emvâl (sermaye ağırlıklı ticari ortaklık), ebdân (emeğe dayalı iş ortaklığı) ve vücûh (ticari itibara dayalı ticaret ortaklığı) olarak üçe ayrılır.⁵¹⁹ Bunlar da, mufâvada ve inân olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır. İnân veya mufâvada tipinde kurulan her üç şirket türü bulunmakla beraber uygulamada en yaygın olanı inân şirkettir.

Muvâfada Şirketi : Muvâfada Sözlükte “iş birine havale etmek, ortaklık kurmak; (mallar) birbirine karışmak, eşit olmak” gibi anlamlara gelen fevd (fevz) veya “dolup taşmak, yayılmak” manasına gelir.⁵²⁰ Feyd kökünden türeyen mufâvada fıkıh terimi olarak “ortaklık süresince sermaye, kâr zarar paylaşımı ve tasarruf ehliyeti yönünden eşitliğin korunması şartıyla ortakların birbiriyle hem vekâlet hem kefalet ilişkisi içinde bulunduğu şirket” tipini ifade eder.⁵²¹ Bu türde iki veya daha fazla kişi, sermaye, işletme ve borçları (yani malları) eşit olacak şekilde bir işte ortak olurlar. Her biri, diğerinin alım-satım gibi yükümlülüklerini üstlenir; yani her ortak, diğerinin işledikleri mal ve mallarla ilgili haklarını üstlenir ve diğerine karşı sorumludur; yani ticaret yaptıkları şeylerle ilgili hak ve yükümlülüklerde ortaklırlar ve her

⁵¹⁶ Hey’et, *el-Fetava-i hindiye*, 5/201.

⁵¹⁷ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1329-1330. madde.

⁵¹⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-islâmî ve edilletuhu*, 4/794.

⁵¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/13; Gözübenli, “Şirket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 39/198.

⁵²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 11/209, “fvd” ve “fyd” mad.

⁵²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/152.

biri, ortağının haklarına vekîl olarak, yükümlülükleri için kefil gibidir. Hanefîler bu tür ortaklığı caiz görmektedir. Onlara göre muvâfadanın iki temel esası olan tam vekâlet ve kefalet ayrı ayrı caiz olan iki sözleşmedir. İkisinin bir anlaşmada cem olması da inân şirketi gibi caiz olmasını gerektirir. Kaldı ki, bu tür ortaklık sermayeyi değerlendirme ve kazanç elde etme yöntemlerinden biri olup toplumun buna ihtiyacı olduğunda da şüphe yoktur. Hanefî mezhebine göre mufâvada şirketi, ortakların sermaye, çalışma veya ticari itibarlarının, kâr ve zarara katılım oranlarının eşitliği, tasarruf yetkilerinin ve dinlerinin uyumluluğu, vekâletin yanı sıra kefalet yeteneğine sahip olmaları gibi şartların eksik olduğu durumlarda şirketin inana dönüştüğü şartlara dayanır.⁵²² Şafi'î mezhebi ise söz konusu ortaklık biçiminde gabn, garar ve zarar ihtimali yüksek olduğunu gerekçe göstererek caiz görmemektedir.⁵²³

Vücûh şirketinin mufâvada türü için geçerli iki ek şart bulunmaktadır ve bunlardan biri eksik olduğunda ortaklık inân formunda kurulur: Sözleşme metninde mufâvada şeklinde olduğunun açıkça belirtilmesi ve ortakların satın alınan malın bedeline eşit katılımları olması. Bu şartlardan biri eksik olduğunda diğerleri de zorunlu olmaktan çıkar. Mâlikîler'e göre mufâvada, her bir ortağın diğerinin izni olmaksızın tam yetkili olduğu ve bu faaliyetten diğer ortakların da sorumlu olduğu bir şirket türüdür. Eğer her ortağın ayrı bir tasarruf yetkisi yoksa, o zaman şirket inân tipinde kabul edilir.⁵²⁴

Netice olarak İslâm hukukunda "muvâfada" terimi, hak ve sorumluluk gibi her hususta eşitliği öngören bir tür iş ortaklığı anlamına gelir. Bu işlem, İslâm'ın iktisadî ilkelerine dayalı olarak ticari işlemleri gerçekleştiren bir tür şirket veya işletme modelini ifade eder. Muvâfada, genellikle ortakların sermaye, beceri ve iş gücünü bir araya getirerek ortak bir hedefe ulaşmaya çalıştıkları bir işbirliği biçimidir. Muvâfada şirketleri, iş ilişkilerinde dürüstlük, şeffaflık ve adil davranma ilkelerine uygun olarak hareket ederler. Aynı zamanda hassas şartları haiz olan bu ortaklık türünde şartlardan birinin ihlali durumunda ortaklık bu vasfı yitirebilir. İslâm hukukuna uygun ticari faaliyetlerde bulunmak isteyen Müslüman girişimciler için bir seçenek olabilir. Bu tür şirketler, İslâmî ekonomi ilkelerine uygun olarak faaliyet gösterirken ticari başarı elde etmeyi ve topluma katkıda bulunmayı amaçlarlar.

İnân şirketi: ortaklar arasındaki anlaşmaya dayandığı için kuruluşunda akdin

⁵²² Gözübenli, "Mufâvada", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 30/371-372.

⁵²³ Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, 3/223.

⁵²⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-muhtâr*, 3/11-18; Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihî ve Ekonomik Boyutları*, 70.

gerekliklerine uyar ayrıca, ortaklık konusunun vekâletle ilişkilendirilmesi, kazancın paylaşımı esaslarının ve kâr payının oran olarak belirlenmesi gibi şartlarda aranır. İnân terimi, ortakların sermaye, kâr payı ve zarara katılımında eşitlik, tasarruf yetkisi bakımından denklik şartının olmadığı şirket türlerini ifade eder.⁵²⁵ Bu tür şirketlerde ortaklar, istedikleri miktarlarda sermaye ile katılabilirler ve kâr payı ile zarara katılımında eşittirler ancak; tasarruf yetkisi açısından eşit değildirler ve birbirleriyle sadece vekâlet ilişkisi içindedirler.

Ortaklık anlamıyla iki veya daha fazla kişi, kendi çabalarıyla çalışmak için paralarını birleştirirler ve kârı paylaşırlar veya biri, kendi parasından daha büyük bir pay alacak şekilde çalışır. Her ortağın parası olduğu şekilde yorumlanabilir, sonra birleştirilir veya tek bir kutuya konur ve birlikte ticaret yapılır, biri diğerine danışmadan hareket etmemelidir.

İslâm hukuku çerçevesinde, emval şirketlerinin inân türünün geçerliliği kesin olarak kabul edilmektedir⁵²⁶ ancak; Şafiilere göre, şirketlerin hem inân hem de muvâfada formunda kurulması İslâm hukukuna uygun değildir. Bununla birlikte, Hanefiler, Hanbelîler, akit şirketlerinin inân tipinde kurulmasını, belirli şartların yerine getirilmesi durumunda uygun bulurlar. Hanefî mezhebi, bu üç şirket çeşidinin her ikisinin de meşru olabildiğini, yani inân tipi ve muvâfada tipi şirketlerin kurulabilmesini, kâr elde etmek için gerekli sermaye, emek ve risk unsurlarından en az birini içermelerine bağlı kılar.⁵²⁷

İnân şirketinde her iki ortak da, ortaklığın parasını kendi hakimiyeti altında kullanabilir ve diğer ortağın hissesi üzerinde vekâlet kullanabilir çünkü; bu durum, her birinin diğerine izin vermesine gerek olmadığını ima eder. Ortaklar, şirketin sermayesinin nakit olması asrı saadet zamanından beri kullanılmasının mümkün olduğunu kabul etmişlerdir çünkü; bu tür sermayenin, Hz. Peygamber'in zamanından günümüze kadar kullanılması hiçbir itiraz almadan gerçekleşmiştir. İki veya daha fazla kişinin, mallarını birleştirerek ortak iş veya ticaret yapmaları ve elde edilen kârı ve zararı paylaşımları şartıyla kurdukları işbirliği, İslâm'da önemli bir içtimâî ve iktisadî yapıdır.

Netice olarak İslâm hukukuna göre şirketler, mal şirketi, işgücü-beden ortaklığı ve kredi-itibar şirketi olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır. Mal şirketi, ortakların koydukları sermayeyi kullanarak ticaret yaparak elde edilen kârı eşit şekilde paylaştıkları bir işbirliği türüdür. İşgücü/beden ortaklığı ise, ortakların işlerini birleştirerek ortak ticaret yapmalarını

⁵²⁵ Gözübenli, “İnan”, 22/260-261.

⁵²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/157.

⁵²⁷ Gözübenli “İnan”, 22/260.

içerir. Kredi ve itibar şirketi ise, sermayesiz olarak kredi kullanımı veya veresiye alım-satım gibi yöntemlerle kâr elde edilmesi ve bunun paylaşılması esasına dayanır. Mufâvaza şirketi, ortakların sermaye miktarı ve kâr paylarının eşit olduğu bir ortaklık türüdür.⁵²⁸

İnan şirketi ise, sermaye miktarının eşit olmadığı ancak; kârın paylaşılması için ortaklık aralarında anlaştıkları bir yapıdır. Bir veya daha fazla ortak sermayeyi, diğer ortak veya ortaklar da yalnız emek çalışmasını ortaya koyarak şirket kurabilirler. Buna mudârebe denir. Elinde büyük meblağlara ulaşan nakit parası olan pek çok kimse bunu işletmek, ticari bir işte kullanmak ister. Uzman imkanı olan emek sahipleriyle işbirliği yaparak her iki taraf da kazanır.

A'mâl/Emek Şirketi: ortakların iş gücü, beceri veya sanatlarını sermaye olarak kullanarak bir araya geldikleri bir ortaklık türüdür. Bu şirket türünde, ortaklar başkalarından iş alır ve elde ettikleri kazancı birbirleri arasında paylaşırlar. Emek şirketine aynı zamanda "şirket-i ebdân", "şirket-i sanâyi" ve "şirket-i tekabul" gibi isimler de verilir. Bu tür bir ortaklığa, örnek olarak, mimarların, muhasebecilerin, avukatların veya oto tamircilerinin oluşturdukları ortaklıklar gösterilebilir. Emek şirketinin özelliği, ortaklar arasındaki kâr paylaşımının anlaşma şartlarına göre yapılmasıdır yani; ortaklar kârı eşit bir şekilde, daha fazla veya daha az bir oranda paylaşabilirler. Bu paylaşım oranları, önceden belirlenen anlaşmalara göre esnek olabilir.⁵²⁹ Zarar üstlenilen sorumluluğa göre paylaşılır.

Hak ve sorumlulukları bağlamında akit şirketleri müfâvada ve inân olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mecelle'de şöyle yer almaktadır:

*"şirket-i akd iki kısma taksim olunur: Şöyle ki; şerikler eğer beynlerinde, müsâvât-ı tâmmе olmak şartıyla akd-i şirket ederek, sermâyei şirket olabilecek mallarını, şirkete idhal ettikleri halde, mikdar-ı sermâyeleri ve ribhden hisseleri mütesâvî olursa, şirket-i müfâvaza olur".*⁵³⁰

Fıkıh terminolojisinde "şirket" kavramı teknik olarak ortaklık gayesiyle kurulan anlaşmaları değil, ortakların sermaye, pay ve haklarının eşit olduğu ortaklıkları ifade eder. Bu sebeple, farklı tipteki ortaklıklar fıkıh eserlerinde genellikle kendi adları altında ayrı başlıklarda ele alınır ve "kitâbü'ş-şirke" başlığı altında toplanmazlar. Kitap ve sünnet, ticarî hayatla ilgili genel ilkeleri ortaya koyar, ancak ticarî ve hukukî ilişkilerin şekli, boyutu ve konusu

⁵²⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 6/56.

⁵²⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 9/165; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri I* (İstanbul: Seha Neşr, 1991), 282.

⁵³⁰ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1331. madde.

toplumların ihtiyaçlarına ve şartlarına göre değişiklik göstereceği için detaylı hükümlere sınırlı yer verilmiştir.⁵³¹ Mecelle’de şöyle yer almaktadır.

*“Nitekim bir kimse vefat edip de oğulları pederlerinden kalan mecmû’-ı emvâli sermaye ittihâz ederek, her türlü mal alıp satmak ve ribhi beynlerinde müsâvât üzere taksim etmek üzere, akd-i şirket-i müfâvaza edebilirler fakat böyle, müsâvât-ı tâmmе üzere şirketin vukûu nâdir olur. Eğer, müsâvât-ı tâmmе şart edilmeksizin, akd-i şirket ederler ise, şirket-i inân olur”.*⁵³²

Netice olarak İslâm hukukuna göre şirket (ortaklık) kavramının genel ve özel olmak üzere iki anlamı vardır. İki ve daha fazla kişi ortaklaşa sermaye ve emeklerini veya sadece emeklerini veya birinin sermayesi diğerinin emeğini veya itibar/kredilerini hukuka göre meşru bir şekilde yaptıkları sözleşmeyle şirket şartları tahakkuk eden her ortaklık meşrudur.⁵³³ Zira teamüllerde asıl olan helalliktir. Buna göre klasik fıkıh kitaplarında yer alan veya fukaha tarafından tanımlanan türlerle münhasır değildir zira, ortaklık yapısı ve işleyişi açısından söz konusu o tarihlerde tüccar ve esnafın telakki ve uygulamalarıyla şekillenmiş, zaman içerisinde farklı isimler altında toplanmıştır.⁵³⁴ Dinî ve hukukî sistemler toplumların iktisadî hayatlarının düzenlenmesi üzerinde müessir olmuşlardır. Süreç içerisinde gelişen ortaklık işlemlerinin klasik kaynaklarda yer alan bir kategoriye sığdırmak şart değildir. Şirketler, tüccar ve iş insanların adetleri üzere oluşturulur. Para vakıflarında sermaye işletme yöntemlerini bu mülâhazayla ele alınabilir. Daha önce de ifade edildiği üzere, İslâm hukukuna göre kesin bir nass bulunmadığı, fıkıh kitaplarında da hakkında kesin düzenleme yapılmadığı konularda Müslümanlara her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir.⁵³⁵ Hanefî mezhebinin yaklaşımı *“Muamelatta konu ile ilgili açık tanımlar yoksa Müslümanların kendi aralarındaki akitlerine imkân nispetinde cevaz vermek esastır”*⁵³⁶ şeklindedir. Vakıfla ilgili fikhî ilkelerin ekseriyeti içtihadidir. Bu nedenle mezheplerin bu husustaki birbirinden farklı yaklaşımları olabilmıştır. İctimaî ve iktisadî hayat geliştikçe bazı hususlarda yapılan tanım ve çizilen sınırlar belli bir mezhebe bağlı kalındığı takdirde yetersiz kalabilmektedir.

⁵³¹ Beşir Gözübenli, “Şirket” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 39/199.

⁵³² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 131.mad.

⁵³³ Haydar, *Dürrü’l-Hükkam*, 4/696-700.

⁵³⁴ Köse, “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından mudârebe Ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, 145-146.

⁵³⁵ Bkz. el-Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî li şerhi sahihi’l-buhârî*, 14/50.

⁵³⁶ Merğınani, *el-Hidaye*, 3/212.

1. 3. 2. Mer'î Hukuka Göre Şirket Türleri ve Vakıf Şirketi

Para vakıflarının yatırım faaliyetlerinin üstlendiği misyon, organizasyon ve işleyişi bağlamında, yürürlükteki ticaret hukukuna göre kurulan şirketlerle uyum ve entegrasyonu açısından değerlendirildiğinde, şirket türlerinin özet olarak bir arada ele alınmasında fayda görülmektedir. Ülkemizde yatırım, üretim ve ticaret alanında hızlı gelişmelerin gerçekleştiği, bununla beraber ortaklıkların, şirketleşmenin, özellikle büyük meblağlara ulaşan sermaye ortaklıklarının hızla arttığı görülmektedir. Vakıflar gibi kâr amacı gütmeyen organizasyonlar da az da olsa bundan nasibini almaktadır. Birikimlerin bir araya getirilerek üretim, yatırım ve ticaret gibi alanlara yönlendirilmesi olan şirketleşmenin; kuruluş, işleyiş ve fesih gibi açılardan İslâm Hukukuna göre düzenlenmesi, buna bağlı olarak günümüz şirketler hukuku, açısından tarafların menfaatlerinin, hak ve sorumluluklarının ne ölçüde teminat altına alınabildiği mevzuu önem taşımaktadır. Bu çerçevede para vakıflarında ortaklık dahil olmak üzere şirketler için insanların refahını ve iktisâdî faydasını maksimize etme noktasında zengin fıkıh kültüründen, tarihimizden tevarüs ettiğimiz tecrübi bilgi ve uygulamalarından örnekler çıkarılabilir. Buradan hareketle de, İslâmî ilkelerden ödün vermeden ve iktisâdî şartları göz ardı etmeden atıl durumdaki küçük miktarlardaki sermaye birikimlerini çok ortaklı iştirak biçiminde modeller önerilebilir.

Günümüzdeki şahıs şirketlerinin bir kısmı mudârebe ortaklığına, sermaye şirketlerinin bir kısmı da inân şirketine benzetilmektedir. Zamanın değişmesi ile şirket isimlerinde ve yapılarında değişiklik olabilir. Çok ortaklı para vakıflarında -ki Osmanlı dönemine ait onlarca ortağı bulunan para vakıflarına ait vesikaları görmekteyiz- her ne kadar sermaye işleyişinden elde edilen kâr ortaklara maddî değil sevap olarak dönmekte ise de çok ortaklı birer organizasyon olduğu söylenebilir. Ortaklık işlemlerinin ekseriyetinde teamül ve örf müessir olmuştur. Bu delillerden hareketle yeni şirket çeşitlerinin ihdas edilmesi de mümkün görülmektedir. Önemli olan husus ihtiyaç halinde dikkat edilmesi gereken husus İslâm'ın genel ilke ve kuralları ile çatışmamasıdır.⁵³⁷ Ortakların sorumlulukları, hak ve borçlarının neler olduğu hususunu yeniden değerlendirmeyi gerektirir. Burada iki hususa vurgu yapmak gerekir. Gelişmeler her ne şekilde olursa İslâm hukukunun yaklaşımını objektif olarak ortaya koymaktan çekinilmemeli, diğeri ise “...(Allah) dinî alanda sizin üzerinize sıkıntı kılmamıştır...” ayeti gereğince bu zengin fıkıh külliyyatı içinde -bir şekilde- bir tanımı bulunabileceği unutulmamalıdır.

1. 3. 2. 1. Mer'î Hukuka Göre Şirket Türleri

Nükûd vakıflarında hukukî altyapı dahil olmak üzere örf, mesalih-i mürsele/kamu yararı, adet/taamül ve zaruret gibi içtihadî mekanizmalar devreye alınırken bir şekilde mer'î hukukla kesişmeler olmaktadır. Nitekim Osmanlı dönemi düzenlenen para vakıflarında özellikle şartnamede, mer'î hukuka sıklıkla vurgular yapıldığı görülmektedir.⁵³⁸ Bu vesileyle mer'î hukukun kısaca tanım ve taksimatı ele alınacaktır.

Günümüz yasalarına göre “İki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişinin bir araya gelerek emek veya mallarını müşterek bir amaçla bir sözleşme ile birleştirmeleri sonucu ortaya çıkan ticari işletme”⁵³⁹ şeklinde tanımı olan şirketin mer'î hukuka göre tanım ve taksimatı şöyledir; “Türk Ticaret Kanunu’na göre Türkiye’de beş farklı şirket türü bulunmaktadır. Bunlar; anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket sermaye şirketleridir. Sermaye şirketlerinde ortaklar yalnızca taahhüt etmiş oldukları sermaye ile şirkete karşı sorumludur. Adi komandit şirket ve kollektif şirket ise şahıs şirketleridir. Şahıs şirketlerinde ortakların şirket borçlarından ikinci dereceden ve sınırsız sorumluluğu esas geçerlidir. Bu şirketlerin kuruluşu, temel özellikleri ve işleyişleri 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nda düzenlenmiştir.”⁵⁴⁰ “Şirketin yapılandırılmasında ilk mesele sahiplik, yönetim ve denetim konularının belirlenmesidir.”⁵⁴¹

“Türkiye’de şirket kuruluş işlemlerinin, gerekli belgelerin ilgili ticaret sicili müdürlüğüne sunulması halinde, bir saat içerisinde tamamlanması mümkündür. Ticaret sicili, Ticaret Bakanlığı’nın gözetim ve denetiminde ticaret odaları bünyesine faaliyet gösteren 238 ticaret sicili müdürlüğü tarafından tutulmaktadır.”⁵⁴²

Şirketleri iki kategoride toplamak mümkündür. Birincisi; şahıs şirketleri -ki bunlar; kollektif, komandit ve limited şirketlerdir-, ikincisi; sermaye şirketleridir -ki bu da anonim şirket diye bildiğimiz şirket türüdür. Şimdi bunları ayrı ayrı açıklamaya geçelim

⁵³⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhu*, 6/148.

⁵³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hüma Hatun Vakfıyesi, İMÜF, Defter No: 176, Sayfa: 48

⁵³⁹ TMK, mad. 6102.

⁵⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı “Rehber”, https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf. Erişim: 10. 02. 2020.

⁵⁴¹ Lütfi Sunar, *Türkiye’de İş Ortaklıkları, Durum-Çözüm-Öneriler* (İstanbul: 2001), 4.

⁵⁴² Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı verileri, https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf. Erişim: 15. 03. 2024.

Anonim şirket: *Sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız malvarlığıyla sorumlu bulunan şirkettir* şeklinde kısaca tanımı yapılan Anonim Şirket kuruluşu ve hukukî yapısı açısından bir ticaret şirketi olmakla beraber, mal ve hizmet üretimi, yatırım, bankacılık, kiralama gibi her türlü iktisâdî faaliyette bulunabilecek esneklikte tesis edilmiştir. İslâm hukukunda tanım, muhteva ve sınırları beyan edilen akit şirketlerinden inân şirketine benzerlik arz etmekle beraber, tanım ve muhtevası daha geniştir. Asıl kuruluşu ticari faaliyet ve ortaklık olmakla beraber her türlü iktisâdî faaliyette bulunabilecek esnekliktedir.⁵⁴³

Limited şirket, iki veya daha fazla gerçek veya tüzel kişi tarafından kurulan ve ortakların sorumluluğunun koydukları sermaye ile sınırlı olduğu, esas sermayesinin belirlendiği bir ticaret unvanı altında faaliyet gösteren şirket türüdür. Ortaklar, gerçek kişi veya tüzel kişi olabilirler.

Adi şirket ortaklığı: Şirketlerin örgütlenme biçimleri her ülkenin kendi yasal düzenlemelerine göre farklılık arz eder. Türkiye'de şirketleri, adi şirketler ve ticari şirketler olarak iki gruba ayırabiliriz. Adi şirketler/ortaklıklar Borçlar Kanunu'na, ticaret şirketleri ise Türk Ticaret Kanunu'na göre düzenlenmiştir ayrıca, şirketleri kuruluş özellikleri ve ortaklarının sorumluluklarına göre şahıs şirketleri (Adi Şirket, Kollektif Şirket, Komandit Şirket) ve sermaye şirketleri (Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket, Limited Şirket, Anonim Şirket) olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Adi şirketleri diğer şirket türlerinden ayıran temel özellik tüzel kişiliğinin olmayışdır. Belirli bir amaç için kurulmuş olan tüzel kişiler, gerçek kişinin yani insanın sahip olduğu mülk edinmek, ticaret yapmak ve borç altına girmek gibi bazı haklarla donatılmıştır. Tüzel kişilerin, kendini oluşturan mal ve bireylerden bağımsız bir varlığı vardır ve bu mal ve insan topluluğu tek bir kişi olarak ele alınır.⁵⁴⁴

Kollektif şirket, gerçek kişiler arasında kurulan ve hiçbir ortağın sorumluluğunun sınırlanmadığı bir ticaret unvanı altında işletilen ticari bir işletmeyi ifade eder. Bu tür şirketler pek yaygın değildir ve en az iki gerçek kişi ortağı tarafından kurulabilir. Ticaret unvanı, en az bir ortağın adı ve soyadıyla birlikte şirketin kollektif olduğunu belirten bir ibare içermelidir. Tüzel kişiler kollektif şirket ortağı olamazlar. Kollektif bir şirket kurulurken üç

⁵⁴³ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, 6/881.

⁵⁴⁴ Yusuf Akdağ-Bayram Gülçicek, *Vergi Raporu Vergi Dergisi*, 169 (Ekim 2013), 8.

aşama izlenir: ortaklık sözleşmesinin yapılması, imzaların noter tarafından onaylanması ve anlaşmanın tescil edilmesi ve ilan edilmesi.⁵⁴⁵

Komandit şirketin iki farklı türü bulunmaktadır: adi komandit şirket ve hisseli (sermayesi paylara bölünmüş) komandit şirket. Adi Komandit Şirket: Bu tür şirket, birçok açıdan kollektif şirketle benzerlik gösterir ancak önemli bir farkı vardır. Adi komandit şirkette iki çeşit ortak bulunur: komandite ortaklar ve komanditer ortaklar. Komandite ortaklar, kollektif ortaklarla aynı şekilde işlerler ve sorumlulukları sınırsızdır. Komanditer ortaklar ise sınırlı sorumluluğa sahiptir ve taahhüt ettikleri sermaye kadar sorumludurlar. Komandit şirketlerde asgari sermaye gereksinimi bulunmamaktadır ve ortak sayısına dair bir kısıtlama yoktur.

TTK adi komandit şirketleri, sadece komandit şirket olarak adlandırmış "Adi" kelimesine yer vermemiştir. Kurumlar vergisi mükellefi olan sermaye şirketleri; Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre kurulmuş olan anonim, limited ve eshamlı komandit şirketler ile aynı nitelikteki yabancı kurumlardır.⁵⁴⁶ Adi komandit şirketlerde olduğu gibi, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket de uygulamada çok az rastlanan bir şirket türü olmakla birlikte TTK'da düzenlenmiştir. Dolayısıyla, komanditerlerin hukukî durumu anonim ortaklık pay sahipleri ile aynıdır.⁵⁴⁷

Kooperatif, tüzel kişiliğe sahip olup, ortaklarının belirli iktisadî çıkarlarını ve özellikle meslek ya da geçimlerine dair ihtiyaçlarını karşılamak için iş gücü ve maddî katkılarla birbirlerine yardım, dayanışma ve kefalet yoluyla destek olmayı amaçlayan, gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan, ortaklık yapısının ve sermayesinin zaman içinde değişebilen bir organizasyondur.⁵⁴⁸ 1 Ocak 1957 tarihinde yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda "Ticaret Şirketleri" ile ilgili bölümde yer alan kooperatifler, sermaye ve şahıs şirketi sınıfına girmediğinden ticari hayatta üçüncü bir tür olarak kabul edilmektedir.⁵⁴⁹ Para vakıflarında varlıkların işletilmesinde tekafül kooperatifi gibi sigorta modellerinden faydalanılabilir. Bu, ya vakfın kendi içinde tekafül sigortası sağlayan vakıf fonları kurularak

⁵⁴⁵ Bkz. TTK, mad. 211.

⁵⁴⁶ Serdar Aytekin, "Komanditer Ortakların Vergilendirilmesi", Vergi Raporu, sayı: 104 (Mayıs 2008), 46. https://vergiraporu.com.tr/upImage/org/2008-104-Komanditer_Ortaklarin_Vergilendirilmesi-Serdar_Aytekin%20.Pdf.

⁵⁴⁷ Yaşar Can Göksoy, "Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı", 655.

⁵⁴⁸ Kooperatif şirketinin 6102 sayılı TTK, mad. 124.

⁵⁴⁹ T. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, *Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Kooperatifler Açısından 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Getirdiği Yenilikler*, <https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0f2813b876180c773fc3/6102kanunkitab1%C4%B1.pdf>

ya da vakfın kooperatif sigortası üzerine kurulu derneklere katılmasıyla olabilir. Bu mevzuyu ayrı bir akademik çalışmayı gerektiğine havale ederek vakıf şirketine geçelim.

1. 3. 2. 2. Vakıf Şirketleri

Vakıf şirketine gelince; Şirket ile vakıf müessesesi arasındaki kuvvetli münasebeti vurgulamak gerekirse ikisinde de kalıcılık vasfı vardır. İkisinde de asl-ı mal kalıcı bırakılır, menfaatlarından da istifade edilir. Vakıfta hem dünya hem ahirette süreklilik şuuru vardır. Kurumsallaşmanın yolu şirketleşmeden geçer. Kurumsallaşan şirket tüzel kişilik vasfını alır. Aslında vakıf müesseseleri de birer tüzel kişilik olarak değerlendirilebilir. Bu kuvvetli münasebetten hareketle bazı çağdaş alimler vakıf kurumunu bir çeşit yatırım mekanizması olarak nitelendirmişlerdir.⁵⁵⁰

Günümüzde vakıf in'ikâdı ve teşekkül prosedürü şöyle anlatılabilir. Vakfın ne amaçla kurulacağı belirlenir. Vakıf kurma sürecinde hukukî prosedürleri ve gereklilikleri yerine getirilir, Vakfın amaçlarını, yönetim yapısını, organlarını ve diğer önemli hususları içeren bir vakıf tüzüğü hazırlanır, vakfın kuruluşuna dair gerekli belgeler hazırlanır, vakfın resmi olarak kurulabilmesi için yerel yasalara uygun olarak kuruluş başvurusunda bulunulmalıdır. Vakfın kuruluşu onaylanırsa, vakıf resmi olarak kurulmuş olur. Vakfın işleyişi için bir yönetim kurulu oluşturulmalıdır. Resmi olarak kurulduktan sonra amacına yönelik faaliyetlere başlayabilir ve topluma hizmet etmeye başlayabilir.

Son dönemlerde vakıf şirketlerinin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bununla kastedilen, şirket varlıklarının ticari şirketler gibi yönetilmesidir. Vakıf şirketi, "vakıf varlıklarını toplayıp, bunların ticaretini yapmak amacıyla mevzuata uygun olarak yönetmek" olarak tanımlanabilir. Projelerini finanse etmek amacıyla kurulan bir şirkettir. Yatırılan paraları müessesenin hayır hedeflerini gerçekleştirmeye katkı sağlar. Vakıf şirketi, halkın katılımıyla genel şirket şeklinde kurulur. Bu biçimde kurulan vakıf şirketi bir yönüyle inân şirketine benzer.⁵⁵¹ Günümüz anonim ve limited şirketleriyle benzerlik arz eder. Sermayesini eşit değerli hisselerle bölen ve halkın katılımıyla hisse senedi alımına izin verebilen bir

⁵⁵⁰ Vakıf bir yönüyle mal varlığını tüketimden ayırıp yatırım için sermaye haline dönüştürerek üretim ve yatırıma kanallı etmek, ilerde verceği ürünlerinden fert ve toplumun tüketimine sunmak olarak görülebilir. Vakıf sahibi, vakıf yönetimi, vakıfta hizmet edenler ve vakıftan istifade edenler açısından bakıldığında bir organizasyon ve çağdaş tabirle şirâkeden söz edilebilir. Ahmed b. Abdulaziz, *İstismârü'l-vakf: Dirâseten fıkhiyyeten fatbikiyyeten* (Suudi Arabistan Krallığı: Yükseköğretim Bakanlığı, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Riyad Şeriat Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü, yay. hz. doktora tezi, 1429), 592-598.

⁵⁵¹ Eşref Davabe, "Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 31 (2018), 340.

şirkettir. Hisse senedi sahibinin sorumluluğu, satın aldığı hisse senedinin değeriyle sınırlıdır ve hisse senedi dışında ek yükümlülükler talep edilmez.

Söz konusu şirket şu üç durumda gerçekleşir. Birincisi, vakıf malının para olduğu durumdur ki, bunu bazı Hanefî, Malikî ve Hanbelî hukukçular cevaz vermektedir. Buna göre vakıf sermayesi olan para fikhî mudârebe yoluyla işletilebilir. İkincisi, vakıf mütevellisi veya idaresi elindeki harcama kalemlerinden arta kalan miktar olduğu veya vakfın ayakta durması için asl-ı mala ilave edilecek hisse oranı da bu yolla değerlendirilebilir. Üçüncüsü, özellikle Hanbelîlere göre sadece ticaret değil menkul başka vakıf mallar da mudârebeye konu olabilir. Mesela, besicilik için hayvan işletilmek için ticari taksi gibi. Birden fazla kişinin katkılarıyla ve sermaye oranıyla para vakfı kurulur ve bu müteveli marifetiyle emek-sermaye ortaklığıyla işletilir. Para vakıfları iştirak modelinde hukukî olarak “İnan şirketi” şeklinde çok ortaklı, mer’î hukuka göre “Anonim şirket” tipi vakıf havuzu olur. Bu havuza menkul veya gayr-i menkul her türlü değer birimi vakfedilebilir. Bu değerler nakde çevrilerek hisselendirilir. Hisselendirme, vakfın devamlılığı ve tebidini sağlar.

Tüzel kişilik hükmünde olan bu havuzun yönetiminde uzman bir heyet müteveli olarak görev alır. Bunun yanında uzman ve deneyimli danışma birimlerinden de destek alınır. İşletme: öncelikle mudârebe/kırâz ve murâbaha/karz şeklinde olur. Musakkafat müstağallat türü mal varlığı ise isti’câr ve istiğlâl şeklinde olur. Söz konusu bu işletme terimleri de birden fazla versiyonu ihtiva eder. Burada hangi yöntem olursa olsun işletme safhasında dinî hassasiyet ve vakfın amacına sadakat esas olmalıdır.

Dikkat edilecek diğer bir husus ise Muâmele-i şer’iyye olmalıdır. İstihdam ve üretkenlik için yenilikçi formlara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Bu bağlamda söz konusu modelde kırâz ve mudârebe kalkında iktisadî rekabeti sağlar. Bunların gerçekleşebilmesi için hukukî altyapı dahil olmak üzere şartname düzenlenirken bu bilinçle düzenlenmesi, istibdâl mekanizmasının engellenmemesi ve yönetime tasarruf alanının aşırı sınırlandırılmaması gibi hususlar ayrıca dikkat edilmesi gerekenlerdendir.

Vakıf şirketi sözleşmesinde İslâm hukukuna göre vakfın mallarını kullanan tarafların fikhî uyumuna dikkat edilmelidir. Vakfın Kurucusu: Vâkıf, ergin, akli başında, yükümlülük altında ve akıl sağlığı yerinde olmalıdır.⁵⁵² Vakıf Şirketinde, yönetici/müteveli tasarrufta tam yetkilidir, dileğine göre istediği kişilere ve istediği yöntemle bağlantı kurabilir ve

⁵⁵² Davabe, “Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi”, 340.

bağlantılarını yapabilir. Nakdin vakfedilmesi, gayrimenkul vakfı ve diğer taşınmazların vakfı gibi uygulamalar artık yaygın bir şekilde kabul görmektedir. İslâm âlimlerine göre bunda mahsur görülmemektedir. Emsalinin bekası aslının bekası gibi değerlendirilerek cevaz verilmiştir.⁵⁵³ Para vakıflarının değerlendirilmesine gelince çalışmanın ikinci bölümünde yer alan birçok yöntem ve iştirak şekli olup her durumda vakfın elde ettiği karlar da vakfedilen amaçlar için kullanılmalıdır.

Netice olarak bir vakıf şirketi kurulmasında şu hususlara dikkat edilir: Şirket kurarken dikkate alınması gereken bazı önemli konular şunlardır: İslâm hukukuna göre, bir işin helal olması gereklidir. Dolayısıyla, fâiz, alkol, domuz eti gibi haram olan faaliyetlere yönelik bir şirket kurulmamalıdır. Ortaklık yapısında adil ve şeffaf olunmalı, gabn ve garar gibi tarafların mağduriyetine mahal bırakılmamalıdır. Ortaklık yapısının belirlenmesi, hisse senetlerinin dağıtılması ve kâr paylaşımı gibi konularda İslâmî ilkelere uygun davranılmalıdır. Şirketin kurulması için ortaklar arasında bir sözleşme veya anlaşma düzenlenmelidir. Bu sözleşme, ortakların haklarını ve sorumluluklarını belirlemeli ve İslâm hukukunun ilkelerine uygun olmalıdır. Kâr paylaşımı fâizsiz olmalıdır. kâr, ortakların katkılarına göre adil bir şekilde paylaşılmalıdır. İslâm hukukuna göre, fâiz haramdır. Dolayısıyla, şirketin malî kaynağı ve borçlanması fâizsiz yöntemlerle gerçekleştirilmelidir.

Geleneksel iktisat anlayışı, her toplum için geçerli olmayabilir çünkü; her toplumun kendine özgü değerleri, inançları ve dünya görüşleri vardır. Bu nedenle, modern çağın standart iktisadî yaklaşımları her zaman toplumsal dengesizlikleri gidermede yeterli olmayabilir. Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma, gelir dağılımındaki adalet, temel hizmetlere erişim ve kaynakların etkin kullanımı gibi konular, her toplumun sosyal kalkınma sürecinde odaklandığı önemli alanlardır.

İslâm medeniyetinde, bu sorunlar özellikle infak yani; hayır işlerine harcama üzerinden düzenlenmeye çalışılmaktadır. Vakıf kurumları, tarihsel süreçte sosyal kalkınmada önemli bir rol oynamıştır ve özellikle Osmanlı'nın para vakıfları deneyimi, çağımızda da dikkate değerdir. Vakıf işlemi, kalıcılığı ve sürekli katkıyı temel alır. Bu da devamlılık, sürdürülebilirlik ve üretkenlikle ilgilidir. Bu tür vakıflar, sadece kendi zamanlarına değil, gelecek nesillere de fayda sağlamayı amaçlar. Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal refah gibi alanlarda strateji belirlerken, vakıf deneyiminin de sürece dahil edilmesi

⁵⁵³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstı lahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 4/322.

önemlidir. Dezavantajlı gruplara yardım etmek, temel ihtiyaçları karşılamak, barınma sağlamak veya kriz dönemlerinde acil yardım projeleri yürütmek gibi sosyal yardım faaliyetleri gerçekleştiren vakıflar fâizli borç veren klasik konvansiyonel mevduat bankaları gibi para yaratan değil, ticaret, üretim ve sosyal kalkınmaya katkı yapan alanlardaki finansal ihtiyacı karşılayan müesseselerdir. Süreç içerisinde bu vakıflarda toplanan birikim/sermaye, çeşitli finansal araçlarla yönetilmiş ve elde edilen gelirler vakfın amacına yönlendirilmiştir. Karz, Mudârebe, Murâbaha ve Bidâ'a gibi yöntemlerle yönetilen fonlar, toplumun yararına kullanılmıştır.⁵⁵⁴ Günümüzde bir veya daha fazla kişi tarafından vakıf senediyle vakfedilen ve elde edilen kârın bağışçının durumuna göre harcandığı vakıf şirketi,⁵⁵⁵ anonim, basitleştirilmiş anonim şirket veya limited şirket şekillerinden birini alabilir. Her birinin kendine özgü hak ve yükümlülükleri vardır. Vakıf mülkiyetindeki şirket tamamen bir vakıf veya mevcut vakıflar grubunun mülkiyetinde olan ve kârları vakıf sahiplerinin durumuna göre harcanan formda olabilir.

Bir vakfın sahip olduğu bir şirketin yönetim düzeyi, aldığı biçime bağlıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Kâr amacı gütmeyen bir kuruluştaki iş yapmak kâr getiren bir ticari faaliyet yürütmek üzere kurulduğunu vurgulamak gerekir. Kalıcılık sağlaması için bu gereklidir yani; bu kuruluşlar kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerinin birinci derecedeki amacının kâr elde etmek yerine topluma hizmeti hedef alan kuruluşlar olarak nitelenir ancak; bu tanımlamadan kâr amacı gütmeyen kuruluşların hiç kâr elde etmeyecekleri anlamı çıkarılmamalıdır. Şirketin kârları vakfın şartlarına göre dağıtılır.

Bu kuruluşlar da kâr elde etmeyi hedefleyebilir ancak; bu, temel amaçları değil, topluma hizmet etmek amacını gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak için bir araç olarak görülür. Fıkıh kaynaklarında tüzel kişilik kavramı, ayrı bir başlık altında ele alınmamış olabilir ancak bu, tüzel kişiliğin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Tarihsel olarak, bu duruma örnek teşkil edebilecek birçok uygulama bulunmaktadır. İslâm hukukunda bir konunun adının konulmamış olması, o konunun meşru olmadığı anlamına gelmez. Aslında, çağımızda birçok ismi konulmamış muamele ve tasarruf türleri bulunmaktadır; devlet, cemaat, vakıf gibi topluluk ve kurumlar da bu örneklerle dahildir.

⁵⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hamdi, Döndüren, "Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi", 1-3.

⁵⁵⁵ Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, 1-2.

Çağımızda kendini sürekli olarak yenileyebilen ve zamanla değişen bir yapıya sahip İslâm hukuku alanında verilen eserlerde vakıf şirketi gibi hükmî kişilik kavramı, genel olarak ele alınmış ve temel ilkeleri belirlenmiştir. Her durumun kendi benzersiz şartlarını içerdiğinden vakıf şirketlerinde iş modeli, hedef kitlesi, faaliyet alanı ve diğer faktörler de dikkate alınmalıdır.⁵⁵⁶ Günümüzde dernek, vakıf, sendika, şirket gibi kuruluşlar, hukuken varlık kazandıkları anda tüzel kişilik kazanır ve bu tür oluşumlara hukukî olarak "tüzel kişi" denir.⁵⁵⁷ Sermaye işletmesindeki esneklik ve hükmî şahsiyet /tüzel kişilik kazanmasıya para vakıfları amaçlarının gerçekleştirilmesinde ayrı bir dinamizm kazandırabilir. Tüzel kişilikler, sahip oldukları hükmi şahsiyet gereği kredi alma verme benzer iştiraklere katılma gibi bazı haklardan yararlanır ve bunları kullanır.⁵⁵⁸ Hükmî şahsiyetle ilgili olarak Mecelle' de şu ifadeler vardır: "*Ecîr-i hâssın müsteciri bir şahıs olduğu gibi, şahsı vahid hükmünde olan müteaddit şahıslar dahi olabilir.*"⁵⁵⁹ İslâm âlimleri de bu konuya dikkat çekmiş ve zaman zaman üzerinde durmuşlardır. Özellikle, beytülmal, vakıf gibi kurumların işleyişini açıklarken, bu kurumların gerçek kişiler gibi davrandığını ve bu kurumların gerçek kişiler tarafından temsil edildiğini vurgulamışlardır.⁵⁶⁰ Nitekim içinde Şâfiî ve Hanbelî âlimlerin yer aldığı bir cemaat vakfın hukukî işlemlere taraf olabileceğini söylemişlerdir. Ayrıca Hanefî ve Şâfiî âlimler müteveli vakıf adına (kadıdan izin alarak ve vakıf maslahatına yönelik olarak) borçlanma yoluna gidilebileceğini söylemişlerdir.⁵⁶¹ Bilindiği üzere, vakıf kurucusu, vakfi tasarlayıp gerçekleştirdikten sonra bir hükmî şahsiyet meydana gelir ve vâkıf bu hükmî şahsiyetin tüzüğünü vakfiye adıyla düzenler.⁵⁶² Böylece hem Devletin hem de özel sektörün sosyal rolündeki boşluğu doldurmak amacıyla vakıf şirketi oluşturmak daha kalıcı ve daha etkili rol oynayabilir. İslâm dünyasında vakıf gelirlerinin azalması, yeni ve çağdaş formüllerin arayışını zorunlu kılmaktadır.⁵⁶³ Malezya gibi uzak doğu ülkeleri, Kuveyt, Katar

⁵⁵⁶ Mer'î kanuna göre vakıflar, kamu amaçlarını güden tüzel kuruluşlardır ve birçok kanun ve düzenleme tarafından düzenlenirler. Anayasa'nın ilgili maddelerinde vakıflara ilişkin hükümler bulunur ve Türk Medeni Kanunu'nda vakıfların üyelik yapılarına dair hükümler yer alır. Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin belirli ve sürekli bir amaca mal ve haklarını ayırdığı tüzel kişilik sahibi mal topluluklarıdır. Vakıfların yönetimi, gözetimi, denetimi ve temsili Türkiye'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilir. Bkz. ⁵⁵⁶ Kudat-Dulkadiroğlu, "Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme", 48.

⁵⁵⁷ Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, 10.

⁵⁵⁸ Hatemi *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, 84.

⁵⁵⁹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 423. madde.

⁵⁶⁰ Murtaza Köse, "İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik". *EKEV Akademi Dergisi*. 1/2 (Mayıs 1998): 221-230/225.

⁵⁶¹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/439; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/640.

⁵⁶² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, 297.

⁵⁶³ Kuveyt bu konuda örnek proje ve uygulamalara imza atan İslâm ülkelerinden biri hatta başında gelmektedir. Suudi Arabistanda vakıfların yatırımlarda değerlendirilmesi konusunda yapılan doktora çalışmasında buna yer vermektedir. Kuveyt Vakıflar Kurumu'nun yürüttüğü modelde, vakıfların yönetimi ve yatırımlarıyla ilgilenen, bağımsız tüzel kişiliğe sahip bir kurum bulunmaktadır. Bu deneyimin incelenmesi kapsamında, sekreterliğin temel

gibi körfez ülkeleri ve batı ülkelerindeki deneyimlerden istifade edilebilir.⁵⁶⁴ Osmanlı'da iktisadi hayatta aktif rol oynayan ve hükmi şahsiyeti bulunan bu bağlamdaki vakıflar, velâyet-i âmme denetimi ve kurumsal yönetim ilkeleri sayesinde kendilerine bir yer edinmişlerdir. Bu sayede, mal ve hizmet üretim piyasasında etkinliklerini artırmışlar ve sürdürülebilir sosyal kalkınma ve düzeni sağlamışlardır. Mahkeme-i şer'iyye veya kâdilik makamı, vakfin tanzim ve tescilini hukuka uygunluğu açısından denetlerken, Devletin ilgili birimleriyle birlikte işletme ve harcamalarını da kontrol edilmiştir.⁵⁶⁵

düzenlemeleri ve vakıf yatırımlarıyla ilgili yönetmelikleri tanıtılmış; stratejileri, hedefleri ve genel politikaları ele alınmıştır. Bağımsız yönetim, yönetim kurulu (Vakıflar İşleri Konseyi), karar alma mekanizması, uzmanlardan yararlanma, çeşitlendirilmiş yönetim yapısı, stratejik vizyon ve hedefler, başarı ölçütleri ve stratejik planlama, genel politikalar ve yönetişim gibi unsurlar, vakıf yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kurallar, stratejik uygulama politikaları olarak adlandırılmakta olup, vakıfların yönetimi ve yatırımları konusunda şeriat ve ekonomi kurallarına uygunluk, mali ve idari denetim mekanizmalarının etkinliği ve uzmanlardan yararlanma gibi temel unsurları içermektedir. Kuveyt Vakıflar kurumunun yönetim modeli; bağımsız bir yönetim yapısı, şeffaf denetim mekanizmaları, geniş kapsamlı hizmet alanları ve modern finansal yöntemleri ile dikkat çekmektedir. Özellikle Vakıf Fonları Projesi, vakıfların sürdürülebilirliğini sağlama konusunda önemli bir model olarak öne çıkmaktadır. Elektronik bağış sistemlerinin kullanımı gibi yenilikçi yaklaşımlar ise, geleneksel vakıf sistemlerinin modern finansal araçlarla desteklenerek geliştirilmesine örnek teşkil etmektedir. Bkz. İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-akf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten*, 690-700. Ayrıca bkz. Kuveyt Evkâf Bakanlığı, resmi web sayfası, www.awqaf.org

⁵⁶⁴ Malezya, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere İran, Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, Singapur, Sudan gibi pek çok İslam ülkesinde para vakıfları yasal kabul edilmekte ve bu vakıflar birçok alanda hizmet vermektedir. Durmuş, "Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri", 86; Bu konuda somut örnekler için bkz. Eşref Davabe, "Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 31 (2018), 337-366; Ali Fehd ez-Zemi, "Tecaribu Kuveyt fi idareeti'l-evkâf", *nahve devrin tenmeviyyi lili-vakfi* (Küveyt: Vizaretü'l-Evkaf, 1993), 57-63; İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-akf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten*, 690-700.

⁵⁶⁵ Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, 33.

İKİNCİ BÖLÜM

PARA VAKIFLARINDA ORTAKLIK VE İŞLETME TÜRLERİ

Vakıf müesseselerinden genel anlamda müsakkafât kategorisinde yer alan kısım, toplumun kamusal ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan kısımdır. Bu türdeki vakıflar kamu hizmetlerini sunan, genelde herkesin doğrudan istifade edebildiği vakıflardır. Bunlar toplumun her kesiminin serbest olarak istifade edebildiği hayri mekanlardır. Müessesat-ı hayriye diye tabir olunan bu kısım mabedlerden köprü, su çeşmeleri ve su yolları gibi altyapı hizmetlerine, imarethaneden okul ve dinlenme mekanlarına kadar kamusal alanı teşkil eden geniş bir yelpazeye sahiptir.⁵⁶⁶ Toplumun doğrudan kullanımına sunulan taşınmaz vakıflar, genellikle gayrimenkullerden oluşur. Bu mekanların devamını sağlamak, hizmetlerinin sürdürülmesi ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için finansman sağlamak amacıyla kurulan vakıflar da bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Müsteğallat olarak tabir edilen gelir getirici kategorisinde olan vakıfların öncelikli olarak ifa ettiği fonksiyon, işletilip birinci sınıf müesseselerin iâşe ve idamesini sağlamak, daha sonra yine toplumun dinî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaçlarını karşılamak için hizmet ve ürün sunmaktadır. Para vakıflarının da içinde mülâhaza edildiği bu sınıf vakıfların değerlendirilmesi ve sermayenin işletilmesinde İslâm hukuku tarafından öngörülen farklı ortaklık türleri kurulabilmektedir.

Müsakkafâtla ilgili vakıflarda (gayrimenkul kiralama, tarlanın işlenmesi, müzâraa ve işçinin ücreti gibi konularda), bazılarında "istiğlâl" terimi kullanılırken, diğerlerinde "istirbâh" terimi kullanılmıştır ancak; her iki terim de bazı durumlarda birbirinin yerine kullanılmıştır. "İstimal" ise her iki durumda da kullanılmaktadır. Bazen akârât-ı mevkûfe türü için isti'câr, nukûd-ı mevkûfe için istirbâh terimi tercih edildiği de görülmektedir. Her üçü de vakıf malını

⁵⁶⁶ Osmanlı dönemi para vakıfları türü arşiv kayıtlarına bakıldığında, 6 Receb 1090 / 13 Ağustos 1679 tarihli arşiv belgesinden, Hasan Paşa oğlu Salih Bey ile eşi Ayşe Kadın'ın 80.000 akçeli para vakıflarında, Arnavud Belgradı'nın Murad Çelebi Mahallesi'nde Hüseyin Paşa Camii'nin kible tarafında yaptırdıkları dârülkurrâ ile medresenin masrafları ve görevli maaşları için vakfettikleri anlaşılmaktadır. VGMA Defter No: 623, Sayfa: 272-273, Sıra: 293; Benzer vakfiyeler için bkz. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 196, Sıra: 162; Bosna Vakıfnâme Sicil 2, Sayfa: 13, Sıra: 348; Yine 27 Ramazan 1283 / 2 Şubat 1867 tarihli vakıf arşivine göre, İškodra Eyaleti'ne bağlı Akçahisar-ı Tiran Kasabası'ndan Kaplan Paşa oğlu Süleyman İzzet Paşa'nın, kardeşleri ile birlikte mülk olarak tasarruflarında olan aynı kasabadaki diğer gelirleriyle 110.000 kuruşa ulaşan paralarının üçte birini (36.666 kuruşu), aynı kasabada Câmi-i Atîk yanına yaptırdıkları medresenin görevli giderleri ile diğer masraflarına; ayrıca Süleyman Paşa ve kardeşlerinin, yine vakfiye tarihine kadar neması ile birlikte 68.000 kuruşa ulaşan paralarının üçte birini (22.666 kuruşu), yine aynı kasabanın Kavaye ve İlbasan caddelerinin kaldırımaların tamirine harcanmak üzere vakfettmeleri. VGMA Defter No: 988, Sayfa: 103, Sıra: 36.

⁵⁶⁷ Kudat, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", 266.

değerlendirmek, gelir elde etmek anlamına gelir ve emek ile sermaye ortaklığına dayanır. Bu tür ortaklığa genel anlamda "şirâke" denir.⁵⁶⁸ Bu açıdan müzâraa, müğârasa, müsâkât ve icâr gibi kavramlar, bir tür şirâke olarak görülebilir ki bunlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır

Genellikle ikincil bir amaca hizmet etmek üzere kurulan ve toplumun içtimâî, iktisadî, dinî ve bilimsel ihtiyaçlarını karşılamada hizmet sunmada daha esnek olabilen para vakıfları, dolaylı olarak hizmet sunan vakıfların çoğunluğunu oluşturur. Zengin bir teorik ve pratik mirasına dayanan bu vakıflar, toplumun sosyal durumuna bağlı olarak temel ihtiyaçları karşılamak ve mal/hizmet üretimine katkıda bulunmak için daha aktif bir rol oynarlar. Bu kültürel miras sayesinde, nakdi vakıfların ortaklık ve işletme yöntemleri diğer iktisadî organizasyonlara benzerlik gösterebilir. Şunu ifade etmek gerekir ki, para vakıflarında toplanan varlıkların, İslâm şirketler hukuku ilkeleyle çelişmemek kaydıyla vakfiyedeki şartlara göre işletilmesi gerekir.⁵⁶⁹ Her bir yöntem, varlıkların etkili ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini sağlamak için farklı avantajlar sunar.

Vakıf varlıklarının değerlendirilmesinde veya taşınır malların vakfa sermaye olarak konulduğunda, devamlılığının garanti altına alınması ve verimli hale getirilmesi amacıyla kullanılan “istirbâh, istiğlâl ve murâbaha” sürecine ilişkin İslâm âlimlerinin bazı hassasiyetleri bulunmaktadır. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde değinildiği üzere vakıf medeniyetini kuran Osmanlı döneminde para vakıflarının uygulamalarında murâbaha ve diğer işletme yöntemleri hukukî açıdan tartışmalara mahal olabilmıştır.⁵⁷⁰

Sermayenin bir kısmı veya tamamı para sermayesinden oluşan nukûd vakıflar, üretimde işbirliği yapmak, otkalık kurup ticarete kullanmak veya gayrimenkulleri elde edip kiraya vermek gibi genel yöntemlerle değerlendirilebilir. Bu değerlendirme faaliyeti, dinî huviyyetleri nedeniyle kuruluş, işletme ve harcama aşamalarında dinin gerektirdiği formel kaidelerine ve haramdan kaçınma hassasiyetlerine uyum sağlamak, vakfın şartlarına uygun olmak ve amaçlarını tam olarak gerçekleştirmek olmak üzere üç şartla sınırlanır. Bu şartlar çerçevesinde, işletme yöntemleri zaman ve şartlara göre değişebilir. Kamu yararı ve temel dinî metinlerle çelişmediği sürece, vakıf sermayesinin farklı yöntemlerle işletilmesinde İslâm hukuku açısından bir sakınca yoktur. Zira kamu yararıyla çatışmadığı sürece, iktisadî hayatla ilgili

⁵⁶⁸ Bireyler veya kurumlar arasında oluşan ekonomik faaliyet olarak tanımlanan ortaklık. Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%A9> (Erişim: 05.02.2024).

⁵⁶⁹ Bkz. Döndüren “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 4.

⁵⁷⁰ Bkz. Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 42-43.

akitlerde ve ortaklık işlemlerinde farklı iktisâdî ve idârî düzenlemelerin, özellikle örf ve teamülle belirlenen menkul vakıfların işletilmesinde İslâm hukuku açısından engel görülmemektedir.⁵⁷¹ Bu nedenle, diğer infak türlerinden farklı olarak, vakıfların içtimâî alandaki etkileri daha fazla olmaktadır. Bunun en önemli özelliği, aslının veya mislinin tükenmeden varlığını sürdürmesi ve sürekli olarak meyve vermesidir. Bu özellik, değişen ve hızla gelişen ekonomik piyasayla entegre olma imkanı vermektedir.⁵⁷² Vakıf sahibi kişi(ler)in sadaka-i cariye (sürüp giden, tükenmeyen...) bağlamında tükenmez sevap özlemini gideren söz konusu vakıf, mütevellî heyeti marifetiyle idare edilirken, hükmi şahıs hüviyetiyle sürekli ve kalıcı hale gelmektedir.⁵⁷³ Bu yöntem, mal varlığı nakitten oluşan vakıf sermayesinden oluşan malî birikimi üretim ve yatırımla buluşturan bir süreçtir. Aslının ibkâ, menfaatlerinin de tesbil etmek mealindeki vakfın tanımına göre aslını tüketmeden kendisinden yararlanılması mümkün olmayan menkul vakıf türleri içinde Para Vakfı önemli yer tutmaktadır. Pparayı tüketimden ayırıp gelecekte tüketilmek üzere gelir üreten sermaye varlıklarına yatırım yapılır. Bilindiği gibi para, kendisi harcanmadıkça kendiliğinden bir getiri sağlamaz⁵⁷⁴ ancak; vakfın korunması ve paranın satın alma gücünün korunması, bir getiri elde edilebilmesi için paranın yatırım, üretim veya ticarete kanalize edilmesi gerekir. Bu yolla nakit sermayeyi değerlendirmek, güvenli bir yatırım yaparak faydalı bir getiri elde etmek demektir ancak; bu faaliyetlerin helal çerçevede olması ve dinî hükümlerle çelişmemesi gerekir.

Vakıf sermayesinin bu kanallara işletilmesi, öncelikle vakıf mütevellisi/tevlîyet heyeti tarafından ve gözetimi altında yapılabileceği gibi, başka kişi veya kurumlarla iştirak kurabilir veya bu varlıkları yönetmekle görevlendirilmiş bir ortağa mesela bir finans kurumuna belirli miktarlarda yatırılmasıyla da gerçekleşebilir. Bu durum, malî olarak iktisâdî hayata ve finansal piyasaya da katkı sağlar.

Yatırım amacıyla para vakfetmek, vakfedilen paranın yatırıma kanalize edilmesi, onun sürdürülebilirliğine katkı sağlar, elde edilen kazançlar vakfın şartnamesinde öngörülen mahallere harcanır. Aslının tüketilmeden kendisinden istifade edilemeyen menkul vakıf türleri içinden para vakıflara, “mislinin bâki kalması aslının bâki kalması gibi görülmesi” (bu, vakfın sabit ana parası korunurken elde edilen getirilerin hayrî hizmetlere tahsis edilmesini ifade eder)

⁵⁷¹ İshak Emin Aktepe, *İslâmî Hukuk Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 34; Dönmez, “Mubah”, 30/342.

⁵⁷² İbn Âbidin, *Reddî'l-muhtâr*, 4/439; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/25.

⁵⁷³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, 5/186; Kudat, “İslâm Hukukunda Temsil ve Amacı”, 50-55.

⁵⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, 5/219-220.

yönüyle iktisâdî hayatta ayrı bir dinamik kazandırmaktadır. Bu özelliğiyle günümüz şartlarında daha cevval ve esnek bir yapıda olduğundan para vakıflarının nakit sermayesinin bu yollarla işletmek, vakfın gerçek anlamını yansıtmaktadır; Hadiste yer alan tahbis- tesbil (aslın korunması ve meyvenin uzun süreli kullanılması) ruhunu yansıtır.⁵⁷⁵ Bu yöntemde, vakfedilen para yatırıma yönlendirilir, elde edilen getiri muhtaçlara kredi vermek gibi diğer amaçları da kapsamı nedeniyle söz konusu türdeki yatırımlarla vakfın kapsamının genişlemesi mümkündür. Böylece kâr amacı gütmeyen nakdi vakfın finansman sağlama ve mikro çapta üretim, yatırım ve ticarete destek sağlaması, günümüz öncü projelerin temelini oluşturan çağdaş uygulamalardan biri olabilir zira; sürdürülebilir bir finansal sistem olarak bu model, malî kapasiteyi artırmaya, istihdam oranlarını yükseltmeye ve kâr amacı gütmeyen sektörün gayrisafi hasılaya katkısını artırmaya yardımcı olur. Toplumun kamusal ihtiyaçlarını karşılamak, dinî ve içtimâî alanda öncelikli hizmetlerin sunumunda destek olma yanında, üretim ve yatırım yaparak, isteyen kurum veya ferdî bazdaki kredi ihtiyacı olanlara fâizsiz iyi niyetli krediler sunarak finans piyasada dengeleyici bir rol oynar. Bu yönüyle para vakıfları işletmeleri, mali getirilerin yanı sıra içtimâî ve iktisâdî olarak faydalar sağlayan faaliyetlere yatırımları yönlendirmeyi amaçlayan birer organizasyon olarak görülebilmektedir. Şunu tekrar ifad etmekte fayda vardır. Kâr amaçsız organizasyonlardan biri olan, sermayesi nakitten müteşekkil vakıflar, yukarıda zikredilen fonksiyonları ifa etmeleri için kâr elde ederler, hatta bunu yapmak mecburiyetindedirler. Aksi durumda belli bir zaman sonra sermayeleri azalır, yok olmaya yüz tutar. Dolayısıyla gerek teorik bağlamda gerekse pratik bağlamda “kar amacı gütmeyen...” terkihi altında yatan yanlış algının düzeltilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Kâr etmek ayrı bir husustur. Amacın kâr etmek olmaması veya sadece kâr etmek olmaması da ayrı bir husustur.

Haddi zatında bir vakıf aynı zamanda bir iştirak türü ve bir işletmedir. Kâr elde etme amacı olmakla birlikte, gelişen bazı iktisadî ve içtimâî yapılanmalarla beraber kazanç dışındaki sosyal sorumluluk ve dinî mülâhazalar/yardımseverlik gibi başka konuların da amaçları arasında olması gereği günümüz işletme anlayışı hakimdir. Bu tür vakıflarda ortaklık ameliyesi, şirketlerin sosyal sorumluluk konularına artan ilgisini yansıtmaktadır. İnsan onuruna yaraşır bir hayat şartları sağlamayı amaçlar. Toplumun yaşam kalitesini artıran şirketlerin daha sürdürülebilir uygulamalar benimsemesini ve yatırımları toplumun ihtiyaçlarını karşılayan ve doğal kaynakları gelecek nesillere koruyan projelere yönlendirmeyi teşvik eder.

⁵⁷⁵ Tirmizî, “Ahkâm”, 36 (No: 1375); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6 (No: 2878)

Çağımızda İnsanların ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve/veya hizmet üretmek amacıyla iktisâdî faaliyette bulunan organizasyonlar, amaçlarına göre, kâr amacı güden ve kâr amacı gütmeyen işletmeler biçiminde ikiye ayrılmaktadır. Bunlarda kâr etmek, te'bîd yani kalıcılık/ayakta kalmak,⁵⁷⁶ sürdürülebilirlik, kamusal yarar, ortak kültür⁵⁷⁷ ve sosyal sorumluluk,⁵⁷⁸ istihdam sağlama ve büyüme gibi birçok hedef amaçlanabilmektedir. Para vakıflarının bila istisna hepsinde birincil derecedeki amaç, infak ameliyesiyle ahireti kazanmak ve ibadullahın ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle yardımcı olmak olduğunu vurgulamak gerekir. Durum bu olmakla beraber, finansal piyasayı dengelemek, esnafa kredi vererek üretim ve ticaret çarkının verimli dönmesine katkı sağlamak, kamusal hizmetlerin ifasında devlete yardımcı olmak gibi ikincil ve üçüncül sırada bit-tab birden fazla alanda toplumsal hayatta etkin roller de ifa etmektedir. İslâm hukukuna göre bir vakfın şirketleşme süreci, İslâm hukukunun ilkeleri ve kuralları doğrultusunda gerçekleştirilir. Mesela, İslâm hukukuna göre helâl faaliyetlerle uğraşan bir şirket kurulmalı, fâiz ile iş yapma, içki veya domuz ürünleriyle ilgili işlerden kaçınılmalıdır. Şirketin yönetim yapısı, İslâm hukukuna uygun olmalı. Nâzır ve câbî yanında kâdilik makamı, bu hususları denetleme görevi ifâ ederler.

Osmanlı dönemi para vakıflarının değerlendirilmesinde, İslâm hukukuna göre fâizle ilgili işlemlerden kaçınılmıştır zira, İslâm dininin iktisadî ve malî faaliyetlerle alakalı en önemli ilkelerden biri fâizsizlik prensibidir. Bu noktadan hareketle son yıllarda, ekonomiye katkı sağlamak amacıyla İslâmî finans piyasalarında çeşitli çabalar ortaya konmuştur. Geleneksel finansman yöntemlerine alternatif olarak, yeni ürünler ve finansal araçlar da geliştirilmiştir.⁵⁷⁹ Bu bağlamda tecrübî birikimi ve günümüz iktisadî arenadaki yeri, önemi ve fonksiyonu gibi yönleriyle para vakıflarının yeniden gündeme gelmesi dahil olmak üzere bu süreç, yeni kurumların oluşmasına, yeni kuralların belirlenmesine ve yeni standartların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İslâm hukuku ilkelerine göre fâizin yasaklanması, aynı zamanda herhangi bir risk

⁵⁷⁶ “Şirketlerin temel hedeflerinden biri kâr elde etmektir ancak; sosyal bilinç, istihdam yaratma ve kalıcılık gibi kâr yerine geçen başka amaçlar da olabilir.

⁵⁷⁷ “Şirketlerin uzun ömürlü olabilmesi için şirket içinde sürekliliği sağlayacak bir kurumsal kimlik oluşturması gerekir. Bu, ortak bir kültürün inşa edilmesini gerektirir. Kurum kültürünün en temel taşı samimiyet ve amaç birliğidir. Bu meziyet İslâm dinindeki vakıf ruhuna uygundur.” Bkz. Acar Baltaş, Güçlü Şirketleri Yaratın İş Liderleri, Remzi Kitabevi 2002/38.

⁵⁷⁸ “Araştırmalar, sosyal sorumluluk ile şirket performansı arasında olumlu ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Vakıfların temel gayesinde sosyal sorumluluk yatmaktadır. Günümüzde de şirketlerde sosyal sorumluluk bilinci öne çıkmaktadır.” Bkz. Thomas Adams, *The Business of Business*, 2. Ed. Canfield Pres (California, 1976), 3-4.

⁵⁷⁹ İslâm hukukuna göre haram olmayan, fâizsiz ürün ve hizmetler sunan günümüzdeki İslâmî finans, İslâmî bankacılık ile ortaya çıkmıştır. Zamanla gelişerek sigortacılık ve sermaye piyasası alanlarında birçok finansal ürün geliştirilmiştir. Bahattin Erden, *Dünyada Ve Türk Finans Sektöründe Sukuk: Erzurum İli Banka Çalışanları Arasında Bir Anket Çalışması* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 7-9.

almandan ve zarara ortak olmadan sadece kâra ortak olmanın İslâmî ilkelere uygun olmaması, geleneksel bankacılık anlayışına alternatif olarak fâizsiz bankacılık modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zihin yapısı bağlamında para vakıfları organizasyonları ve Osmanlı devrinin söz konusu alandaki tecrübesi bunun mikro örneği mesabesindedir.

Para vakıfları, modern zamanların ortaya koyduğu ihtiyaçların ve sonrasında piyasanın finansal taleplerinin, Osmanlı döneminin derin kültürel ve iktisadî mirasıyla harmanlanarak sunulan bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içinde, ekonomi ve iş dünyasında kredi taleplerinin karşılanması ve finansal piyasalarda tefecilere karşı bir güvence sağlama işleviyle öne çıkan Para Vakıfları, malî düzeni düzenleyen en önemli kurumlar arasında hızla gelişim göstermiştir. Bu süreç, onların giderek daha etkili ve merkezi bir rol üstlenmelerine yol açmıştır.⁵⁸⁰ Söz konusu işletme ve iştirak modelinin gelişimiyle birlikte, fâizsiz finansal araçlara talep artmış ve bu talebi karşılamak adına çeşitli alternatif yatırım araçları geliştirilmiştir. Mesela ilerde setaylı ele alınacağı üzere söz konusu alternatif yatırım araçlarından biri olarak öne çıkan, 'faizsiz bono uygulaması' olarak da bilinen sukuk, fâizsiz bankacılık sisteminin büyümesiyle birlikte ortaya çıkmıştır.⁵⁸¹ İslâm hukuku ilkelerine uygun olarak para vakıflarının sermayesinin işletilmesi dahil olmak üzere tasarlanmış bu finansal araçları yatırımcılara fâizsiz ve helal yatırım imkanı sunmaktadır.⁵⁸² Burada dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. İslâm hukukuna uygun bir şekilde toplanmalıdır. Hissedarların haklarına saygı gösterilmeli ve adil bir şekilde paylaşılmalıdır. Şirketin kuruluş belgeleri ve anlaşmaları, İslâm hukukuna uygun olmalıdır. hukukî belgeler, İslâm hukukunun kurallarına uygun bir dil kullanmalıdır. Ayrıca şartlara göre uygun malî ilkeler benimsemek önemlidir. fâizsiz malî araçları tercih etmek, İslâm'a uygun malî yönetimi desteklemek gibi.⁵⁸³

Para vakıflarına uyarlanacak bu tarzdaki şirket, şeffaf bir şekilde yönetilmeli ve işlemler konusunda gabn, garar ve spekülasyona mahal bırakmayacak derecede şeffaflık ilkelerine uyulmalıdır. İyilik ve hayır işlerine yönelik olarak şirketin faaliyetleri, topluma katkı sağlama amacı taşınmalıdır. Şirketleme yöntemiyle bir nevi hükmi kişilik kazanıp kurumsallaşmak suretiyle vakfın asıl amacı olan aslının bâki kılıp korunması ve faydanın sürekliliğini elde edilmesi sağlanmış olur.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Bulut, "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans", 35.

⁵⁸¹ Sukuk, Arapça bir kelime olup sak'ın çoğuludur. Mal sahipliğini gösteren belge veya senet, çek anlamına gelir. Bkz. <http://www.global-İslamic-finance.com/2009/10/sharia-standard-no-17-investment-sukuk>.

⁵⁸² Davabe, "Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi", 337.

⁵⁸³ Heyet, *İslâmî Finans ve Şirket Yönetimi*, 118.

⁵⁸⁴ Buhârî, "Vesâyâ", 27 (No: 2737).

Aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacağı üzere para vakıfları ortaklık uygulamalarında fikhî tanımlamalara göre özellikle müşâreke, murâbaha (vakıf sermayesinin işletilmesinde murâbaha bir ortaklık türü olmakla beraber bir alım satım akdi olarak da değerlendirilmektedir..)⁵⁸⁵ Mudârebe (emek-sermaye ortaklığı) ve inân (sözleşmeye dayalı olan ortaklık modeli) gibi akit ve ortaklık tipleri mevcuttur.⁵⁸⁶ Bununla beraber, para vakıf kurulurken ve bu vakıftan finans sağlanırken iktisâdî hayatın gerektirdiği şartlara göre isimsiz/serbest/mübah türü, ismi konulmamış ortaklıklar da söz konusudur.⁵⁸⁷ Ancak her safhada İslâm hukukunun da üzerinde hassasiyetle durulan şu hususlar göz önünde tutulmuştur. Asl-ı mala hâlel getirmemek, vakıf sahibinin şartlarına riayet etmek ve mühalata-i ribadan kaçınmak. Bu mülâhazalar göz önünde bulundurulduğunda daha önce de ifade edildiği gibi teorik olarak her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir.⁵⁸⁸ İslâm hukuku, tarafların aldatma-aldanma ihtimalinin olmadığı akitte kapalılığın bulunmadığı ve ribaya yol açamayan ortaklık ve şirket modellerini sınırlandırmamaktadır. Ne var ki, ortaklık ameliyesinde tarafların az veya çok mağdur olmadığı durumlar azdır. Bu işin doğasında vardır.⁵⁸⁹

İslâm hukukunda ticaret ve işle ilgili temel prensipler şunlardır: Fâiz (riba) haramdır. Bu nedenle İslâm hukukuna uygun şirketler, fâiz içeren malî işlemlerden kaçınır. Ticaretin helal (yasal) ve haram (yasak) olma ilkeleri vardır. Mesela, içki, domuz eti gibi belirli ürünlerle ticaret yapmak haramdır. İslâm, adil ve dürüst ticaretin önemini vurgular. Müslüman tüccarların dürüstlük, şeffaflık ve adaleti gözetmeleri beklenir. İslâm hukukunda ortaklık yapma ve kâr-zarar paylaşma ilkeleri bulunmaktadır. İştirak ve benzeri düzenlemelerde adil bir paylaşım esastır. Bu ilkeler doğrultusunda genel olarak kullanılan şirket türleri olarak herhangi bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Çağımızda, İslâm'a uygun malî ilkelerini takip eden ve İslâm hukukuna uygun ticaret yapan şirketler ve finans kurumları mevcuttur. Örneğin, İslâmî finans ilkelerine göre çalışan katılım bankaları ve İslâm'a uygun işleyen finans kurumları, ticaret yapan şirketler bu çerçevede değerlendirilebilir. İslâm hukukunda şirket türleri, modern şirket hukuku kadar ayrıntılı bir şekilde tanımlanmamıştır ancak; İslâm'ın ticaret ve ekonomiyle ilgili ilkeleri çerçevesinde, bazı şirket benzeri kavramlar ve iş modelleri ortaya çıkmıştır. Bunlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır

⁵⁸⁵ Murâbaha aslında bir alım satımdır yani; gerçek bir mal satıcıdan alınıp müşteriye satılmaktadır. Dolayısıyla murâbaha sonrasında satıcıdan alınan malın müşterinin mülkiyetine geçmiş olması gerekir.

⁵⁸⁶ Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihî ve Ekonomik Boyutları*, 70.

⁵⁸⁷ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1060., 1234. madde.

⁵⁸⁸ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li şerhi sahihi'l-buhârî*, "İcâre", 14, 50.

⁵⁸⁹ Sad 38/24.

2. 1. Para Vakıflarında Sermaye İşletimi ve Uygulanan Ortaklıklar

İslam iktisadında, vakıflar, özellikle de nakit vakıfları, hem kuruluş aşamasında hem de işletme ve değerlendirme aşamalarında, işbirliği ve ortaklığın temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Vakıf varlıklarının, mütevellî tarafından yönetilerek insanların temel ve kamusal ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli şekillerde kullanılması, bir tür ortaklık faaliyeti olarak değerlendirilebilir.⁵⁹⁰ Gayrimenkul vakıfları, genellikle kira gelirleri elde etmek için mülklere dayanırken, tamamen veya kısmen nakit para ile kurulmuş vakıflar ise sahip oldukları nakit sermayeyi İslâmî finans araçlarıyla değerlendirir ve elde ettikleri geliri vakfın amacına uygun bir şekilde kullanırlar. İslâmî ilkelere uygun olarak organize edilmiş iktisâdî müessese olarak para vakıfları, zamanın şartlarına ve toplumun değişen ihtiyaçlarına uygun bir biçimde düzenlenmesine imkan tanır.

Para vakıfları, Avrupa'da kapitalizmin yükselişiyle birlikte anonim şirketler, bankalar ve borsalar gibi kurumların hızla yaygınlaştığı bir dönemde, Osmanlı topraklarında öne çıkan ve finansal sistemin temelini oluşturan kurumlar olarak değerlendirmek mümkündür.⁵⁹¹ Osmanlı coğrafyasında ilk bankanın kurulmasının, para vakıflarının varlığı sayesinde 19. yüzyılın ortalarına kadar ertelendiği bilinmektedir. Bu bağlamda, para vakıfları Osmanlı iktisâdî düşüncesinin kendine özgü bir örneğini oluşturur.⁵⁹² Osmanlı Devleti'nde fâizsiz kredi uygulaması ilk olarak para vakıflarıyla başlamıştır.⁵⁹³

İslâm'ın ilk asırlarında genel anlamda iki kişi arasında kurulan ortaklık şeklinde iken İslâm bu ameliyeyi hukûkî, ahlakî ve iktisâdî bağlamda sağlam ilkelere bağlamış, temel sabiteleri ortaya koyduktan sonra gelişim ve değişime müsait geniş bir sahayı örf ve içtihadla tevdi etmiştir. Osmanlı dönemindeki para vakıfları, çağımızdaki katılım finans alanındaki gelişmeler, fâizsiz bankacılık, kâr amaçsız sektörler, diğer tasarruf iktisâdî organizasyonları ve finans araçları gibi gelişmeler bunun ortaya çıkardığı kaçınılmaz gelişmelerdir. Adaletle uygun davranıldığı ve karşılıklı hak hukuka riayet edildiği sürece İslâm hukukunun yasakladığı bir kazanç yolu veya ortaklık türü de yoktur.⁵⁹⁴ İslâm hukuku adalet ve hakkaniyete bağlı olmak kaydıyla karşılıklı rıza ve menfaatlere saygı, meşru örf ve adetlere hürmet ilkesinden hareketle

⁵⁹⁰ Aydın Kudat-Nurgül Yel, "Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi", 115-116.

⁵⁹¹ Genç, "Vakıf ve İktisad", 25-27.

⁵⁹² Korkut ve Bulut, "15-16. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (2017), 194.

⁵⁹³ Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı Ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma", 191.

⁵⁹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhu*, 6/875

ayrıca “Akitlerde asıl olan helal ve ibahadır”, gibi sabiteler ışığında farklı türlerde ortaklık ameliyeleri ve kazanç yolları serbesttir.⁵⁹⁵ İbâha-i asliyye’den hareketle İslâm hukukunda açıkça yasaklanmamış her şey aslen helâl olarak telakki edilmektedir.⁵⁹⁶ Para vakıflarında sermayenin işletme ve değerlendirme uygulama modelleri, İslâm medeniyetinin bir parçasıdır. Teşekkülü, istimâl modelleri ve harcama safhasında bu medeniyetin izleri kendini göstermektedir.⁵⁹⁷ İslâm toplumu bu ameliyede doğal olarak kendinden önceki tecrübelerden yararlanmış, iktisâdî şartlar da örf ve teamül (gelenek ve uygulama) de bu ameliyede bazı uygulamaların teşekkülüne yol açmıştır. Bununla beraber bu medeniyetin sınırlarından taşmamıştır.⁵⁹⁸ Vakıflarla ilgili uygulamaların bir kısmı içtihadî olup örf'e dayanmaktadır. Maruf anlamında örf, Hanefî mezhebinde önemli yeri vardır. Aksine bir dinî delil bulunmayan örfî uygulamalar hukukî hüküm verilirken nazar-ı itibara alınır. Para vakıflarında bunun tezahürleri görmek mümkündür.⁵⁹⁹

Katkıları sadece nakit yardımlarla sınırlı kalmayan para vakıflarının oluşturduğu malî sistemde, sermayeyi çeşitli yollarla değerlendirilerek; örneğin emek ortaklığıyla üretime yönlendirilerek, ticari faaliyetlerde kullanılarak veya elde edilen mal ya da mülk kiraya verilerek geniş bir ekonomik ve malî ortam sağlar. Özellikle, esnaf, tüccar ve zanaatkârlara malî destek sunarak doğrudan üretim ve ticaretin malî kaynağını karşılarlar.⁶⁰⁰

Vakfın sermayesinin nasıl değerlendirileceği konusunda belirleyici olan üç ana faktör vardır. Birincisi, vakfın dinî bir kimliğe sahip olmasıdır. Bu durum, vakfın kuruluşu, yönetimi ve gelirlerinin harcamaları sırasında, dinin belirlediği kurallara ve harama bulaşmama ilkesine sıkı bir şekilde uyulmasını gerektirir. İkinci faktör, vakfın amacını tam olarak yerine getirmektir. Vakıf, kurucusunun belirlediği hedeflere ulaşmaya odaklanmalı ve bu hedeflere ulaşırken dinî kurallarla çelişmemelidir. Üçüncüsü ise, vakfın şartlarına uygunluk ve zamanın getirdiği şartlara göre işletme yöntemlerinin esnek bir şekilde değişebilmesidir. Bu yöntemler, toplumun ihtiyaçları ve vakfın şartlarına göre farklılık gösterebilir.

Daha önce bahsedildiği gibi, İslâm hukukuna göre vakıf sermayesinin farklı ortaklık yöntemleriyle işletilmesinde mâni bulunmamaktadır, ancak bu durum, bazı şartlara bağlıdır.

⁵⁹⁵ Hayyât, *Eş-Şerikatu fi'ş-şeriatî'l-islâmiyye ve'l-kanunî'l-vad'iyye*, 193-194.

⁵⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/318; Dönmez, “Mubah”, 30/342.

⁵⁹⁷ Özcan, “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, 126.

⁵⁹⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/390.

⁵⁹⁹ Bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhu*, 6/148; Kaan, *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*, 90.

⁶⁰⁰ Özcan, “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, 125.

Öncelikle, vakıf sermayesinin kullanımı, kamu yararına hizmet etmelidir yani; yapılan ticari ortaklık ya da yatırımlar, topluma fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirilmelidir ayrıca, vakıf sermayesinin işletilmesinde, İslâm'ın temel ilkeleri ve nasslarla (metinlerle) çelişen bir durum olmamalıdır. İslâm hukuku, fâiz gibi haram kabul edilen işlemlerden kaçınılmasını ve dinî kurallara uygun davranılmasını şart koşar. Bu bağlamda, vakıf sermayesinin farklı alanlarda kullanılabilmesi, İslâm hukukunun esnek yapısı doğrultusunda, toplumun ihtiyaçlarına ve vakfın amacına uygun olarak şekillendirilebilir.⁶⁰¹ Geneli itibariyle teamül bağlamında formülize edilen menkul vakıflar, sosyal ve iktisâdî alandaki rayiç yöntemlerle değerlendirilmesinin önünde kayda değer engeller yoktur.⁶⁰² Aşağıda bu husus üzerinde durulacaktır.

İslâm Hukukunda şirketler ele alınırken tarafların zarar görmemesi, kapalılığın olmaması ve fâize bulaşılmaması hususunda hassas davranılmış ve ortaklığı sınırlarını belli şirket türleriyle sınırlandırılmış ancak; bunların dışında şirket ameliyelerine kapı kapatılmamıştır. Öncelikle ortaklık niteliği taşımayan mülk şirketi, mübah ve isimsiz şirketi ve ortaklık niteliği taşıyan akit şirketi olmak üzere üç çeşit ortaklık söz konusudur. Akit şirketinin de, emval, âmal ve vücut olmak üzere kısımları vardır.⁶⁰³ Bu ortaklık türleri de sermaye iş taahhüt emek, kredi veya sermaye ve emek karışımı gibi çeşitleriyle beraber dokuz çeşit ortaklık modelinden söz edilebilir. Bunlar içinde en yaygın olan inân ve mudârebe şirketi türleridir.

Emval⁶⁰⁴, ebdan⁶⁰⁵ ve vucuh⁶⁰⁶ olmak üzere klasik anlamda üçe ayrılan şirketlerden her bir şirket türü kendi içinde muvâfada ve inân şeklinde ikiye ayrıldığından sonuçta altı tür şirketten söz edilebildiği gibi diğer cihetten sermaye, emek ve işleyişi bağlamında, mudârebe, murâbaha ve müşâreke diye üç ortaklık türü zikredilebilir ancak; gerek geline günümüz iktisâdî pratikte gerekse gayrimenkul vakıf ve para vakıflarının işletilmesinde daha fazla

⁶⁰¹ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları”, 7

⁶⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/15.

⁶⁰³ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1234. madde.

⁶⁰⁴ Mecelleye göre; şirket-i emvâl “şerikler eğer ortaya sermaye olmak üzere, birer miktar mal koyup da birlikte yahut ayrı ayrı veyahut, mutlaka ahz ve i'tâ etmek ve hâsıl olacak ribhi beynlerinde taksim eylemek üzere, akd-i şirket ederler ise şirket-i emvâl olur” Bkz. Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1332. madde.

⁶⁰⁵ Mecelle’de şöyle tanımlanmaktadır. “eğer, amellerini sermaye edip de âhardan iş takabbül, yani taahhüd ve iltizâm ederek, hâsıl olacak kesbi, yani ücreti beynlerinde taksim eylemek üzere, akd-i şirket ederler ise şirket-i a’ mal olur. Buna şirket-i ebdân ve şirket-i sanâyi’ ve şirket-i takabbül dahi denilir” Bkz. Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1332. madde.

⁶⁰⁶ Mecelle’de şöyle tanımlanmıştır. “eğer sermayeleri olmadığı halde, kendi itibarlarıyla veresiye mal alıp satarak, hâsıl olacak ribhi beynlerinde taksim etmek üzere akd-i şirket ederler ise, şirket-i vücut olur” Bkz. Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1332. madde.

kategoriden söz etmek gerekir. Bu da temel naslarla çelişmediği ve tarafların hak ve sorumluluklarının korunduğu isimsiz birden fazla ortaklık türünden söz edilebilir. Bu olgu, baş döndürücü şekilde gelişim ve değişime sahne olan ticari ve sosyal ortaklıklarla mücessem hale gelmektedir. Bu bağlamda para vakıflarında ortaklık modellerinin neler olduğuna geçmeden önce İslâm hukukuna göre şunu ifade etmede fayda vardır. Para vakıflarındaki iştirak işlemlerine bakıldığında bir tarafta para yani sermaye var. Diğer tarafta bu sermayeyi üretim, ticaret ve imaret gibi yatırımlarda değerlendiren emek vardır. Asl-ı malın te'bîd vasfı diğer bir ifadeyle vakıf sermayesinin kalıcı ve sürekli olma vasfı nazar-ı dikkate alındığında -istibdâlı uygun gören veya te'bîdî şart koşturmayan Malikî âlimlerin yaklaşımı müstesna tutulduğunda-bu sermaye-emek ortaklığını zaruri kılmaktadır. Bu husustan hareketle para vakıflarının süreç içerisinde ortaya koyduğu işletim ve yönetim ameliyesini, İslâm hukukunun klasik kaynaklarına göre kategorize edilen ortaklık modelleri tanımına tam olarak sığdırmanın aşağıdaki saiklerden hareketle kolay olmayacağına dair kanaatin hasıl olmasına yol açmaktadır.

Burada İslâm dinine ait malî ibadetler kategorisinde yer alan ve infak ameliyesinin önemli bir kısmını teşkil eden, vakıf müesseselerinin nev'-i şahsına münhasır birden fazla teşekkül ve işleyiş biçimi olduğunu ifade etmek gerekir. Mesela, vakıf kurmak isteyen kişi dinen yasak olan belli ilkeleri ihlal etmemek kaydıyla vakıf malının nasıl işletileceğini ve nerelere sarf edileceği hususlarını dilediği gibi şartnameye kayda geçirebilmektedir;⁶⁰⁷ Vakfedeceği malın tayini, tescili ve şartnamenin hazırlanmasında kim(ler)in mütevellî olacağı, tescilden sonra kim(ler)in vakfın idame ve istimâlinde sorumlu olacağı, ne şekilde istirbâh edileceği ve nerelere harcanacağı gibi hususlarda kendisi şart koymaya yetkilidir.⁶⁰⁸ Dolayısıyla vakıf malını emek-sermaye şeklinde işletirken muşâreke, mutlak ya da mukayyet türü mudârebe, murâbaha, bazen de hiçbir tanıma sığmayan ortaklık biçimini şart koşulabilmektedir. Bu serbestlik, beraberinde bazı hukukî sorunları da getirebilir. Mesela, vakıf sermayesi tüccar, çiftçi ve esnaf gibi kimselere işletmeye verilirken kâr oranlarının tayin ve tahdidi, akde hâlel getirici şartların koşulması gibi nedenlerle mudârebe ortaklığını ya fasid kılmakta ya da icareye dönüştürmekte veya isimsiz iştiraka dönüştürebilmektedir.

Para vakıflarının işletiminde ortaklık çerçevesinin sınırlarını çizmede sorun olan diğer husus ise mütevellînin konumu ve tasarruflarıdır. Mesela, mütevellînin yetkisinin mutlak veya

⁶⁰⁷ İshak Emin Aktepe, *İslâmî Hukuk Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 34; Özsunay, *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler (Tüzel kişilerin genel teorisi Dernekler, 387.*

⁶⁰⁸ Osmanlı döneminde tanzim edilen para vakfının sermaye işletmesinde istirbâh yönteminin yer aldığı örnek vesika için bkz. Defter No: 624, Sayfa: 279, Sıra: 251; Defter No: 625, Sayfa: 109, Sıra: 113; vd.

mukayyet olması, hasbî veya ücretli olması gibi ayrıca, yönetici konumunda olan mütevellinin Hanefî mezhebine göre mi yoksa diğer mezheplere göre konumlandırılacağı hususları da bu ameliyeyi tanımlamada rol oynamaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de ortaklıkla ilgili tehdit içerikli ayet⁶⁰⁹ ve konuyla ilgili hadisler⁶¹⁰ tedvin döneminde İslâm âlimleri ortaklık modellerinin sınırlarını belirlerken çerçeveyi dar tutmalarında etkin olabilmıştır. Bir de meselenin dînî ve uhrevî boyutu olan vakıf sermayesinin işletimi gibi hususlarda daha da hassas davranılmıştır.⁶¹¹ Bu bağlamda para vakıflarının işletimi İslâm hukukuna göre ve iktisadî şartlara göre kritik edildiğinde bazılarının fasid mudârebe (aslının hukuka uygun olup vafında hâle olan ortaklık türü bir tarafın mağduriyetine yol açabilen şartın konulması gibi) ortaklığı olduğu veya isimsiz ortaklık türü olduğu görülebilmektedir. Aşağıda bu hususlar üzerinde durulacaktır ancak şu hususa da yer vermek isteriz. Kanaatimize göre bu sorunu bertaraf etmek için vakıf şartnamelerinin hazırlanmasında vâkıfların rızasını almak kaydıyla asgari ortak noktalarda standartlaşmaya gidilmesi ve belli maddeleri ihtiva eden bir kontratın hazır hale getirilmesi, bazı maddelerin ise vâkıfların arzu ve talepleri doğrultusunda tescil edilmesi çıktılarının daha müsmir ve etkin olması noktasında faydalı olacaktır.

İslâm Hukukuna göre para vakıflarına dair konu ayrıntılı olarak ele alındığını ve genellikle mevcut örf ve nasların ışığında kendi çağlarının ihtiyacına göre sistemli bir şirketler hukuku geliştirdiklerini ve bu sistem içerisinde insanların ihtiyaçlarına hukukî çözüm ve şekil bulmaya çalıştıklarını söylemeliyiz. Özellikle meseleye fıkıh ekolleri açısından bakıldığında farklı ortaklık modelleri tanımına girebilecek uygulama biçimleri işletim açısından hem ortaklık türü hem de ortaklığa mahal olacak sermaye çeşidi yönüyle ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.⁶¹² Emegın etken amil olarak telaki edildiğı İslâm iktisadında, ortaklığın meşru kılınmasındaki hikmetlerden biri de sermayenin arttırılması, böylece iş hacminin artmasına ve istihdama hizmet etmek ve sosyal refahı temin etmektedir. Klasik İslâm hukuku kaynaklarında müdârebe ve inân adı verilen ortaklık tipleri iktisadî hayatta küçümsenemeyecek bir potansiyel ortaya koymaktadır. Bunun pratik yansımalarını Osmanlı dönemi iktisadî hayatta önemli yer işgal eden vakıflarda görebilmekteyiz.⁶¹³

Para vakıflarının işletme yöntemleri alanında yapılan çalışmalar ve özellikle iktisadî

⁶⁰⁹ Bkz. Sad 38/24.

⁶¹⁰ Ebû Davûd, “Buyû”, 70 (No: 3383).

⁶¹¹ Müslim, “İcâre,” 50 (1564); İbn Rüşd, *Bidayetü’l-muctehid*, 1/251.

⁶¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 10/51; Kâsânî, *Bedaiü’s-sanâi*, 6/69.

⁶¹³ Örnek olarak bkz. Saraybosna Hüsrev Bey Kütüphanesi, “Vakıf Sicil: 1 Sah. 111-110-109 (jpg: 108-107-106) sıra: 233. Diğer bir örnek vakfiye belgesi için bkz. VGMA, Defter No: 629, Sayfa: No: 29, Sıra: No: 13”.

hayatın dönmesinde büyük bir alan işgal ettiği Osmanlı dönemi para vakıfları pratiğine bakıldığında birden fazla yöntemle işletildiğini görmekteyiz. Aşağıda bunlar ayrı başlıklar altında ele alınacağı gibi kısaca özetlemek gerekirse: karz-ı hasende (faizsiz kredi) verilen borç, ödeme gününde ek bir meblağ talep edilmeden aynen geri alınır; ancak; bu yöntem gerçek hayatta nadiren uygulanabilirdi. Mudârebede (Emek-Sermaye Ortaklığı) Bir taraf sermayesini koyarken, diğer tarafta işletenler emeklerini koyarak finansmanı üretim, ticaret ve yatırıma yönlendirirdi. Bidâ'ada vakıf para ile işletilir ve elde edilen kârın tamamı vakfa verilirdi. Muâmele-i şer'iyede (Hukuk ve kanuna uygun işlemler): Osmanlı para vakıflarının kullandığı en önemli işletme usulüydü. fâize bulaşmamak adına şeriata uygun veya uygun hale getirilmiş satış işlemine bağlanarak Muâmele-i şer'iyeye adını alırdı. Akara tebdil ve isti'câr edilirdi. *Bey İşlemi*, Para vakıflarının mevcut sermayelerini işletmek için başvurdukları bir diğer yöntemdir. Borç almak isteyen kişi, sahip olduğu bir malı vakıfa satar ve daha sonra aynı malı vakıftan kiralardı. İstiğlâl, istirbâh ve isti'mâl ise para vakfının parasal sermayesinin işletilmesi şeklinde revac bulurdu.⁶¹⁴ Bazen istiğlâl ameliyesinde olduğu gibi borç almak isteyen kişi, sahip olduğu bir malı vakıfa satar. Para vakıflarının sermayesinin işletilme usûlleri hakkında Fetâva'l-Bezzâziyye ve Fetâva'l-Hindiyye'de sadece mudârebe ve bidâaya yer verilirken diğerlerinde genel muamelelerin de yer aldığı görülmektedir.⁶¹⁵ Söz konusu yöntemleri ayrı başlıklar altında analiz etmeye çalışalım.

2. 1. 1. Para Vakıflarında Müşâreke Ortaklığı

Müşâreke kelime kipi olarak paylaşım, anlam olarak ortaklık demektir.⁶¹⁶ Birinin diğerine ortak olması, iki ve daha çok kişi arasında kurulacak sermaye ortaklığı anlamında bir İslâm hukuku terimi olup ş-r-k kökünden "mufâale" vezninde Arapça bir mastar olup karşılıklı etkileşim ve paylaşımı içerir.⁶¹⁷ İktisatta tarafların bir araya gelerek sermaye, iş gücü ve yönetim becerilerini birleştirdiği bir ortaklık modelidir. Kazanç ortaklığı yanında müşterek mülkiyeti ifade eden bu terim, sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği birçok ortaklık türüne teşmil edilebilir.⁶¹⁸ Nitekim birden fazla taraf arasında anlaşma yapılarak kurulan müşâreke ortaklıkta her taraf, sermaye katkısında bulunur ve kâr ile zararı paylaşır. Kâr

⁶¹⁴

⁶¹⁵ Süleyman Kaya, "Para Vakıfları Üzerine", *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, 1/1 (2003), 189-203, 196

⁶¹⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 1/26.

⁶¹⁷ Kal'eci, *Mu'cem Lugati'l-fukaha*, 1/261.

⁶¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/157.

ve zarar, ortakların anlaştığı oranlara göre paylaşılır.⁶¹⁹ Müşâreke sözleşmesi, bağlayıcı bir sözleşme olmadığı için herhangi bir tarafın isteği üzerine sona erdirilebilir.

Müşâreke, İslâm hukukunda şirketü'l-inân olarak da adlandırılır ve ortakların kâr hakkına sahip olduğu bir işbirliği türü olarak yer alır. Ortaklardan bir veya birkaçının işte aktif olmaması durumunda dahi, kâr payı daha önce belirlenen şartlara göre dağılır. Kârın paylaşımında tarafların onayı önemlidir, bu nedenle sermayeler eşit olsa bile kâr oranları farklı olabilir ya da sermayeler farklı olsa bile kâr eşit olabilir.⁶²⁰ Ancak zarar paylaşımında esneklik yoktur ve zarar oranı, her ortak tarafından sağlanan sermayeye göre belirlenir.⁶²¹

Klasik fıkıh kaynaklarına göre iki ana türü bulunan müşâreke birincisi, mülk ortaklığı olarak adlandırılır. Bu türde, ortaklar bir varlığa malik olur ve her birinin mülkiyeti kendisine özeldir. Ortaklardan biri, diğerinin izni olmadan ortağının malvarlığı üzerinde işlem yapamaz. İkinci tür müşâreke ise akit ve sözleşmeye dayalı olarak bilinir. Burada, ortaklar iş faaliyetlerine yatırım yaparak kâr elde etmek için bir sözleşme yaparlar. Bu türde bir ortak, diğer ortakların temsilcisidir, yani onların vekili olarak hareket eder.⁶²² Ortaklar belirli bir varlık veya proje için bir araya gelir ve bu varlığın gelirleri belirli bir oranda paylaşılır. Diğer uygulama şekli de şöyle olabilir. Ortaklar genel bir işletme kurar ve bu işletmenin tüm karları ve zararları belirli oranlara göre paylaşılır. Kârın dağıtımı, serbest sözleşme esasına göre belirlenir ve ortaklar, zarara katlanma oranlarına göre haklarını belirlerler. Müşâreke yönteminde ise, başlangıçta belirlenen hisse oranlarına göre ortakların hakları devam eder, ilk sermaye mal olarak dönüştüğünde değişmez. Hesap dönemi sonunda dağıtılmayan kârlar veya şirketin varlıkları büyüdüğünde, ortakların hisseleri de bu artışa paralel olarak büyür ve bu artış, hisse senetlerine yansıtılmalıdır.⁶²³ Bu türdeki ortaklıklar, kişilerin tasarruflarını doğrudan yatırımlara ve iktisadî faaliyetlere yönlendirmelerini sağlar. Özellikle sanayi, ticaret ve tarım sektörlerinde sermaye birikiminin artması ve iktisadî büyümenin sağlanması için müşâreke önemli bir yol sunar. Bu ortaklık modelinde, her ortak şirkete belirli bir miktar sermaye veya sermaye ve emek kombinasyonu ile katılır. Ortaklar arasındaki kâr paylaşımı, yapılan anlaşmaya göre serbestçe belirlenir ancak; zarar, ortakların yatırdıkları sermaye oranlarına göre paylaştırılır.

⁶¹⁹ Beşir Gözübenli, “Şirket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 39/198.

⁶²⁰ Ahmet Safa Bayram, *Türkiye’de Kamu-Özel Sektör Ortaklığına Müşâreke Uygulama Potansiyeli* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2021, 52-54.

⁶²¹ Güray Küçükkocaoglu, *İslâmî Bankalar ve İslâmî Finans Kurumları*, (İstanbul, 1999), 19.

⁶²² Çevirmen vd., *Şer’î Standartlar Ve Operasyonel Gereklilikler*, 113-114.

⁶²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/120. 151; el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâyi'*, 6/57-62; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/27.

Müşâreke ortaklığında, başlangıçta yatırılan ana para mal haline geldikten sonra, ortakların hakları şirketin mal varlığına ve kuruluşa sahip oldukları hisse oranlarına göre devam eder ayrıca, hesap dönemi sonunda dağıtılmayan ya da kısmi olarak dağıtılan kârlar veya enflasyon gibi nedenlerle şirketin mal varlığında meydana gelen artış, ortakların hisselerinin de artmasına yol açar. Bu artış, şirketin değerinin yükselmesi anlamına gelir ve hisse senetlerine yansıtılması gereklidir. Bu şekilde, sermaye sahipleri, şirketin büyümesinden pay almış olurlar.⁶²⁴

Müşâreke ortaklığının bazı özellikleri vardır. Bu ortaklık ilişkisinde taraflar bir işi gerçekleştirmek için bir araya gelir ve sermaye, iş, beceri gibi kaynaklarını birleştirir. Müşâreke’de ortaklar arasında kâr ve zarar paylaşımı vardır. Kâr, ortaklar arasında önceden belirlenen oranlara göre dağıtılırken, zarar ortakların yatırdıkları sermaye oranında paylaşılır. Ortaklar, işletmenin yönetimine katılır ve karar alma süreçlerine ortak olarak dahil olurlar. Her ortak, işin yürütülmesine ilişkin kararları alır ve ortaklığın başarısına katkıda bulunur. Her ortak, kendi yatırdığı sermaye oranında sorumludur ancak; bir ortak diğer bir ortağın ihmali veya hileli davranışından kaynaklanan zarardan sınırlı bir şekilde sorumludur. Müşâreke belirli bir süre için kurulur. Belirlenen süre sonunda, ortaklık sona erer ve varsa elde edilen kâr ve varlıklar ortaklar arasında paylaşılır. Sabit müşâreke ortaklığında böyledir. Azalan müşâreke yönteminde ise, bir tarafın (vakıf kurumu veya günümüzde katılım finans kurumu) tüm hisselerini diğer tarafa (müşârik, ortak) devretmesiyle sözleşme sona erer. Bu model, şirket akdi ve satış akdi olmak üzere iki akdin birleşiminden oluşur ve belirli kurallar çerçevesinde meşrudur. Çünkü azalan müştereklik sürecinde, bir ortak kendi payını diğer ortağa sattığında, bu işlem İslâm hukukuna göre caizdir.⁶²⁵ Tarafların paylarının belirsiz veya bölünemez olması onun satışına engel değildir. Müşâreke sözleşmesi sona erdikten sonra, taraflar elde ettikleri kârı ve sermayeyi yeni bir sözleşmeye aktarabilirler. Ortaklık kâr veya zarar etmişse, zarar tazmin edildikten sonra kalan kısım taraflar arasında paylaşılır ve taraflar, kendi isteklerine göre sözleşmeyi sonlandırabilirler.⁶²⁶

Müşâreke işlemleri, İslâm hukukuna uygun olmalıdır. fâiz içermemeli ve İslâm hukukundaki diğer temel ilkelere saygı göstermelidir. İslâm hukukunun paylaşımcı ve adil ilkelerine dayanan bu modelde, ortaklar arasında risk ve kâr paylaşımı bulunur. Bu, işletme veya projenin başarısız olması durumunda zararın ortaklar arasında adil bir şekilde

⁶²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*. 5/27-28.

⁶²⁵ İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-vakf: Dirâseten fıkhiyyeten fatbikiyyeten*, 592-598.

⁶²⁶ Harun Kısacık, *Katılım Finans Ürünleri Ve Muhasebe Süreçleri* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2021), 60.

dağıtılmasını sağlar. Ortaklar, işin yönetimine ve karar alma süreçlerine birlikte katılırlar.⁶²⁷ Bu, işbirliğini artırır ve ortakların işletme gidişatını etkileme yetkisi olur. Ortakların bilgi, beceri ve sermaye birikimlerini birleştirerek bir işi veya projeyi gerçekleştirmelerine imkan tanınması müşâreke ortaklığının avantajlarından biridir. Müşârekenin müspet yönlerinden biri de, öncelikle İslâm hukukuna uygun bir iş modelidir. Akde dayalı bir ortaklık türü olup meşruiyeti İslâm hukukunun temel ilkelerine dayanmaktadır. Sermaye ortaklığı ve kâr zarar ortaklığı olan bu türde her bir ortak kendi hissesi oranında mesuldür. fâiz içermez ve risk ve kâr paylaşımı esasına dayanır, bu da İslâm'a uygun bir malî araç olmasını sağlar. Müşâreke girişimciliği teşvik eder çünkü; ortaklar birlikte bir işi başlatma ve yönetme fırsatına sahiptirler. Bu, iktisadî büyümeyi ve işletme başarılarını teşvik edebilir.

Müşâreke modelinde, ortakların sorumluluğu koydukları sermaye ile sınırlıdır. Bu, ortakları işletme faaliyetleriyle ilgili olası zararlardan korur. Söz konusu terimin morfolojik anlamına göre karşılıklı sıkı müteakabiliyeti gerektiren işteşlik muhtevasına uygun olarak ortaklar arasında açık iletişim ve güvene dayalı bir işbirliği teşvik eder.

Bu avantajlar, ortakların işbirliği içinde bir proje yürütme esnekliği, risklerin paylaşımı ve İslâmî ilkelere uygunluk gibi faktörleri içerir ancak; müşâreke modelinin de belirli zorlukları ve dikkat edilmesi gereken noktaları vardır. İslâm hukukuna göre bir iş ortaklığı şekli olan müşâreke modelinin belirli şartlara uygun olarak kurulması gerekmektedir. Müşârekenin bazı temel şartlarını şu şekilde ifade edebiliriz: Müşâreke İslâm ahlakî ilkelerine uygun bir şekilde yürütülmelidir. Dürüstlük, şeffaflık, güvenilirlik ve adil bir paylaşım esastır. Müşâreke işleminde, sermaye sahibi işin finansmanı için belirli bir miktar sermayeyi sağlar. İşin yürütülmesi görevi, işletmeyi yürüten ortak tarafından üstlenilir ve sermaye sahibi tarafından sağlanan sermayeyi kullanarak işi yönetir.⁶²⁸ Belirli bir proje için kurulan müşâreke sözleşmesi, proje tamamlandıktan sonra sona erer. Azalan müşâreke yönteminde, bir tarafın tüm hisselerini diğerine devretmesiyle de sözleşme sona erer.⁶²⁹

2. 1. 1. 1. Müşâreke Yoluyla İşletme Yöntemi

Para vakıflarında sermayenin işletilmesinde uygulanabilen ortaklık yöntemlerinden biri müşârekedir. Bilindiği üzere, İslâm'da şirketler üç ana kategoriye ayrılır: mal ortaklığı, iş

⁶²⁷ İbrahim Bulut-Bünyamin Er, *Katılım Finansmanı Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2012), 150

⁶²⁸ Kısacık, Harun, *Katılım finans ürünleri ve muhasebe süreçleri* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2021), 60.

⁶²⁹ Kısacık, Harun, *Katılım finans ürünleri ve muhasebe süreçleri*, 60-65.

ortaklığı ve kredi ortaklığı. İlk olarak, mal ortaklığı söz konusu olduğunda, ortaklar belirli bir sermaye koyarak bir araya gelirler ve bu sermaye ile ticaret yaparak elde ettikleri kârı paylaşırlar. Burada her ortak, yatırdığı sermaye oranında kâr elde etmeyi kabul eder. İkinci olarak, iş ortaklığı bulunur. Bu türde, ortaklar sermaye yerine kendi yeteneklerini, mesleklerini ya da sanatsal becerilerini ortaya koyarak bir araya gelirler. Bu durumda, ortaklar belirli bir iş ya da proje üzerinde birlikte çalışır ve elde edilen kâr, aralarındaki anlaşmaya göre paylaşılır. Üçüncü tür ise kredi ve itibar ortaklığı olarak adlandırılır. Bu türde, ortaklar sermaye koymazlar; bunun yerine kredi kullanarak ya da veresiye mal alıp satarak iş yaparlar. Burada ortaklar, yalnızca finansal kredilerini ve itibarlı bir şekilde mal alım satımı ile kâr elde etmeyi hedeflerler. Elde edilen kazanç da aralarındaki anlaşmaya göre paylaşılır.⁶³⁰ Mevzuumuz olan ortaklıkta ise hem emek hem de sermaye ortaklığı söz konusudur. Sermaye ve emeğin aktif olarak konduğu müşâreke, iki veya daha fazla tarafın, ortak bir iş veya yatırım yapmak amacıyla bir araya geldiği anlaşma olup bu ortaklıkta, her bir taraf belirli katkılar sağlar; bunlar genellikle sermaye ve emek olarak iki ana unsura ayrılır. Her taraf, hem işin yönetiminde yer alır hem de işletmenin kazancından pay alır. Tarafların birlikte hareket ederek ortak bir hedefe ulaşmalarını amaçlayan bu işbirliği, tarafların birbirlerinin uzmanlık alanlarını ve kaynaklarını birleştirerek daha etkili bir ticari faaliyet yürütmelerini sağlar.⁶³¹

Aşağıda üzerinde durulacağı üzere müşâreke ortaklığında azalan müşâreke ve müşâreke sukuk söz edilebilir. Çağımızda “iki veya daha fazla kişinin emek ve sermayesini birleştirerek, benzer hak ve yükümlülüklerle kar-zarar paylaşılmasına dayalı ortaklık” şeklinde tanımlanan bu ortaklık türünde yatırımcı sermaye ve emeğini ortaya koyarak ticari işletmeye ortak olur.⁶³² Ortaklık sonucunda ortaya çıkan kâra veya zarara da ortak olur. Bu ortaklıkta kâr anlaşmaya göre paylaşılır, zarar, tarafların koyduğu sermayeye orantılıdır. Tarafların hak sorumlulukları açısından çağımızdaki anonim ve limited şirketlerine benzerlik arz eder.⁶³³

Para vakıflarının sermayesinin işletilmesinde müşâreke ortaklığına, birden fazla kişinin katılabilir. Ortaklık sözleşmesine dayalı bu yöntemde her bir taraf belirlenmiş nakit veya ayni

⁶³⁰ “Ortaklarının sermaye, kâr payı ve zarara katılımında eşitlik, tasarruf ehliyetinde denklik şartının aranmadığı şirket tiplerini ifade eden terimdir. Sözlükte “gem, dizgin, yular” gibi anlamlara gelir.” Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, “ann” mad. “İslâm hukuku terimi olarak ortakların diledikleri miktarda sermaye ile katılabildikleri, kâr payına ve zarara katılımında eşit, tasarruf ehliyetinde denk olmadıkları ve birbirleriyle sadece vekâlet münasebeti içinde bulundukları şirket nevini ifade eder. İnân şirketi ortaklar arasındaki akde dayandığından kuruluşu akdın kuruluşunda aranan şartlara tâbidir.” Mevsilî, el-İhtiyâr, 3/11-18; Gözübenli, “İnân”, 22/220.)

⁶³¹ Ahmet Safa Bayram, Türkiye’de Kamu-Özel Sektör Ortaklığına Müşâreke Uygulama Potansiyeli, 45.

⁶³² Hayreddin Karaman, İslâm’da Banka ve Sigorta (İstanbul: Nesil Yayınları, 1992), 55

⁶³³ Ahmed Adela, “The impact of Musharakah financing on the monetary policy in the Islamic economy”. Review of Economics and Political Science (3: 139-152, 2018), 11.

sermaye ile ortaklığa giriş yapar. kâr zarar hisse oranına göre dağıtılır. Müşteri, ortaklık talebini vakıf yönetimine iletir. Yönetim, müşteri ve ortaklıkla ilgili gerekli incelemeleri yapar. Ortaklık sözleşmesi her iki tarafça imzalandıktan sonra, vakıf yönetimi, belirlenen ortaklık bedelini müşteriye aktarır. Bu bedel, başta önceden anlaşmaya varılan faaliyetlerde kullanılmak üzere tahsis edilir. Vakıf yönetimi doğru şekilde yapılan işlemler sonrasında ortaklık bedelini müşteriye iletmekten sorumludur, ortak ise sözleşme şartlarına ve ilkelerine uygun olarak ortaklık faaliyetlerini yürütmekten sorumludur.

Para vakfı tanzim ve teşkili safhasında sermayesinin bu tür kanllarla işletilebilmesi için şartname ona göre hazırlanmasında fayda vardır. Nitekim Osmanlı dönemi para vakıflarına ait şartnamelere bakıldığında, mütevellinin vakıf parasının kişi veya kişilerle ortaklık kurmak suretiyle işletilmesi talep edilmektedir. Bu maksatla işletme yöntemi genel ortaklık türlerine teşmil etme fırsatı verebilecek i'mâl (çalıştırma),⁶³⁴ istinmâ (Nemâlandırma-kazançlandırma),⁶³⁵ irbâh(rih ve kazanç elde etme) veya istirbâh (kazançlandırma) ⁶³⁶ gibi ifadelerle belirtildiği görülmektedir.

Müşârekenin mudârebeden ayrılan özelliği şudur: Ortaklar, belirlenen nakit veya aynı sermayeyi koyarak katılırlar ve elde edilen kâr ile zarar, başlangıçta belirlenen oranlara göre paylaşılır; zarar, tarafların koyduğu sermayeye orantılıdır. Mudârebe ise bir tarafın sermayesi diğer tarafın emeğiyle birleştiği bir ortaklıktır. kâr, başlangıçta belirlenen oranlara göre paylaşılırken, parasal zarar sadece sermaye sahibine aittir; emek sahibi ise emeğinin kaybını yaşar. Murâbaha yoluyla işletme, yukarıda ifade edildiği üzere, belli esaslar dahilinde rihh/kazanç getiren her türlü muamele anlamında, istibdâl ameliyesinde olduğu gibi bir malı ucuza satın alıp pahalıya satmak anlamında bir de bir malı peşin alıp vadeli satmak gibi çeşitli uygulama yöntemi vardır.

⁶³⁴ 14 Temmuz 1828 tarihli İstanbul'da Hacı Ferhad Mahallesi'nden İbrahim oğlu Hacı Davud Ağa'nın vasiyet yoluyla 7.800 kuruşu ve balıkçı dükkanlarını, Rusçuk'ta Balıkpazarı civarında bulunan Burma Cami'nin görevli maaşları ve aydınlatma giderleri, caminin karşısındaki medrese ile imkan olursa Silahtar Hanı bitişiğindeki vakıf arsa üzerine medrese inşa edilmesi için vakfiyesinde "...meblağ-ı mevkûf-ı mezkûr yed-i mütevellî ile alâ-vechî'l-helâl i'mâl ve irbâh olunub hâsıl olan galle ve nemasından..." şeklinde yer almaktadır. VGMA, Defter No: 581/1, Sayfa: 58-59, Sıra: 64; Benzer kayıtlar için bkz. VGMA, Defter No: 743, Sayfa: 289-293, Sıra: 99.

⁶³⁵ 15 Zilhicce 1204/26 Ağustos 1790 tarihli Rodosçuk Şehri'nin Hacı İsa Mahallesi'nden Seyyid Ahmed Ağa kızı Hacı Ümmüğülsüm Hanım'ın köyündeki Rüstem Paşa Camii'nin masrafları ve çeşitli hayır hizmetleri için 2.500 kuruş sermayeli vakfında şu kayıt yer almaktadır: vakfetmesi. "...kemâ yenbağî edâ ve nukûd-ı mevkûfe-i mezkûremi ber-vech-i meşrûh istinmâ ve dikkat ve zamânıyla bi-ma'rifeti'l-câbî murâbahâtını cem' ve tahsîl ve bâlâda bast ve beyân ve tafsîl ve ayân olduğu vech üzere şurût-ı mezkûremi icrâya bezl-i nakdîne-i himmet-i cemîl birle..." VGMA, Defter No: 579, Sayfa: 45-46, Sıra: 26.

⁶³⁶ "... mutasarrıf olanlar nukûd-ı mezkûreye mütevellî olub i'mâl ve irbâhında...", "...ve galle-i fazla asl-ı mâla zamm ve irbâh oluna..." gibi ifadeler yer aldığı görülmektedir. Örnek olarak bkz. VGMA, Defter No: 732, Sayfa: 217, Sıra: 195; Rodosçuk Şer'îye Sicilleri: 08600.00005, v. 51a-51b; VGMA, Defter No: 735, Sayfa: 86; VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 229, Sıra: 220; Edirne Şer'îye Sicili, 04647.00012-13, v. 70a-71a.

Sermaye ortaklığı anlamında müşâreke işlemi günümüz katılım finans kurumlarında şu adımlarla gerçekleşir: Ticari bir projesi olan bir şirket, ortak iş yapma teklifiyle katılım bankasına başvurur, işbirliği talebinde bulunur. Katılım finans kurumu, şirketin projesini değerlendirir ve potansiyel bir ortaklık için gerekli incelemeleri yapar. Eğer katılım bankası projeye ortak olmak istiyorsa, şirket ile ortaklık sözleşmesi imzalanır ve işbirliği detayları belirlenir. Katılım finans kurumu, projeye ortak olmak için gerekli malî kaynağı sağlar ve şirkete fon aktarır, böylece ortaklık resmen başlamış olur. Proje tamamlandığında, taraflar elde edilen kâr ve zararı paylaşırlar, bu kâr-zarar paylaşımı önceden belirlenen anlaşma doğrultusunda gerçekleşir.⁶³⁷ Para vakıflarında sermayenin müşâreke yöntemiyle işletmek söz konusu modele benzer şekilde uygulanmaktadır.

Vakıf sermayesini azalan müşâreke yöntemiyle ortaklık yaparak yatırım da yapabilir; Vakıf, ortaklık kapsamında belli bir sürede bir mülkün veya projenin tamamını satın alır, zaman içinde karşı tarafın ortaklık paylarını satın alarak mülkün tamamını vakıf adına tescil ettirir. Böylece vakfın mülk varlığı artar. Azalan müşâreke modeli, temel olarak caiz görülmüştür. Çünkü bu model, şirketler (ortaklıklar) ve mudârebe (kar-zarar ortaklığı) akitleriyle ilgili fıkhi kurallara aykırılık teşkil etmez. Ancak klasik fıkhıdaki ortaklık akdinden bir farkı vardır: Bu ortaklık, kalıcı değildir; belirli bir sürecin ardından sona erer.⁶³⁸ Vakfın mal varlığı güvence altında olmalıdır. Önceden fizibilite çalışmaları yapılmadan projelere girilmemelidir. Azalan müşâreke yöntemiyle vakıf mülklerini artırma, gelir elde etme ve toplumsal fayda sağlama açısından önemli bir finansal modeldir.⁶³⁹ Söz konusu ortaklığın sermaye cinsine gelince; İslâm ekonomisinde, altın, gümüş ve benzeri diğer değerli mallar, işletmelerin sermayesini oluşturmak için kullanılır. Bazı âlimler, altın ve gümüş dışındaki metal paraların şirket sermayesi olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Osmanlı döneminde, 1464 yılından itibaren kurulan para vakıfları, altın ve gümüş parayı kullanarak esnaf ve tüccarlar için önemli bir finansman kaynağı haline gelmiştir. Bu vakıflar, altın ve gümüş parayı müşâreke ve diğer ortaklık yöntemleriyle işleterek, buğday, arpa gibi diğer malları da vakfederler. Bu mallar daha sonra altın veya gümüş paraya çevrilerek, finansman ihtiyacı olanlara mudârebe veya bid'a yoluyla kredi olarak sağlanır. Vakıf, ana paranın kredi olarak kullanılmasına devam eder ve elde edilen kârın bir kısmını vakfedilen amaca harcar.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Aktepe-Dereci, “İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler”, <https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf> (Erişim: 06. 10. 2023).

⁶³⁸ İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-Vakf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten*, 598-600.

⁶³⁹ İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-Vakf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten*, 600.

⁶⁴⁰ Mavsili, *el-İhtiyar*, 3/14, 15.

Osmanlı döneminde tüccar ve esnafla işbirliği yapılarak vakıf mallarının işletildiğine dair birçok kayıt vardır. Dönemin şartlarına göre toplumun kamusal ihtiyaçlarını karşılamak üzere teşrk-i mesai yapılmıştır. VGM arşivinde, 15 Şaban 1126 / 26 Ağustos 1714 tarihli, Hacı Ahmed Efendi b. Mehmed Efendi tarafından kurulan para vakfı buna örnek verilebilir. Bu vakfiyede, güvenilir, dürüst tüccarlara söz konusu sermayenin işletilip vakfın ilgili kalemlerine harcanmasını, bu konuda dinin emir ve yasaklarına riayet edilmesini, vakfın ana sermayesininin hanel görmemesi için tedbirlerin alınmasını, çalışanların hakkeşlerini tam olarak verilmesini şart koştadırkasabanın olağanüstü durumlarda vergi ve mâlî ödemelerinde destek için işletildiği, kasabaya çeşmelerinin yapılması, bunun için de su yolları yapıp ve tamiri gibi yatırımlar yapıldığı görülmektedir.

Rodosçuk'un Yunus Bey Mahallesi'nden Mehmed Efendi oğlu Hacı Ahmed Efendi tarafından, şehrin çeşitli mahallelerindeki su çeşmeleri ve su yollarının yapım ve tamiri, kasbanın nevâzil giderlerine, mabedlerin giderleri, Mekke ve Medine'deki bazı hayır hizmetleri ve vakıf mallarının i'âşe-idâme masrafları için, içinde evlerle, çeşitli gayrimenkullerin bulunduğu emlakını ve 2.000 kuruş sermaye ile kurulan vakfiyenin ilgili pragrafine önemine binaen burada yerdik. *"...zikrolunan Raziye Hatun Mahallesi'nde sâkin re'âyâ-yı müslimîn fukarâsının avâriz ve nüzüil ve ağnâm-ı celb-keşân ve sâir nevâib ve tekâlîfleri için her sene gurre-i Muharremü'l-Harâm'da altışar yüz akçe virile ve medîne-i mezbûre kurâsından Kali Karyesi altında hafr eylediğim menba'dan neb' ve hurûc ve cereyân idüb lağım ile ve kanavât-ı müsennât ile ihrâz ve temellük eylediğimden sonra li-vechi'llâhi te'âlâ vakf idüb merhûm Rüstem Paşa nevvere'llâhu merkadehu bi'n-nûr ve'z-ziyâ hazretlerinin işbu medîne-i mezbûrede vâki' câmi'-i şerîf ve medrese ve imâret ve sâir mevâzi'a icrâ eylediği vakf suları mecrâsına bi-izni'l-mütevellî hakk-ı mecrâ ile ilhâk ve medîne-i mezbûrede zikri mürûr iden Yunus Bey Mescid-i Şerîfi'nde vâki' terâzüden ifrâz idüb sâkin olduğum menzil-i mezbûra icrâ eylediğim bir mâsûre mâ-i cârînin menba'ından mecrâ-yı mezbûra ilhâk olunduğu mesâlike gelince ve mescid-i mezbûrede ifrâz olunduğu terâzüden menzil-i mezbûr haremide cârî olduğu mahalle vâsıl olunca benim mâ-i cârîme mahsûs mecrâ-yı mezbûrlarımın inde'l-iktizâ meremmet ve islâhlarında ve sâir işbu vakfiyyede mestûre cemî' menâzil ve sâir akārımın imâret ve meremmetlerinde ihtimâm olunub bilâ-tebzîr ve lâ takyîr işbu evkâfımın mahsûlâtından kaderü'l-kifâye meblağ harc ve sarf oluna, ..."* ⁶⁴¹

⁶⁴¹ VGMA, Defter No: 737, Sayfa: 155-164, Sıra: 61.

2. 1. 1. 2. Başka İştirak Türleriyle Entegre Olma Yoluyla Müşâreke

Burada vakıf şirketinden söz ediyoruz. Bununla kast edilen ise şirket varlıklarının ticari şirketler gibi yönetilmesi ve diğer şirketlerle ortaklık kurulmasıdır. Gerekli hukûkî altyapıyı hazırlamak, mer'î kanunlarla entegrasyonu sağlamak suretiyle bu mümkündür. Vakfın şartnamesi de buna göre dezenlenmesi gerekir.⁶⁴² Bu yöntemde vakıf varlıklarını toplayıp, bunların ticaretini yapmak veya başka organizasyonlarla entegre olmak suretiyle vakıf projelerini finanse eder, hayır ve içtimâî faaliyetlerini idame ettirir. Diğer şirketlerle teşrîk-i mesâî yaparak kurulan bu ortaklık biçiminde vakıf şirketi bir yönüyle inân şirketine benzer.⁶⁴³ Bu da günümüz anonim ve limited şirketleriyle benzerlik arz eder. Sermayesini eşit değerli hisselerle bölen, özel veya tüzel kişilerin katılımıyla hisse senedi alımına izin verebilen bir şirket olup hisse senedi sahibinin sorumluluğu, satın aldığı hisse senedinin değeriyle sınırlıdır ve hisse senedi dışında ek yükümlülükler talep edilmez.

Başka iştirak organizasyonlarıyla entegre olmak veya çok ortaklı iştirak suretiyle kurumsallaşma yoluna giderek hükmi şahsiyet kazanmış olur. Burada gerek vâkıflar açısından gerekse işletenler açısından inân ortaklığından söz edilebilir. Bu durumda emek ve sermaye ortaklığı da söz konusudur.⁶⁴⁴ İslâm hukukuna göre ortaklık türlerinden iki şirket akdi olan inân ve mudârebe ortaklığı yoluyla vakıf mallarını işletmek caizdir.⁶⁴⁵ Osmanlı dönemi para vakıflarında söz konusu ortaklığın tanımına giren işlemlerin yer aldığı vakfiyeler vardır.⁶⁴⁶ Tüzel kişilik olan çok ortaklı bu vakıf organizasyonları, bir yandan velâyet-i hâssa eliyle işletilirken diğer yandan velâyet-i âmme eliyle murakabe edilir. Bu işletme modeli günümüz anonim şirketlerine benzer ancak; ortakların haklarını koruyan belirgin özellikleri vardır. Örneğin, 100 kişi 1'er milyon lira yatırarak 100 milyon sermayeli bir şirket kurarsa, her ortağın şirketin tüm varlığı üzerinde %1 oranında hakkı olur. Sermaye miktarı, yüzdesi ve kâr paylaşımı gibi detaylar bir belgede yazılıdır ki, buna hisse senedi denir. Belli bir süre sonunda kârın dağıtılmaması veya kısmen dağıtılması, ortakların iktisadî durumunu etkilemez çünkü; dağıtılmayan kâr, şirketin varlığına yansır ve hisseler değer kazanır. Bu durum, ortakları tasarrufa ve yeni yatırımlara yönlendirir ancak; para vakıflarında hasıl olan kazanç vakf sahibi

⁶⁴² Bazı Müslüman ülkelerde bu entegrasyon sağlanmış, bu sayede iktisadî hayatta ve finans piyasalarında diğer organizasyonlar gibi işlem yapabilmektedirler. Durmuş, “Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri”, 86; Davabe, “Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi”, 366.

⁶⁴³ Davabe, “Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi”, 345-347.

⁶⁴⁴ Murat, Çizakça, *İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1999, 70.

⁶⁴⁵ Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1997), 2/687; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 22/19.

⁶⁴⁶ Bkz. Saraybosna Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (jpg: 108-107-106), Sıra: 233.

ortaklara değil, vakfın hesabına geçmekte, vakfın hayrî ve ictimâ'î amaçlarına sarf edilmektedir.

Dinî esaslara dayalı, sosyal refahı destekleyen ve iktisadî piyasayı dengeleyen, kâr amaçsız organizasyonlar olarak ortaya çıkan bu nedenle, ibadet ve sevap niyetiyle gerçekleştirilen vakıf işlemleri, içtimâî ve iktisadî açıdan çeşitli ortaklık işlemlerini mümkün kılar. Vakıf ameliyesi bidayette bir kişi tarafından kurulur ve genellikle taşınmaz mal varlığına sahiptir. Yönetimi ve işletmesi de sınırlıydı ancak; çağımızda birden fazla kişi tarafından sahip olunabilir ve yönetimi çok çeşitli olabilir. müşâreke ve diğer organizasyonlarla entegre olma ameliyesi gibi birden fazla uygulama şekli de gelişmiştir. Bu durum, para vakıflarının işletilmesinde vakıf sermayesini riske karşı korumak maksadını da taşır. Para vakfının işleyişi, alım satım gibi sonuçlanan bir işlem değildir, işletme ameliyesi, te'bîd özelliği nedeniyle ortak bir çaba gerektirir. Buradan hareketle, iki hususa temas etmekte fayda vardır. Birincisi vakıf varlıklarının iştirak ve işletmesinde İslâm şirketler hukuku ilkelerine ve vakfın şartnamesine uygun olmayan bir işlem varsa bu durum, taraflara cayma hakkı ve itiraz hakkı gibi hukukî sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla sözleşmede buna dikkat edilmesi gerekir. İkincisi İslâm hukukuna göre vakıf ameliyesinin tanımı işleyişi, işin mahiyeti ve akdın şekline bağlı olarak geniş bir değerlendirme sahası açmakta bu da başka iktisadî teşekküllerle iştirak kurma imkanını sağlamaktadır. Hem İslâm hukukuna uygun olacak hem de bu geniş değerlendirme imkanından yararlanacak.

Osmanlı dönemi uygulamaları, özellikle para vakıflarının işletilmesinde takip edilen yöntemler, açık veya dolaylı olarak farklı ortaklık modellerini içerebilir. Buna rağmen içtimâî ve iktisadî bir kurum olarak para vakıfları, çağımızdaki hızla değişen iktisadî hayata uyum sağlamakta zorlanabilir. Bu durum, İslâm hukuku açısından tanımlanan akdın teorileri ve şirket çeşitleri için de geçerlidir ancak; kamu yararı gözetildiği sürece, İslâm hukuku bakımından iktisadî ve idari düzenlemelerde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.⁶⁴⁷ Bunun en önemli özelliği, para vakıflarında sermayenin tecdüdü yani aslının bekası yerine emsalinin bekasının yeterli görülmesi hususu ile diğer iştiraklerle entegre olmak suretiyle kurumsallaşması ve böylece süreklilik kazanmasıdır. Bu iki özellik hızla değişen ve gelişen iktisadî piyasalarla uyumlu bir şekilde entegrasyonu sağlar.⁶⁴⁸ Bu bağlamda yeni tanzim edilecek vakfiyelerde özellikle şartname ve işletme yöntemi mevzuunda çağın ihtiyaçları ve yeni şartlara uygun düzenlenmek suretiyle devlet ve özel sektörün yanında ciddi ve faydalı bir üçüncü sektör olarak

⁶⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/200.

⁶⁴⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/439.

toplum hayatında kendi yerini alır.⁶⁴⁹

2. 1. 1. 3. Günümüz İktisadî ve Finansal Araçlar Yöntemiyle İşletme

Burada hukukî altyapı ve mevzuatla uyum sağlanmakla birer iktisadî teşekkül halinde para vakıflarının sermayesinin çağın gerektirdiği iktisadî ve malî yöntemlerle işletilmesi kastedilmektedir. Para vakıfları günümüz ekonomi şartlarında, fâizsiz kredi sağlama gibi çeşitli finansman yöntemleriyle işletilerek alternatif finansman kaynakları oluşturarak işletmelerin likidite yönetimini kolaylaştıran bu vakıflar, ekonomik kalkınmaya ve finansal kapsayıcılığa katkıda bulunabilmektedir. Osmanlı döneminde, fâizsiz kredi uygulaması ilk olarak para vakıfları aracılığıyla uygulanmıştır. Bu vakıflar, belirlenen kurallara göre yönetilmesi gereken fonları toplamıştır. Vakfedilen paralar, küçük işletmelerin desteklenmesini, devamlılığını ve rekabet gücünü sağlayan ve çağın gerektirdiği çeşitli yöntemlerle işletilmesi esas alınmıştır.⁶⁵⁰

Paranın vakfa mahal olması hakkında farklı görüşlere sahip olan fıkıh mezheplerinden de yararlanan günümüz İslâm âlimleri, çağın iktisadî şartlarında para vakıfları kanalıyla vakıf varlıklarını çeşitli yatırım yöntemleriyle genişletmiş, onlara belirli kurallar ve düzenlemeler getirmiştir. Vakfedilen paranın hayır kurumlarının finansmanında değerlendirilmesi, ihtiyaç sahiplerine destek çıkılması ve yatırıma dönüştürülmesi, onun gayrimenkul, hisse senetleri ve benzeri varlıklarla değiştirilmesini gerektirecektir. Bu durumda, bu alınan varlıkların gerçekten vakıf parasıyla alınıp alınmadığı ve değiştirilen varlıkların vakıf olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda sorular ortaya çıkabilir. Daha önce ifade edildiği gibi herhangi bir risk almadan ve zarara ortak olmadan sadece kâra ortak olmanın İslâmî ilkelere uygun olmaması, geleneksel bankacılık anlayışına alternatif olarak fâizsiz bankacılık modelinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İslâm'ın ekonomik ve malî alanlarla alakalı faaliyetlerde üzerinde durduğu önemli ilkelerinden biri fâiz hassasiyetidir. Para vakıflarının sermaye işletme yönteminin örnek alındığı modelin gelişimiyle birlikte, fâizsiz finansal araçlara talep artmış ve bu talebi karşılamak adına çeşitli alternatif yatırım araçları geliştirilmiştir. Bu alternatif yatırım araçlarından biri olarak öne çıkan, 'faizsiz bono uygulaması' olarak da bilinen sukûk (İslâmî tahvil/Kira sertifikası), fâizsiz bankacılık sisteminin büyümesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Sukuk, İslâmî ilkelere uygun olarak tasarlanmış bir malî araç olarak, yatırımcılara fâizsiz ve helal yatırım imkanı sunmaktadır.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ Kodaman, "Vakfın Sosyal Fonksiyonu, 4.

⁶⁵⁰ Bulut-Korkut, "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions", 30-32.

⁶⁵¹ Heyet, *TKBB. Katılım Bankacılığı Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Yayınları,

Vakıf sermayesini İslâmî tahvil/kira sertifikasını ihraç etme yöntemiyle işletme modeli aşağıda detaylı ele alınacaktır. Çağımızda para vakıflarında, nakit varlıkların etkili bir şekilde değerlendirmek için yatırım portföyleri oluşturulabilir; Bu portföyler genellikle hisse senetleri, tahviller, gayrimenkul veya diğer yatırım araçlarından oluşabilir. Yatırım getirileri, vakfın amacına uygun projelere malî destek sağlamak için kullanılır. Günümüzde yaygınlık kazanan finansal araçlara yatırım yaparak gelir sağlayabilir; Mesela profesyonel fon yöneticileri tarafından yönetilen yatırım fonları veya gayrimenkul yatırım ortaklıkları oluşturmak suretiyle yatırım yaparak gelir sağlayabilir. Bu iki işletme yönteminde vakıf yönetimi uygun gördüğü faizsiz işleyen katılım finans kurumlarıyla işbirliği yapabilir. Fon sağlayıcı olan vakıf ile fonu işletecek olan katılım bankası arasında gerçekleştirilen bu ortaklık emek sermaye ortaklığı olabileceği gibi sabit muşâreke şeklinde de olabilir. Birer iktisâdî teşekkül halinde doğrudan ticari işletme kurarak faaliyet gösterebilir. Çağın gerektirdiği iktisâdî ve malî yöntemlerle hastane veya eğitim kurumu işletip gelirini vakıf hizmetlerine yönlendirebilir. Bu modelde vakıf yönetimi bizzat veya ortaklık kurmak suretiyle işletilmeci olabilir.

Günümüz faizsiz bankaların uygulama kalemleinden finansal kiralama ve faktöring (daman ve garanti) gibi yöntemlerin para vakıflarında da işletilmesi mümkündür. Finansal kiralama, yatırım mallarının (örneğin fabrika, ofis, makine, taşıt) alımında kullanılan, orta ve uzun vadeli bir kredi mekanizmasıdır. Bu sistemde, malın resmi sahibi finansal kiralama şirketi olsa da, malın kullanımından kaynaklanan riskler ve faydalar kiracının sorumluluğundadır. Kiracının belirli bir kira karşılığında uzun bir süre boyunca bir mülkü kiralaması ve bu süre zarfında üzerine bir bina inşa etmesi; kira süresi sona erdiğinde ise binanın mülkiyeti kiralayana (vakfa) geri döner.⁶⁵² Buna göre, finansal kiralama yoluyla vakıf yatırımının anlamı şudur: Vakıfların gayrimenkullerini uzun bir süre için belirli bir yıllık kira bedeliyle kiralaması ve kiracının bu süre zarfında üzerine bir bina inşa etmesi; kira süresi sona erdiğinde ise binanın mülkiyeti vakıf gayrimenkulüne geri döner. Bu işletme modeli muhteva olarak Osmanlı dönemi vakıflarında uygulanan icareteyn ve iltizam yöntemine benzemektedir.⁶⁵³ Faktoring, mal ve hizmet satışlarından doğan vadeli alacakların temlik yoluyla bir faktoring kuruluşuna devredilmesi ve bu alacakların faktoring kuruluşu tarafından yönetilmesidir.⁶⁵⁴ Bazı çağdaş âlimler, bu şeklin bir sözleşmede iki sözleşmeyi içerdiğine işaret etmişlerdir. Çünkü asıl

2011), 6.

⁶⁵² İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/391.

⁶⁵³ Genç, “Vakıf ve İktisad”, 29; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul 1993), 3/614.

⁶⁵⁴ Finansal kurumlar birliği resmi web sayfası, <https://www.fkb.org.tr/sektorler/faktoring/> (Erişim: 05.10.2024).

sözleşme vakıf arazisinin kira sözleşmesi olmasının yanı sıra, kiracı ile vakıf kurumunun, kiracının vakıf arazisi üzerine inşa edeceği binayı, vakıf kurumunun kiracıdan olan arazi kirası alacağı karşılığında kademeli olarak satın alacağına dair bir anlaşmayı da içerir. Daha önce, yatırım sözleşmesinin bir sözleşmede iki sözleşmeyi içermesinde bir sakınca olmadığı belirtilmiştir.⁶⁵⁵ Vakfın bu yolla geliştirilmesi, vakfın menfaatini sağlar, ihtiyaçlarını karşılar ve böylece gelirinin artmasına katkıda bulunur. Kira sözleşmeleri, risk içeren sözleşmeler arasında en az riskli olanlardandır ve bu şekil de bunlardan biridir. Çünkü vakıf gayrimenkulü vakfın mülkiyetinden çıkmamıştır, bu da el konulma riskini azaltır. Yatırım modellerinin değerlendirilmesinde özellikle de fizibilite çalışması yapıldıktan sonra, vakfa yönelik saldırı riskini azaltan orta vadeli kira sözleşmeleriyle birleştiğinde riskin düşük olmasının çok önemli olduğu sabittir.⁶⁵⁶

Sermayeyi sürdürülebilir bir şekilde işletmek ve gelir elde etmek amacıyla farklı finansal araçlarından biri de sukuk ihracı yoluyla değerlendirmek bir yöntem olabilir. Faizsiz finans ilkesine uygun olarak geliştirilmiş bir sermaye piyasası aracı olarak sukuk, para vakıflarının yatırımlarını değerlendirmesi için uygun bir yöntem olabilir. Sukuk kira sertifikaları aracılığıyla varlıkların veya gayrimenkullerin menkulleştirilerek finansal piyasalarda satılmasını sağlar.⁶⁵⁷ Sukuk aynı zamanda fâizsiz tahvil olarak kullanılır ve günümüzde katılım bankalarının da en çok tercih ettiği menkul kıymet türüdür. Mülkiyet, kâr paylaşımı veya kira getirisi esasına dayanan sukuk modelinin işleyişi şöyledir. Bir binanın hisselendirilip sertifikalarla piyasada satılması durumunda, sertifikaları satın alanlar, bu sertifikaların temsil ettiği varlığa bağlı olarak o varlıkta hissedar olurlar ve bu sayede kira gelirinden hak sahibi olurlar ayrıca, bu sertifikalar, temsil ettikleri varlığa bağlı olarak ikincil piyasada alınıp satılabilirler.

Fâizsiz finans işlemleri yürüten ve sukuk yöntemini işleten katılım bankalarında, fâizin karşılığı olan kazanç elde edilememesi değil, kazancın bir tür kâr olarak görülmesi esastır. Bu nedenle fâize karşı aşırı duyarlı olan kesimler, fon arz ve talep işlemlerini katılım bankaları aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamışlardır. Geleneksel bankacılıktaki fâizli işlemlerin yerine, katılım bankalarında kar-zarara katılımı, yani fâiz yerine işlemin sonucuna katlanma olanağı sağlanmaktadır.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Ahmed Mustafa ez-Zerkâ, *Ahkâmü'l-evkâf* (Amman: Daru Ammar, 1419),56.

⁶⁵⁶ İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-akf: Dirâseten fihhiyyeten tatbikiyyeten*, 585.

⁶⁵⁷ Davabe, “Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi”, 345-347.

⁶⁵⁸ Selçuk Kendirli-Sevim Ergenoğlu, “Katılım Bankalarının Karlılık Belirleyicileri: Türkiye Örneği”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,6/13 (Eylül 2021), 545.

Vakıf parasını sukuk ile değerlendirmek, İslâmî finans ilkelerine uygun bir şekilde yatırım yapmayı ifade eder. Nihayetinde ticaret, üretim ve yatırıma dayalı olan bu tür faaliyetler helaldir. Zira vakıflar, İslâmî ilkelere göre çalışan kuruluşlardır ve vakıf paralarını helal kazanç sağlayacak şekillerde değerlendirmek isterler. Bu tür yatırımlar da, fâiz içermez ve işletmelerin belirli projelerini finanse etmek için kullanılır. Bu bağlamda, sukuklar vakıf paralarını İslâmî yatırım ilkelerine göre değerlendirmek için uygun bir seçenek olabilir. Sukuklar, belirli bir varlığa dayalı olarak düzenlenebilir ve gelirleri, varlığın kira geliri veya işletme kârı gibi olabilir ancak; vakıf paralarını sukuklarla değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Sukukun yapılandırılması ve gelirin kaynağı, İslâmî ilkelere uygun olmalıdır.

Ayrıca, sukukun ihraç edildiği kurumun ve projenin İslâmî finans standartlarına uygunluğu da değerlendirilmelidir. Kira sertifikası olarak sukuk işlemi olarak, aşağıdaki adımlar takip edilerek gerçekleşir. Bir projeye ihtiyaç duyan ve finansman talebi olan bir şirket ile *Varlık Kiralama Şirketi* arasında bir ön anlaşma yapılır. Sonra, *Varlık Kiralama Şirketi* sukuk ihraç eder ve bu sukukları yatırımcılardan fon toplar. Topladığı fonu kullanarak projeyi gerçekleştirmek için projeyi başlatan şirketle ticari bir sözleşme yapar. Bu sözleşme genellikle ortaklık, alım-satım, kira, gibi çeşitli şekillerde olabilir. Proje sahibi ile şirket arasındaki sözleşmeye göre, kâr-zarar paylaşımı vadelerini bekleyebilir veya proje sahibi şirketin alım-satım veya kira gibi akitlerden kaynaklanan borcunu ödemesini talep edebilir. Sukukların itfa tarihinde elde edilen gelir, yatırımcılar arasında belirlenen paylaşım oranına göre dağıtılır. Bu şekilde, yatırımcılar yatırımlarından elde ettikleri geliri alırlar.⁶⁵⁹

İktisadi teşekkül olarak vakıflar, sukuklar gibi İslâmî finans araçlarını kullanarak portföylerini çeşitlendirebilir ve risklerini azaltabilirler ancak; her yatırım gibi, sukuk yatırımları da riskler içerebilir, bu nedenle vakıfların yatırım yapmadan önce bu alanda uzman danışmanlardan ve İslâmî finans uzmanlarından tavsiye alması önemlidir. İşleyişi, İslâm fıkhdındaki ortaklık yöntemine benzerlik arz eden vakıf şirketlerinin modeli, halka açık umumi ortaklık biçiminde olup, vakıf varlıklarını kullanarak eğitim, sağlık, altyapı gibi faydalı ve kârlı projelerde elde edilen gelirleri vakıf amaçlarına yönlendiren bir yapıya dayanmaktadır. Vakıf hisselerinin ticareti zorluklarla karşı karşıyadır ve vakfedenin vakfını geri alması veya satması gerekmemektedir. Değişim ve ikame uygulamaları, vakıf şirketlerinin istikrarsızlığı ve gelişimi gibi zorluklar çıkarabilir. Vakıf şirketleri, gelir getirmeyen varlıkları gözden geçirmeli ve istibdal yöntemiyle değiştirebilmelidir. Burada konuyu şu önerilerle toparlamakta fayda

⁶⁵⁹ Aktepe-Dereci, “ İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler”, : <https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf> (Erişim: 06. 10. 2023).

mülâhaza edilmektedir. Vakıf amaçlı ortaklıkların kurulmasına imkan tanıyan fırsatların sağlanması ve uygun hukukî düzenlemelerin yapılması, vakıf bilincinin artırılması ve toplumsal iktisadî gelişimin teşvik edilmesi önemlidir.

Para vakıfları enerji, eğitim, sağlık ve gayrimenkul sektörlerinde şirketler kurarak holding yapısı oluşturabilir. İslam hukukunda inân şirketi gibi çok ortaklı işletme gibi çalışabilir. Bu süreçte İslami finans kurallarına uyum, hukûkî çerçevenin belirlenmesi ve vakfın asıl amaçlarının korunması önemlidir. Bu bağlamda vakıf şirketleri, faaliyetlerini dinî içtimâî kalkınma projelerine odaklamalıdır. Bu projeler, toplumun ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır ve gelişim ve iyileştirme faaliyetlerini içermelidir ayrıca, ürün ve hizmet çeşitliliği sağlayarak katma değeri artıran şirketlere öncelik verilmelidir. Hisse senedi ve sukuk bağlamında vakıf şirketleri, holding yapılarından faydalanarak çeşitli yatırım alanlarında faaliyet gösterebilirler.

Tüzel Kişiliğe Sahip Vakıf şirketi kurarak sermayeyi değiştirmek mümkündür. Bu modelde vakfın elindeki nakit varlıkları ve mülkleri üzerinde nezareti üstlenecek bağımsız, tüzel kişiliğe sahip bir vakıf kurumu oluşturmaktır. Çünkü vakıflar genellikle, çok sayıda ve çeşitli kullanım alanlarıyla ve mallarının korunmasıyla kapsamlı faydalar sağlamak üzere kurulmuşlardır. Burada bir grup vakıf kurucusunun bağımsız, kurumsal bir vakıf projesi oluşturmak üzere bir araya gelmesidir. Bu kurum bağımsız bir mali sorumluluğa sahip olacak, vakfın menfaatini sağlayacak, onu geliştirecek ve sürdürülebilirliğini sağlama ve gelirini artırma konusunda en iyi yolları arama imkanı sunacak, böylece gelirini vakıf kurumunun asıl kuruluş amacına uygun olarak harcayacaktır. Bağımsız mali sorumluluk vakfın kurulmasıyla birlikte gerçekleşse de, burada odak nokta organize bir kurumsal yapı aracılığıyla yönetimidir.⁶⁶⁰

Para vakıflarının devreye girmesiyle birlikte, vakıf sistemi, yalnızca taşınmaz mülklerin değil, menkul değerlerin de vakfedilmesine imkan tanıyacak şekilde evrilmiştir. Bu önemli yenilik, küçük ölçekli birikimlerin dahi vakıf sistemine dahil edilmesini mümkün kılarken, vakıfların geniş kitlelerce erişilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Eskiden büyük sermayelere sahip olanların bu tür kurumlara katkı sağlayabileceği düşünülürken, artık birikimini sınırlı tutanların da kendi paylarına düşeni vakıf sistemine katma imkanı doğmuştur. Bunun sonucunda vakıf fonlarının büyüklüğü önemli bir artış göstermiş, sistemdeki kaynaklar daha da çeşitlenip zenginleşmiştir. Vakfedilen bu yeni fonlar, farklı finansal araçlarla değerlendirilmeye

⁶⁶⁰ Bkz. İbn Abdulaziz, *İstismârü'l-akf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten*, 725-730.

başlanmış, dolayısıyla piyasaya sunulan nakit miktarındaki artış da önemli boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişme, iktisadî hayatın dinamizmini artırırken, özellikle mikro bazda kredi piyasasında sağlıklı bir işleyişin temellerini atmıştır.⁶⁶¹

Para vakfı şirketlerinin geliştirilmesi ile vakıf şirketleri, toplumun ihtiyaçlarına yönelik ve gelişim odaklı faaliyetlerde bulunabilir. Şöyle ki, para vakıfları farklı ortaklık yöntemleriyle şeklinde çok ortaklı vakıf havuzu olur, bu havuza menkul veya gayrimenkul her türlü değer birimi vakfedilebilir. Bu değerler nakde çevrilerek hisselendirilir. Hisselendirme devamlılığı, te'bidi sağlayabilir. Böylece ihya edilecek para vakıfları kamuya yönelik dinî, iktisadî ve sosyal alanda birçok fonksiyonu ifa edebilir.⁶⁶²

Vakıf şirketi sözleşmesindeki taraflara önerilen vakıf şirketi sözleşmesinde temsil edilen taraflar, kurucular, yatırımcılar ve yararlanıcılar olarak belirlenir. Kurucular, vakıf şirketinin oluşturulması ve kurulmasıyla görevli olan kişilerdir. Vakıf şirketinin kuruluşu, kurucuların şirketi oluşturmasıyla başlar ve şirket sözleşmesinin imzalanmasıyla tamamlanır. Kurucular, vakıf şirketinin faaliyete geçmesi için gerekli lisansları almakla yükümlüdür.⁶⁶³ Vakıf şirketi, toplumun önceliklerine ve ihtiyaçlarına göre kalkınma projelerinde vakfin mallarını kullanır.

İslâm hukukunun temel kaynaklarına dayanan analizler, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan vakıf ameliyesinin geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. İslâm tarihindeki örneklerinden esinlenerek, çağımızda birçok ülkede vakıf sandıkları ve zekât fonları gibi kurumlar aracılığıyla toplumsal hizmetler sunulmaktadır. Bu tecrübelerden de yararlanılarak ve zengin fikhî birikimden faydalanarak, vakıf odaklı özelde de para vakıflarına farklı yöntem ve yaklaşımlar geliştirilebilir. Bu konu ayrıca akademik ölçekte incelenmesinde fayda olacağı kanaatindeyiz. Bu ameliye, şimdi ve gelecek nesilleri de düşünerek sürekli olarak etkisini sürdürmektedir. Kamu ve sivil kuruluşlardan farklı olarak, vakıf kaynağı asıl ve bâki olup getirileri sürekli. Bu bağlamda sağlam ve güvenilir kuruluşlarla ortaklık kurulabilir. Böylece hem vakfin amaçlarını daha iyi bir şekilde gerçekleştirme ve kurumsallaşma suretiyle kalıcılığı daha iyi teminat altına alınmış olur.

⁶⁶¹ Semiz Yılmaz, “Osmanlı Devletinde Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 19/1 (2016), 89-101.

⁶⁶² Ali Himmət Berki, “İslâm’da Vakıf, Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev’ileri 1”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (6/1-4 19-26 (1957), 25.

⁶⁶³ Davabe “Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi”, 340-350.

2. 1. 1. 4. Kamu Kurumları Aracılığıyla İşletme

Bir nevi kamu özel işbirliği söz konusu olan bu yöntemde bir yandan kamu yararına hizmet veren iktisadî teşekküller, diğer yandan kamunun ilgili birimleri arasında hizmet ve mal üretimi konusunda iştirak yapılmaktadır. Aşağıda üzerinde durulacağı gibi bu iştirak yönteminde vakıftan hizmet alımı, araç ve gayrimenkul kiralama şeklinde olabileceği gibi savunma sanayi, enerji, su ve altyapı gibi projelerde ortaklık da olabilir. Yetersiz fonlar nedeniyle yapılamayan veya tamamlanamayan iş ve projelerin ikmal için bazı müesseselerle iştirak yoluna gidilebilir.⁶⁶⁴ Nitekim kamunun yapması gereken görevlerde yetersiz kaldığı durumlarda vakıflar devreye girmiş ve toplumun öncelikli kamusal hizmetleri almalarında destek olmuştur. Özellikle istihdam konusunda iktisadî hayata olumlu etkiler sağlayarak, çiftçi, esnaf ve zanaatkârlara uzun vadeli ve istikrarlı bir finansman kaynağı sunmuşlardır. Bu uzun vadeli borçlanma oranlarının uzun yıllar boyunca sabit kalması, Osmanlı finans sisteminin istikrarını gösteren bir işarettir. Finansal istikrar, yatırımların devamını sağlayarak iktisadî hayatın canlılığını güçlendirmiştir.⁶⁶⁵

Osmanlı vakıf medeniyeti, birçok açıdan toplumsal, iktisadî ve kültürel hayata derinlemesine etki etmiş önemli bir unsurdur. Vakıf paralar, bazen devlet kurumlarına, iktisadî teşekküllerine borç olarak verilmiş, böylece bir yandan vakfa gelir sağlanırken bir yandan piyasadaki borçlanma ihtiyacı karşılanmıştır.⁶⁶⁶ Arızî dönemlerdeki ihtiyaçlar için kurulan Avarız vakıflarında görüldüğü gibi Osmanlı toplumunda farklı bir finans modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Para vakıfları aracılığıyla alternatif bir finans modelinin hayata geçirilmiş olması dikkat çekicidir.

Para vakıflarını kamusal kurumlar aracılığıyla yoluyla işletmeye örnek devlet uhdesinde olan bazı sosyal amaçlı kurumlarla iştirak yapmak suretiyle işletme yanında, Evkaf bakanlığı kamu adına eytam sandığı ve ihtiyaç sahiplerine gerektiğinde hibe ve idane yapmaktadır. Mesela, borcun bir kısmını geri ödemesiz yapmaktadır. Dolayısıyla kamu kurumlarının finansman ihtiyacını karşılama yoluyla işletmek de mümkündür. Askeri mahkemelerde istirbâh edilmesi gibi, Devlet kamu yatırımlarında kullanılmaktadır.⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ Yavuz, Çil, “Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi* (6(2)), 15.

⁶⁶⁵ Mehmet Bulut-Cem Korkut, “Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: Rumeli para vakıfları örnekleri”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi* (2016), 2.1, 55-76.

⁶⁶⁶ Hümayun vakıfları, Beytülmal Kassamlığında Nemalandırma vakıf örneği için bkz. Arif Paşa b. Mehmet Ali tarafından kurulan vakfiye. İMÜF. Defter No: 718, sayfa:173.

⁶⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/254.

Osmanlı devleti, askeri ihtiyaçların artmasıyla birlikte büyük sanayi tesislerine yatırım yapma ihtiyacı olmuş. Ancak bu tesisleri kurmak için gereken sermaye bulunmadığından vakıflarlardan finansal destek alınmıştır. Mesela İplikhâne-i Amire 1826 yılında Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti tarafından İstanbul'da kurulmuş bu fabrika, Tersane-i Amire gemilerinin yelken için iplik ihtiyacını ve Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin yazlık elbise ve iç çamaşırını ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir.⁶⁶⁸

Devlet kriz, musibet ve felaket zamanlarında zaruret veya ağır basan menfaat sebebiyle beytûlmal adına karz alması caiz olduğu konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı yoktur. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye göre gelecekte yeni karşılaşılabacak hadiseler zann-ı galip ile mühtemel ise karza cevaz verilir.⁶⁶⁹ Ancak İslâm âlimleri bunu üç şartla sınırlandırmışlardır: Birincisi beytûlmâl'ın karzı ödemesi için beklenen bir gelir olması. Avarız anlarında karz almak, ancak beytûlmâl'in beklenen veya umulan bir gelire sahip olacağı umulduğu zaman yapılır.⁶⁷⁰ Osmanlı dönemi Avarız Sandıklarının sermayesi kredi olarak kullanılır, bir kasaba veya mahallenin acil ödeneklerinin karşılanması için değerlendirilirdi. 1876-1877 savaşına kadar devam eden bu dayanışma sandıkları süreç içerisinde devlet kendi himayesine almaya başlamıştır.⁶⁷¹ İkincisi karz almanın beytûlmalin sabit bir yükümlülüğün yerine getirilmesi amacıyla olmasıdır. Eğer gücü yetmezse, devlet başkanı, zarara uğramaktan ve bozgunculuktan korkarsa, yardım dışında borç için harcayacak miktarını beytûlmal adına karz alabilir.⁶⁷² Üçüncüsü, Devlet Başkanının, kendisi, bakmakla yükümlü olduğu ve yakınları için haksız yere ayırdığı ve onların haramlara koydukları şeyleri beytûlmale iade etmesi ve karz alma ihtiyacının devam etmesi.⁶⁷³ Bu, devlet başkanının kamu yararı için beytûlmal adına karz almasıyla ilgilidir.⁶⁷⁴ Devletin sunmakla mükellef olduğu kurumsal hizmetleri ile para vakıfları arasındaki münasebet bağlamında avâriz, nevâzil ve navâib kavramlarına temas etmek isteriz. Osmanlı döneminde düzenlenmiş vakıfların, özellikle de para vakıfları şartname vesikalarında sıklıkla karşımıza çıkan terimlerden biri de avâriz ifadesidir. Arıza kelimesinin çoğulu olan bu ifade daha ziyade beklenmeyen arıza ve sorunlar anlamında olmakla beraber bu gibi sorunların giderilmesi için kurulan vakfiyeler bu isimle alınır olmuştur. Osmanlı maliyesinde bir vergi terimi olup tekâlif-i örfiyye içinde bir uygulamadır. Bir köy veya mahalle halkının ödemekte

⁶⁶⁸ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 54.

⁶⁶⁹ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Ğıyâşü'l-ümem fi iltiyâssi'z-zulem* (Katar, 2000), 279.

⁶⁷⁰ Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-İ'tişâm* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts), 2/22,

⁶⁷¹ Barkan, "Avâriz", 121-122.

⁶⁷² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-Ahkâmü's-sulţâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 1421), 252-253.

⁶⁷³ Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 8/215.

⁶⁷⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 4/252.

güçlük çektikleri beklenmedik masraflar/vergi ve diğer ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuş olan akarat ve para vakıfları bu kategoridedir.⁶⁷⁵

Osmanlı uygulamalarında süreç içerisinde bu nevi vakıflardan elde edilen gelir, halkın karşılaştığı yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi âfetlerle mücadelele, fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanması gibi dezavantajlı gruplara yardım etmek için sarf edilirdi.⁶⁷⁶ Yine toplumsal adaleti sağlamak için, iş hayatına atılanların sermaye ihtiyacına sarf edildiği finansal piyasaya dengeyi sağlamak, su yolu, çeşme, kervansaray, yol ve kaldırım gibi alt ve üst yapı hizmetleri, mabed, medrese ve sıbyan mekteplerinin inşa ve tamiri gibi amme hizmetleri için de kullanılmaktaydı. Zamanla farklı bir mahiyet kazanan avâriz vakfı “avâriz akçesi” ve “avâriz sandığı” gibi isimlerle bir nevi sigorta şirketi ve dayanışma sandığı halini almıştır.⁶⁷⁷ Buna yakın anlamda kullanılan diğer bir kavram ise Nevâib ifadesidir. Olağan üstü hallerde bunların telafisi için kurulan vakıflar veya konulan düzensiz vergiler anlamındadır.

Osmanlı döneminde beklenmedik olaylar, sel, yangın, deprem, hastalık, gibi doğal afet durumlarında insanların zaruri ihtiyaçlarını gidermek için kurulan birçok vakfiyeye rastlamak mümkündür.⁶⁷⁸ ayrıca, Nevâzil kavramı da buna yakın anlamda sıklıkla kullanılmaktadır. Bütün bunlar, mezheplerin teşekkülünden sonra ortaya çıkmış fikhî meselelerdir. Olağan üstü durumlarda başvuru tedbirler demektir.⁶⁷⁹ Söz konusu olağan üstü durumlarda devlet vakıflardan özellikle para vakıflarından istifade etme, destek alma veya finansman temin etme yoluna gitmiştir.⁶⁸⁰ Bu gibi durumlara has kurulan menkul ve gayrimenkul vakıflar mevcuttur.⁶⁸¹ Evail-i Cemâziyelahir 996 / 28 Nisan – 9 Mayıs 1588 tarihli, Rodoscuk Kasabası’nın Karakâtib Mahallesi’nden Hacı Cihanşah oğlu Ali Çelebi’nin 4.000 akçeyi, mahallesindeki avâriz giderlerine destek olmak üzere vakfettiği görülmektedir.⁶⁸² Yine 25

⁶⁷⁵ Avarız vakıfları, Osmanlı dönemine özgü bir sosyal yardım türüdür ve belirli coğrafi bölgelerde, genellikle bir mahalle veya köyde yaşayan insanlara hizmet vermek amacıyla kurulmuştur. Bu vakıflar, genellikle yerel ihtiyaçlara yanıt verir ve bölgesel dayanışmayı teşvik eder.

⁶⁷⁶ VGMA, Defter No: 737, Sayfa: 155-164, Sıra: 61.

⁶⁷⁷ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 401.

⁶⁷⁸ Örnek olarak bkz. Abdullah oğlu Ahmed Beşe vakfı, Rodoscuk Şehri’nin Cennet Mahallesi’nden Abdullah oğlu Ahmed Beşe’nin yine aynı mahallede bulunan bazı gayri menkulünün kirasından elde edilecek icâreteyn gelirine ek olarak 1000 esedî kuruşunu tevliyet ile mahallenin *tekâlif-i şâkka*’sı için vakfetmesi, 27 Rebîülâhîr 1185/9 Ağustos 1771; Rodoscuk Şer’iye Sicili, 08606.00006, v. 93b-94a.

⁶⁷⁹ Burhaneddin el-Merğînânî, el-Hidâye, 3/96; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu kenzi’d-dekâik* 6/261.

⁶⁸⁰ Bütçe kaynaklarının yetmediği olağan üstü durumlarda konulan örfî ve geçici vergileri kapsayacak şekilde Nevâibin kapsamı genişlemiştir. Bkz. Cengiz Kallek, “Nevaib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012, 33/33).

⁶⁸¹ Bkz. Abdulhalim Efendi tarafından kurulan vakıf. İMÜF, Defter No: 510, sayfa: 140.

⁶⁸² Rodoscuk Şer’iye Sicilleri: 08457.00066, v: 114b. Benzer vakfiyeler için bkz. Edirne Şer’iye Sicili, 04648.00013, v. 97a (25a); Rodoscuk Şer’iye Sicili: 08457.00034, v. 57b.

Şaban 962 / 15 Temmuz 1555 tarihli vakıfname ile Vardar Yenicesi Kasabası'nın Ahmed Bey Mahallesi'nden Mehmed Bey oğlu İsmail Bey'in, aynı mahaldeki bazı ev, bostan ve hayvanlarla, 108 fiddî akçeyi, mahallesinde yapılmasını istediği mektep ve mahallenin avârız giderlerine yardım için vakfetmiştir.⁶⁸³

Devlet, bu hizmetleri tüm toplum kesimlerine ulaştırmanın önemli bir öncelik olduğunu kabul eder ve bu nedenle vakıf kurumlarının genişlemesini teşvik eder. Devlet, Müslüman veya gayrimüslim ayırımı yapmaksızın herkesin bu hizmetlere erişmesini sağlamayı önemli bir hedef olarak görür.⁶⁸⁴ Avarız vakıfları namıyla bilinen para vakıflarının tarihi süreç içerisinde üstlendikleri rol ve ifa ettikleri misyon, günümüz dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı sigorta organizasyonlarına ışık tutacak mahiyettedir. Avarız vergisi, Devletin olağanüstü harcamalarını, özellikle savaş gibi beklenmedik ve büyük maliyetler gerektiren durumları karşılamak için başvurulmuş önemli bir vergi türüdür. Bu vergi, halk için oldukça zorlayıcı ve ağır bir yük oluştursa da, Devletin ihtiyacı olan kaynakları temin etmesine yardımcı oluyordu ancak; halkın bu vergi yüküyle başa çıkabilmesi için çeşitli çözümler geliştirilmiştir. Özellikle, bu dönemde kurulan çok sayıda para vakfı, halkın avarız vergisini ödeyebilmesi için önemli bir destek sağlamıştır. Bu vakıflar, insanlara maddî destek sunarak, verginin halk üzerindeki yükünü hafifletmiş ve Devletin vergi toplama sürecinde yaşadığı zorlukları ortadan kaldırmıştır. Böylece hem halk vergiyi ödeyebilmiş, hem de devlet vergi toplama işlemini daha verimli hale getirmiştir.⁶⁸⁵ Netice olarak Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşma ve eğitim gibi önemli alanlarda hizmet veren para vakıfları, yeri geldiğinde devlete destek olmuş; ilmiye, seyfiye ve kalemiye alanlarında büyük katkılar sağlamıştır. Devlet zaruri ve acil durumlarda para vakıflarından destek almış, diğer bir ifadeyle para vakıfları devlet kurumlarıyla iş birliği yapmıştır. Böylece aynı zamanda ekonomik kalkınmaya da katkıda bulunmuştur.

2. 2. Para Vakıflarında Murâbaha Ortaklığı

Murâbaha r-b-h fiilinden türetilmiş, mezîd rubâ'î olup morfolojik olarak مفاعلة kalıbından işteş anlamlı bir siğadır.⁶⁸⁶ Bu bağlamda kalıptaki işteş fiiller karşılıklı eylemi içermektedir. Ribh kelimesi kâr ve kazanç anlamında olmakla söz konusu kelimedenden işteş kalıbı karşılıklı kâr ve kazanç anlamını verdiği ortaya çıkmaktadır. Terimin morfolojik siğa ile

⁶⁸³ VGMA Defter No: 579, Sayfa No: 233, Sıra No: 107; Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA Defter No: 629, Sayfa: 633-634, Sıra: 444; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 1, Sayfa: 6-7, Sıra: 338; A-3752

⁶⁸⁴ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları Mukaddime*, 13/57-58.

⁶⁸⁵ Genç, "Vakıf ve İktisad", 25-27.

⁶⁸⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 1/210.

etimolojik anlamıyla bağlantılı bir akit/sözleşme ve ortaklık türü olarak tarafların her biri aynı anda hem özne hem nesne konumunda olduğunu vurgulamak gerekir. Fıkıhın muamelat terimi olarak murâbaha, bir varlığın, satın alma maliyeti ve kâr marjının alıcıya beyân edilecek şekilde alınıp satılmasını ifade eder.⁶⁸⁷ Alıcı ve satıcı arasında yapılan bir anlaşma olarak murâbaha, doğası gereği taahhüt edicidir.⁶⁸⁸ Dolayısıyla, murâbaha anlaşması, taraflar arasında tek taraflı olarak sonlandırılmaz. Murâbaha sözleşmesinin özgün özelliği, maliyet ve kâr marjının açıkça belirtilmesine dayanan, varlığın satıcıdan alıcıya devredilmesi ve güven esaslı satış anlaşması olmasıdır. Satış sözleşmelerinin genel karakteristiği, dir.⁶⁸⁹

İslâm hukuku açısından, alıcının İslâmî ilkelere uygun bir malı elde etmek istemesi ve satıcının dürüstlüğüne güvenmesi üzerine kurulan bir satış sözleşmesi şeklinde bilinen ve güven ilişkisi üzerine inşa edildiğinden murâbaha akdinde satıcı, alıcıya satış fiyatının içeriğini detaylı olarak açıklamakla yükümlüdür ki, bu durum, satın alma maliyeti ve kâr marjını içerir.⁶⁹⁰

Bu izahattan hareketle murâbaha ameliyesi kazançlandırma, diğer ifadeyle kazan kazan anlayışı beraberinde getirmektedir denilebilir. Şüphesiz bir ticaret ve iştirak ameliyesi olan murâbahada kâr ve kazanca mahal olan akdin mahali mal ve sermayedir.⁶⁹¹ Kazancı elde eden ise taraflardır zira, söz konusu kipin gereği birden fazla tarafın mevcudiyetini zorunlu kılmaktadır. Ticarete kazan-kazan arayışı, tarafların birbirlerine avantaj sağlayacak şekilde bir ticari anlaşma yapmaları demektir. Karşılıklı fayda ve işbirliğine daya bu anlaşmada her iki taraf da kendi çıkarlarını koruyarak, diğer tarafın da ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak kazan-kazan durumu sağlamaya çalışır. Dolayısıyla bir teşrîk-i mesâî ve iştirak söz konusu olup

⁶⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/78-91

⁶⁸⁸ “Klasik anlamda bir malın alış fiyatı veya maliyetinin müşteriye belirtilmesi suretiyle üzerine belirli bir kâr konularak peşin veya vadeli olarak satılmasıdır. Bu işleme fikhî murâbaha ve basit murâbaha da denir. Satıcının malın alış fiyatı ya da maliyetine yönelik bir açıklama yapmayıp alıcı ile satıcının malın fiyatı üzerinde anlaşmaları ise bu satım akdine müsâveme satışı (bey’u’l-müsâveme) denir.” Bkz. Çevirmen vd., *Şer’i standartlar ve operasyonel gereklilikler*, 12; Cum’a, Ali b. Mahmud, *Mu’cemu’l-Mustalahatu’l-İktisadiyye ve’l-İslâmiyye* (Mektebetu Obekan, 2000), 451.

⁶⁸⁹ Eriş, *Şer’i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler*, 15.

⁶⁹⁰ Eriş, *Şer’i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler*, 15.

⁶⁹¹ Burada karşılıklı kazanma, sadece maddi kazanç olarak düşünmemek gerekir. Bu anlamdaki murâbaha fikhî tanıma ve İslâm iktisadî ruhuna uygun düşen karşılıklı güveni merkeze alır. Sürdürülebilirlik, tarafların refahı, çalışanların iş tatmini vs. gibi mülâhazalar yanında garar ve zarar, manipülasyon gibi durumların olmaması da gerekir. Bu bağlamında Kazan kazan paradigması açısından şu alternatifler orataya çıkmaktadır.

Kazan/Kazan, Kazan/Kaybet, Kaybet/Kazan, Kaybet/Kaybet, Kazan, Kazan/Kazan ya da Anlaşma Yok.

Kazan/Kazan, yarar arayışında olan, anlayışa dayalı bir zihniyettir. Kazan/Kazan, anlaşma iki taraf için de yararlı ve tatmin edici olması anlamına gelir. Bu nedenle taraflar karşılıklı “fayda” sağlamak için “işbirliği” ne gitmek durumundadır. Bir Kazan/Kazan çözümünde, tüm taraflar karardan memnun kalır ve hareket planına karşı bağlılık hisseder. Kazan/Kazan, işbirliğine dayalı bir arena olarak görülür. Bkz. Olcay Bige Aşkun, Oyun Kuramının “Kazan Kazan” Paradigması Açısından Kaynakların Yönetimi İşlevlerinin İrdelenmesi”, *Öneri Dergisi* 5/20. (Haziran 2003), 149-155, 155; ayrıca bkz. <https://www.safakkeklik.com/kazankazan-uygulayin-egitim-notu.html> (Erişim: 10.02.2023).

karşılıklı güven esasına dayalı bir işlemdir. Ticarete kazan-kazan prensibi, sadece kısa vadeli kazançlara odaklanmak yerine, uzun vadeli sürdürülebilirlik ve işbirliği üzerine kurulmuş bir stratejidir. Bu sebeple tarafların faydası ve uzun vadeli ilişkilerin kurulmasını sağlar ve taraflar arasında güvenin artmasına yardımcı olur. Murâbaha ameliyesinin gerek ticarete gerek üretim ve yatırımda bu mefhumda okunması önerilmektedir. Nitekim sürekli ve sürdürülebilir meziyetli olan vakıf mallarının işletilmesindeki hikmete de uygun düşmektedir. Murâbaha akdinde müşteri satın aldığı mal sebebiyle hem maliyeti hem de satıcıya ne kadar kâr verdiğini bilmektedir.⁶⁹² Bugün katılım bankalarının asıl para kazanma yöntemi bu tür murâbaha işlemleridir. Bunun pratiği daha çok peşin alınıp vadeli ve belli bir kâr oranıyla işlemektedir.⁶⁹³

Para vakıflarında murâbaha, üç farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamı, istirbâhtır. Bu, para vakıflarının pratiğinde en kapsamlı ve uygulama alanı en geniş olan yöntemdir. Belirli kurallar çerçevesinde kâr elde eden her türlü ticari işlem anlamına gelir. İkinci anlamı, istibdâl işlemi gibi, bir malı düşük fiyata alıp yüksek fiyata satmaktır. Vakıfnamelerde murabaha veya sadece muamele olarak yer alan bu işlem, doğrudan ya da üçüncü bir kişi aracılığıyla aynı kişiye veya başka bir kişiye yapılabilir. Üçüncü anlamı ise, klasik manada bir malın peşin alınıp vadeli olarak satılmasıdır. Para vakıflarında bu yöntemler yaygın bir şekilde kullanılmış, genellikle kısa vadeli ve piyasa şartlarına bağlı olarak çeşitli şekillerde uygulanabilir.⁶⁹⁴ Kâr oranı ise şer'î veya örfî ve kanunî oran üzerindendir.⁶⁹⁵ Murâbaha ortaklığın geçerliliği için bazı şartlar vardır.

Murâbaha usulü ticari sözleşmelerde, özellikle kâr payı satışlarında, alım fiyatının veya maliyetin belirlenmesini temel bir şart olarak gerektirir; bu nedenle müşterinin başlangıç fiyatını veya maliyeti bilmesi gerekmektedir. Eklenen miktarın müşteri tarafından belirlenmiş ve bilinir olması gerekmektedir çünkü; İslâm hukuku ticari işlemlerde belirli bir kâr payı koymamıştır.⁶⁹⁶ Benzer mallar, piyasada benzer şekilde bulunan ve birimler arasında kolayca karşılaştırılabilen mallardır.⁶⁹⁷ Murâbaha anlaşmasında, müşteri aldığı mal için ödediği maliyeti ve satıcıya verdiği kâr miktarını bilir.

Para vakıfları uygulamasında murâbaha işleminde satıcı, malı önceden satın alır ve daha sonra alıcıya satar, böylece alıcı malı hemen alırken, ödemesini gelecekte belirlenen bir taksit

⁶⁹² Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 138.

⁶⁹³ Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu" 5-41;

<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/1426/Yediy%20ld%20z.pdf?sequence=1> (Erişim: 20.05.2023).

⁶⁹⁴ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/39.

⁶⁹⁵ Örnek için bkz. VGMA, Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 18.

⁶⁹⁶ Zeydan, *el-Medhal*, 22.

⁶⁹⁷ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî*, 704.

planına göre yapar. Para vakıflarında uygulanan murâbaha ortaklığı da bu ticari işlemin bir türüdür ve iki ana ortak arasında gerçekleşir: satıcı ortak (malik) ve alıcı ortak (müşteri). Satıcı ortak, malı satın alır ve daha sonra müşteri ortağa satar, ancak satış fiyatına belirli bir kâr ekler. Müşteri ortak, malı önceden belirlenmiş taksitler halinde öder. Bu minvaldeki murâbaha ortaklığı, İslâm hukukuna uygun ticari işlemlerden biridir ancak, bazı alimler para vakıflarının varlıklarını işletmesinde devreye alınan bu anlamdaki murâbahayı İslâm'a uygun ticari bir işlem olarak görmemekte ve bu işlemin, sadece geleneksel faizli krediye alternatif oluşturmak için kullanıldığını iddia etmektedirler.⁶⁹⁸ Bu tür tartışmalara rağmen, murâbaha ortaklığı İslâm finansında oldukça yaygın bir ticari modeldir ve birçok İslâmî banka ve finans kurumu tarafından da kullanılmaktadır.

Para vakıflarında nakitten müteşekkil olan sermayeyi murâbaha yoluyla değerlendirme ameliyesi bir alım satım akdi olmakla beraber yukarıda ifade edildiği üzere bir nevi ortaklık ve iştiraktır. Taraflar arasında yapılan sözleşme ise borç sözleşmesi değil ortaklıktır. Katılım finans kurumlarında ise yapılan bu modelde risk ihtimali mevcut olmakla beraber ortaklığın kazanç paylaşım oranı yüzde yirmi ve yüzde seksen gibi icra edilir. Vade, meblağ v.b. söz konusu oranlar değişkenlik gösterebilir. Neticede bu işlem bir nevi ortaklıktır. Şer-i muamele ile yapılırsa tarafların kazancı ribâ sayılmaz.⁶⁹⁹ Günümüz konvansiyonel bankaların işlemi ise borç verme olup elde edilen kazanç ise borç faiz işlemidir.

Çağımızda, katılım bankalarının ana kazanç yöntemi genellikle bu tür murâbaha işlemleri olup peşin alınan ve vadeli olarak belirli bir kâr oranıyla satılan ürünlerle pratikleşmektedir.⁷⁰⁰ Osmanlı dönemindeki para vakıflarının çağdaş versiyonunu andıran katılım bankalarında, bu işlemde, bir ürünü müşterisinin isteği üzerine satın alıp kâr ekleyerek müşteriye vadeli olarak satmayı ifade eder. Bu yöntem, katılım bankalarının sıkça kullandığı bir malî araçtır. Altın, gümüş veya para üzerine vadeli murâbaha yapılamaz. Bu kural, Hz. Peygamber'in altın ve gümüşün peşin olarak takas edilmesini tavsiye eden hadisine dayanmaktadır. Taraflar arasında yapılan anlaşmalarla murâbaha borcunun taksitler halinde ödenmesi caizdir. Bu, murâbahanın satış sözleşmesi türünden olduğu düşüncesiyle temellendirilir. Satış sözleşmelerinde ödemenin peşin, vadeli veya taksitli olarak yapılması kabul edilebilir.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ Demir, "Seyhülİslâm Ebussuud Efendi", 172; Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı Ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma", 192.

⁶⁹⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâmî's-şâfiî*, 1/440; Ebussud, *Risâle fî cevazi vakfi'n-nukûd*, 20.

⁷⁰⁰ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/39-40.

⁷⁰¹ Bkz. Fatih Kazancı, "Katılım Bankacılığı İhracat Finansmanında Murabaha Yöntemi Uygulamaları", *İslam*

Finansal alım satım olarak da ifade bulan murâbaha işlemi çağdaş katılım finans kurumlarında şu adımlarla gerçekleşir: Müşteriler, satın almak istedikleri malı bulur ve ihtiyaçları doğrultusunda finansman talebiyle katılım bankasına başvurur. Katılım bankası, müşterinin talebini değerlendirir ve hem malın hem de müşterinin durumunu inceler. Eğer katılım bankası finansman sağlamaya karar verirse, müşteriye mal alımı için vekâlet verir veya satıcıya sipariş formu gönderir. Katılım bankası, malı müşterisi adına, kendi hesabına alır ve satıcıya ödeme yapar. Ardından, katılım bankası malı müşterisine vadeli bir bedelle satar ve müşteri bu bedeli belirlenen vadelerde öder.⁷⁰² Maliyet esasına dayalı murâbahada Hanefî fıkıhçıların temel kuralı, ticari uygulamalara göre sermayeye eklenebilen tüm harcamaların maliyete dahil edilebilmesidir.⁷⁰³

Netice olarak alış fiyatı veya maliyet üzerine belli bir kâr ilâvesiyle yapılan bir tür güvene dayalı satış sözleşmesi anlamında fıkıh terimi olan murâbaha akdi, alıcının istediği şeyi, İslâm hukukuna uygun olarak, adil bir fiyata satan bir tür anlaşmadır. Satıcının dürüstlüğüne dayanır ve alıcının isteğine uygun bir şeyi makul bir fiyatla sağlamayı amaçlar. Bu anlaşmada güven çok önemlidir ve satıcı, alıcıya alım maliyeti ve kâr marjını içeren fiyatın detaylarını sunmalıdır.⁷⁰⁴

2. 2. 1. Murâbaha Ortaklığıyla İlişkili Farklı Kavram ve Yöntemler

Vakfedilen nakit para, birinci bölümde temas edildiği üzere, karz, mudârebe, müşâreke, murâbaha, bidâ'a gibi terimlerle ifade edilen yöntemlerle işletilmiştir. Bunlar içinde en çok uygulanan yöntem murâbahadır. Para vakıfları şartnamelerinde bu yöntemin farklı terimlerle yer aldığı görülmektedir.

Para vakıflarının iktisadî modellerinin oluşum ve gelişmesinde birden fazla ortaklık tanımına giren uygulamalar görülmektedir. Esnaf ve zanaat erbabının bulunduğu şehir merkezlerindeki iktisadî hayat döngüsünden para vakıfları da etkilenmiştir; Osmanlı dönemindeki iktisadî hayat dinî kurumların teşekkülünde rol oynamıştır. Bu durum, özellikle iktisadî hayatın büyük bir bölümünde etkin olan vakıflarla ilgili düzenlemeler ve fetvalara yansımıştır. Osmanlı vakıf kültüründe insanlara daimi hayır celbetmek, düzenli gelir getirecek

Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 7/1 (2021), 175-199.

⁷⁰² Aktepe-Dereci, *İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler*: <https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf> (Erişim: 06. 10. 2023).

⁷⁰³ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*. 13/89; İbrahim Kafî dönmez, “Muarabaha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 31/148.

⁷⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/159.

kaynakları sağlamak toplumsal ihtiyaçlara karşı sürekli bir şekilde destek sağlanmaktadır.

İslâm aleminin içinde bulunduğu günümüzün iktisadî durumunda, sosyal refah ve iktisadî kalkınma hususunda, Osmanlı dönemi para vakıf geleneğinde birçok açıdan örnek modeller içermektedir. Osmanlı döneminde toplumun ve özellikle dezavantajlı kesimin yararı göz önünde tutularak para vakıflarının kurulması ve değerlendirilmesinde birden fazla akit ve ortaklık tarzında hızla yayılmıştır. Kavramsal çerçevede tanımları yapılan genel anlam içerikli ifadelerden biri de hatta en yaygın olanı murâbaha mefhumu olduğu söylenebilir. Burada tanımdan kaynaklanan bazı sebepler yanında özellikle vakfın tebedî⁷⁰⁵ ve asl-ı mala hâlel gelmemesi duyarlılığı rol oynamıştır.⁷⁰⁶ Mütevellîye zaman, zemin ve ahvala göre ortaklık ve işletme bağlamında geniş alan fırsatı sağlayan bu ifade, özellikle para vakıflarında yaygın olarak kullanıldığını görebilmekteyiz. Burada da geniş malumat için dipnottaki kaynağa havale ederek işletme yöntemlerine geçelim.⁷⁰⁷

2. 2. 1. 1. İstiğlâl Yoluyla İşletme

Vakfiye vesikalarında yer alan ve şartnamede işletme yöntemi olarak görülen, murâbaha işlemi anlamında kullanılan kavramlardan biri istiğlâl'dır. Sözlükte, gelir elde etmeyi istemektir. Ğallet veya ğillet, kazanç ve kazançlandırma çabası demektir.⁷⁰⁸ Bey', satmak ve satın almak; istiğlâl de gelirini istemek, kâr ve gelirini almak demektir.⁷⁰⁹ Çalışmamızın 2.2. no'lu başlığında vurgulandığı üzere Para vakıfları söz konusu olduğunda murâbahanın üç farklı biçiminden pratik olarak en kapsamlı ve uygulama alanı en geniş olan istirbâhtan sonra istiğlâl yer almaktadır. Osmanlı dönemi vakıfnamelerde yaygın olarak yer alan geniş muhtevalı olan bu ifade, bilerek ve maksatlı olarak kullanıldığı kanaati hasıl olmuştur. İstiğlâl mefhumu, bazen istirbâh veya istinmâ olarak da yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla farklı ortaklık ve işletme

⁷⁰⁵ Vakfın ebedi olma şartı ve taşınır bir malın vakfedilmesinin, ebedi olma şartına engel oluşturma sebebiyle para vakıflarında tartışma çıkmaktadır. Mislinin baki kalması, aslının bekası hükmünde değerlendirilmesi bu noktada bir formül olarak devreye alınmıştır. Bkz Hasan Rıza, *Ahkam 'ul-Evkaf* (Bağdat: Matbaat'ul-Fırat, 1935), 14.

⁷⁰⁶ Örnek olarak bkz. Ayşe bint Abdullah Vakfı; "Rodoscuk Kasabası'nın Hacı Musa Mahallesi'nden Abdullah kızı Ayşe'nin 5500 akçesini, geliri mahalledeki müezzine verilmek üzere vakfetmesi. " Rodoscuk Şer'iyye Sicili, 08597. 00005, v. 14b., Evail-i Şevval 974/11-20 Nisan 1567. Söz konusu vakfiyenin metni aşağıdadır. "Kasaba-i Rodoscuk mahalâtından el-Hâc Musa Mahallesi'nde sâkine sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât Aişe bint Abdullah nâm hâturn meclis-i şer'-i şerîfde ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î kılub kendi hâlis malından ve mahz-i menâlinde beş bin beş yüz nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçeyi ifrâz ve sâyir emvâlinde ibrâz idüb hasbeten li'llâhi te'âlâ ve tâleben li-merzâtihi'l-ulyâ vakf ve habs itdükden sonra şöyle şart eyledi ki; Meblağ-ı merkûm onun on bir akçe iki pul hesâbı üzere kasaba-i mezkûrede sâkin re'âyâ tâyifesinden olub rehn-i kavî ve kefil-i melî olanlar ile istirbâh olunub ribhinden hâsıl olan altı yüz seksen yedi akçeden yevmî bir buçuk akçesi mahalle-i mezkûrede...."

⁷⁰⁷ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*..

⁷⁰⁸ Ahmet Akgündüz, "Galle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 13/338.

⁷⁰⁹ Mehmet, Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Ed. Mehmet bulut (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları. 2019).

ameliyelerine delalet edebilen bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde sözleşmelerin tanziminde kelime ve ifadelerin seçimi konusunda fevkâlade hassasiyet gösterildiği görülmektedir.⁷¹⁰ İslâm hukuk terimi olarak, mal sahibinin kendisine kiraya vermek şartıyla malını/eşyasını satması şeklindeki istiğlâl ⁷¹¹ işlemi karşılıklı akit yoluyla gerçekleştirebildiği gibi bazen bir tarafın nakit sermayeyi, diğer tarafın bu varlığı değerlendirdiği, bir teşrik-i mesâ'î söz konusudur. Dolayısıyla Osmanlı vakıf pratiğinde ğille ve istiğlâl terimi bey' bi'l-İstiğlâl anlamından öte genel anlamda ve helal yollarla, verimli yöntemlerle değerlendirip işletmek gibi bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. Mesela şöyle şart koşulmuştur: “alâ -vechi'l-helâl bâ-yed-i mütevellî istirbâh ve istiğlâl oluna ve dahi mâl-ı vakf-ı mezbûr zâyî' olmak ihtimâli olan kimesnelerden hazer oluna ve dahi rehn-i kavî ve kefil-i melî ve vakt-i hâcetde ikisinin biri olmadıkca kimesneye virilmeye...”⁷¹² Salih Bey bin Hasan Paşaya ait vakfiyede: “vakf-ı mezbûrun mütevellîsi ile mu'âmele-i şer'îyye ile alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl için sîmâlarında âsâr-ı emânet zâhir ve beşerelerinde envâr-ı istikâmet bâhir olan tüccâr-ı kaviyyü'l-iktidâr ve ehl-i şeref ve yesâr-ı mu'âmele olunub muhâlata-i ribâ ve âsâr-ı sivâdan bi'l-cümle ziyâ' ihtimâli olan yerlerden kemâl mertebe hazer olunub rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhûd ikisinden biri olmağınca kimesneye verilmeye vech-i meşrûh üzere mu'âmele olunduktan sonra hâsıl olan nemâ ve gallât ve mahsûlât-i helâlden ...” şeklinde şartlar koşulmaktadır.⁷¹³ Bu işlemin fikhî tanımını yapabilmek için tarafların hukukî konumları, yetkileri, sözleşme şartları, iştirak yapısı ve işin konusu olan mal veya hizmetin niteliği oldukça önemlidir. Bu nedenle, yukarıda belirtildiği gibi, bu tür işlemler hukukî açıdan çeşitli yorumlara tabi tutulabilir. Hukukî terim olarak "bey'ü'l-istiğlâl", Mecelle'nin 119. maddesinde bu bey' türünü şöyle tanımlanır: “Bâyî'in bir malı müşteriden bizzat kendisi isticar etmek üzere vefaen satmasıdır.”⁷¹⁴ Bu tür anlaşmalar klasik fıkıh kaynaklarında doğrudan ele alınmamış olup, daha sonradan bazı fıkıh âlimleri tarafından istihsan yoluyla caiz görülmüştür.⁷¹⁵ Satıcı tarafından satıldıktan sonra aynı kişi tarafından tekrar kiralanması yönteminde Bey' bi'l-istiğlâl'e örnek olarak A kişisi kendi mülkiyetinde olan bir evi B kişisine sattığında ve evi boşaltıp B'ye teslim ettikten sonra, aynı evi bir yılığına 1. 000. 000 TL'ye kiralar ve tekrar kullanır. Bu işlem bir bey' bi'l-istiğlâl olarak kabul edilir. Hanefî fıkıh âlimleri

⁷¹⁰ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime cildi.

⁷¹¹ Abdulmun'im, *el-Elfazü'l-fikhîyye*, 1/404.

⁷¹² Bkz. Şeyh Hüseyin Efendi ibn Derviş Mehmed Efendi Vakfı.VGMA, Defter No: 988, Sayfa: 178, Sıra: 84.

⁷¹³ 6 Receb 1090/13 Ağustos 1679, VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 272-273, Sıra: 293.

⁷¹⁴ Haydar, *Dürrü'l-hükkam şerhu mecelleti'l-ahkam*, 1/225.

⁷¹⁵ Enver Osman Kaan, 'Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefâ, Bey' Bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları,Dergisi*, 17) 223-251 (Bahar, 2018), 139.

arasında bu satışın hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür ancak; malın müşteriye teslim edildikten sonra belirli bir süre ve belirli bir ücretle kiralınması, geçerli bir kiralama işlemi olarak kabul edilmiştir.⁷¹⁶

Para vakıflarında sermayenin işletilmesinde uygulanan bu yöntemde sermayeye ihtiyacı olan kişi sahip olduğu bir malı vakfa satmak suretiyle istediği sermayeyi elde eder. Daha sonra aynı malı vakıftan kiralar. Burada kiralama genelde piyasada uygulanan oran civarındadır. Osmanlı döneminde bu oran yüzde 10 civarında, bazen bu oranın altında veya üstünde olabilmekteydi.⁷¹⁷ Burada Bey' bi'l-vefâya alternatif olarak bey' bi'l-istiğlâl adı verilen bir işlem olarak görülmektedir.⁷¹⁸ Osmanlı toplumunda ve vakıflarında üretim, tüketim ve yatırım alanlarında kullanılan bir kredi ve finans yöntemi olarak bey' bi'l-istiğlâl akdinin geniş bir şekilde kullanıldığını görebiliyoruz.

Vakfiyelerde sıkça rastlanan "istiğlâl" teriminin varlığı, para vakıflarının işleyişinde bu yöntemin önemini vurgular niteliktedir.⁷¹⁹ ayrıca, bey' bi'l-istiğlâl akdinin vakıfların hukukî işlemlerinde öncelikli bir konumda olması, bu anlaşmanın Osmanlı toplumunun sosyal hayatı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin bir vakıf medeniyeti olduğu gerçeği, halkın vakıflarla olan ilişkilerinde belirgin bir şekilde görülmektedir.⁷²⁰ Dolayısıyla o dönemde vakıflarda kullanılan bey' bi'l-istiğlâl yöntemini doğru bir şekilde belirlenebilirse, çağımızda vakıf çalışmalarında önemli bir kaynak sağlanmış olabilecektir. O dönemde ortaya çıkan ve geliştirilen bey' bi'l-istiğlâl akdinin, çağımızda İslâmî bankalar tarafından fâizsiz bir kredi ve finans yöntemi olarak kullanılabileceğine inanıyoruz. Bu yöntem, insanları fâizden uzak tutarak İslâmî ilkelere uygun bir malî çözüm sunabilir.

Osmanlı döneminde tanzim edilen vakfiyelerde İstiğlâl yoluyla nukûd vakfının sermayesini değerlendirmeye dair bir vakfiye örnek olarak aşağıdadır. Rodoscuk Şehri'nin İbrahim Bey Mahallesi'nden Süleyman Efendi kızı Ayşe'ye ait nin 1500 kuruş sermayeli vakfiyenin ilgili paragrafının orijinal metni aşağıdadır.

⁷¹⁶ Haydar, *Risaletü'l-muvazzaa ve'l-istiğlâl*, 30-3 L

⁷¹⁷ Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2000), 46; Söz konusu oranların yer aldığı vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 607, Sayfa: 129, Sıra: 200; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 14-15, Sıra: 11; VGMA, Defter No: 988, Sayfa: 103, Sıra: 36.

⁷¹⁸ Bayındır, "Bey' Bi'l-Vefâ", 6/20.

⁷¹⁹ Örnek olarak bkz. VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 183, Sıra: 189; VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 203, Sıra: 195; VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 201, Sıra: 194; VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222. vd.

⁷²⁰ Örnek olarak şu vakfiye gösterilebilir: "İsmail Paşa b. Mahmud Paşa Vakfı; Receb 1161/27 Haziran – 26 Temmuz 1748; VGMA, Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 18; Haydar Çavuş Camii ve Ayşe Hatun binti Mehmed Bey Vakfı; 20 Şaban 1279/10 Şubat 1863; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67".

“Mustafa Ağa ibn Hüseyin Ağa mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idûb müvekkilem mezbûre Ayşe Hatun atyeb-i mâl ve enfes-i menâlimden râyic-i fî'l-vakt bin beş yüz gurusumu ifrâz ve sâir emvâlimden mümtâz idûb hasbeten li'llâhi te'âlâ ve li-rızâ-i Kerîm ve ibtigâen bi-şefâ'ati nebiyyihi Muhammedin aleyhi efdalü't-tahiyyeti ve't-teslîm yevme lâ yenfa'u mâlûn ve lâ benûn illâ men etallâhe bi-kalbin selîm vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf [ve] habs idûb şöyle ta'yîn-i şurût eyledim ki;

Meblağ-ı merkûm bin beş yüz gurus bi-yedi'l-mütevellî rehn-i kavî ve kefil-i melî ve lede'l-iktizâ ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbî üzere alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub bi-fazli'l-meliki'l-müte'âl hâsıl olan nemâsından yevmî yirmi akçesi hakk-ı tevliyet olub galle-i fazlasına hilye-i hayât ile mütehalliye oldukca bi-nefsihâ kendim mutasarrîfe olam ve kerîmezâdem mezbûr Mustafa Ağa dahi vakf-ı mezbûruma mütevellî olub ba'de edâ-i hıdmeti't-tevliye yevmî yirmi akçe vazîfeye mutasarrîf ola’’⁷²¹

Netice olarak Osmanlı döneminde yukarıda bahsi geçen işlemler, bir yandan dinî formalitelere uygunluğuna titizlikle uyulmuş, diğer yandan toplumun finansman ihtiyaçlarını piyasa şartlarında ve tefecilerin eline düşmeden icabet edildiği görülmektedir.

Devlet, Muâmele-i şer'iyye, istiğlâl ve îne satışı gibi yöntemleri sürece katarken dinî hükümlere uygun olarak gerçekleştirilmiş; söz konusu yöntemin, sömürü aracına dönüşmesini önlemek amacıyla titizlikle düzenlemiştir ayrıca, bu işlemleri sürekli denetim altında tutarak kul hakkının korunmasına ve herhangi bir tarafın zarar görmemesine özen gösterilmiştir.⁷²² Bu düzenlemeler, borç alanların belirli bir ücret karşılığında borç bulma imkanı sağlarken, nakit varlıklarını yöneten vakıflar, kurum ve kişilere de borç verme karşılığında, gelir elde etme imkanı sağlar.⁷²³ Dolayısıyla bu usuller, herkesin ek gelir elde etme fırsatını kullanabileceği bir çerçeve sunduğu söylenebilir. Osmanlı pratiğinde dinî hükümlere uygun olmayan uygulamalar, fâizle borç verme veya alma işlemleri kesinlikle yasaklanmıştır.⁷²⁴

Para vakıfları, mudârebe yöntemi yerine bu istisnai çözümlere başvurarak finansmanlarını korumayı amaçlarlar. Bu durum, finansman kullanıcılarını çeşitli risklere karşı koruma amacını yansıtır ancak; risk azaldıkça, kâr marjının da düşmesi kaçınılmazdır. Risk ile

⁷²¹ Bkz. Şer'iyye Sicili, 08596. 00003, v. 7b-8a., 25 Zilhicce 1172/19 Ağustos 1759. (Ayşe bint Süleyman Efendi Vakfı, Rodoscuk); benzer örnekler için bkz. VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 183, Sıra: 189; Defter No: 623, Sayfa: 203, Sıra: 195; Defter No: 623, Sayfa: 201, Sıra: 194; Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222.

⁷²² Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35-36..

⁷²³ Süleyman Kaya, “İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri”, *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul: 08-09 Mayıs 2010 Çamlıca, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi, 2021), 51.

⁷²⁴ Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35-36..

kâr arasında bir bağlantı bulunur; kâr, riskin bir yansımasıdır. İşin ustalığı, dinî açıdan bağlayıcı olan temel değerlere hâlel getirmeden üretim faktörlerini etkili bir biçimde bir araya getirerek, elde edilen faydayı en üst seviyeye çıkarmaktır.

Vakfın aslını koruyarak yararı paylaşma anlayışından hareketle yöneticiler iki yol seçebilirler: Birincisi, kâr marjını artırmak adına bazı riskleri göze almak; ikincisi ise riski en aza indirmek karşılığında düşük bir kâr marjını kabul etmektir.⁷²⁵

Bey‘ bi‘l-vefâya uygulanan kurallar, bey‘ bi‘l-istiğlâl için de geçerlidir. Genel olarak bey‘ bi‘l-vefâya karşı çıkan bilginler, aynı gerekçelerle bey‘ bi‘l-istiğlâl karşı çıkarlar ve şunu da ileri sürerler: Vefaen satılan mal, satıcısına kiralandığında kişi aslında borçlu olduğu kişide rehin olarak bulunan ve kendi mülkiyetinde olan bir mal için kira öder ki, bu durum, hukuken mümkün değildir ancak; borç para bulma ihtiyacını dikkate alarak bey‘ bi‘l-vefâyı geçerli kabul eden âlimler, aynı gerekçeyle bey‘ bi‘l-istiğlâlî de kabul ederler. Bununla birlikte, bazı hukukçular, taşınmazların teslim alınmadan önce satılabileceğini kabul ederek bu tür malların teslim alınmadan önce kiralanabileceğini savunurlar.⁷²⁶

2. 2. 1.2. İstibdâl Yoluyla İşletme

İstibdâl, b-d-l kökünden türemiş istif‘âl kipinde mastar olup, değiştirme, yerine başkasını koyma gibi manalara gelir.⁷²⁷ Fıkıh terimi olarak istibdâl, bir malın satışı ve bundan elde edilen bedel ile o malın benzerini satın alma şeklinde yer almaktadır.⁷²⁸ Vakıf hukuk terimi olarak, vakıf malını başka bir mal ile takas etmek veya alım satım suretiyle mülk olan malın da vakıflaştırılmasıdır.⁷²⁹ Mer‘î hukuka göre mal değişim sözleşmesi, iki tarafa da borç yüklemektedir. TBK mad. 282 hükmüne göre, “*Mal değişim sözleşmesi, taraflardan birinin diğer tarafa bir veya birden çok şeyin zilyetlik ve mülkiyetini, diğer tarafın da karşı edim olarak başka bir veya birden çok şeyin zilyetlik ve mülkiyetini devretmeyi üstlendiği sözleşmedir.*”⁷³⁰

Vakfiye vesikalarında yer alan ve şartnamede işletme yöntemi olarak önerilen, murâbaha işlemi anlamında kullanılan kavramlardan biri istibdâldır. Vakıfların değerlendirilmesinde istirbah/kazançlandırma bazen menkul ve gayrimenkul değişimi yöntemiyle de olabilmektedir. Zamanla değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için istibdâl,

⁷²⁵ Kudat, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 268.

⁷²⁶ Bayındır, “Bey‘ Bi‘l-Vefâ” mad. 6/20.

⁷²⁷ İbn Manzûr, Lisânü‘l-Arab, 11/48.

⁷²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12, 41; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/634; ez-Zerkâ, *Ahkâmü‘l-evkâf*, 171

⁷²⁹ Hassâf, *Ahkâmü‘l-evkâf*, 154

⁷³⁰ TBK, mad. 282.

tebdil, tağyir gibi mekanizmaların kullanılması, vakfın kalıcılığını sağlayan değerlendirme yöntemlerindendir.⁷³¹

Müessesat-ı hayriye olarak bilinen vakıf türü, belirli amaçlara hizmet etmek üzere kurulmuşlardır. Bunlar müsekkafât diye bilinen ve doğrudan kamusal hizmete amade olan cami, medrese, hamam, su kaynakları gibi gayrimenkul vakıflardır.⁷³² Bir de bunları finanse etmek üzere akârât-ı mevkûfe ve para vakıflarının içinde yer aldığı vakıflar vardır. Vakıf sermayesini işletme yöntemi ve ortaklık kurma modeli bağlamında kastettiğimiz ikinci tür vakıflardır. Söz konusu birinci türdeki vakıfların İslâm hukuku açısından istibdâlî sınırlıdır. Bu hususta mezhepler arasındaki farklı görüşlere aşağıda ayrıca temas edilecektir. Tarihte, para vakıflarını istibdal yoluyla, ticaret ve yatırım gibi farklı işletim yöntemini devreye alıp esnekliği sağlayarak sürdürülebilirliklerini koruduğu gibi günümüzde de iktisâdî şartların gerektirdiği modellerle bu gibi değerlendirme esnekliği, vakfın amaçlarının gerçekleştirilmesinde ayrı bir dinamizm kazandırabilir. Faizsiz bankalarda ve katılım finans kurumlarında finansal kiralama gibi sektörler, bu hususta örnek gösterilebilir.

Vakıf malını/sermayesini akara tebdil veya nakde tebdil anlamında istibdâl, fikhî tanıımı yanında⁷³³ genel evkâf literatüründe daha geniş bir muhtevada kullanıldığı söylenebilir. Burada değiştirmekten maksat normal değişim ve takas değil kazançlı görülen değişimdir. Zarûret halinde istibdâl yapılırken vakıf malının o günün rayic bedeli ile değiştirilebilir. Murâbaha bağlamında ise rayic değerine göre eşit değerde olanlar arasında değişimden ziyade, fırsat oluştuğunda vakıf için en uygun en faydalı olana tebdil söz konusudur.

Vakıf kurumsal olarak sermayesiyle ebedilik vasfı olduğundan istibdal işlemi hassasiyet gerektiren bir husustur. Suistimale açık bir mekanizma olan istibdâl ameliyesi bazen vakıfların iptaline araçsallaştırıldığı da söz konusu olabilir.⁷³⁴ Bu nedenle velâyet-i âmme mümessili olan kişi veya makamın; kâdî, nâzır ve bilirkişinin görüşü üzere gerçekleşir ayrıca, ehl-i hibre yani uzman kişilerin görüşü de alınmalıdır.⁷³⁵ Genellikle kâdî, uzman veya bilirkişinin görüşüne başvurularak gerçekleştirilen bu yöntemde, vakıf için yatırım yapılır ve risk en aza indirgenir.

⁷³¹ Argun, “Osmanlı Vakıf Sistemi ve Günümüz Sivil Toplum Kuruluşları; Mukayese ve Değerlendirme”, 185-186.

⁷³² Örnek vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 744, Sayfa: 157-161, Sıra: 39; VGMA, Defter No: 730, Sayfa: 63-65, Sıra: 36; VGMA, Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66; Edirne Şer’iye Sicili, 04650.00009, v. 9a, Belge No: 16.

⁷³³ Yavuz Erhan, 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü (Ankara: Başkent Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 86.

⁷³⁴ Hatice Kübra Kahya, *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021), 1.

⁷³⁵ İbn Abdulaziz, *İstismârü’l-vakf: Dirâseten fıkhiyyeten fatbîkiyyeten*, 447-449.

Satış aşamasında da aynı ilkeler geçerlidir. Daha önce ifade edildiği üzere mütevellinin başlıca görevi, vakfın yıkım ve tahribattan korunmasını sağlamaktır. Diğer bir görevi ise ve hatta en önemlisi, vakıf edenin şartlarının uygulanmasıdır.⁷³⁶ Dolayısıyla meşru bir sebep olmaksızın vakıflarda istibdâl yapılmaz ancak; eğer vakfa ait mülk artık gelir getirmiyorsa veya getirdiği gelir masrafları karşılayamıyorsa ve istibdâl vakıf için faydalı olacaksa, hakim veya yetkililerin izniyle müteveli (vakfın temsilcisi) istibdâl yapabilir. Bu prosedürde mutlaka hakim veya yetkililerin onayı gereklidir. İstibdâl işlemi tamamlandıktan sonra, hakimin bu işlemin uygunluğunu ve gerekçesini değerlendirmesi yapması de söz konusudur.⁷³⁷ Ancak yenilikçi ve üretken vasfını kazanmak ve uzun vadeli planlama yapmak adına vakıf türlerinin bazılarında tanzim ve tescil safhasında şartnamede bunu kayda geçirmek suretiyle istibdâl mekanizmasına imkan verilmesi faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda istibdâl, vakıfların mülklerini trampa etmesini veya rayiç bedelin altında olan mülkleri satın almasını içeren bir prosedürü içermektedir. Eşit değerdeki mülkler arasında değiş tokuş yerine, vakıf için daha avantajlı olanın tercih edilmesi söz konusudur. Mesela 25 Rebûlevvel 1271 / 16 Aralık 1854 tarihli, Saraybosna Hoca Kemaleddin Mahallesi'nden Hasan oğlu Mustafa Efendi, 9.200 kuruşu, Ramazan'da camide kandil yakılması ve cami döşemesi için vakfederken vakıf için daha faydalı olması takdirde istibdâli şöyle şart koşmaktadır. "...Ribh-i mezkûrdan fazlası ne mikdâr kalur ise bâ-yed-i mütevellî-i mûmâ ileyh kîse-i vakıfda iddiâr olunub câmi'-i şerîf-i mezkûrun döşemesine harc ve sarf oluna ve dahi şöyle şart eyledi ki; Nukûd-ı mevkûf-ı mevcûdu vakfa enfa' ve evlâ olduğu sûretde istibdâli husûsu kerreten ba'de uhrâ mütevellî-i mûmâ ileyh yedinde olub her vechle re'yine meşrût ola..."⁷³⁸ İstibdâl (mülk değişimi) işlemi için vakfın şartlarına bakılır ve bu şartlar çerçevesinde işlem gerçekleştirilir. Mesela Tatarpazarı'ndan Hüseyin Efendi oğlu Mehmed Efendi kızı Fatıma Hatun, 500 kuruş, İstanbul Saraçhane semtindeki 25 odalı bir han, bir nalbant dükkânı ve bir evini aynı semtte bulunan cami ve mektebin giderleri için vakfederken vakıf mallarının istibdâl edilmesinden sakınmalarını şart koşmaktadır.⁷³⁹

Vakıf hukukunda bu konu, teorik olarak ve pratikte en çok tartışılan konular arasında yer alır. Bazı İslâm âlimleri, vakıf mallarının değiştirilemeyeceğini savunurken, diğerleri istibdâlin mümkün olduğunu kabul etmişlerdir. İstibdâli destekleyenler arasında bile, bu işlem

⁷³⁶ Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmî'l-vukûf* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1337), 840; Kahya, *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü*, 261.

⁷³⁷ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/33.

⁷³⁸ Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, A-1740.

⁷³⁹ 15 Recep 1187/2 Ekim 1773, VGMA, Defter No: 627, Sayfa: 144-145, Sıra: 94.

için belirlenmiş net kurallar konusunda uzlaşma sağlanamamıştır. Hanefî mezhebine göre, belirli şartlar altında istibdâl mümkünken,⁷⁴⁰ diğer mezhepler buna karşı çıkmıştır. Malikî âlimleri, ancak zaruret veya ihtiyaç durumunda, örneğin bir mescide ait enkazın satılması gibi, taşınabilir vakıf mallarının değiştirilebileceğini kabul etmişlerdir ancak; gayrimenkulde istibdâlî çok nadir durumlar dışında kabul etmemişlerdir. Mescitlerin istibdâlının genellikle mümkün olmadığını savunan Malikîler, diğer taşınmaz malların da iki kategoriye ayrılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Çoğunlukla kullanılamayan mülklerin sadece bir hakim kararıyla istibdâla tabi tutulabileceğini belirtmişlerdir.⁷⁴¹ Hanefî mezhebine göre, istibdâl konusunda tam bir mutabakat olmamakla birlikte, vakıf mallarının belli şartlar dahilinde ancak istibdâl edilebilir.⁷⁴²

Vakıf mallarının istibdâl edilmesiyle ilgili vakfedenin kendisine veya başkasına istibdâl yetkisini vermiş olması gerekir. Vakıf mallarının tamamen kullanılamaz hale gelmesi, vakıf malıyla elde edilebilecek gelir yerine vakfa daha fazla fayda sağlayacak bir malın istibdâl edilmesi talebi ve vakfedenin istibdâlî yasaklamamış olması gerekir.⁷⁴³ Osmanlı dönemi tanzim edilen para vakıflarında sermayenin istibdâl yöntemiyle işletildiği, bu yetkinin bazen vakıf mütevellisine verildiği, bazen vâkıf kendi elinde tuttuğu, bazen de uzman kişilere ve zaruret ile ihtiyaç hallerine bağlandığı görülmektedir. Mesela Lütî Paşa bin Abdulmuin, Dimetoka Kazası Saray Köyü'nden Abdulmuin oğlu Lütî Paşa'nın, 220.000 akçe ve çeşitli gayrimenkulünü aynı yerde yaptırdığı cami, okul ve çeşme ile çeşitli yerlerdeki hayratı için vakfederken istibdâl yöntemiyle işletilmesini talep etmektedir.⁷⁴⁴ Bu yöntemde gelecek ve beklenti satın alınmaz. O günkü değer ve gerçekler satın alınır. Satım aşamasında da yine bu mülâhaza geçerlidir.⁷⁴⁵ Bu yöntemde bilirkîşi görüşü ve yetkili makamın fetva ile onayı önemlidir. Bir vakfın menfaati sona erer veya azalırsa veya satışı, takası veya devri Müslümanların çıkarına uygunsa, satmak veya takas etmek caizdir ancak; bağışçının veya onun yetkilisinin, mahkeme incelemesi dışında

⁷⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/384.

⁷⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Akgündüz, "İstibdal", 23/319-321.

⁷⁴² Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri Ve İstibdalı* (Konya : Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016)5-7.

⁷⁴³ Akgündüz, "İstibdal", 23/321-322.

⁷⁴⁴ Evâil-i Zilkade 950/26 Ocak - 4 Şubat 1544, VGMA, Defter No: 582, Sayfa: 096-102, Sıra: 069; Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 631, Sayfa: 92-93, Sıra: 64; VGMA, Defter No: 988, Sayfa: 179, Sıra: 085; VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 257, Sıra: 207.

⁷⁴⁵ Örnek olarak bkz. Ahmed Ağa bin Ahmed Vakfı, Rumeli Eyaleti'nden Çavuşlar Kethüdâsı Ahmed oğlu Hacı Ahmed Ağa'nın 2.100 kuruşu, Köstendil Kasabası'nda Hacı İbrahim Mahallesi'nde yaptırdığı medresenin müderris ücreti ve masrafları için vakfetmesi, 7 Rebîülevvel 1178/4 Eylül 1764, VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 402-403, Sıra: 382; Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 18; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67; VGMA, Register No: 631, Page: 92-93, Serial: 64; VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 257, Sıra: 207; VGMA, Defter No: 629, Sayfa: 476, Sıra: 355.

hareket etmemesi gerekmektedir⁷⁴⁶ çünkü; vakfın menfaatlerinin bozulması veya zayıflığı hakkında verilen karar ile fâizin belirlenmesi bu konularda farklılık gösterir ve yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Osmanlı döneminde özellikle para vakıflarında nakit sermayenin işletilmesi ve gayrimenkul varlıkların istibdâline dair şer'î hükümlerin de yer aldığı bir vakıfnameye burada yer vermek isteriz. 20 Şaban 1279 / 10 Şubat 1863 tarihli, Yanya Vilayeti'nin Ergiri Şehri'nin Menalat Mahallesi'nden Haşim oğlu Haydar ve arkadaşlarının 500 kuruşu, Haydar Çavuş'un yaptırdığı camideki görevliler ve hizmetler için vakfetmeleri. Daha sonra bu vakıf para, aynı şehrin Tekye Mahallesi'nden Mehmed Bey kızı Ayşe Hatun'un bedesten yakınındaki mülk dükkanlarıyla istibdal edilmiştir. Buna göre vakıf para Ayşe Hatun'a devredilmiş, karşılığında da dükkânlar vakfa devredilmiştir. Vakfiyenin ilgili pragrafı şöyledir: “*Ayşe Hatun'un akd-i âtî sudûruna değin silk-i mülk-i sahîhinde münselik olub medîne-i mezbûre bedestân kurbunda vâki' Süleyman Paşa firunu ve bir taraftan çeşme ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb kassâb ve bir bâb bakkâl dükkânı ve firunu ve bir bâb cenkler? dükkânı müştamil mülk dükkânlarını cümle tevâbi' ve levâhik ile câmi'-i mezbûrda mârru'z-zikr olan maddeler için vakf olunan beş yüz gurus mukâbelesinde mütevellî-i merkûm için istibdâl eylemişiz ancak mütevellî-i mezbûr istibdâle nâdim ve bedeli olan nukûd-ı vakfî teslîmden ibâ ve imtinâ' itmeleriyle mütevellî-i mezbûr suâl olunub meblağ-ı mezkûru alıvirilmesi bi'l-vekâle matlûbumdur didikde gıbbe's-suâl mütevellî-i mezbûr bu gûne cevâba tasaddî vakfîyyesinde ibdâl ve istibdâli şart itmedikce İmâm Ebû Yusuf mezheb-i şerîfinde bir rivâyet ve İmâm Muhammed'in mezheb-i münîfinde mutlakâ istibdâl sahîh olduğuna binâen beynimizde cârî olan ibdâl ve istibdâlden nâdim ve rücû' eyledim deyu cevâb-ı bâ-savâb ile mütevellî-i merkûmu def' idüb hâkim-i mûmâ ileyh hazretlerinin huzûrunda müterâfî'ân ve her biri fasl u hasme tâlibân olduklarında vekîl-i mûmâ ileyh cevâba tasaddî olub eğerçi istibdâl vakf-ı mezbûrda serd olunan minvâl üzeredir lâkin Fetevâ-yı Kādîhân Kitâbü'l-Vakf'ın “faslun fî vakfî'l-müşâgare cem'îhi ve istibdâli innehu lem yûleku ile'l-kādî idâreten li-maslahatihi fî zâlik” mes'elesi muktezâsınca ihbâr-ı müslimîn ile istibdâl-i mezkûr cânib-i vakfa menfa'at-ı azîme olduğu lede's-şer'î'l-mutâhere sâbit olunmağın istibdâlin sıhhatine hükm-i iltimâs itmeğın hâkim-i mûmâ ileyh dahi tarafeynin sâdır olan kelimâtına nazar eyledikde Zikrolunan dekâkin akâr olub nukûdun evlâ ve cânib-i vakfa enfa'at olmağla istibdâli tecvîz iden fukahâ-i aleyhim rahimehu kavli-i şerîfleri üzere sıhhat istibdâle hükm ve nukûd-ı vakfî idâre tenbîh eyledikde mütevellî-i merkûm kelâmını semt-i âhara sarf idüb fî'l-vâki' ba'zı meşâyih-i kibâr*

⁷⁴⁶ Beyaztaş, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri Ve İstibdali*, 7.

kavl-i münîfleri üzere istibdâl cânib-i vakfa menfa‘at-ı azîme oldukda kâdî istibdâle kâdir olub hükm-i hâkim ile istibdâl sahîh olur lâkin İmâm-ı A‘zam Hazretleri katında hüccet lüzûmu müstelzim olmadığına binâen istibdâl-i mezkûr gayr-ı lâzım olduğuna binâen benim için bâb-ı rüçû‘ meftûh olmağın vekîl-i mezbûr da‘vâ-yı mezkûreden men‘ olunması matlûbumdur didikde vekîl-i mezkûr tekrâr cevâb virüb fi‘l-hakîka İmâm-ı A‘zam hazretleri katında sıhhat lüzûmu gayr-i müstelzimdir deyu redd ve teslîmden imtinâ‘ idüb lâkin istibdâl-i mezkûrun İmâmeyn katlarında sıhhat müstelzim olmağla lüzûmuna iltimâs itmeğın hâkim-i mûmâ ileyh hazretlerinin huzûrunda tekrâr müterâfî‘ân olduklarında hâkim-i müşârun ileyh İmâmeyn’in kavilleri üzere istibdâl-i mezkûrun lüzûmuna dahi hükm ve kazâ ve hükm-i sâbıkını imzâ ve tenfîz ve tecdîd itmeğın ba‘de‘l-yevm evvelen Zikrolunan vakf-ı nukûd-ı mezkûr vakfdan ihrâc ve müvekkile-i mezbûre Ayşe Hatun’un nukûdu olmağla sâniyen Zikrolunan dekâkin nukûd-ı vakfın bedeline mukâbil vakf-ı sahîh ve lâzım oldu ba‘de‘l-yevm şurût-ı mezbûre ile amel olmağın işbu vesîka-i enîka ketb ve imlâ olundu hurrîre fi‘l-yevmi‘l-ısrîn min-şehri Şa‘bani‘l-Mu‘azzam li-seneti tis‘a ve seb‘în ve mieteyn ve elf.”⁷⁴⁷ Hanefî mezhebinin vakıf mallarının istibdâlî konusundaki yaklaşımının yer aldığı söz konusu vakfiye, bu konuda önemli veriler içermektedir. Bu ve benzeri vakfiyelerden anlaşıldığına göre Osmanlı dönemi para vakıflarında vakıf varlıklarının işletilmesinde vakfın yararına olduğu ilgili merciler tarafından onaylandığı ve şer‘î hükümlere riayet edildiği takdirde istibdâl yönteminin sıklıkla devreye alınmıştır.⁷⁴⁸

Netice olarak şunlar söylenebilir: İslâm hukukunda ve örfünde vakıfların zamanla değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için istibdal, tebdil, tağyir gibi araçlar kullanıldığını biliyoruz. Bu durumun geçmişte birçok örneği olduğu gibi, çağımızda da geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Temelde, vakıf malının kullanılamaz hale gelmesi, gelir elde edilememesi ve kendi masraflarını karşılayamaması nedeniyle ele alınmıştır. Hanefî mezhebine göre genel olarak kabul edilebilirken, Mâlikî mezhebine göre belirli şartlar dahilinde kabul edilebilir. Hanbelî ve Şâfiî mezheplerine göre ise genel olarak kabul edilmezken, bazı özel durumlarda izin verilmiştir. Bu işlemin gerçekleşmesi için belirli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar çerçevesinde, büyük tartışmalar yaşanmış ve kötüye kullanılma tehlikesine karşı önlem amaçlı fetvalar çıkarılmıştır.⁷⁴⁹

İstibdâl kararı sürecinde gayrimenkul veya menkul değerler ile malî konularda

⁷⁴⁷ VGMA Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67.

⁷⁴⁸ Örnek vakfiyeler için bkz. VGMA Register No: 738, Page: 025-028, Serial: 018; VGMA Defter No: 738, Sayfa: 031-032, Sıra: 020; VGMA Defter No: 627, Sayfa: 21, Sıra: 7.

⁷⁴⁹ Kahya, *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü*, 376.

uzmanlaşmış profesyonellerden destek alınmalıdır. Vakfın tevliyet makamı, farklı yatırımlar yapmak veya malî hedeflerine ulaşmak için güvenilir, uzman bir yatırım danışmanına başvurabilir. Vakıf malını değiştirmede risk toleranslarına ve hedeflerine uygun olarak yatırım stratejileri konusunda tavsiyeler alır. Aynı zamanda, piyasa trendlerini izler, yatırım fırsatlarını araştırır Yatırım danışmanları, genellikle lisanslıdır ve belirli yasal düzenlemelere tabidirler, bu nedenle müşterilere profesyonel bir hizmet sunmakla yükümlüdürler. Buna rağmen vakıf malını değiştirmek veya satmak İslâm hukukunda hassas bir konudur ve belli şartlara bağlıdır. Vakıf malının satılması veya değiştirilmesi durumunda, bu işlem vakfın şartnamesi ve temel amacına uygun olmalı vakfın asıl faaliyet ve amacı zarar görmeyecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Vakıf mallarının değerlendirilmesi bağlamında kitle destek fonu gibi çalışan kamu adına ve kamusal ihtiyaçlarını karşılayan kâr amacı gütmeyen üçüncü sektör marifetiyle işletilmesi konusu akademik çalışmaya konu edinilmesi uygun olacağı kanaatindeyiz. İstibdâl mevzuunda yapılan akademik çalışmaların genelde fıkhi boyutu ile yetindikleri meselenin bu tarafına pek değinilmediği görülmektedir.

2. 2. 1. 3. Murâbaha ile İlişkili Muâmele-i şer‘iyye Yöntemleri

Tarihi süreç içerisinde para vakıflarıyla alakalı farklı tanım ve yaklaşımlarla zengin bir teorik külliyat oluşturmuşlardır. Özellikle meseleye fıkıh ekolleri açısından bakıldığında fakihlerin farklı yaklaşım ve yorumları, muamele sınırlarının tahdidi noktasında günümüz akit ve şirket ameliyelerine ışık tutacak ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Para vakıflarının tanzim ve işletilmesi süreci bu çerçevede değerlendirilebilir. İslâm hukukuna göre, bu işlemler, vakıf ameliyesinde yer alan tarafların hukukî statüsüne, anlaşma biçimine ve işin niteliğine bağlı olarak sınıflandırılır ve tanımlanır. Para vakıflarında sermayenin değerlendirilmesi, hem iktisadî hem de hukukî bakımdan büyük bir öneme sahiptir. Bu vakıflarda, sermayenin işletilmesi ve yönetilmesi pratiğinde icâre, başkalarına işletme gibi emek ve sermaye ortaklığını esas alan modeller tercih edilmiştir. Bu model, sermayenin verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla iş gücünün de devreye girmesini ifade eder ancak, Osmanlı döneminde, vakıfların işleyişine dair yazılı kayıtlarda farklı yaklaşımlar da sergilendiği görülmektedir. Osmanlı'da, vakfiyeler belirli bir sistem çerçevesinde düzenlenmiş ve sermayenin nasıl işletileceğine dair esaslar konmuştur. Bu vakfiyelerde yer alan fikhî terimler, vakıfların işleyişini belirleyen önemli unsurlar olarak öne çıkar. Para vakıflarında sıkça yer alan Muâmele-i şer‘iyye/mer‘iyye ve ber vech-i hakkaniyyet/helâl ve müteradif ifadelerin muhtevası, pratikteki uygulama yöntemleri ve üzerinde terettüp eden hukukî sonuçlar tartışmalara konu olmuştur. Vakfiye vesikalarında yer alan ve şartnamede işletme yöntemi

olarak sıkça rastlanılan terkiplerden biri Muâmele-i şer'iyeye'dır.

Muâmele-i şer'iyeye İslâm hukukuna uygun yapılan işlemler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle şeriata göre amel etmektir ayrıca, hile-i şer'iyeye kast ediliyorsa, şeriata göre çözüm, çare ve çıkış yolu anlaşılmaktadır. Osmanlı para vakıflarında yaygın bir yöntem olarak yer alan ve karz, ribh, irbah ve istirbâh adı verilen işlemlerde fâize bulaşmamak için birden fazla yöntem devreye sokulmuştur. Bu yöntemlerin genel çerçevesi muâmele-ı şer'iyedir. Mesela 26 Mayıs-4 Haziran 1675 tarihinde, Ahmed Ağa oğlu Sinan Paşa, bazı emlâkı ile birlikte 5.000 kuruşu, Edirne'de Sultan Bayezid, Noktacı Camii, Cami-i Atik ve diğer bazı mescitler ile yaptırmış olduğu çeşmelerin su yolu gibi hayratı ve görevlileri için vakfederken sermayenin işletilmesinde mu'âmele-i şer'iyeye üzere işletilmesini şöyle şart koşmaktadır. “...Zikrolunan meblağ-ı merkûm her sene onu on bir buçuk hesâbı üzere yed-i mütevellî ile mu'âmele-i şer'iyeye ile alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub her re's-i senede tecdîd-i mu'âmele eyleyüb aynıyle esedî gurus virüb esedî gurus ile nukûd-ı mersûme vech-i muharrer üzere mu'âmele olunub ve batn-ı kitâbda mastûr olan değirmenler ve dükkânlar dahi mütevellî-i vakf yedinden icâre-i şer'iyeye ile icâr olunub hâsıl olan ribh ve ücretden evvelen mukâta'a-i mezbûre edâ...”⁷⁵⁰

Söz konusu “muâmele-i şer'iyeye” işlemleri, sonraları “muamele” ve “murâbaha” gibi terimlerle de ifade edilmeye başlamıştır.⁷⁵¹ Bazen hile-i şer'iyeye olarak telakki edilen bu teşrik-i mesâî'de bir tarafta sermaye, diğer tarafta bunu işleten vardır. Yöntem, kâr amaçlı yatırım kredisi şeklinde uygulanmıştır.⁷⁵²

Para vakfiyelerinde buna *Muâmele-i ber vech-i hakkaniyet* de denir.⁷⁵³ Nitekim Osmanlı'da kredi verirken fâizden kaçınmak için yapılan işlemler farklı adlar altında incelenir. Eğer kredi veren, gelecekte ortaya çıkacak olan ek miktarı belirleyip bu miktarı satın alım sözleşmesiyle garanti altına alıyorsa, bu işleme “Muâmele-i şer'iyeye” denir. Eğer daha önceden belirlenmiş bir borcun ödeme süresi uzatılıyorsa, buna da “devr-i şer'i” veya kısaca “devir” denir. Muâmele-i şer'iyeye sırasında ek miktar için çeşitli terimler kullanılır, bunlar arasında ribh, murâbaha, nema gibi kavramlar bulunur ayrıca, borçlu tarafa ek bir miktar ödeme

⁷⁵⁰ Bkz. VGMA, Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66; Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA, Register No: 626/2, Page: 476, Serial: 560; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245; Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.

⁷⁵¹ İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, 191; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, 9/39 (1971), 57.

⁷⁵² Abdulkadir Attar, “Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 52 (Aralık 2019), 96.

⁷⁵³ Bu terimin yer aldığı örnek vakfiye için bkz. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245; Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.

yükümlülüğü getirilmesi durumuna ise "ilzam-i ribh" denir.⁷⁵⁴

İslâm'da fâiz (riba) yasaktır, bu nedenle Müslümanlar, maddî yardım amacıyla başka bir Müslüman'a borç verirken fâiz talep etmezler. “Muâmele-i şer’iyye” kurallarına uymadan ödünç verilen maldan gelir elde etmek haramdır fakat bu işlem "Muâmele-i şer’iyye" çerçevesinde yapılırsa, İmâm Ebû Yusuf’a göre fâiz yasağı kalkar ve elde edilen kazanç caiz olur. İmâm Muhammed ve diğer âlimler ise bu kazancı mekruh olarak değerlendirmektedir.⁷⁵⁵

Muâmele-i şer’iyye (muamele oranı) uygulamasını esas alarak; bey’i bat (kesin satış), bey’-i bi’l vefâ (belirli bir süre içinde satılanı geri almak) ve bey’ - bi’l istiglâl (satanın malı kiralamak üzere vefaen satması) gibi birden fazla formül geliştirilmiştir.⁷⁵⁶ Muâmele-i şer’iyye” misallerinden birisi şöyledir: Vakıf yöneticisi, borç alacak kimsenin bir malını vakıf adına peşin 100 liraya satın alır, sonra bu malı, parasını bir sene sonra almak üzere o kimseye vakıf adına 110 liraya satarsa bu meşru bir muamele olur. Bu şekilde borç paradan alınan fazlalık da ribâ değil ribh/kâr olarak değerlendirilir. Bu fazlalığı meşrû bir gelir (rih) değil, ribâ olarak nitelendiren alimler olmuşsa da bunların sayısı azdır. Uygulamada bu usûl, gerek devlet gerek halk tarafından tarih boyunca benimsenip yaşatılmıştır.⁷⁵⁷

Mütevellî vakfın malını, kazanç olmadan hiçbir kimseye ödünç veremez ama, fâiz alarak borç vermesi de haramdır, o halde meşru bir alım satım vasıtasıyla hem bunların menfaatleri temin edilmiş olur ve hem de fâizli bir muamele de yapılmamış olur. Bu, her şeyinde hikmet olan dinin gösterdiği bir genişlik, bir kolaylık, bir müsaade demektir.”⁷⁵⁸ İslâm hukukunda insanlara gereksiz yükler yüklenmesi hoş görülmez. Bu konuda Döndüren de şöyle der: “Osmanlı Devleti uygulamasında fâiz anlaşması olmaksızın, geçici satış, bağış veya kira sözleşmesi gibi muamelelerle, borçlunun fazla bir meblağ ödemesi işlemlerine “Muâmele-i şer’iyye”, fazla olarak ödenen paraya da “rih-i şer’î” denilmiştir. Bu gibi muameleleri sermaye sahipleri yanında para vakıfları da uygulamıştır”.⁷⁵⁹ Hanefî ve Şâfiîlere göre bu çeşit muâmele-i şer’iyye ve bu sözleşmeye dayalı olarak elde edilecek rih-i şer’î caizdir. Mâlikî ve

⁷⁵⁴ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 33.

⁷⁵⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istulâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/101.

⁷⁵⁶ Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35.

⁷⁵⁷ Mehmet Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1986), 90.

⁷⁵⁸ Enver Osman Kaan, “Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi’l-Vefâ, Bey’ Bi’l-İstiglâl ve Bey’u’l-İne”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17 (Bahar 2018), 240.

⁷⁵⁹ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 31-33.

Hanbelîler ise bu gibi sözleşmeleri, bir çeşit örtülü fâiz yeme yolu sayarak caiz görmezler. ⁷⁶⁰

Para vakıfları bağlamında sermayenin işletilmesinde uygulanan bir formül olarak Mu'âmele-i şer'îyye (murâbaha-i mer'îyye, yılda belli oranda kâr alarak paranın işletilmesi) yoluyla işletilmiştir. Sıklıkla başvuru yapılan yöntemlerden biri olarak “Mu'âmele-i şer'îyye”de Şeyhülislâm Ebussuud döneminde bunun için mer'î ve kanûnî olarak belli oranlar belirlenmiştir. ⁷⁶¹

Netice olarak şer'i muamele veya şer'i işlem, İslâm dini içerisindeki hükümlere ve kurallara göre gerçekleştirilen işlemidir. Şer'i işlemler, alım satım, kira, borç, hibe gibi geniş bir konu yelpazesini kapsar. İşlemlerin helal veya haram oluşu, İslâm fıkhdan alınan şer'i hükümlere göre belirlenir. Para vakıflarında yer alan bu şartın söz konusu anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kamu yararı ve dinin hükmü arasındaki münasebet doğrultusunda, dinin temel ilkelerine uyulduğu sürece, iktisâdî ve idari düzenlemelere karşı çıkmaz. ⁷⁶² Tedvin döneminden itibaren süreç içerisinde insanlar arasında farklı ilişkiler, işbirlikleri ve akit türleri ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda içtimâî ve iktisâdî hayatta söz konusu iş, işlem ve iştirak faaliyetleri çok farklı form ve formalitelerle ortaya çıkmaktadır. Bu işlemleri klasik tanımlara ve geçmiş uygulamalarla uyumlu hale getirme çabaları vardır. Buna mukabil meselelerin sözleşme özgürlüğü ilkesi çerçevesinde incelenmesinin ve öncelikle konuyla ilgili temel ilkelerin belirlenmesinin gerektiği görüşleri de vardır. Birinci yaklaşımda beraberinde bazı zorlayıcı yorumları da getirmekte, ikinci yaklaşımda ise beraberinde bazı hukukî tartışmaları da getirdiği görülmektedir. “*Toplumun yararı ve dinin ilkeleri arasındaki uyum yaklaşımı*” ⁷⁶³ doğrultusunda, dinin temel ilkelerine uyulduğu sürece, iktisâdî ve idari düzenlemeler olabileceği kanaatindeyiz ancak; akit ve ortaklıkta genel geçer olan umumi kaide ve uygulamalara ters düşmemek bir de gabn ve garara yani ortakların aldanma ve zararına yol açmayacak kaydıyla insanlar kendi ve toplumun faydasını olmak suretiyle farklı türlerde sözleşme ve iştirakleri gerçekleştirebilirler. Çağımızda insanlar arasında yaşanan iş ve işlemlerin önemli bir bölümünü oluşturan sözleşmelerin klasik akit ve iştirak tanımlarında çizilen çerçevenin dışına taşıyabilmektedir.

2. 2. 1. 3. 1. Bey' bi'l-Vefâ

Mu'âmele-i şer'îyye uygulamalarından biri de bey' bi'l-vefâ yöntemidir. Para

⁷⁶⁰Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 1-24.

⁷⁶¹Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları (Mukaddime)*, 13/38.

⁷⁶²Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhân fî usûl'il fikh* (Mısır: Kahire, 1997), 2/721.

⁷⁶³Cüveynî, *el-Burhân fî usûl'il fikh*, 2/721; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 6/69-70.

vakıflarının sermayesinin değerlendirilmesinde gündeme gelen bir yöntemdir. Bey', sözlükte "mübadele etmek" anlamına gelir.⁷⁶⁴ Satım akdi olarak bey', Hanefilerin tarif ettiği gibi, karşılıklı rıza ile malın mal ile değişimi⁷⁶⁵ veya Malikîlerin tarif ettiği gibi, menfaatler dışında ivazlı bir akit⁷⁶⁶ ya da Şâfiîlerin tarif ettiği gibi malın kendisinin ayn (kaynak, eşyanın hakikati) veya menfaatinin daimi olarak mülkiyetini sağlayan mâlî bir mu'avaza⁷⁶⁷ yahut Hanbelîlerin tarif ettiği gibi, temlik ve temellük sağlayacak şekilde malın mal ile değişimidir.⁷⁶⁸ Bu manayla bey'; sarf, selem, mukayeda (trampa) ve mutlak bey'e şamildir.⁷⁶⁹ Vefa, sözünü yerine getirmek, taahhüt edilen bir işi yapmak veya tamamlamak gibi manalara gelir.⁷⁷⁰ Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satın alınmasını anlamında vefa satışı, tarafların usulüne uygun olarak yaptıkları vadleri yerine getirmek (vefâ) zorunda bulunmaları sebebiyle bey' bi'l-vefâ diye isimlendirilmiştir.⁷⁷¹

Para vakıfları söz konusu olduğunda paradan müteşekkil sermayeyi işletme olduğunda taraflar arasındaki bu işlem bir nevi karşılıklı iştiraktır. Bu formalitedeki sözleşme ise bir çözüm ve fâize bulaşmama hassasiyetinden dolayı çıkış kapısı olarak görüldüğü söylenebilir. Bir tarafın nakit sermayeyi, diğer tarafın farklı bir varlığı değerlendirdiği bir teşrik-i mesâ'î söz konudur. Osmanlı para vakıflarında yaygın bir yöntem olarak yer alan bu işlemde, fâize bulaşmamak için birden fazla yöntem devreye sokulmuştur.⁷⁷² Bu yöntemlerin genel çerçevesi *Muâmele-i ber vech-ı hakkaniyet*'tir.⁷⁷³ Bey' bi'l-vefâ işlemine bey'u'l-vefâ bey' bi'l-caiz denilmektedir.⁷⁷⁴ Açıkta para vakıflarında yer almasa da pratiğinde meydana gelebilen bir işlem türüdür.⁷⁷⁵

Bu mevzuda bütünlüğü sağlamak amacıyla bu işlem türünün mahiyeti ve üzerinde

⁷⁶⁴ Abdulmun'im, *el-Elfazu'l-fikhiyye*, 1/399.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 5/445.

⁷⁶⁶ Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Eş-Şerhu's-Sağîr Alâ Akrabi'l-Mesâlik İlâ Mezhebi'İlmâm Mâlik* (Kahire: Dârü'l-maârif, ts.), 3/12.

⁷⁶⁷ Kalyûbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Seleme. *Hâşiyetün alâ şerhi minhâci't-tâlibîn* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1998), 52; Şakır Berki, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi*, 1969, 8

⁷⁶⁸ Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/146.

⁷⁶⁹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 120. madde.

⁷⁷⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 15/251.

⁷⁷¹ Vefâ, sözünü yerine getirmek, bir işi tam yapmak veya tamamlamak demektir. Bkz. İbnu'l-Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 17/252.

⁷⁷² Örnek vakfiye için bkz. VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67"; Ayrıca bkz. Rodoscuk şerhiye sicilleri, 6 Cemâziyelâhir sene 1198 tarihli, Vakf-ı merhûm Sevgülün Hâtun ibneti Abdullah sâkine-i Mahalle-i Leb-i deryâ Bâ-imzâ-i Osman bin Ramazan el-Müvellâ hilâfe bi-Medîne-i Rodoscuk altı yüz otuz gurus bi-yedi'l-mütevelli rehn-i kavî ve kefil-i melî ile onu on bir buçuk gurus hesâbınca alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub bi-fazli'llâhi te'âlâ hâsıl olan....

⁷⁷³ Bkz. Döndüren, *Karz-ı Hasen*, 31.

⁷⁷⁴ Kâdihan, Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî. *Fetâvâ kâdihân fi mezhebi'l-imâmî'l-a'zam ebî hanîfe*, ed. Sâlim Mustafâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 2/164.

⁷⁷⁵ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/23.

terettüp eden hükmü kısaca ifade edilecekse: bey‘u‘l-emâne, bey‘u‘l-itâa (bey‘u‘t-tâ‘a) adları da verilen Bey‘ bi‘l-vefâ, Müslümanların fâizsiz kredi sağlama zorluklarını aşmak ve sermaye sahiplerinin yatırımlarından kazanç elde etmelerini sağlamak için Hanefî fakihleri tarafından geliştirilen bir sözleşme türüdür. Bu sözleşme, normal satış işleminden farklı olduğundan İslâm âlimleri arasında çeşitli değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bazıları bunu rehin olarak değerlendirirken, diğerleri sahih veya fâsid satış akdi olarak kabul etmektedir.⁷⁷⁶ Bir kısım fakihler ise bey‘ bi‘l-vefâyı, sahih satış akdi ile rehinin birleşiminden meydana gelmiş bir akit olarak yorumlarlar. Bu farklı değerlendirmeler, üzerinde terettüp eden hükümlerde belirli farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷⁷⁷ Bu uygulamanın günümüz ekonomik gerçeklerle ne kadar örtüştüğü ayrıca değerlendirilebilir. Unutulmamalıdır ki, para vakıflarının işleyişinde örf ve teamül itibara alınmıştır. Ayrıca mesalih-i mürsele/maslahat ve kamu yararı daima sürece katılmıştır. Herşeye rağmen helal harama ve faize hassasiyet gösterilmiştir. Hanefî mezhebinde bu hukûkî mekanizmalar ileri düzeydedir, Mâlikî, Şafi‘î, Hanbalî ve Caferî mezheplerinde de genellikle örfün dayandığı uygulamalar mevcuttur.⁷⁷⁸ “Beyü‘l-vefâ” versiyonu şöyledir. “Satıcı bir malı müşteriye ilerde parasını geri verdiğinde geri alma şartıyla satmasıdır. Böylece müşteri parayı değerlendirir. Satıcı ise akar malın kira vs. gelirinden istifade eder. Vakıf birine borç verir karşılığında bir akarı rehin misali alır ve kiraya vererek işletir. Buna Hanefiler müamele (Muâmele-i şer‘iyye/mer‘iyye) adını vermişlerdir. Amaç borç verirken zarar etmemek.”⁷⁷⁹

İslâm hukukuna göre, bir mal rehin edildiğinde, sahibinin izniyle rehin veren kişi bu malı kullanabilir. Bu kullanım şekli, malın bulunduğu yerde oturma, ticaret yapma veya kiraya verip kira bedelini alma gibi çeşitli şekillerde olabilir. Ali Haydar Efendi'nin Mecelle'yi şerh ettiği bir kaynağa göre, bir malın gelirinden bir kısmı, alıcıya ait olacak şekilde belirlenmiş bir şart varsa, bu şarta uyulması gereklidir çünkü; Mecelle'nin 83. maddesi, yasalara uygun bulunan şartlara uyma gerekliliğini belirtir.⁷⁸⁰ Son dönem İslâm bilginlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'in görüşüne göre, çoğu İslâm bilgini, malın sahibinin izni olduğunda, malın gelirinden yararlanmanın, mülkiyetin korunması kaydıyla mümkün olduğunu kabul eder. Örneğin, bir kişinin bir milyon lira kredi ihtiyacı varsa ve aylık on bin lira kira geliri olan bir iş yerini iki yıl

⁷⁷⁶ Bayındır, “Bey‘ Bi‘l-Vefâ” mad. 6/20.

⁷⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddû‘l-muhtâr*, 5/522; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 7/43; Bayındır, “Bey‘ bi‘l-Vefâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 6/190.

⁷⁷⁸ SümeYra Yakar, “Suudi Arabistan’ın Günümüz Hukuk Sisteminde Örfün Kullanımı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2019), 377

⁷⁷⁹ Safvet Öztürk, *Osmanlı Hukukunda Bey‘ü‘l-İstiğlâl ve Uygulamaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 25.

⁷⁸⁰ Ali Haydar, *Dürerü‘l-Hükkâm*, 1/667; Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 396. madde.

süreyle "bey' bi'l-vefâ" anlaşmasıyla krediyi veren kişiye devretmesi durumunda, tapuya konacak olan "mülkiyeti iki yıl süreyle muhafaza şartıyla satış" gereği, kira bedelini alma hakkını elde eder. Kredi süresi içinde geri ödendiğinde, iş yerinin mülkiyeti kendisine geri döner ancak; kredi zamanında geri ödenmezse, sözleşme gereği krediyi veren kişi malın sahibi olur.⁷⁸¹

2. 2. 1. 3. 2. Bey'ü'l-Îne

Îne kelimesinin lügat anlamı, peşin para, malın iyisi demektir.⁷⁸² Bir akit türü olarak bu isimle anılması, akde konu edilen malın satıcıya geri dönmesi ve müşterinin arzu ettiği peşin paraya kavuşması sebebiyledir.⁷⁸³ Îne vadeli satılan bir malın peşin para karşılığında daha düşük bir bedelle geri satın alınmasını ifade eden terimdir. “*bir şeyin en iyisi, ribâ, borç verene herhangi bir menfaat sağlamayan borç (selef)*” anlamlarına da gelir.⁷⁸⁴

Bey'ü'l-îne Müslüman toplumlarda, Osmanlı döneminde özellikle para vakıflarının nakitten müteşekkil olan sermayenin işletilmesinde birer finansman yöntemi olarak denenmiştir. Bu işlemde de bir teşrik-i mesâ'î söz konudur. Muâmele-i şer'îyye usulüdür, para vakıflarının Osmanlı tatbikatında kullandığı en önemli işletme usulüdür. Hile-i şer'îyye olarak da anılan bu işleme, Hanefî mezhebine göre cevaz verilmiştir.⁷⁸⁵ Her ne kadar kerahetten hâlî değildir diyenler olmuşsa da İmâm Ebû Yusuf'a göre, bu tür işlemler caizdir çünkü; bunlar hayra hizmet etmek amacıyla yapılmakta ve aynı zamanda bir alım-satım niteliği taşıdığı için takdir edilir. Bu, fâizden kaçınmak için İslâmî bir korunma yöntemidir. Bu işlemler, bir borcun ödenmesi için yapılan zorlayıcı ziyade ödemeli bir borç işlemi değil, aksine faydayı teşvik eden alım-satım işlemleridir.

Sözleşmeler farklı niteliklere sahip olduğundan, bir anlaşmanın meşru olmaması diğerinin meşru olmasını engellemez.⁷⁸⁶ Şâfiî mezhebi ise îne satımının geçerli olduğunu belirtmiştir çünkü; bu ameliye, akdin şartlarının sağlandığı ve bozucu unsurların bulunmadığına inanmıştır.⁷⁸⁷ Burada niyet dikkate alınmamış, sadece akdin şeklinin uygunluğuna odaklanmıştır.⁷⁸⁸ Hanefî mezhebi, müşterinin henüz ödeme yapmadığı durumda satıcının malı

⁷⁸¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/127.

⁷⁸² Abdulmun'im, *el-Elfazü'l-fıkhiyye*, 2/560.

⁷⁸³ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtar*, 5/461.

⁷⁸⁴ İbnu'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 7/211.

⁷⁸⁵ Bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/101.

⁷⁸⁶ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/102.

⁷⁸⁷ Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, 3/417.

⁷⁸⁸ Muhammed b. İdris eş-Şafi'i, *el-Ümm*, thk. Refat Fevzi Abdumuttalib (Mısır: Dârü'l-Vefâ el-Mansura. ts.),

daha yüksek bir fiyata geri almasında sakınca görmemişlerdir.⁷⁸⁹ Bazı âlimler, bu tür işlemleri salt formalite icabı kullanıldığını öne sürerek îne işlemine mesafeli durmuşlardır.⁷⁹⁰ Mâlikî mezhebinde, formel olarak mübah olmasına rağmen fâize yol açabileceği için îne satımını uygun görülmemiştir.⁷⁹¹ Bu yöntemler, süreç içerisinde ve özellikle vakfiyeler düzenlenirken şartnamelerde işletme yöntemi belirlenirken sadece muamele/i'mâl/ istimâl/istirbâ/murâbaha gibi terimlerle ifade edilmiştir. Para vakıflarının emek-sermaye ortaklığıyla üretim ve ticaret yapmak yerine bu istisnâ yöntemlere çokça başvurması finansmanlarını riske karşı korumak içindir. Hukûk-ı İslâmiyye Kâmûsu'nda îne/iyne alışverişi hakkında şöyle denilmektedir:

“Muâmele-i şer'îyye” yapılmadan ödünç verilen maldan gelir sağlamak mutlak haramdır fakat “Muâmele-i şer'îyye” suretinde yapılırsa İmâm Ebû Yusuf 'a göre fâiz kalkar ve kazanç caiz olur. İmâm Muhammed ve cumhura göre ise mekruhtur.”⁷⁹²

Bu yöntemler, sonradan sadece muamele ve murâbaha gibi terimlerle de ifade edilmiştir. Bu tabirlere göre, söz konusu işlemin kaşılıklı bir muamele ve her iki tarafın kazanç elde etmek için teşrik-i mesâi'de bulunduğu murâbaha iştiraki olduğu söylenebilir. Bey'ü'l-îne işlemi şu şekilde uygulanır. Mesela, Ahmet , Mehmet'ten borç ister. Mehmet, Ahmet'in yanında Ali'den belli bir fiyata bir mal satın alır ve kabzeder. Ardından bu malı daha yüksek bir fiyata Ahmet'e vadeli olarak satar. Ahmet de aynı malı tekrar ilk sahibi olan Ali'ye daha ucuz fiyatla satar. Bu işlem sonucunda ali hiçbir kârı veya zararı olmaksızın malına kavuşmuş, Ahmet istediği borç parayı temin etmiş ve Mehmet de verdiği borçtan daha fazlasını vadeli olarak kazanmış olmaktadır.⁷⁹³

Eğer bu malı üçüncü bir kişiye satarsa, bu işlem Hanefî hukukunda "teverruk" olarak adlandırılır.⁷⁹⁴ Bu şekildeki bey' işlemi, para vakıflarının sermayelerini yönetmek için kullandıkları bir yöntemdir.⁷⁹⁵ Ancak para vakıflarının sermaye işletme yönteminde, Osmanlı dönemi tanzim edilen vesikalara da bakıldığında karşı tarafa fâizli borç verme şeklinde kredi

3/78-79.

⁷⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/273.

⁷⁹⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-asâr*, tahk. Muhammed Münir ed-Dımaşkî, *İdâratü't-Tıbbâti'lMünire* (Mısır 1351), 9/47.

⁷⁹¹ Karâfî, *el-Furûk*, 3/269.

⁷⁹² Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/101.

⁷⁹³ Yunus Apaydın, "İne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 22/283..

⁷⁹⁴ Şîrâzî, 1/302, 304.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmu'l-muvakkîn an rabbi'l-âlemin* (Suudi Arabistan: Riyad, 2016), 5/86; Heyet, "Hükmu Bey'i'l-İne", *Mecelletü'l-buhûsi'l-islâmî* (1984), 259-295; Aktepe, *İslâmî Hukuk Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, 51.

⁷⁹⁵ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları Mukaddime*, 13/32.

işlemi değil, ticaret yöntemiyle parasal fonu kullanarak müşterinin ihtiyaç duyduğu malı, ürünü peşin alarak ve üzerine kâr marjı koyarak vadeli satmak şeklinde gerçekleşir.⁷⁹⁶ Vakıf tahrir defterleri ve kayıtlara göre, vakfedilen paraların işletilmesinde genellikle nemâ nispetleri %10'dur. Osmanlı iktisadî hayatında ticaret ve finans sektörünün %15-20'sini oluşturan vakıflar, ticaret, sanayi ve tarım konularında ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. Osmanlı döneminde buna örnek birçok vakfiye vardır.⁷⁹⁷ Vakıfların ticari, sınai ve zirai konularda ülke ekonomisinde önemli bir paya sahip olduğunu gösteren tarihi kayıtlar mevcuttur.⁷⁹⁸

Kısaca toparlayacak olursak: Gayrimenkul vakıflardan farklı bir vakıf türü olduğundan, cayma olasılığı olmadan vakfedilen para ebedi olarak vakıf olarak kullanılır ve vakfin yöneticileri tarafından işletilerek elde edilen gelir, vakfin kuruluş amacına uygun olarak harcanması gerekir.⁷⁹⁹ Vakıfların işletme yöntemleri, vakfiyelerinde belirlenen şartlara ve o dönemin ticaret anlayışına uygun olarak kullanılması gerekir.⁸⁰⁰ Bunun için geliştirilen bazı yöntemler vardır. Yöntemlerden biri şöyledir: Borca ihtiyacı olan kişi bir malını kendisine borç verecek para vakfına 100 kuruşa satar. Malı teslim eder ve parasını peşin olarak vakıftan alır. Daha sonra aynı kişi vakfa satmış olduğu malını bir yıl vadeli olarak 110 kuruşa geri satın alır. İşlem sonucunda kişi 100 kuruş borç almış ve bir ay sonra ödemek üzere 110 kuruş borçlanmıştır. Para vakfı ise 100 kuruş olarak verdiği borç neticesinde bir ay sonra 110 kuruş almaya hak kazanmıştır.⁸⁰¹ Muâmele-i şer'iyeye kapsamında yer alan bu türdeki bey'ü'l-îne uygulaması, para vakıflarında tartışılan meselelerden biridir. Hile-i şer'iyeye, şer'î hile anlamına gelir. İslâm âlimleri, hileyi üç kategoriye ayırmışlardır: mubah, mahzurlu ve mekruh. Mubah olarak değerlendirilen ve mubah yollarla yapılabilen hileler izin verilenler arasında yer alırken, mahzurlu olan ve mubah yollarla gerçekleştirilmeye çalışılan hileler ise kabul edilmemiştir. Şâfiî hukukçular, hileyi kabul eden ya da reddedenler, "ameller niyetlere göredir" hadisini

⁷⁹⁶ Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, 46.

⁷⁹⁷ Laleli Mustafa vakfiyesinde, İstanbul, Suriçi ve Üsküdar mıntıkasında, hamamlar, hanlar, odalar, mahzenler, yüzlerce dükkan ve ev gibi birçok farklı mülkün yanı sıra, hayır işlerine gelir sağlamak amacıyla çeşitli işletmeler de vakfedilmiştir. Vakfeden kişi, dört mumhane, beş şişehane, tekrar dört mumhane ve İstanbul ile Sakız Adası'nda odun kömürü üretimi için kullanılan ateş mengenesi ve soğuk mengenerleri gibi farklı iş yerlerini hayır amacıyla vakfetmiştir. Ayrıca, İzmir'de beş boyahane ve boya değirmeni, birkaç çiftlik, yüzlerce ev, arsalar, bahçeler ve dükkanlar da vakfin içine dahil edilmiştir. Bu vakıf, farklı sektörlerdeki varlıklarıyla, dinî ve hayır işlerine katkı sağlamayı amaçlayan büyük bir işletme düzeni yansıtmaktadır. Bkz. VGMA, Defter No: 642, Sıra:1.

⁷⁹⁸ Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Ayverdi Hakkı, *İstanbul Vakıfları Defterleri* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970), 17; Yediyıldız, "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", 41/26; Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 51-57.

⁷⁹⁹ Türkoğlu, "Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri"/190-192.

⁸⁰⁰ Türkoğlu, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, 67.

⁸⁰¹ Muhammed Emin Durmuş, *Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu Ve Uygulama Örnekleri, Banka Dışı İslâmî Finansal Kuruluşlar* (Akademi Yayınları, 2022), 95-96.

referans almışlardır. Bu anlayışa göre, Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram, haram kıldığı şeyleri de helal kılmak amacıyla yapılan muameleler günah olarak değerlendirilmiştir ancak; muhtaç ve mağdur kişilere yardım etmek amacıyla yapılan hileler onaylanmış, bir hakkın ihlali durumunda hileye başvurulması ise hoş karşılanmamıştır. Şâfiî ve Zâhirî fıkıh âlimleri, bey'ü'l-îne türündeki akitlerin caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre, akitlerde kişinin sözlü beyanı ve akdin dışsal şekli önemlidir; niyette ise kişinin Allah'a karşı sorumlu olduğu belirtilmiştir ayrıca, diğer âlimler tarafından geçersiz olduğu ileri sürülen hadisin zayıf olduğu ve hükme dayanak teşkil etmediği belirtilmiştir. Hanefîler, üçüncü bir şahıs bulunduğunda bey'ü'l-îne'yi caiz kabul ederken, üçüncü şahıs olmadan gerçekleştirilen akitleri mekruh veya tahrimen mekruh saymışlardır. Hanbelî ve Malikîler ise fâize yol açabilecek işlemleri sedd-i zeri'a prensibi kapsamında caiz görmemişlerdir.⁸⁰²

2. 2. 1. 3. 3. Murâbaha ile İlgili Örnek Vakfiyeler

Para vakfı sermayesini işletilmesinde uygulanan akit ve ortaklık sözleşmeleri sağlam zeminler üzerine kurulu olabilmesi için, fikhî ilkelere uyum sağlanmalıdır. Eğer işlem, fikhî kurallara uygun değilse, meşruiyetini kaybettiği için vakıf geçersiz olur. Anlaşmada temel şartlara riayet edilmezse, yine işlem geçersiz sayılır. Daha önce ifade edildiği üzere alıcının İslâm hukukuna uygun bir varlığı uygun bir maliyetle elde etmek için satıcının dürüstlüğüne güvenir. Güvene dayalı satış anlamında murâbaha anlaşmalarında güven unsurunun önemiyle paralel olarak, satıcı, satış fiyatının detaylarını açıklayarak alıcıya satın alma maliyetini ve eklenen kâr marjını bildirmelidir.

Çağdaş murâbaha ile klasik murâbaha arasında benzerlikler bulunmakla birlikte, birçok fark da mevcuttur. Örneğin, çağdaş murâbahada finansman sağlamak için banka veya malî kuruluş devreye girer ve malı hemen müşteriye satarken, klasik murâbahada mal peşin alınıp peşin satılabilir. Çağdaş olanda genellikle vadeli veya taksitli satışlar yapılırken, bu durum, klasik olanda söz konusu değildir.⁸⁰³ Osmanlı döneminde vakıf sermayesinin murâbaha yoluyla işletilmesine örnek birçok vakıf belgesine rastlamak mümkündür. Örnek vakfiyeye geçmeden şunu da ifade etmekte fayda vardır. Vakıfların düzenleme yöntemi ile para vakıfları üzerine terettüp eden hukukî sonuçlar hususunda bazı tartışmalar mevcuttur. Öncelikle vakıflar, Müslüman toplum hayatında, insan ve diğer canlıların içtimâî ve iktisâdî hayatının her alanında

⁸⁰² Bkz. Kudat, "Bir Finans Enstrümanı olarak para Vakfı ve İn'ikad Formülasyonu", 20.

⁸⁰³ Durmuş Abdullah, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finans Yöntemleri, İslâmî İlimlerde Metodoloji", *Usul 3/2, İslâm Hukuku Açısından Tarihten Gönümüze Kredi ve Finans Yöntemleri, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplanışı* (İstanbul: 08-09 Mayıs 2010 Çamlıca, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi (İstanbul: 2021), 60-64).

toplumun öncelikli hizmet ve ihtiyaçlarını karşılamada kendilerini kanıtlamışlardır. Hadiste yer alan vefat eden kişinin geride bırakacağı kesintisiz amellerden biri de devam eden hayır anlamına gelen "sadaka-ı cariye" terkinin müşahhas örneği “vakıf “tır.⁸⁰⁴ Vakıf mallarının değerlendirilmesinde veya taşınır malların vakfa sermaye olarak konulduğunda, devamlılığının garanti altına alınması ve verimli hale getirilmesi amacıyla kullanılan “istirbâh, ve murâbaha” sürecine ilişkin İslâm âlimleri açısından bazı hassasiyetler bulunmaktadır. Nitekim vakıf medeniyetini kuran Osmanlı Devleti’nde para vakıflarının uygulamalarında murâbaha ve diğer işletme yöntemleri hukukî açıdan tartışmalara mahal olmaktadır. Burada özellikle Osmanlı dönemi tanzim edilmiş vakfiyelerin şartnamesinde nakit sermayenin bu yöntemle işletilmesinin yer aldığı birçok vakıfname mevcuttur.⁸⁰⁵ Mesela Ciniç Ragıp Bey bin Ali Bey vakfı da buna örnek verilebilir. Banaluka’nın Hacı Ömer Mahallesi’nden Ali Bey oğlu Ciniç Ragıp Bey’in 4.000 kron parayı uygun bir mahalde ev alınana ya da inşa edilene kadar işletilmesi; inşa edilen ya da satın alınan evin kira geliri ile evin bakımı yapıldıktan ve vergisi ödendikten sonra kalan kısmın Banaluka’daki Selimiye Camii hatibine verilmesi için nukûd-ı mevkûfe-i mezkûre mütevellî ma’rifetiyle ber-vech-i şer’î istirbâh olunarak vakfetmiştir.⁸⁰⁶ Yine Acemzâde Hoca Mehmed Efendi Vakfı, Acemzâde Hacı Mehmed Efendi’nin 2.184 forinti, murâbaha yöntemiyle işletilip mabed ve medreselerin finansmanı için vakfetmiştir.⁸⁰⁷

Kurbanîç nahiyesi sakinleri bir meblağ nakit para ile bazı gayrimenkul mallarını bu yöntemle işletilip aynı nahyedeki cami ve mektep giderleri için vakfettikleri görülmektedir.⁸⁰⁸ Dipnotta künyeleri verilen vakıfnamelerden birine yer vermekle iktifa edeceğiz.⁸⁰⁹

“Mâ fihi mine’l-vakfi’s-sahîh hakemtü bi-lüzûmihi âlimen bi’l-hilâfi Samakovîzâde Ahmed Necib el-Müvellâ hilâfe bi-Medînei Rodoscuk ve ene’l-fakîru ileyhi azze şânuhu gufire lehumâ.... atyeb-i mâl ve enfes-i menâlimden kemâl-i imtiyâz eylediğim nakd-i râyic-i fi’l-vakt yalnız bin gurusumu hasbeten li’llâhi te’âlâ ve tâleben li merzatihi “yevme yestezillü’l-mer’u

⁸⁰⁴ Müslim, “Vasiyyet”, 14 (No: 1631); Ebû Dâvud, “Vasâyâ” 14, (No: 2880).

⁸⁰⁵ Rodoscuk Şeriyeye sicilleri: 08606. 00005; Rodoscuk Şeriyeye sicilleri: 8639. 00013, v. 25a-b; VGMA, Defter No: 987, Sayfa: No: 263, Sıra: No: 093. olarak yer alan arşiv belgesi ile istirbah yönteminin yer aldığı, *Hafize bint Ali Vakfı; Rodoscuk Şehri’nin Behram Reis Mahallesi’nden Ali Kızı Hafize’nin 1500 kuruşluk altınını çeşitli hayır işleri için vakfetmesi. Kaynak: 15 Şevval 1228/11 Ekim 1813; Rodoscuk Şer’iyye Sicili: 8647. 00017* gibi arşiv sicilleri burada örnek olarak zikredilebilir. Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 606, Sayfa: No: 8, Sıra: No:11; VGMA, Defter No: 224, Sayfa: 86-87, Sıra: 937; VGMA, Defter No: 619, Sayfa:18, Sıra: 14.

⁸⁰⁶ 28 Şaban 1326/25 Eylül 1908, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi V-133470.

⁸⁰⁷ 17 Cemâziyelevvel 1312/16 Kasım 1894, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 1, Sayfa: 41, Sıra: 308.

⁸⁰⁸ 10 Rebiülahir 1236/15 Ocak 1821, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil 1, Sayfa: 92, Sıra: 254.

⁸⁰⁹ Benzer örnekler için bkz. VGMA, Defter No: 990, Sayfa: 11, Sıra: 9; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 232, Sıra: 184; VGMA, Defter No: 991, Sayfa: 44, Sıra: 56.

tahte zilli sadakâtihi” vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakfu habs idüb şu güne ta’yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd-ı mebsût eyledim ki;

Meblağ-ı mezkûr bin guruş bi-mâ ‘rifeti’l-mütevellî rehn-i kavî ve kefil-i melî ve lede’l-emn ve’l-vüsûk ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesabıyla alâ-vechi’l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub bi-fazlillâhi te’âlâ hâsıl olan senevî yüz elli guruş murâbaha ile dekâkîn-i merkûmeden hâsıl olan icârâta mâdâm ki hilye-i hayât ile mütehalliye olam kendim mutasarrîfe olam bâ-emr-i Hâlıkü’l-Kâf ve’n-Nûn murg-ı rûh-ı nâ-tüvânım âşiyân-sâz-ı âlem-i melekût oldukda icârât-ı dekâkîn-i mezkûre ile murâbaha nukûd-ı mersûme bi-mâ ‘rifeti’l-mütevellî ba ‘de’l-cem’ beher sene tâc-ı şuhûr olan Ramazanü’l-Mübârek lem’a-perdâz-ı şuhûr oldukda bi-mâ ‘rifeti’l-mütevellî külle yevm yirmi beşer pârelik nân-ı azîz ve onar vukiyye lahm-i ganem iştirâ ve fukarâ-i müslimîn ve mesâkîn-i muvahhidîne bahş ve i’tâ olunmak içün yüz beş guruş masrûf ve meşrûta ola...”⁸¹⁰

Murâbaha konusunda buraya kadarki izahattan sonra şunlar söylenebilir. Para vakıfları ortaklık uygulamalarında, fikhî tanımlamalara göre murâbaha gibi akit ve ortaklık tipleri mevcuttur.⁸¹¹ Ayrıca gerek para vakıf kurulurken ve bu vakıftan finans sağlanırken iktisadî hayatın gerektirdiği şartlara göre ismi konulmamış ortaklık türleri de söz konusudur.⁸¹² Ancak her safhada İslâm hukukunda da üzerinde hassasiyetle durulan şu hususlar göz önünde tutulmuştur. Asl-ı mala hâlel getirmemek, vakıf sahibinin şartlarına riayet etmek ve mühalata-i ribadan hâzır etmek (ribaya bulaşmaktan kaçınmak). Çalışmanın farklı yerlerinde vurgulandığı üzere, İslâm hukukuna göre kesin bir nass bulunmadığı, fıkıh kitaplarında da hakkında kesin düzenleme yapılmadığı konularda Müslümanlara her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir.⁸¹³ Ayrıca tarafların aldatma-aldanma ihtimalinin olmadığı akitte kapalılığın bulunmadığı ve ribaya yol açamayan ortaklık ve şirket modellerini sınırlandırmamaktadır.

Ortaklık ameliyesinde tarafların mağdur olmadığı durumlar azdır. Bu işin doğasında vardır.⁸¹⁴ Onun için İslâm hukuku en çok bu husus üzerinde durmaktadır. Bu bilgiler müvacehesinde sermayesi nükûttan müteşekkil olan vakıfların teşekkül, işletme ve harcama safhası üzerinde birden fazla akit ve iştirak hükmü terettüp edebilmektedir. İlgili hükümlerin

⁸¹⁰ Bkz. Ayşe Hatun ibnet Ali Ağa ibn Süleyman Ağa’nın 3 Receb 1204/19 Mart 1790. Tarihli vakfı. Rodoscuk Şer‘iyye Sicili, 08626. 00010, v. 117b.

⁸¹¹ Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, 70

⁸¹² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1060. madde.

⁸¹³ Buhârî, “İcâre”, 50 (No: 2227).

⁸¹⁴ Bkz. Sad 38/24.

ekseriyetinin ictihadî olup örf ve teamülün etkin olduğu para vakıflarının işletme yöntemlerinin sınırlandırılmaması doğaldır. Nev’-i şahsına münhasır bir ameliye olan ve vakfin tescilinde vakıf sahiplerinin şartnameleri nazar-ı dikkate alındığında bu zengin külliyyatı belli kalıplara sığdırma zorluğunun diğer bir amilidir. Para vakfı, İslâm medeniyetine ait bir tezahürdür. Teşekkül ve tescilinden, isti’mâl ve sarf mahalline, menfaatlerinden sonuçlarına kadar her safhasında bu medeniyetin tezahürleri hissedilmektedir. Osmanlı’nın iktisadî, içtimâî, kültür gibi birçok alanda muazzam gelişme arz eden ve değişen zaman ve şartlara göre büyük bir iktisadî birikime ulaşan para vakıflarıyla ilgili uzun süre araştırdığımız yüzlerce vesika neticesinde şu kanaat hasıl olmuştur. Para vakıfları, birden fazla yöntem ve iştirak modelleriyle isti’mâline rağmen söz konusu medeniyeti ayakta tutan ilke ve sınırları dışına çıkmamıştır.

2. 3. Para Vakıflarında Mudârebe Ortaklığı

Arapçada d-r-b kelimesinden türetilmiş mufâ’ale/işteş kalıbından master olan 'mudârebe, lügat anlamıyla gitmek, uzaklaşmak veya rızık peşinde koşmak anlamına gelir.⁸¹⁵ Kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamında İslâm hukuku terimi olarak bir tarafta sermaye sahibi, diğer tarafta işletmeci olmak üzere kurulan bir ortaklığı ifade eder.⁸¹⁶ Sermaye sahibine 'rabbü'l-mâl', işletmeciye ise 'mudârib' denir. İslâm'ın ilk dönemlerinde, İslâmî ticaret ortaklıkları ortaya çıktığında, Irak ekolü 'mudârebe' kavramını, Kur’ân’daki 'gitmek' anlamından⁸¹⁷ ve 'medarib' kavramından esinlenerek emek-sermaye ortaklığını tanımlamıştır.⁸¹⁸ Hicaz ekolü ise sermayenin işletmeciye devredilmesine bakarak buna karşılık işbirliği manasını da katarak mukâraza veya işlemin somutlaşmış eylem halini ifade etmek üzere kırâz adını vermiştir.⁸¹⁹ Vakıf literatüründe vakıf sermayesinin mudârebe şirketiyle işletme modelinde, yatırımcı, üretici ve tüccarlar ile vakıf yönetimi arasındaki ilişki, kâr ve zarar paylaşımı prensibine dayanır.⁸²⁰ Günümüz katılım finans literatüründe ise girişimci ile sermaye sahibinin taraf olduğu bir ortaklık anlaşmasıdır. Katılım finans kurumu bu tür ortaklığa emek sahibi veya sermayedar vasfıyla taraf olabilir.⁸²¹ Bu yaklaşım, malî işlemlerde katılımcılar arasında adil bir risk-getiri dağılımını hedefler. Bu çerçevede, malî sözleşmelerde

⁸¹⁵ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-kur’ân*, thk. Şafvân Adnan ed-Dâvûdî (Dımaşk: Dârü’ş-Şâmiyye, ts.), 295.

⁸¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 8/5; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, 2/157.

⁸¹⁷ *el-Müzzemmil*, 73/20.

⁸¹⁸ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 6/79.

⁸¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/21.

⁸²⁰ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü: 16-17. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması* (İstanbul 1998), 67.

⁸²¹ Taha Eğri ve Muhlis Selman Sağlam, “Mudarebe Finansmanının Katılım Bankalarında Uygulanmasının Ahlaki Risk Yönünden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* (2020/2.), 197.

sabit getiri yerine kâr paylaşımına dayalı belirsiz bir getiri oranı öne çıkar.

Mudârebe, fikhî açıdan birden fazla hüküm alabilir ve buna bağlı olarak vekâlet, müşâreke, icâre ve gasb gibi üzerinde farklı hukukî sonuçlar terettüp edebilir. İslâm hukukunda emek-sermaye ortaklığı uygulamalarıyla ilgili kural ve hükümler, farklı fıkıh kaynakları arasında değişiklik gösterebilir. Bu bağlamda bazı alimler bu ifade yerine başka ifadeler kullanmışlardır. En çok kullanılan tabir *kırâz*dır. Dolayısıyla bir tarafta sermaye diğer tarafta emeğin yer aldığı iştirak ameliyelerinde adı konulmasa dahi bir çeşit mudârebe söz konusu olur. Osmanlı dönemi para vakıflarında her ne kadar bu kavram vakfiye şartnamelerinde sarahaten yer almıyorsa dahi vakıf mütevellisi marifetiyle sermayeyi kişi veya tüzel kişilere işletmeye vermesi bu işletim de mal veya hizmet üretimi olarak yansması, burada bir emek-sermaye ortaklığını gösterir. Bu da muhteva olarak mudârebe kapsamında değerlendirilebilir. İbnü'l-Bezzâz (ö. 827/1424)'ın ifadesi şöyledir: “*dirhem, dinar, gıda maddesi ve mislî menkuller vakfedildiğinde bu caiz olur. Nakit para ve bu mislî menkullerin, satıldıktan sonraki satış bedelleri Mudârebe veya Bidâ'a yoluyla verilir. Elde edilecek kâr/rıbh: vakfın hayır cihetine sarf edilir.*”⁸²² İbn Abidîn (ö. 1258/1836) ise, özellikle ölçü veya tartı ile satılan malların vakfını ele alarak, bu malların satılması gerektiğini ve elde edilen paranın yine mudârebe veya bidâ'a yoluyla kullanılacağını belirtmiştir⁸²³ ayrıca, İbn Nuceym (ö. 970/1563), gümüş ve altının vakfedilmesinin tartışmasız kabul edilebilir bir işlem olduğunu ifade etmiştir. Vakfedilen bu gümüş ve altın, mudârebe veya Bidâ'a yoluyla değerlendirilir ve elde edilen kâr da vakfın amacına uygun şekilde harcanır. Bu açıklamalar, vakıf mallarının yönetimiyle ilgili geleneksel İslâm hukukundaki esneklikleri ve farklı vakıf türlerinin işleyişini ortaya koymaktadır.⁸²⁴

Para vakıflarının işleyişinin ekseriyetinde adı konulmasa da bir tarafta sermaye diğer tarafta ise işleten olduğuna göre emek-sermaye ortaklığından söz edilebilir. Kâr paylaşımı esasına dayanan yöntem, vakıf sermayesinin işletilmesinde etkin bir şekilde icra edilmiştir. Çiftçilere tohum ve ekin desteğinden esnafa krediye kadar birçok alanda üçüncü sektör olarak hem piyasayı dengeleme hem de ihtiyaç sahiplerine destek olmuştur. Para yaratamayan finans sektörleri gibi daha ziyade ticaret, üretim ve yatırım gibi alanlarda finans sağlamaktadır. Bu ise

⁸²² Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 4. Alıntı olarak Ahme b. Muhammed İbnü'l-Bezzâz el-Kerderî, *el-Fetâve'l-Bezzâziyye* (Kahire: Matbaa-i Kübrâ, 1986).

⁸²³ İsmail Kurt, *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 212; Mustafa Canbaz, “İslâm’a Göre Ortaklıklar: Katılım Bankalarının Mudârebe ve Müşâreke Örneği”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2 Alanında Yeni Ufuklar* (Ankara: Gece Kitaplığı Yay, 2019), 52

⁸²⁴ İbn Nuceym *el-Bahrü'r-râik*, 5/219.

bir nevi sermaye-emek ortaklığı olup İslâm iktisadının öngördüğü spekülasyondan uzak, risk payı az ve fâizden uzak modele uygun düşmektedir.

Mudârebe, geçmişte gördüğü işlevin yanı sıra çağımızda para vakıflarında ve bunların makro versiyonu mesabesinde addedilen özel finans kurumlarının kullandığı bir araç olması bakımından da önemlidir.⁸²⁵ Emek-sermaye ortaklığı, işçi (emek) ve sermaye sahiplerinin ortak bir işletme veya projede bir araya gelerek ortaklık kurmalarıdır.⁸²⁶ Bu ortaklık, işletmenin kârlarının ve risklerinin paylaşılmasını içerir.⁸²⁷ Para vakıflarında söz konusu riski minimize etmek için “rehn-i kavi veya kefil-i meli” gibi tedbirleri sürece dahil edilmektedir.⁸²⁸ Günümüzde bu model, işletme sahipleriyle çalışanlar arasındaki ilişkiyi daha eşit ve katılımcı hale getirmeyi amaçlar. Emek sahipleri sahip oldukları emekleri ve becerileriyle işletmeye katkıda bulunurken, sermaye sahipleri malî kaynaklarını sağlarlar. Emek-sermaye ortaklığı çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Örneğin, işletmenin hisselerinin bir kısmı çalışanlara dağıtılabilir veya çalışanlar yönetim kuruluna temsilci olarak atanabilirler. Bu, işletmenin karar alma süreçlerine daha fazla katılım sağlayabilir ve çalışanların motivasyonunu artırabilir. Bu ortaklık biçimi çağımızda da vakıf gibi kâr amacı gütmeyen organizasyonlar için belli şartlarda daha adil ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına yardımcı olabilir. Emeğin etken amil olduğu İslâm iktisadında geniş anlamda mudârebe, gerek teşebbüs gerekse işletme safhasında bu ruha uygun olarak para vakıflarında tezahür etmektedir.

Osmanlı dönemi para vakıflarına ait şartnamelere bakıldığında, mütevellinin vakıf parasının kişi veya kişiler aracılığıyla işletilmesi talep edilmektedir. Bunun da isti’ mâl, istinmâ, irbâh veya istirbâh gibi genel ifadelerle belirtildiği görülmektedir.⁸²⁹ İfadeler, farklı durum ve şartlara göre teamüller değişse de her durumda bir tarafta sermaye diğer tarafta emeğin yer aldığı bir işlem ve iştirak söz konusudur. Dolayısıyla vakfın nakit varlıklarını işletip nemalandıranlar gerek müteşebbis, gerek emekçi/ücretli ve gerekse işletmeci olsun bir çeşit Mudârebeden söz edilebilir ancak; Osmanlı dönemi para vakıfları şartnamelerinde mudârebe tabirinin sarahaten yer aldığı vakıf belgeleri nadirdir. İlerde bununla alakalı bazı belgelere yer verilecektir.⁸³⁰ Müsakkafât türü (çatılı/icareye verilebilen gayrimenkul vakıflar) ile alakalı olan

⁸²⁵ Kallek, “Mudârebe”, 30/358.

⁸²⁶ Murat Çizakça, *İslâm Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 4-6.

⁸²⁷ Zeyd Muhammed er-Rummânî, “‘Akdü’l-mudârebe fi’l-fikhi’l-islâmî ve medâ tatbîk ahkâmihî fi’l-meşârif ve büyûti’t-temvîli’l-islâmiyye”, *Mecelletü’ş-Şerî’a ve dirâsâti’l-İslâmiyye* (Kuveyt, 1999), 207-283.

⁸²⁸ Para vakıflarında nakit varlıkların değerlendirilmesin bu iki terkip sıklıkla yer almaktadır. Rehn-i kavî, kuvvetli teminat demektir. kefil-i meli ise borcu ödemeye yeterli gücü olan demektir.

⁸²⁹ Örnek olarak bkz. Defter No: 735, Sayfa: 131, Sıra: 62.

⁸³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kurt, *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat*, , 212; Canbaz, “İslam’a Göre

vakıflarda/akarın icareye verilmesi, tarlanın ekimi, müzâraa faaliyetleri ve çalışan işçilerin emeğinin karşılığı istiğlâl terimi, para vakıflarının da dahil olduğu diğerlerinde ise istirbâh ve benzeri terimlerin daha çok kullanıldığı görülmekle beraber yekdiğerinin yerinde kullanıldığı olmuştur. İsti'mal tabiri ise her ikisi yerinde de kullanılmaktadır. Her ikisi de vakıf malını değerlendirmek, nemalandırmak ve kazanç elde etmek için çalıştırmak manasındadır.⁸³¹ Vakfiye şartnamelerinde yer alan ve işletme alanı sınırlarının tahdidi hususu, zamanın iktisadî ve içtimâî şartlarına, örf ve teamülüne imkan vermek mülâhazasına dayanır. Pratik muhtevasının geniş olduğu söz konusu tabirlerin hepsinde bir şekilde emek ve sermaye ortaklığı vardır ve şirâke olarak nitelendirilebilir.⁸³² Bu manada müzara'a, müğârasa, müsâkât ve icâr dahi bir çeşit şirâke mudârebesi olarak telakki edilebilir. Para vakıflarının günümüz versiyonu olan katılım finans kurumlarında mudârebe “Bir tarafın bilgi, emek ve tecrübesini, diğer tarafın ise sermayesini ortaya koyması ile kurulan ortaklık” şeklinde yapılmaktadır.⁸³³ Buna göre mudârebe, girişimci ile sermaye sahibinin taraf olduğu bir ortaklık anlaşmasıdır. Katılım bankası böyle bir ortaklığa emek sahibi veya sermayedar vasfıyla taraf olabilir.⁸³⁴ Para vakıflarının işleyişinin ekseriyeti sermaye ve emek ortaklığı biçimindedir. İsimler ise gerçekleri değiştirmez.

İslâm hukukunda iş ve anlaşmalarla ilgili meseleleri düzenleyen bir dizi kaide bulunmaktadır. Bunun kaynağı kitap sünnet ve bunlardan istinbat edilen fıkhi müktesebattır. Buna göre ticari faaliyetler için belirli şirket türleri kesin tahdit edilmiş değildir, ancak İslâm'a uygun ticaret yapma ilkeleri vardır. İslâm Hukuku'nda, insanların çeşitli durumlarını dikkate alarak, uygun şartlara sahip herkesin katılabileceği farklı ortaklık türleri meşru kılınmıştır. Bu ortaklıklar genellikle ibaha, mülkiyet ve anlaşma temelli olmak üzere üç kategoride sınıflandırılır. Anlaşma temelli ortaklıklar ise mufâvada, inan, kredi (vücu), iş-taahhüt, muzâra'a, müsâkât, mugârese ve emek-sermaye (mudarabe) gibi farklı türlerde gerçekleşir.

Kâr ortaklığı biçiminde tanımlanan mudârebe ortaklığında, sermaye sahipleri

Ortaklıklar: Katılım Bankalarının Mudârebe ve Müşâreke Örneği”, 385.

⁸³¹ Örnek olarak bkz. Bkz. Defterdâr-ı Sâni Abdülbaki Paşa bin Ebulvefa Vakfı, Defterdâr-ı Sâni Ebulvefa oğlu Abdülbaki Paşa'nın, Edirne'deki diğer mülkleri ile birlikte 800.000 akçeyi, Edirne'de Selimiye, Cami-i Atik, Üçşerefeli, Muradiye ve Bâyezid camileri ile Ada Nahiyesi'nin İncirli Köyü'nde yaptırdığı camideki görevliler ve çeşitli hizmetler için vakfetmesi, Evâil-i Muharrem 1025/20-26 Ocak 1616 VGMA, Defter No: 632, Sayfa: 102-108, Sıra: 43.

⁸³² Tarafların ortak çıkarları doğrultusunda bir işi gerçekleştirmek için bireyler veya kurumlar arasında oluşan her türlü ekonomik faaliyet. Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%A9> (Erişim: 05.02.2024).

⁸³³ Bkz. BDDK, *Türkiye Bankacılık Sektörü Genel Görünümü. Sektör Raporu*, BDDK (Aralık 2012).

⁸³⁴ Taha Eğri ve Muhlis Selman Sağlam, “Mudarebe Finansmanının Katılım Bankalarında Uygulanmasının Ahlaki Risk Yönünden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, 200.

sermayelerini, deneyimli ortaklar ise bilgi ve becerilerini projeye koyarlar. Elde edilen kâr, önceden belirlenen oranlara göre paylaşılır ancak; ortaklık zarar ederse, bu zarar sermaye tarafından karşılanır ve işletmeci emeğinin boşa gitmesinden korunmuş olur. mudârebe ortaklığı, ticaretten sanayiye, hizmetlerden tarıma kadar ekonominin çeşitli sektörlerinde uygulanabilir.⁸³⁵ İslâm âlimleri, bu tür ortaklıkların geçerliliği için yasaklayıcı bir hüküm olmadığı sürece "aslı olan ibahadır" ilkesinin her iş ve işlemde geçerli olduğunu savunurlar.⁸³⁶ İslâm hukukunda, iş ilişkilerinde ve ticarete adalet ve eşitlik vurgulanır.⁸³⁷ İslâm hukukuna uygun ticaret yapmak amacıyla İslâmî finans, helal gıda üretimi ve sosyal sorumluluk gibi alanlarda özel çabalar ve düzenlemeler bulunmaktadır. İslâm iktisadının temel ilkelerinden biri olan iştirak ve şirket ameliyesi, insanların toplumsal onuruna uygun bir yaşam sağlama modelidir.

2. 3. 1. Mudârebe Ortaklığının Altyapısı ve Günümüz Uygulamaları

Mudârebe ortaklığı, tarihte en yaygın şirket türlerinden biridir. İslâm öncesi döneme kadar uzanan kökenleriyle, İslâm Peygamberi tarafından da uygulanmış ve İslâm'ın meşru kabul ettiği bir iş modelidir. İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren hem devlet tarafından hem de bireyler tarafından kullanıldığına dair kaynaklar mevcuttur. Örneğin, Hz. Ömer döneminde Basra valisi Ebu Musa el-Eş'ari, beytûlmalden bir miktar parayı Hz. Ömer'in oğulları Ubeydullah ve Abdullah'a vermiştir. Bu parayla Irak'tan mal alıp Medine'de satmalarını ve kârı Hz. Ömer'e teslim etmelerini teklif etmişlerdir. Hz. Ömer, ana parayı almayı kabul etmiş, ancak kârın yarısını Beytûlmale eklemeyi şart koşmuştur. Benzer şekilde, Hz. Osman da parasını birine vermiş ve elde edilen kârı paylaşmıştır.⁸³⁸

Mudârebe ortaklığının meşruiyeti, Kitap, sünnet ve icma delillerine dayanan bir ticari yöntemdir. Kur'ân'dan delil, yukarıda zikredildiği üzere, *"Allah diğer bir kısım insanların yeryüzünde kendi lütfundan rızık aramak üzere yolculuk yapacaklarını bilir"* mealindeki ayet,⁸³⁹ *"Rabbinizden bir lütf beklemenizdensizin için bir günah yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin;*

⁸³⁵ Hasan Ellek, *İslâm Hukuku'nda Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarabe) ve Diğer Ortaklıklarla İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tez, 2003), 9; Murat Çizakça, *İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 4-6.

⁸³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Cebeci, "Vücut", 43/140-141.

⁸³⁷ Cebeci "Vücut", TDV, 43/140.

⁸³⁸ Sevgi Işık Erol, *İslâm Ticaret Hukukunda Emek-Sermaye Şirketi, Mudârebe (İslâmî Bankacılık Perspektifinden)* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 44.

⁸³⁹ el-Müzzemmil, 73/20.

kuşkusuz sizn bundan önce yolunu şaşırılmışlardan idiniz."⁸⁴⁰ ve "*Cuma namazı kılındığı zaman, yeryüzünde dağılınız ve Allah'ın lütfundan rızık arayınız*" mealindeki ayet⁸⁴¹ ve "*Hac mevsiminde, ticaret yaparak Rabbinizin lütfundan rızık istemenizde size bir sakınca yoktur*" mealindeki ayettir.⁸⁴² Hadislerden delili ise Abdullah b. Abbas (r.a.) şöyle anlatır: "Hz. Peygamber, Abbas b. Abdulmuttalib, mudârebe için sermaye verdiği zaman, işletmeciyeye belirli şartlar koyardı. Deniz yolculuğu, vadide konaklama gibi yasak şartlar koşulurdu. Bu şartlara uymayanlar ana parayı tazmin etmek durumunda kalırdı. Hz. Peygamber bu ortaklığı ve anlaşmada/akitte koşulan şartları takrir etmiştir." Ayrıca kendisi de nübuvetten önce buna benzer işleri yapmıştır.⁸⁴³ İslâm'ın yayılmasıyla birlikte mudârebe uygulamaları da devam etmiştir. Hz. Peygamber'in döneminde bu yöntem desteklenmiş ve toplum tarafından benimsenmiştir. Sahabe topluluğu, yetimlere ait paraları mudârebe şeklinde işleterek gelir elde etmişlerdir. Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer ve İbn Mes'ud gibi sahabeler de bu uygulamayı gerçekleştirmişlerdir.⁸⁴⁴ Tabi'in ve sonraki devirlerde de bu ortaklık faaliyeti devam etmiştir.⁸⁴⁵ İslâm toplumunda bu yönetime karşı çıkan olmadığı için, bu konuda icma oluşmuştur.

İşbirliğini ve ortaklığı teşvik edip riskin adil bir şekilde paylaşılmasını ve tarafların adil bir şekilde kâr ve zarara katılımını sağlayan mudârebe İslâm hukukunda helâl kabul edilir. Taşıdığı özellik ve unsurlar açısından vekâlet anlaşmasıdır. Dolayısıyla vekâlet akdi caiz olduğu gibi bu da caizdir. Hanefî mezhebine göre mudârebenin rûknü, icap ve kabul olmak üzere ikidir. Diğer mezheplere göre rûkûnleri, icap ve kabul, sermayenin, kâr oranının ve tarafların belirlenmesidir.⁸⁴⁶ Bu anlaşma, "mudârebe, ortaklık, işbirliği, ortaklık" gibi kelimelerle kurulabilir. "Belirli bir sermayeyle iş yapmak için sana yatırım yapayım ve kârı ortaklıkla paylaşalım" önerisine, iş ortağının kabul etmesiyle bir anlaşma oluşur. Yatırılan sermaye, ortağın elinde nakit olarak kalır. Mal yatırımı yapıldığında, yatırımcıyla iş ortağı arasında bir vekâlet ilişkisi başlar; kâr elde edildiğinde ise ortaklık paylaşımı söz konusu olur.⁸⁴⁷ Eğer Mudârebe sözleşmesi geçerlilik şartlarını taşımadığı için geçersiz hale gelirse, bu durumda geçersiz olan mudârebe anlaşması kira veya hizmet sözleşmesine dönüşür. Bu durumda, mudârib, mudârebe ameliyesi süresince emsal işçilik ücreti almaya hak kazanır çünkü; iş

⁸⁴⁰ El-Bakara 2/198.

⁸⁴¹ el-Cum'a, 62/10.

⁸⁴² el-Bakara 2/198.

⁸⁴³ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Beyrut, 1971), 1, 262; Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* (Kahire: Dârü'r-Reyyânî li'tTurâs, 1407), 1/161.

⁸⁴⁴ Hayyât, *eş-Şerikat fî davi'l-İslâm*, 31.

⁸⁴⁵ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 65.

⁸⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 8/9.

⁸⁴⁷ Kallek, "Mudârebe", 30/358.

sözleşmesinde belirli bir ücret veya maaş önceden belirlenmediği için bu sözleşme geçersizdir ve işçi ecr-i misil alır. Geçersiz mudârebe durumunda elde edilen kârın tamamı sermaye sahibine aittir zira; kâr, onun mülkiyetine ait bir kazançtır. Mudârebe malı yine Mudâribin gözetimindedir ve emanet hükümlerine tabidir. Bu durumda, Mudârib ortak işçi olarak kabul edilir çünkü; sermaye alarak ve iş yaptırarak başkalarıyla da çalışabilir. Ebû Hanîfe'ye göre, ortak işçi kusuru olmadığı sürece zarara katlanmaz. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise, ortak işçi kaçınılabilecek bir zarara neden olduysa ana parayı tazmin etmelidir. Geçersiz mudârebede de aynı hükümler geçerlidir.⁸⁴⁸

Mudârebe, akdû'l-eman, yani güven ilişkisine dayalı bir sözleşmedir. Bu ilke gereği, mudârib olarak adlandırılan taraf, kendisine emanet edilen mudârebe varlığını yönetir ve haksız fiil, ihmal veya belirlenen şartların ihlali sonucu ortaya çıkan zararlar dışında varlığın değer kaybından sorumlu değildir. Taraflardan herhangi biri, aşağıdaki durumlar dışında sözleşmeyi tek taraflı olarak sonlandırma hakkına sahiptir: Mudârib, rabbu'l-mâlin sermayesinin yönetimiyle ilgili çalışmalara başlamışsa, taraflar belirli bir süre için mudârebe sözleşmesine girmeyi kabul etmişlerse veya taraflar, mudârebe sözleşmesini belirli bir süre içinde feshetmemeye kararı almışlarsa.⁸⁴⁹ Mudârib, yalnızca kendi ihmali veya hileli davranışlarından kaynaklanan zararlardan sorumludur. Sermaye sahibi, sadece koyduğu sermaye kadar sorumludur ve kâr dışında ek bir sorumluluk taşımaz. Mudârebe anlaşması belirli bir süre için yapılır. Belirlenen süre sonunda, ortaklık sona erer ve kâr-zarar paylaşımı yapılır. Mudârebe, özellikle İslâm hukukunda belirli şartlar ve kurallarla uygulanmalıdır. İslâm hukukuna göre fâiz içeremez ve belirli etik kurallar ile hukukî ilkelere uygun olmalıdır.

Mudârebe konusu üzerinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre, mudârebe işinde kullanılan sermaye altın veya gümüş olmalıdır zira; altın ve gümüş, gerçek maden değeriyle piyasada dolaşır ve satın alma gücünü korur. fâiz yasağı nedeniyle, bu değerli metallerin itibari bir değeri oluşmaz. İmâm Muhammed'e göre ise altın ve gümüş dışındaki diğer madenî paralar da mudârebe sermayesi olarak kullanılabilir. Felsler, sadece maden değeri değil, aynı zamanda itibari bir değere sahiptirler, bu da onları farklı kılar. Günümüzdeki kâğıt paralar genellikle fülûs benzeri nakit paralar olarak kabul edilmektedir. Buğday ve arpa gibi ürünler bu kapsamda değerlendirilebilir ancak; çoğu hukukçuya göre, bu son görüş genellikle kâr hesaplama sürecindeki zorluklar nedeniyle kabul edilmez.⁸⁵⁰

⁸⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/65.

⁸⁴⁹ İsmail Çevirmen vd., *Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2021), 8, 15.

⁸⁵⁰ Kâsânî, *Bedai'us-Sanâi'*, 6/82.

Buraya kadarki, izahatı toparlayarak özetleyecek olursak; Çoğu fakihin görüşüne göre, gayrimenkuller ve benzeri para olmayan mallar mudârebe sermayesi olarak kullanılamazlar. Bu tür mallar, hem işin başlangıcında malın nakde çevrilmesiyle hem de ana paranın geri ödenmesiyle birçok belirsizlik ve bilinmezlik içerdiği için uyuşmazlıklara yol açabilir ancak; Hanefî, Hanbelî ve Zâhirîler ile bazı Zeydîler, bu malların nakde dönüştürüldüğü anda mudârebe anlaşmasının geçerli olabileceğini düşünürler; Hanbelîler ayrıca nakde tahvil işinin mudâribin dışındaki birine verilmesini şart koşarlar. Malikîler ve Şâfiîler ise bu yaklaşımı reddederler zira; Bu durum, anlaşmanın başlangıcında sermaye miktarındaki belirsizliği gidermez ayrıca, Malikîlere göre, satışla mudâribenin karşılıklı olmayan bir yük getirdiği düşünülür. Bazı âlimler ise mudârebenin kurulması sırasındaki değeri esas alarak benzer malların sermaye olarak kullanılmasını kabul ederler.

Gerek vâkıflar açısından gerekse işletenler açısından inân ortaklığından söz edilebilir ancak; her durumda emek-sermaye ortaklığı söz konusu olup bu yöntemle vakıf mallarını işletmek caizdir.⁸⁵¹ Osmanlı döneminde tanzim edilen para vakıflarında inân şirketi tanımına giren işlemlerin yer aldığı birden fazla vakfiyeler vardır.⁸⁵² Mudârebe ise pratikte karşılığı var ise de sarahaten bunun zikredildiği vakfiyeler nadirdir. Bu tanıma uyan ve özellikle Hanefî mezhebinin tanımına göre sarahaten ifadenin yer aldığı örnekleri bulmak biraz zor olabilir ancak; dolaylı ve benzer tanımlarla özellikle müsakkafât türü müstağallat vakfiyelerde Hanbelî ve Malikî mezheplerinde yapılan tanım ve çizilen sınırları çerçevesinde bir nevi müdârabadan söz edilebilir. Nitekim bazı vakfiyelerde bu işlem, sadece “isti’ mâl” (çalıştırma/işletme) şeklinde yer almıştır.⁸⁵³ Şöyle ki; emek ve sermaye ortaklığı olan mudârebe, Hanbelî ve Malikî mezheplerine göre her türlü müzara’at, müğârasat ve müsakkafât ortaklığı mudârebenin içine girmektedir. Hanbelîlere göre mudârebe ile müsâkât ve müzâra’a birbirine benzemektedir.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ “Mudârebe; Kitap, Sünnet ve İcmâ delillerine dayanır. Bkz. Malik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/687; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 22/19.

⁸⁵² Bkz. Said Ağa ibn Mestan ve Arkadaşları Vakfı, Edirne Vilayeti’nin Tekfurdağı Sancağı’na bağlı Banarlı Köyü’nden Mestan oğlu Said Ağa ve arkadaşlarının 3.000 kuruşu, bir akar satın alınarak kiraya verilmesi ve gelirinin köylerindeki caminin hatibine maaş olarak verilmesi için vakfetmesi. 4 Zilhicce 1321/21 Şubat 1904, VGMA, Defter No: 991, Sayfa: 12-13, Sıra: 12; Ayrıca nkz. Prizren Sancağı Luma Kazası Lüsne Köyü’nden Aziz oğlu İshak ve arkadaşlarının 3.000 kuruşu köylerindeki caminin masrafları ve personel ücreti için vakfetmesi, 17 Zilkade 1316/29 Mart 1899, VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 168, Sıra: 126.2 ve Saraybosna Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (Varak: 108-107-106) Sıra: 233; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245; Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166; Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 1, Sayfa: 6-7, Sıra: 338; A-3752.

⁸⁵³ Örnek vakfiye için bkz. Rodoscuk Şeriyeye sicilleri: 08606. 00005; Rodoscuk Şeriyeye sicilleri: 8639. 00013, v. 25a-b; VGMA, Defter No: 987, Sayfa: No: 263, Sıra: No: 093.

⁸⁵⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû’u l-fetava*, 29/101.

Sermaye sağlayıcısı olan vakıf ile bir işletmeci arasında yapılan bu ortaklık çerçevesinde, sermaye sağlayıcısı olan vakıf kurumu, işletmeci olan mudârib tarafından yönetilen bir işe sermaye sağlar. Elde edilen kâr, taraflar arasında önceden belirlenen bir kâr paylaşım oranına göre bölüşülür ancak; mali zararlar, işletmecinin haksız davranışı, ihmal veya belirlenen şartların ihlali gibi durumlar dışında sermaye sahibi olan vakıf tarafından karşılanır. Osmanlı döneminde söz konusu mudârebe ortaklığı 16. yüzyıldan itibaren yoğun olarak uygulandığına dair örnekler vardır.⁸⁵⁵ Daha önce ifade edildiği üzere, para vakıflarının finans piyasasının dengelenmesinde rol oynadığı bu vesileyle tekrar vurgulamak gerekir ayrıca, bu biçimdeki sıfır maliyetli sermaye, yeni iş alanlarının açılmasını sağlar ve kaynakların kullanım kapasitesini artırarak işsizlik sorununa çözüm sunar. Bu ortaklık modelinde, mudarip ortağın ihtiyacı olan sermayenin maliyeti sıfırdır. Bu durum, fiyatların doğal olarak yükselmesine neden olan fâizin aksine, üretim maliyetlerini düşürerek rekabet avantajı sağlar.

Osmanlı dönemi para vakıfları örneğinden hareketle murâbaha ve mudârebe ameliyesinde birden fazla uygulama şekilleri de gelişmiştir. Mesela, bazı nedenlerden dolayı para vakıflarının işletilmesinde kırâz yerine karz işlemine benzer uygulama yaygındır ancak; şunu ifade etmek gerekir ki, burada söz konusu karz, fâizli borç işlemi değil, ticaret yöntemiyle müterinin ihtiyaç duyduğu ürün veya finansın temini işlemidir yani; arşiv belgelerinde yer alan şartnamede işletme yöntemi olarak şart koşulan istirbah/irbah/ribh oranlarıyla karz ifadesi lügat ve genel fıkhi istahta değil, ayrı bir form ve formaliteler çerçevesinde işletme anlamında okumak gerektiği kanaatindeyiz. Tabii ki, taamül ve örfün de süreçte dahil olduğu bazı teorik kullanım ve pratik formaliteler de söz konusudur. Bunlar da dinin sınırlarını tahdit ettiği çerçeve dışına taşmamaktadır.⁸⁵⁶ Kırâz yöntemi yerine bu istisnâ yöntemlere çokça başvurusu vakıf sermayesini riske karşı korumak içindir. Vakıftan finansman kullanımı; rehn-i kavî veya kefil-i melî veya her ikisi birden istenmesi suretiyle çeşitli şekillerde sermayeyi aşırı riske ve bazı spekülasyonlara karşı bu yöntemle başvurulduğunu gösterir. Diğer yandan risk azaldıkça, kâr marjının düştüğü de bir gerçektir. Burada piyasa şartlarını da göz önünde bulundurularak her iki taraftan dengeyi sağlamak üzere yöntem(ler) geliştirilir.

Para vakfiyelerinde buna Muâmele-i ber vech-ı hakkaniyet denir.⁸⁵⁷ İslâm hukukuna göre bu muamelede en çok başvurulmuş işlem mu'âmele ve murâbaha olmuştur.⁸⁵⁸ Bu, denge

⁸⁵⁵ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 111 ve 334.

⁸⁵⁶ “Ma’nay-ı hakikî müteazzir oldukta mecaza gidilir. (Gerçek anlamı bulmak güç olursa mecazen-benzer anlamlarını bulmaya gidilir.)” Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 61. madde.

⁸⁵⁷ Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (jpg: 108-107-106), Sıra: 233

⁸⁵⁸ “Vakıftan finansman kullanımı çeşitli şekillerde riske sokma yöntemlerine başvurulması bunu gösterir ancak;

sağlama ve çözüm bulma arayışı adına bir formalite ve çözüm bulma arayışıdır. İslâmî değerlere göre hassasiyetin olduğu yerlerde buna benzer formüllerin sürece katılması bazen kaçınılmaz olur. Bu bağlamda İslâm dininde bir yönüyle malî ibadetler kategorisinde değerlendirilen vakıf ameliyesinde bazı formel yöntemlerin bulunması veya geliştirilmesi tabiidir. Para vakıflarının parasal sermayesinin işletilmesi konusuna salt ekonomik ve klasik iktisat gözlüğüyle okumak çağımızda yaygın olan yanlış algılara yol açtığı kanaatindeyiz. Adı sarahaten zikredilmemiş fakat muhteva olarak mudârebe ortaklığı kategorisinde değerlendirilmesi mümkün olan bazı ameliyeler var. Dolayısıyla para vakıflarının sermayesinin işletilmesinde birden fazla ortaklık ve akit türleriyle yorumlama imkanı doğmaktadır. Mesela, mudârebe işlemi başlangıçta veditir. Birden fazla kişi sermaye koyduğunda müşâreke'dir. Temlik edip sermayede tasarruf yetkisini verdiğinde vekâlettir. Kazanç meydana geldiğinde müşâreke olur. Emek sahibi sözleşmeye aykırı davrandığında gasba dönüşür. Şartlara hâle geldiğinde fasit icâre hükmünü alır. Bu da İslâm hukukundaki tanım çerçevesine girmeyen fakat; temel sınırları da ihlal etmeyen; tarafların zarar görmemesi, kapalılığın olmaması ve fâize bulaşılmaması gibi hususlar. Osmanlı Kanunnamelerinde de değişik şekillerde ortaklıklar kurularak fetva makamından fetvalar alındığına dair birçok vesikalar mevcuttur.⁸⁵⁹

Mudârebe, ticaretten sanayiye, hizmetlerden tarıma kadar her sektörde uygulanabilen bir ortaklık modelidir.⁸⁶⁰ Özellikle İslâmî finans kurumlarının da iktisadî alanda yer edinmesinden sonra bu müessesenin önemi daha da artmıştır. Emegın etkin bir amil olarak yer aldığı, dolayısıyla üretimin merkezi konumda olduğu, İslâm ekonomisi ruhuna uygun düşen bu ortaklık türü, Osmanlı dönemi para vakıflarındaki tecrübe edilmiş pratikleriyle iktisadî döngünün vazgeçilmez unsuru gibi algılanan ribâ anlayışını düzeltebilecek kabiliyettedir ancak; iktisadî hayattaki emek-sermaye ortaklığı şeklindeki genel manadaki günümüz mudârebe işlemi klasik İslâm hukuku kaynaklarındaki kıyasın aksine tespit ettikleri tanımlarla, tam uyuşmayabilir.

Önceleri ferdî olarak gerçekleşen mudârebe çağımızda büyük iktisadî kurumlar aracılığıyla bir taraftan çok ortaklı sermaye diğer taraftan ticaretten zanaata ziraattan üretime kadar adı konulmamış birçok ortaklık türü meydana gelmektedir. Mudârebe ortaklığı, sermayeyi en iyi değerlendirme yollarından biri olmakla beraber günümüz iktisadî sahada

risk azaldıkça, kâr marjının düştüğü de bir gerçektir.” Bkz. Hamdi Döndüren, “Karz-ı Hasen”, *Altınoluk Dergisi*, 63 (Mayıs 1991), 31.

⁸⁵⁹ Bkz. Akgündüz, “Osmanlı Kanunnameleri ve hukukî Tahlilleri, İstanbul”, 7/293.

⁸⁶⁰ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü* (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 60.

birden fazla şekilde oluşabilen ortaklık türleri, daha önce İslâm âlimleri tarafından tanımlanmış ve kıyasa muhalif olarak meşruiyetini ispat ettikleri mudârebe işlemine uymayabilmektedir. Dolayısıyla hukukî sonuçları da farklı olmaktadır. Birincisi; klasik manada tek kişinin para vakfında olduğu sermaye sahibi bir kişi, emek sahibi birden fazla kişi olur. Bir kişi elindeki sermayeyi birden fazla emek sahibi işletmeciye verir. Elde edilecek kârdan belli bir oran üzerinde anlaşılır ya da sermaye sahibi elindeki parayı bir kişiye verir. Emek sahibine de başkalarına da bu sermayeyi çalıştırma izni verir. İkincisi; çok ortaklı vakfiyelerde olduğu gibi sermaye sahibi birden fazla kişi olur, emek sahibi ise bir kişi olur. Bunlar aynı anda ve aynı akitte olabileceği gibi farklı zaman ve mekânlar da olabilir. Üçüncüsü; hem sermaye sahibi hem de emek sahibi birden fazla kişiden oluşur. Burada her iki safhada inân ortaklığı da söz konusu olabilmektedir. Birinci kısım ferdî mudârebeye benzer olduğu için hukukî açıdan aynı sonuçları doğurmaktadır. İkinci kısım para vakıfları ortaklık uygulamasını ilgilendirmektedir.

Mudârebe şirketinin bazı temel özellikleri şunlardır: Sermaye sağlayan ve işletmeci olarak iki tarafın bulunması, kâr paylaşımı ve zarar sınırlaması gibi unsurlar bulunmaktadır. Bir taraf sermayeyi sağlar (sahip ya da müşarık), diğer taraf ise işletmeyi yönetir. Mudârebe şirketinin sahibi, işin finansmanından sorumlu olan taraftır. Sermaye sağlar ve işletme faaliyetleri için gerekli olan mali kaynakları karşılar. Mudârib, sermaye sahibi tarafından işletmenin yönetimi için seçilen kişidir. İşin işleyişinden ve karar alma süreçlerinden sorumludur. Mudârebe şirketinde kâr ve zarar, taraflar arasında belirlenen oranlara göre paylaşılır. Sermaye sahibi kârdan pay alırken, zarar durumunda ise zararı sadece sermaye sahibi karşılar.⁸⁶¹

Mudârebe işlemi, klasik anlamda işlevinin yanı sıra çağımızda İslâmî bankaların kullandığı bir araç olması açısından da önemlidir. İslâmî bankalar, kar-zarar ortaklığı prensibiyle işleyen bir yapıya sahiptir. Mudârebe, İslâmî bankacılığın teorik temelini oluşturur ve tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermek üzere kurulabilir ancak; söz konusu bankalardaki uygulamalarına bakıldığında daha ziyade murâbaha söz konusudur. Fiili olarak klasik mudârebe biçiminde faaliyetler sınırlı bir alanda gerçekleşmektedir.⁸⁶² Katılım Bankacılığında, sözleşmeler farklı türlerde gruplandırılabilir. İlk olarak, kâr ve zararın birlikte paylaşıldığı ortaklık sözleşmeleri vardır. Bunlar mudârebe ve müşâreke olarak bilinir. Mudârebe'de, bir yatırımcı sermaye sağlar ve karşılığında işgücü ve uzmanlık sunan biriyle anlaşır. Müşâreke ise, bankaların bir projeyi finanse etmek için birden fazla kişiyle hisse

⁸⁶¹ Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık* (İstanbul Gerçek Yayınevi Gerçek Yayınevi, 1992), 130

⁸⁶² Kallek, "Mudârebe", 359-363.

ortaklığı yapmasıdır. İkinci olarak, borç tipi sözleşmeler mevcuttur. Bunlar İcare ve Murâbaha olarak adlandırılır. İcare, belirli bir süre için bir malın kiralanmasını içerirken, Murâbaha'da banka, bir malı üçüncü bir kişiden alır ve belirlenmiş bir kâr marjıyla müşteriye yeniden satar. Üçüncü olarak, hizmetlere dayalı sözleşmeler bulunmaktadır. Bu kategori vedi'a olarak adlandırılır. Vedi'a, getiri sağlamayan vadesiz mevduatlar için kullanılan bir tür emanet sözleşmesidir.⁸⁶³

Temelde, bir işletmeyi finanse etmek için sermaye sağlayan bir ortak (malik) ile işletmeyi yöneten ve işletmeyi yöneten diğer ortak (mudârib) arasında bir işbirliği anlamına gelen bu ortaklık modeli, kâr ve zararı paylaşan ve riski ortaklaşa taşıyan bir yapıya dayanır. Mudârebe ortaklığı, hem işletmeyi finanse eden sermaye sahibi (malik) hem de işletmeyi yöneten (mudârib) kişinin çıkarlarını korumak için belirli şartlar ve anlaşmalarla düzenlenir. Mudârebe işlemlerinin hukukî ve etik ilkelere uygun olması önemlidir. Sermaye sahibi (sahip), işin finansmanı için belirli bir miktar sermayeyi sağlar. Bu sermaye, işletmenin işleyişini ve projenin gerçekleşmesini destekler. Mudârib, sermaye sahibi tarafından sağlanan sermayeyi kullanarak işi yürütür.⁸⁶⁴ Netice olarak bir kişinin sermayesini başka bir kişinin uzmanlığı veya işletme becerisiyle birleştirerek ticari faaliyetlerde bulunduğu bu iş modelinde, sermaye sahibi olan kişi sermayesini işletmekte olan kişiye kullanır ve elde edilen kâr, belirlenen oranlara göre paylaşılır. Bu şekilde, her iki taraf da ortak kâr elde eder.

Mudârebe işleminin günümüz finans kuruluşlarındaki bir versiyonu da şöyle gerçekleşmektedir. İlk olarak, fon sahipleri fâizsiz kazanç elde etmek için katılım bankalarına başvurur. Katılım bankası, fon sahiplerinin adına katılma hesabı açar ve böylece banka ile fon sahipleri arasında bir ortaklık oluşur. Bu süreçte, banka emek harcayarak işlettiği fonlarla, fon sahiplerinin koyduğu paralarla ortak olur. Katılım bankası, fonu ticaret kârı elde edebileceği alanlarda işletir ve faaliyet gösterir. Hesap vadesi süresince elde ettiği kâr ve zararı, katılım bankası hesap sahipleriyle paylaşır, böylece herkes ortak kazancı alır.⁸⁶⁵ Kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamında vakıf ruhuna uygun bir işletim modelidir. Para vakıflarının işleyişi çoğunlukla dolaylı da olsa sermaye ve emek ortaklığı şeklindedir.

⁸⁶³ 2006 yılında özel finans kurumlarının adı “Katılım Bankaları” olarak bankacılık sektörüne tam olarak entegre olmuştur. Bkz. Bankacılık kanunu 5411. Madde.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 09.03.2024).

⁸⁶⁴ Emin İshak Aktepe-Mustafa Dereci, *İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler*: <https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf> (Erişim: 06. 10. 2023).

⁸⁶⁵ Emin İshak Aktepe-Mustafa Dereci, *İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler*: <https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf> (Erişim: 06. 10. 2023).

Mudârebe yöntemi, fikhî açıdan birden fazla hüküm alabilir ve buna bağlı olarak farklı hukukî sonuçlar terettüp edebilir. Vekâlet, müşâreke, icâre ve gasb gibi.⁸⁶⁶ Faizsiz kredi uygulamasının ilk örneklerini teşkil eden Osmanlı dönemindeki para vakıfları, belirli şartlar altında toplanan fonları yönetilmiştir. Hayır amaçları için toplanan fonları yukarıda bahsi geçen değişik yöntemlerle değerlendirilmiş ve elde edilen gelirler vakfın orijinal amacına uygun olarak kullanılmıştır.⁸⁶⁷ Tarihsel süreçte, para vakıflarından destek alan kervanlar ve gemilerle uzak ülkelere ticaret yaparak kâr elde eden büyük tüccarlar da bu kredilerden yararlanmışlardır. Bu tüccarlar elde ettikleri kârdan pay vererek sermaye sahiplerine geri döndüğü için, para vakıflarının gelirleri de artmıştır.⁸⁶⁸

2. 3. 2. Mudârebe ve Murâbaha Ortaklığıyla İlişkili Farklı Uygulamalar

Para vakıflarında sermayenin işletilmesinde birden fazla yol ve yöntemin söz konusu olabildiği, Osmanlı dönemi pratiğinde bunun tezahürleri görülebildiği, buna bağlı olarak tanzim edilen vakıfnamelerde buna delalet edebilen genel tabirlerin kullanıldığını çalışmada değişik vesilelerle ifade edildi. Bu bağlamda bazı yöntemlere yer verilecektir.

2. 3. 2. 1. Karz, Kırâz, Bidâ'a ve Karz-ı HasenYoluyla İşletme

Para vakıflarının nukûddan müteşekkil olan varlıklarının değerlendirilmesinde, birden fazla ortaklık türü, işletme yöntemi ve sözleşme modelleri var olduğunu, vakfiye belgelerinde, şeriyeye sicillerinde ve muhasebat defterlerinde mevcut vesikalarda İslâm hukukunun uygun gördüğü farklı ortaklık ve işletme yöntemlerinin yer aldığını daha önce ifade edilmişti. Osmanlı döneminde tanzim edilen vakfiyelerin şartnamelerinde, çalışmamızın muhtelif yerlerinde sicil kayıt numaralarına yer verildiği üzere, bunların ekseriyetine rastlamak mümkündür ancak; daha önce temas edildiği üzere, birden fazla gerekçeyle binaen uygulamada, genelde karz/kırâz yöntemine benzer uygulandığı söylenebilir. Bu bağlamda özellikle Osmanlı vakıf kültüründe karz ve kırâz kavramları farklı muhtevada kullanıldığı ve uygulamasının kendine özgü olduğunu düşünüyoruz. Bu noktada kanaatimize göre iki hususu vurgulamak gerekir. Para vakıfları değerlendirilmesinde ekseriyetle sermaye ve emeğin bir araya gelmesiyle işletilir. Dolayısıyla burada İslâm iktisadında, işletmelerde ve girişimlerde emeğin ön planda olduğu bir anlayış vardır. Bu anlayış, özellikle para vakıflarında belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Bunun pratik yansımaları ise genelde akit serbestisi, isimsiz ortaklık yöntemi ve isimsiz

⁸⁶⁶ Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları, Mukaddime*, 13/38.

⁸⁶⁷ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamalarıve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *UÜİF Dergisi*, 17/1 (2008), 191.

⁸⁶⁸ İrfan Türkoğlu, “Osmanlı Devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, 188.

sözleşme, karşılıklı irade ve teminata dayalı işlemler şeklinde tezahür ettiği söylenebilir. Buna genel ifadeyle şîrâke denilebilir.⁸⁶⁹

Daha önce ifade edildiği üzere, mütevellî olan kişinin vakıf sahibinin mi yoksa vakıftan yararlananların mı vekili olduğu, vakıf sermayesinin kime ait olduğu ve nasıl işletileceği veya kimlere tahsis edileceği gibi konular, vakfiyelerin farklı şekillerde kategorize edilmesinde rol oynar ancak; İslâm hukukunun öngördüğü form ve formalitelere uyulduğu ve İslâm'ın yasak kıldığı sınırların ihlal edilmediğini vurgulamak gerekir. Nihayet daha önce de ifade edildiği gibi İslâm hukukuna göre, iktisâdî işlerde taraflar arasında aldatma veya aldanma riski olmadığı, açıklık ve dürüstlüğün hüküm sürdüğü ve fâiz gibi haram pratiklere yol açmayan ortaklık ve şirket modellerini teşvik etmektedir.⁸⁷⁰ Bu ilke, özellikle mâlî kurumlar olan vakıflar için de geçerlidir. Ebû Hanîfe'ye göre, Müslümanlar arasındaki anlaşmalarda belirsizlik varsa, İslâm hukuku, mümkün olduğunca serbestlik prensibini benimser ve tarafların kendi aralarında anlaşmalarına izin verir.⁸⁷¹

İslâm dininin içtimâî yapısına, İslâm şirketler hukukuna uygun olması şartıyla bir ortaklık türünün yapısal varlığını gerçekleştirmesi ve sürdürmesinde sakınca yoktur. Nitekim Hz. Peygamber: “helalî haram, veya haramı helal kılmadıkça müminler şartlarına bağlıdır.”⁸⁷² diye buyurmaktadır. Emek ve sermaye ortaklığı, işin doğasında bulunan çoklu tanımlarla açıklanabilir. Örneğin, mudârebe ortaklığı bazen karmaşık bir akit olarak tanımlanabilir ve bu akit, vekâlet, müşâreke, icâre veya gasb gibi farklı hukukî kavramlarla örtüşebilir ayrıca, bu ortaklık türünün bir varyasyonu olan kırâz da hem geçerli (sahih) hem de geçersiz (fasid) olabilmektedir. Bu da, emek ve sermayenin bir arada bulunduğu iş ortaklıklarında, adı konmasa da aslında bir ortaklık ilişkisi doğduğu anlamına gelir. Nihayet “*Muamelatta konu ile ilgili açık tanımlar yoksa Müslümanların kendi aralarındaki akitlerine imkân nispetinde cevaz vermek esastır.*”⁸⁷³ Vakıfla ilgili İslâm hukukundaki çoğu ilke içtihadî niteliktedir, yani farklı yorumlara açıktır. Bu durum, farklı mezheplerin vakıf konusunda çeşitli yaklaşımlar benimsemesine yol açmıştır. Toplumsal yaşam ilerledikçe, belirli konularda yapılan tanımlar ve çizilen sınırlar, sadece belirli bir mezhebe dayandırıldığında yetersiz kalabilmektedir.

⁸⁶⁹ Tarafların ortak çıkarları doğrultusunda bir işi gerçekleştirmek için bireyler veya kurumlar arasında oluşan her türlü ekonomik faaliyet. Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%A9> (Erişim: 05.02.2024).

⁸⁷⁰ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li şerhi sahihi'l-buhârî*, 14/50.

⁸⁷¹ Merğînani, *el-Hidaye*, 212.

⁸⁷² Buhârî, “Ticaret”, 4; (No: 197)Tirmizî, “Ahkâm”, 17 (No: 1352).

⁸⁷³ Merğînani, *el-Hidaye*, 3/212.

Burada para vakfı sermayesinin değ erlendirilmesinde, farklı tabirler de daha önce temas edildiği üzere, elbette mevcuttur.

İş letme konusunda dört temel yöntem bulunan para vakıflarında her biri, İslâm hukuku açısından farklı anlamlar taş ır. Bu yöntemler, sermaye sahibinin, kazanç elde etmek için sermayesini başka bir kişiye vermesiyle ilgilidir, ancak her birinde farklı kazanç paylaşım şartları ve amaçlar söz konusudur. İlk olarak, para vakfı sermayesinin iş letilmesi için birine verildiğinde ve elde edilen kazanç, her iki taraf arasında paylaşılacaksa, Bu durum, *kırâz* olarak adlandırılır. Kırâz, sermaye ile emeğin birlikte hareket ettiği ve kârın paylaş ılmadığı bir düzeni ifade eder. Burada, sermaye sahibinin kazançla ilgili herhangi bir beklentisi bulunmaz; sadece iş letmeye sağ lanan sermaye üzerinden paylaşım yapılır. İkinci olarak, eğer elde edilen kazanç yalnızca iş leten kişiye aitse, Bu durum, *karz* olarak adlandırılır. Karz, genellikle sermaye sahibinin yaptığı bir tür kredi verme işlemi olarak kabul edilir ve elde edilen kazanç tamamen iş letmeyi yürüten kişiye gider. *Kırâz*, aslında *mudârebe* iş leminin bir başka adıdır ve burada da aynı şekilde, kazanç paylaşımı söz konusu olabilir ancak; bazen, karz yöntemi, mudârebenin farklı şekillerde uygulanması olarak da kullanılabilir.

Burada teorik olarak kastedilen karz-ı hasen'dir. Sermaye sahibinin maddî kazancı görülmeyen bu yöntem prensipte teş vik edilmiş olmasına rağmen gerçek hayatta nadir uygulanmaktadır. Bazı para vakıfları vesikalarında karz-ı hasen yöntemiyle sermayenin değ erlendirilmesi yer almaktadır. İhtiyaç sahibi kişilerin ihtiyacını gidermek suretiyle karş ılığ ında sevap elde etmek niyetiyle yapılan bu işlemde ana paranın zayı' olmaması, dolayısıyla vakfın tükenmemesi için kuvvetli bir rehin veya maddî durumu iyi olan bir kefil şart koş ulmaktadır.⁸⁷⁴ Üç üncü olarak, vakıf parasının iş letilmesi sonucu elde edilen kazancın tamamı vakfa aitse, bu tür iş letmeye bid'â denir. Bid'â, genellikle vakfın maddî kaynaklarını art ırmak ve vakfın amacı doğ rultusunda kullanmak için yapılan bir tür iş leme dayanır. Bu yöntemde, kazancın tamamı vakfa yönlendirilir ve bireysel kazanç beklentisi söz konusu değildir. Dörd üncü yöntem, eğer anlaş mada kazanç paylaşımı belirlenmemiş se, yine bid'â olarak kabul edilir fakat burada önemli bir nokta bulunmaktadır: Eğer iş letme ücretsiz bir şekilde yapılması istenmemiş se, yani meccanen (bedelsiz) olarak bir şart koş ulmamış sa, o zaman emeğin sayg ınlığı ve Müslümanın alın terinin kutsallığı anlayış ından hareketle, emek sahibine bir ücret verilmesi uygun görülr. Bu ücret, emeğin karş ılığı olarak, yapılan iş in niteliğine ve zorluğ una göre belirlenir.

⁸⁷⁴ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), 1059. Mad.

Sonuç olarak, para vakıflarında uygulanan bu dört temel işletme yöntemi, sermaye ve emek ilişkisini, kazanç paylaşımını ve vakıf amacına uygun harcamaları düzenleyen önemli fikhî kurallar çerçevesinde şekillenir. Her bir yöntem, vakfın amacı doğrultusunda farklı bir düzeni ve sorumlulukları ifade eder, ancak hepsi de ortak bir hedefe yönelir: vakfın kaynaklarının etkin ve doğru bir şekilde kullanılması.

a.Karz Yöntemiyle İşletme

Karz ikraz birer masdar isim olup “kesip koparmak, karşılık vermek”, mekânla ilgili olarak kullanıldığında “çaprazından dolaşıp gitmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁷⁵ borç alıp vermek anlamındadır. Malı verenin mukriz, malı alanın müktariz veya müstakriz olarak adlandırılmasına sebep olur. Karz alan kişi, aldığı mal karşılığında geri verdiğinde bu işlem karz bedeli olarak bilinir. Bu tür karz alınan mala ise iktiraz denir.⁸⁷⁶ Terim olarak yardım için bir malı kendisinden yararlanacak birine vermek ve bedelini geri almaktır.⁸⁷⁷ *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* adlı eserin “karz” maddesi konusunda bu hususta mezheplerin yaklaşımı etraflıca ele alınmaktadır. Fakihler, bu anlamdaki karzı desteklerken, Şâfiîler bunu ayrı bir kategori olarak ele alarak ona hükmî karz adını verdiler. Hükmî karz, özellikle fakir olmayan kişilerin, karz niyetiyle muhtaç kimselere yaptıkları yardımları içerir; bu yardımlar açları doyurmak gibi temel ihtiyaçları karşılamayı amaçlar.⁸⁷⁸

Fıkıh literatüründe karz teriminin selef ve deyn terimleriyle kesiştiği bazen de yek diğerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.⁸⁷⁹ İslâm hukukunda kısaca şöyle tanımlanmaktadır. Piyasada emsali bulunan bir malın emsali daha sonra iade edilmek üzere başkasına verilmesidir.⁸⁸⁰ Türkçe'deki ödünç kelimesi, karzın yanı sıra âriyet akdini de içine alan bir genişlikte kullanılmakla birlikte karz tüketim ödöncü, âriyet de kullanım ödöncü olarak anlamak daha isabetli olur. Karz olarak alınan malın karşılığında verilecek şey ise karz bedeli olarak isimlendirilir. Aynı kökten türeyen kırâz kelimesi “mudârebe”nin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.⁸⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm'de karz ve türevleri on üç yerde geçmektedir.⁸⁸²

İslâm âlimleri, Kitap ve Sünnetteki dellillere dayanarak karzın caiz oluşu hakkında icmâ

⁸⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-kur'ân*, 295; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*/293.

⁸⁷⁶ Muhammed b. Battâl el-Yemenî, *en-Nazmü'l-müsta'zeb fî şerhi garîbi'l-mühezzeb*, 1/309.

⁸⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/71.

⁸⁷⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc*, 5/37.

⁸⁷⁹ Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 24/520.

⁸⁸⁰ Şîrâzî, 1/302, 304.

⁸⁸¹ Apaydın "Karz", 24/520.

⁸⁸² Örnek olarak bkz. el-Bakara 2/245; el-Mâide 5/12; et-Tegâbün 64/17; el-Müzzemmil 73/20.

etmişlerdir. İslâm âlimlerinin ekseriyetine göre, bir karz sözleşmesinin temel unsurları icap ve kabul, karz veren ve karz alan, karz verilen para olmak üzere üçtür. Hanefî mezhebinden İmâm Muhammed'e göre karzın rûknü icap ve kabuldür. Şâfi'î mezhebinin görüşü de bu minvaldedir.⁸⁸³ Ebû Yûsuf'a göre karz sadece icap ile karz gerçekleşebilir.⁸⁸⁴ Vakıf adına karz almak ise, insanların yararına olması cihetiyle caizdir.⁸⁸⁵ Hanbelî mezhebinde karz alan, parasından değil, vakfın gelirinden ve beytûlmalde meydana gelenlerden ödemekle yükümlüdür.⁸⁸⁶

İslâm âlimleri vakıf adına karz almanın şartlarında üç görüşe ayrılmışlar: Hanefîlere göre, vâkıf'ın emri dışında vakıf adına karz almak caiz değildir. Ancak ihtiyaç ve zaruret halinde, vakfın menfaati için karza ihtiyaç olursa, kâdî'nin izniyle caiz olur.⁸⁸⁷ Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, vakfın yöneticisi, vakfın tamiri veya imarı için ihtiyaç duyduğu durumlarda hâkimin izni olmadan vakıf adına borç alabilir. Şâfiîlere göre, vakfedenin bir şart koymasının ya da hâkimin izninin alınması şarttır.⁸⁸⁸ Osmanlı dönemi vakfiyelere bakıldığında, şartname paragrafında üzerinde hassasiyetle durulan hususlardan biri karzın tevsiki meselesi olduğu görülmektedir. İslâm âlimleri rehin, kefil ve şahitlik veya bunlardan birinin varlığı şartıyla karz vermenin geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Bu hususlar birer tevsik işleminden ibaret olduğu için, karz verene ekstra bir fayda sağlamaz. Rehinin meşruiyeti için Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet delil gösterilir: “*Hz. Peygamber bir Yahudi'den bir miktar yiyecek satın aldı ve ona zırhı rehin bıraktı*”⁸⁸⁹ Diğer yandan yapılması caiz olanın şart koşulması da caiz olur. Bunun yanında rehin, anlaşmanın gereğine aykırı olmayan bir şarttır. Diğer önemli bir husus ise vadedir. İslâm âlimleri vade şartının sıhhati ve karzdaki bağlayıcılığı hususunda iki görüşte ihtilaf etmişlerdir: Aralarında Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîlere aittir. Bu görüşe göre, sözleşmede şart koşulsa bile karzın vadeye ertelenmesi bağlayıcı değildir. Karz veren de, karzı vade gelmeden geri alma hakkına sahiptir çünkü; karzlarda vadeler geçersizdir.⁸⁹⁰

İslâm âlimleri, karz sözleşmesinde ödünç verenin aldığı paranın karşılığında bir artış yapmayı şart koşarsa, bu artışın sözleşmeyi geçersiz kılacağı ve bunun fâiz sayılacağı

⁸⁸³ Kâsânî, *Bedâ'îu's-sanâ'i*, 7/394; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 1/310.

⁸⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/419; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6/101.

⁸⁸⁵ Hey'et, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye* (Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan fıkıh ansiklopedisi, 1980), 44/315 (karz mad).

⁸⁸⁶ Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 4/300.

⁸⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/419.

⁸⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/171; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 5/397; Kâsânî, *Bedâ'îu's-sanâ'i*, 7/395.

⁸⁸⁹ Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 5/145.

⁸⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ'îu's-sanâ'i*, 7/396.

konusunda görüş birliğindedir. Karz alan kişinin, borcu geri vermeden önce ödünç verene hediye vermesiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefiler, ödünç verenin hediye almasını engellemez, ancak bunun borçtan önce yapılmaması tavsiye edilir. Mâlikîler, karz alanın borcunu geciktirmeyi umarak hediye vermesinin caiz olmadığını belirtir. Şâfiîler, fâizli olsa da hediye almanın mekruh olmadığını söyler. Hanbelîler ise, karz alan borcunu ödemediği hediye verirse ve ödünç veren bunu borçtan düşürmeyi ya da ödüllendirmeyi niyet etmezse, bunun caiz olmadığını ifade eder.⁸⁹¹

Karz anlaşmasının odak noktasında olan önemli bir tartışma, karz verene menfaat sağlayan karzın fâizle ilişkisi ve bu durumun caiz olup olmadığıdır. İslâm fıkında, karz verene menfaat sağlama şartını içeren bir karz anlaşması genellikle kabul edilmez. Fıkıh literatüründe sıkça alıntılanan "Her menfaat getiren karz fâizdir" şeklindeki hadis, sahih hadis kitaplarında yer almaz, ancak bazı hadis derlemelerinde sahâbe sözü olarak aktarılır.⁸⁹² Fakat bu hadislerin bulunmaması ve menfaat sağlamanın karzın doğasına ve amacına aykırı olması, fakihlerin bu konudaki olumsuz tutumunu belirler. Bu düşüncüyü tetikleyen asıl sebep, fâizli işlemlerin karz adı altında gerçekleştirilmesini engellemektir.⁸⁹³ İslâm âlimlerinin bu meseleye menfi bakışı, bu şekilde menfaat sağlamanın karzın doğasına ve amacına aykırı olduğu argümanına dayandırılrsa da asıl neden onları, fâizli işlemleri engellemeye yönlendiren karz adı altında yatan düşüncedir.⁸⁹⁴

b. Kırâz

Kırâz sermaye emek ortaklığı için kullanılan bir terimdir. Para vakıflarında sermayenin emek-sermaye ortaklığı muhtevasında kullanmakla beraber, işletme yöntemi olarak Osmanlı dönemi tanzim edilen vakıf senetlerinde bu manayı içeren fikhî terim olarak murâbahanın farklı şekillerini içinde barındıran karz terimi kullanılmıştır. Bunun da kavramsal bağlamda bazı zorlayıcı sebepleri vardır. En önemlisi te'bîd ilkesi ve asl-ı mala zarar gelmemesi duyarlılığıdır. Bu bağlayıcı faktörler pratikte sınırlayıcı rol oynamaktadır.⁸⁹⁵ Osmanlı'da vakıf sermayesinin işletilmesi, yalnızca dinî ve fikhî normlarla değil, aynı zamanda iktisadî uygulamalarla da şekillenmiştir. Kırâz, murâbaha ve karz yöntemleri, vakıfların işleyişini düzenleyen farklı yollar olup, her biri kendi içinde çeşitli yorumlara açıktır.

⁸⁹¹ Hey'et, *el-Fetâva'l-hindiyye*, 3/203; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/119; Zürkânî, Abdülbâkî b. Yusuf b. Ahmed, *Şerhu'z-Zürkânî alâ muhtasari halîl*, thk. Abdüsselam Muhammed Emîn (Beyrut: 2002), 5/227.

⁸⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Me'âlibü'l-Âliye* (Kuveyt: 1393), 1/411.

⁸⁹³ Apaydın, "Karz", 24/520.

⁸⁹⁴ İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fıkhiyye* (Beyrut 1979), 315-317; Apaydın, "Karz", 24/520.

⁸⁹⁵ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 13/36.

Para vakıfları, kâr elde eder; ama kâr amaçlı değildir. Ahlakilik ve İslâm hukukuna uygunluk esastır. Ahiret düşüncesi merkezlidir ve hesap verilebilirlik esastır. İlkeleri ahlakîlik, toplumsal ihtiyaç merkezli olmak ve kamusal hizmetleri sunmaktır.⁸⁹⁶ Bu vakıflar anılan tanım ve sınırlar çerçevesinde değerlendirilirken genelde karz şeklinde istirbâh edilme yoluna gidildiği, bunun da tanımdan öte pratiğinden kaynaklanan bazı mücbir sebepleri olmakla beraber mütevellî ve idarenin tasarrufları da sorgulanmalıdır. Kâr ve risk arasında pozitif bir ilişki olduğu bilinir. Vakfın "aslını koruyup menfaatini paylaşmak" şeklindeki misyonuna dayanarak, yöneticilerin iki seçeneği vardır. İlki, kâr marjını artırmak için belirli riskleri kabul etmek; ikincisi ise riski en aza indirmek için düşük bir kâr marjını kabul etmektir. Bu nedenle, büyük ölçüde güvene dayalı olan mudârebe ve kırâz yöntemleriyle vakıf mallarını işletmek yerine, vakıf malının korunması için hem düşük kâr marjına razı olunmuş hem de kırâz yerine karz tercih edilmiştir.

İstirbah ve istiğlâl kayıtlarının da yer aldığı bu tür vakfiyelerde vakıf sermayesinin zayıf olma veya değer kaybına uğrama tehlikesine karşı riski minimize etmek üzere kefil ve rehin teminatına başvurulup belli bir oran kâr payı şart koşulur. Vakfın sürekliliği ve infakın sürdürülebilir olması, bazen bu tedbiri zorunlu kılmaktadır. Bu istisnâî yöntemlere daha fazla başvurmaya sevkeden büyük etken, vakıf sermayesini riske karşı korumaktır. Dolayısıyla vakıftan sermaye alıp işleten esnaf, çiftçi ve yatırımcı gibi emek sahibinin hizmetini merkeze alan ortaklığının zarar etme halinde emek sahibinin ya ücreti misli aldığı ya da sadece emeğinin karşılığı miktarınca zarara uğrayabildiği ortaklık modeli olan kırâz yerine bu sefer sermaye tarafını garantiye alan ve belli bir oran gelirin belirtildiği ortaklık şekline yönelme olmaktadır.

Osmanlı para vakıflarında sermayeyi işletmede yaygın bir yöntem olarak yer alan ve karz adı verilen işlemde fâize bulaşmamak için birden fazla yöntem devreye sokulmuştur. Bu yöntemlerin genel çerçevesi Muâmele-i şer'iyye olarak belirlenmektedir. Para vakfı sayısız vesikalarında "*Muâmele-i ber vech-ı hakkaniye*" şeklinde kayıtlar yer almaktadır. İslâm hukukuna göre bu muamelede en çok başvuru alan işlem murâbaha ve îne ameliyesi olmuştur.⁸⁹⁷ Bu işletme modeline örnek vakfiyeler mevcuttur.⁸⁹⁸ Gerek vâkıflar açısından gerekse işletenler açısından inân ortaklığından söz edilebilir ancak; her durumda emek-sermaye ortaklığı söz konusudur.

⁸⁹⁶ Bulut-Korkut, "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions", 30-32.

⁸⁹⁷ Döndüren, *Karz-ı Hasen*, 31.

⁸⁹⁸ Bkz. VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67; VGMA, Defter No: 2105, Sayfa:230-235, Sıra: 148.

Kırâzda, emek tarafının güvenliğini sağlarken sermaye tarafının riskini devam ettirir. Karz ise sermaye sahibinin kâr marjını (ne kadar düşük olursa olsun) garanti ederken, emek sahibinin zararına karışmaz.⁸⁹⁹ Kısa bir ifadeyle kırâz emek sahibini, Muâmele-i şer'î ile yapılan karz ise sermaye tarafını garantiye almaktadır. Bu bağlamda üç ana konu öne çıkmaktadır. İlk olarak, vakıf yöneticisi, vakıf şartnamesinde belirtilmemişse enflasyonist bir ortamda, karz ile borç verirken bir miktar kâr payı alınabilir ancak; bazı vakfiyelerde kefil ve güçlü rehinlerle fâizsiz kredi verilmesi için fonlar ayrılır. İkinci olarak, yöneticinin en önemli görevi vakıf malını kaybolmadan korumaktır ancak; mudârebe yoluyla işletmede bu risk daima vardır. Bazı fikhî mezheplerde bu zorunlu olmayabilir. Üçüncüsü, vakıf malını işletirken fâize bulaşmaktan kaçınılmalıdır. Bu noktada İslâm hukukunda adil muamele devreye girer; para vakfiyelerinde buna Muâmele-i ber vech-ı hakkaniyet denir. İslâm hukukuna göre en yaygın kullanılan işlemler murâbaha, muamele ve iyne'dir.⁹⁰⁰ Vakıf mallarında mudârebe yerine murâbahaya ağırlık verilmesi, kırâz yerine kâr marjlı karza yer verilmesi bunun sonuçlarındandır. Oysaki diğer mezheplerden istifade edildiği takdirde gelişen iktisadî ve sosyal hayat ile fikhî yaklaşımlar arasında tezat oluşmayabilir kanaatindeyiz ayrıca, Müslümanların iktisadî, içtimâî vs. işlemleri ve akitleri hepsi klasik fikhî tanımlara sığacak olma mecburiyeti yoktur. Harama buluşmadan bir tarafı mağdur etmeden aralarında adil bir şekilde anlaşarak her türlü akit ve işlemleri gerçekleştirebilirler.

Netice olarak mevzuyu fikhî açıdan toparlayacak olursak sermaye ve emek ortaklığı olan ve kesp ve kazanç manasında “Mudârebe” bir taraftan sermaye diğerinde emek olmak üzere birden fazla versiyonu olan bir ortaklık şeklidir. Bu akdin belirgin özelliği emek sahibi kesp ve işletme sonucunda oluşacak kazancın bir kısmına ortak olmakta, oluşan zararı ise sermaye sahibi üstlenmektedir. Bu şartlardan biri yerine gelmezse ortaklık kırâz veya mudârebe olmaktan çıkar. İcare veya başka bir akit hüviyetini alır. Sermayeyi işleten emek sahibine verilecek kâr payı farklı şekillerde belirlenebilir. Mudârebe akdinde malı çalıştırana kazancın bir kısmı şart koşulabilir. Oysa para vakıfları bağlamında elimizdeki belgelere göre mal sahibi için bir oran tayin edildiği görülmektedir. Mudârebe'nin diğer bir adı kırâz olup muhteva olarak aynı manaya gelmektedir. Malı çalıştırana belli bir oran tayin edilir. fâizli karz ise mal sahibine belli bir oran tayin edilir. Vakıf sahibi ile müteveli arasındaki sözleşme bir çeşit mudârebe vardır denilebilir fakat vakıf sözleşmesi nihayet bulduğunda vakıf sahibinin mülkiyetinden çıktığından mudârebe da bu yüzden fasid hal alabilir ancak; müteveli eline

⁸⁹⁹ Bkz. Kudat, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 250-255.

⁹⁰⁰ Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satım da Kâr Hadleri* (Balıkesir, 1984), 62-172.

geçtikten sonra vakfiyede yer alan şartnameye göre hareket eder.

Karz yoluyla işletme modeli Osmanlı dönemi para vakıflarında en çok işletilen yöntem olduğu söylenebilir.⁹⁰¹ Çalışmanın değişik yerlerinde sebep ve sonuçları üzerinde durulduğu gibi kırâz mudârebenin diğer bir adıdır. Karz ise bir nevi borç demektir ancak; Osmanlı para vakıfları sermayesinin işletilmesi uygulaması olarak karz, salt boç değil iş sahibi kişilere sermaye temin etme bağlamında bir nevi iştiraktır.⁹⁰² Vakfiyelerde bulunan idâ', idâne ve karz kavramları, farklı anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla karzın işleyişi müamele-i şer'iyeye şeklinde cereyan ettiği, diğer bir ifadeyle karz işlemleri genellikle İslâm hukukuna uygun formüllerle gerçekleştiği söylenebilir. .

c.Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, kelime anlamı, güzel ödünç demektir. Karz, geri almak üzere verilen demektir. Karz-ı hasen ise hiçbir maddî çıkar düşüncesi gözetmeksizin, sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve din kardeşinin sıkıntısını gidermek amacıyla borç vermeye denir.⁹⁰³ Fikhî anlamda Karz-ı hasen, bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'a fâizsiz ve iyilik amacıyla verdiği borcu ifade eder.⁹⁰⁴ İslâm'da fâiz (riba) yasaktır, bu nedenle Müslümanlar, maddî yardım amacıyla başka bir Müslüman'a borç verirken fâiz talep etmezler. Karz-ı Hasen'in temel amacı, ihtiyaç sahiplerine maddî destek sağlamak ve topluluk içinde dayanışmayı güçlendirmektir.

*"Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz. "*⁹⁰⁵

İnfak, sadaka, karz-ı hasen Kur'ân-ı Kerîm'in müminleri teşvik ettiği üç yardım ve

⁹⁰¹ Bu konuda birçok örnek vakfiye vesikaları için bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Ed. Mehmet Bulut (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 2019).

⁹⁰² Örnek olarak bkz. Gazanfer Bey b. Abdullah Vakfı, Menteşe Valisi Abdullah oğlu Gazanfer Bey'in, Rodosçuk'ta bulunan Emir Sinanüddin'in, 200. 000 dirhemi inşa etmiş olduğu camide Kur'ân-ı Kerim tilaveti, Ata deresi üzerindeki su yolunun bakımı, Köse İlyas Vadisi üzerindeki köprünün bakımı için ve evlatları için vakfetmesi. "... Evail-i Şevval 978/26 Şubat-7 Mart 1571; VGMA, Defter No: 2105, Sayfa:230-235, Sıra: 148; 580 Nolu Defterin 194. Sayfa: ve 90. sırasında kayıtlı" Ayrıca bkz. "Mâ fîhi mine'l-vakfı ve's-şurût cerâ inde'l-kâtibi'l-mürsel min cânibi's-şer'i'l-enver ale'n-nemti'l- mabsût muhkemeten li-sıhhatihî ve lüzûmihi fihusûsihi ve umûmihi âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf sümme câe ileyye ve ahbere bi-zâlike fe-neffeztü hükmehû. Dürri zâde es-Seyyid Mehmet Dürri el- Kâdil-asker rûmili güfira lehümâ. es-Seyyid Mehmet Dürri" şeklindeki siyakatla başlayan ve aşağıdaki cümleyle biten kayıttır. No:14, İşbu hâkim mührü Anadolu Kazâskerliği tatbik defterindeki mührün örneği olduğu tasdik kılındı. 21/1/939, İstanbul müftülüğü resmî mührü ve imzâ. F. Ülgener." Bkz. Ebru Karakaya, " Mehmet Fehmi Ülgener", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 42/288

⁹⁰³ el-Bakara 2/280

⁹⁰⁴ Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*. (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 15.

⁹⁰⁵ el-Bakara 2/245.

dayanışma şeklidir. İnfak, öncelikle aile bireylerine yönelik yapılan bir iyilik ve destektir, bazen de ihtiyaçların dikkate alınmadan gerçekleşebilir. Karz-ı hasen sadece Allah'ın hoşnutluğu için yapılır, karşılığında menfaat beklemeksizin sadece borcun ödenmesini diler.⁹⁰⁶ Hastayı ziyaret etmek, kendi nefsimizi ziyaret etmek gibidir; aç bir kişiyi doyurmak, kendi açlığımızı doyurmak gibidir. Allah'ın rızasını arayan her davranış, O'nun huzurunda gerçekleşmiş gibi kabul edilir.⁹⁰⁷ Burada da güzel borç vereni kendisine borç veren gibi kabul ederek yardım sever mümine şereflerin en büyüğünü bahşetmiş, onu dinî heyecanın doruğuna yükseltmiştir. ”⁹⁰⁸

Osmanlı dönemi sermayesi para olan vakıfnamelerinde, nakit parasının karşılıksız olarak ihtiyaç sahiplerine karz-ı hasen yoluyla verilmesinin ve kâr istenmemesinin şart koşulduğu vakfiyeler mevcuttur.⁹⁰⁹ Karz-ı hasen'in yoksulların ve darda olanların acil ihtiyaçlarını karşılamak gibi durumlarda verildiğinde geri ödeme koşulları belirlenirken borç alan kişinin maddî durumu ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak oluşturulur ve karşılığında herhangi bir menfaat şart koşulmazdı. Vakıf mütevellisi, şartnamede bu kayıt varsa muhtaçlara karz verirken parayı kâr getirecek şekilde işletemez.⁹¹⁰ Vakfı yönetme yetkine sahip mütevellinin, bu şartlara uygun olarak yönetip yönetmediği kâdî ve nâzırlar tarafından denetlenmiştir.⁹¹¹

Karz-ı Hasen, İslâm toplumunda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek için kullanılan etkili bir araçtır. Öyle ki, sadaka hükmünde telakki edilmiştir.⁹¹² Bu kavram, zekât ve sadaka gibi diğer yardım biçimleriyle birlikte topluluk içinde iktisadî dengenin ve sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunur. Karz misli mallar için uygulanır; bu malların kullanımı sonrasında piyasadan benzerlerinin geri verilmesi gerekmektedir. Tüketilmeden kullanılan mallar âriyet olarak verilebilir ve bu kullanım karşılığında kira alınabilir ancak; karz-ı hasen mukabilinde maddî bir menfaat alınmaz. Hüsn-ü edâ adına, ve başta şart koşulmamak kaydıyla borç ödenirken hediye verilmesi meşrûdur.

Karz-ı Hasen, Karz, kırâz ile aynı kökten türeme olmalarına rağmen pratikteki yeri ve üzerinde terettüp eden hüküm farklı olabilmektedir. Vakıf kurucusunun izni olmadan vakıf mütevellisinin vakıf parasını karz-ı hasen denilen anlamda borç verme yetkisi yoktur. Burada

⁹⁰⁶ Hamdi Döndüren, “Karz-ı Hasen”, 31-32.

⁹⁰⁷ Müslim, “Birr”, 43 (2558).

⁹⁰⁸ Heyet, *Kur’ân Yolu Tefsiri* (Ankara: 2012), 1/385-386.

⁹⁰⁹ Örnek olarak bkz. VGMA, Defter No: 619, Sayfa:18, Sıra: 14.

⁹¹⁰ Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkâf*, 173.

⁹¹¹ Veli Sırım, “İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Ek Sayı, Aralık 2019), 145.

⁹¹² Müslim, “Zikr”, 38 (No: 2749).

karz tabiriyle kast edilen bir işletme yöntemidir. Mesela vakıf yöneticileri, vakfın şartnamesinde yer almadığı veya yetkililerce onaylanmadığı sürece karz-ı hasen olarak dağıtım yapamazlar ancak; kamu yararı için vakıf yönetimi, vakıflar bakanlığı veya yetim sandığı gibi kurumlar aracılığıyla karz-ı hasen veya geri ödemesiz kredi sağlayabilirler.⁹¹³

Buraya kadar olan tafsilat toparlanacak olursa; Aslı tüketilmeden kendisinden yararlanılmasının mümkün görülmeyen menkul vakıf türünden para vakfının asl-ı malını muhafaza etmek ve semeresini de devamlı kılmak ilkelerinden hareketle gerek kredi gerekse borç vermek şeklinde olsun finansman piyasa şartlarına göre sermaye devamlılığını sağlamak birinci görevdir. Bu nedenle para vakıflar anılan tanım ve sınırlar çerçevesinde değerlendirilirken genellikle sermaye-emek ortaklığı anlamında kırâz yöntemi yerine murâbahanın farklı versiyonlarını içinde barındıran karz yöntemiyle işletme yoluna yönelim olmuştur. Paranın aslı veya değeri yok olmadan ve azalmadan, vakfın devam etmesi için şartnameye uymak gerekir. Bu bağlamda vakıf kurmak isteyenlere kuruluş, tanzim ve tescil safhalarında rehberlik etmek ve şartnameyi buna göre düzenlemekte fayda vardır. Vakfedilen paraların fâizsiz kredi verme, yatırım yapma veya her ikisini birden yapma amaçlarına tahsis edilmesi gerekmektedir.

Karz-ı hasen diğer bir ifadeyle fâizsiz kredi verme amacıyla para vakfetmek, parayı ihtiyacı olanlara kredi olarak vermek ve anlaşılmaya göre geri alınmasını sağlamak anlamına gelir, bu da bazı ülkelerde kredi veren bankaların yaptığı gibi, ihtiyaç sahiplerine kredi vermesi ve onların taksitlerle ödemesini sağlaması durumunda gerçekleşir. Bir kimse, “Bu parayı ihtiyaç sahiplerine kredi vermek için vakfettim” derse, bu fıkha göre geçerli bir işlemdir.⁹¹⁴

Karz-ı hasen yoluyla para vakfının işleyişi şöyle olur: Bir kişi, ihtiyaç sahiplerine karz-ı hasen diğer ifadeyle fâizsiz kredi vermek için nakit para miktarını vakfeder, ihtiyaç sahibi olan kişi veya kişiler krediyi alır, ihtiyacını karşılar ve daha sonra krediyi vakfın mütevellisine/idaresine geri öder. Bu şekilde, fâizsiz kredi vermek amacıyla bir vakıf fonu oluşturulmuş olur. Bu vakfa diğer ifadeyle bu fona, söz konusu amaçla para vakfetmeleri, katılmaları ekleme yapmaları daha doğrusu ortaklık kurmaları suretiyle vakfetmek isteyen kişilerin katılması mümkündür.

İslâm dünyasında en yaygın biçimiyle borç alım satımı yöntemi olarak Karz-ı hasen, bir

⁹¹³ Zuheyli, *el-Fihü'l-İslâmî ve edilletuhu*, 6/9.

⁹¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetava*, 31/234.

yönüyle de iştirak ve bir nevi dayanışma ortaklığı işlemi de denilebilir. Osmanlı döneminde esnaf ve zanaatkarların oluşturdukları esnaf sandığı, yeniçerilerinin oluşturduğu orta sandığı veya İstanbul kapalı çarşı esnafının aralarında oluşturduğu çarşı sandığı gibi girişimler buna örnek verilebilir.⁹¹⁵

Çağımızda katılım finans kurumları, az miktarda, kısa vadeli ve hatırı sayılır müşterilerine karz-ı hasen vermektedirler. Vakfedilen paranın, karz-ı hasen ile verildiğinde karzı alan kişi yani vakıftan borç alan kişinin sözleşmeyi ihlal etmesi, inkar etmesi, borçlarını ödeyememesi veya ödemekten kaçınması gibi durumlarda zarar görmemesi için hukuki, iktisâdî gerekli tedbirlerin alınması gerekir. Vakıf sermayesinin kaybolmaması, azalmaması önemlidir. Bu bağlamda, borç paranın geri alınması için risk yönetimi, garantiler ve sıkı denetim bağlamında rehin, kefalet veya maaş kesintisi gibi güvencelerin alınması yoluyla sağlanabilir.

Para vakfının birikimini bu yolla işletirken de bu yapıdaki faaliyetin yönetimine ayrıca dikkat edilmesi yanında, kazançlarının bir kısmının işletme giderleri ve denetim giderlerine yönlendirilmesi gerekmektedir. Geri kalan yatırım getirisi, karz-ı hasen için ayrılan paraya eklenir. Dolayısıyla salt karz-ı hasen işletme, günümüz şartlarında zordur. Bunun yanında yatırım ve üretim gibi kazanç getiren kalemler de sürece dahil edilmesi gerekir.

İslâm, borç vermede günümüz ifadesiyle kredilerde fâizi yasaklayarak, toplumunda iyilik ve sevap kazanmak niyetiyle borç kredisinin değerini vurgulamıştır. Kur'ân'daki en uzun ayet (müdâyene âyeti)⁹¹⁶ borç alınmayla ilgilidir. Mükafat niyetiyle bunu teşvik eden birçok ayet ayet vardır.⁹¹⁷ Karz-ı hasen verme ibadeti, İslâm'ın tasvip ve teşvik ettiği bir ameldir. İslâm bunu kendine özgü olarak, herhangi bir kurum veya kamu kuruluşuna değil, bireylerin sorumluluğuna verilmiştir ancak; bazı durumlarda bireyler bu sorumluluğu yerine getiremeyebilir veya isteksiz olabilirler. Bu durum, nakde ihtiyacı olan dinî inançlarının zayıflığına acil ihtiyaçlarına dayanarak İslâm hukukunun öngördüğü çerçeve dışı yollara başvurmalarına yol açabilir, Bu nedenle, İslâm toplumunda bu ihtiyacı karşılayacak bir kurumun veya kamu kuruluşunun önemi ortaya çıkmaktadır. Vakıf sistemine yeni bir düşünce ve uygulama katkısı sağlayan para vakfının bu rolü üstlenmesi mümkündür çünkü; kredi verme

⁹¹⁵ Hidayet Zahit Gürbüz, “Karzı Hasen’in İktisadi Önemi ve Günümüzdeki Uygulamaları”, *Uluslararası Finansal Ekonomi Ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2/2 (2021), 119-129), Ayrıca bkz. Abdullah Talha Genç, “Türkiye’de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma” (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 123-125.

⁹¹⁶ el-Bakara 2/282.

⁹¹⁷ Bkz. el-Bakara 2/245; el-Mâide 5/12; el-Müzzemmil 73/20.

amacıyla kurulan vakıfların ana amacı arasındadır. Bu da para vakfının İslâm'daki vakıf sistemine olan önemini vurgular,.

Netice olarak karz-ı hasen, fâizsiz bir borç verme işlemidir. Bir tarafta sermayeda diğer tarafta ise bunu işleten özel veya tüzel kişilik olması hasebiyle bir nevi iştiraktır. Yukarıda ifade edildiği gibi Katılım Finans kurumlarının muteber bazı iştirakçilerine fâizsiz kredi vermeleri bu minvalde değerlendirilebilir. Para vakıflarının sermayesinin bu şekilde işletilmesi, toplumun varlıklı bireylerinin ihtiyaç sahiplerine yardımcı olması ve iktisadî adaletin sağlanması adına bir araç olarak kullanılabilir ancak; daha önce belirtildiği gibi, bu süreçte üç önemli konu gündeme gelmektedir. Birincisi, vakıf mütevellisi, vakıf şartnamesinde böyle bir durum belirtilmediyse, enflasyonist bir ortamda karz-ı hasen yöntemiyle borç veremez ancak; bazı vakıflarda, kefil ve güçlü bir rehinle fâizsiz kredi sağlanabilmesi için paralar vakfedilmiştir ve bu durum, malın değerinin kaybolmaması şartıyla vakıf şartnamesine uygun olarak yapılır. İkincisi, mütevellinin esas görevi vakıf malını kaybolmaktan, zayi olmaktan ve zarar görmekten korumaktır. Bu nedenle sermayenin bir kısmı ancak bu şekilde değerlendirilmelidir. Mudârebe yöntemiyle işletme riskleri her zaman mevcuttur (malikîler, te'bîd şartı olmadığı için böyle bir zorunlulukları olmayabilir). Üçüncüsü ise vakıf malını işletirken, haram veya fâizli işlemlerden kaçınılması gerekir.

c. Bidâ'a Yoluyla İşletme

Bidâ'a ticarete konu olan her türlü mal demektir.⁹¹⁸ Bida'a yoluyla işletme ise bidâ'a kelimesinin lügat anlamının ifade ettiği üzere ticarete konu olan her türlü malı kapsamaktadır. İslâm âlimleri de söz konusu kelimeyi bu manada kullanmışlardır. Bida'a, kârın tamamen yatırımcıya ait olduğu özel bir sözleşme türünü tanımlar.⁹¹⁹ Bu sözleşme genellikle işletme ile hayır kurumu, aile üyeleri ya da yakın dostlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılır. Örneğin, bir baba, oğlunun sağladığı sermaye ile bir iş kurabilir ve iş sonunda hem sermayeyi hem de elde edilen kârı oğluna geri verebilir. Bu tür bir uygulamanın temel gayesi, yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak ve oğlunun çıkarlarını gözetmektir. Para vakıflarının sermayesini işletirken karz, kırâz, icâr ve cü'âlenin zıddı olarak kullanılmakta ve sermaye sahibinin, ticaret yapmak ve elde edilecek kazancın hepsinin sermaye sahibi/vakıf müessesesine olması kaydıyla birine vermesi anlamına gelmektedir.

⁹¹⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 1/324; Kal'eci, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*, 1/39.

⁹¹⁹ Bkz. İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/364.

Meccanen ve yardım severlik adına bir malı ticarete işletmek bida'a kavramı içindedir. Hasbî olarak mütevellilerin veya işletenlerin yaptıkları da bu kabildendir. Vakıflarda yaygın bir hizmettir. Bu meyanda yukarıda zikri geçen karz, kırâz, karz-ı hasen ve bidâ'a olmak üzere kısaca dört alternatif işletme yöntemi söz konusudur. İmâm Züfer'e göre, vakıf parasının ikinci bir yöntem olarak bidâ'a şeklinde işletilmesi tavsiye edilmektedir.⁹²⁰ Ancak sermaye işletmeye verilirken hasbî ve meccanen olacak diye şart koşulmadığı durumda emeğin saygınlığı, Müslümanın alın terinin kutsallığı ve teamülde/örf, gelenek, âdet: Emek sahibine bir ücret verilecekse ücreti misliyle verilir. Müteveli veya işletenlerin yaptıkları da bu kategoriye dahildir.

Bidâ'a, bir malın satışına, sermayenin işletilmesine manen destek olmayı amaçlayanın, o malı emanet etme eylemini ifade eder. Bu aynı zamanda iyilik yapma, hayır işleme veya kendi sermayesini kullanarak vakfın parasıyla birlikte yatırım yaparak hem vakfa gelir sağlamak, hem de yatırım potansiyelini artırarak kâr marjını genişletmek gibi düşüncelerle gerçekleştirilen bir para kullanım şeklini ifade eder. Hanefî mezhebi âlimleri, para vakıflarında bu işletme yöntemine atıfta bulunmuşlardır.⁹²¹ Bu yöntem, sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, muhtaçlara destek ve topluma hizmet amacına matuf olarak tanzim edilen para vakıflarının amaç ve ruhuna daha uygundur.

Bida'a yoluyla işletme, bir malı ticarete işletmek, meccanen ve teberru amacıyla, ücret veya kâr payı beklentisi olmadan kazançlandırmasıdır. Hasbî olarak mütevellilerin veya işletenlerin yaptıkları da bu kabilden olsa gerekir. Özetle, bir kişi vakfettiği parasını bir başkasına işletmesi için verdiğinde, kazancın nasıl bölüşüleceği konusunda belirli kurallar geçerlidir. Eğer kazanç iki taraf arasında bölünecekse, bu kırâz adını alır. Eğer sadece işleten kişi kazancı alacaksa, bu durumda karz söz konusudur. Vakfa ait olan kazanç ise Bida'a olarak adlandırılır. Eğer anlaşmada bu durum, net olarak belirtilmediyse, yine Bida'a olur ancak; burada önemli olan husus, meccanen diye belirtilmemiş olsa bile, Müslüman toplumunda emeğin değeri, alın terinin kutsallığı ve geleneksel adetlere göre işleten kişiye adil bir ücret ödenmesi gerekliliğidir.

Önceki bahislerde yorumlandığı üzere, klasik fıkıh kaynaklarında yer alan Bidâ'a usulıyla para vakıflarının değerlendirilmesi teorik olarak çağımızda da uygulanabilir kanaatindeyiz. Kanuni altyapı hazırlıkları ikmal edildikten sonra, söz konusu anlamdaki Bidâ'a

⁹²⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/203.

⁹²¹ Bkz. İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/365.

yöntemiyle para vakıflarının işletilmesi kamu ve sosyal sorumluluk yanında iktisâdî hayatın müspet yönde ivme kazanmasında çarpan etkisi yaratabileceğini düşünüyoruz.

Günümüz kanuni uyumlaştırma hazırlıklarıyla beraber devlet kâr amacı gütmeyen organizasyon olarak vakıfların bu yöntemle destekleyen firma ve şirketleri destekleyebilir; vergi muafiyeti, kredi desteği gibi teşvik edici rol oynayabilir. Yöntem olarak da vakfın amaçlarına daha yakındır.⁹²²

Osmanlı para vakıfları uygulamasına baktığımızda idareci ve yönetici konumunda olanlar hariç her bir hizmete mutlaka bir ücret tayin edildiğini söyleyebiliriz. Bir hizmet varsa mutlaka mukabilinde ücret vardır. Bu husus para vakıflarının belirgin vasfıdır ki, çalışmanın farklı yerlerinde temas edildiği üzere, böylece iş gücü ve istihdamı temin etmede katkı sağlamaktadır. Sermayenin işletilmesine manen destek olmayı amaçlayarak malı emanet etme eylemini ifade eden Bidâ'a, aynı zamanda iyilik yapma, hayır işleme veya kendi sermayesini kullanarak vakfın parasıyla birlikte yatırım yaparak hem vakfa gelir sağlamak, hem de yatırım potansiyelini artırarak kâr marjını genişletmek gibi düşüncelerle gerçekleştirilen bir para kullanım şeklini ifade eder. Vakıf, dönem sonunda elde edilen tüm kârı ve ana parayı alırken, işletmeci uhrevî ödül kazanır ve sermaye yeteneklerini aşan yatırımlar nedeniyle kendi sermayesine düşen kâr artar. Nitekim günümüz ekonomi literatüründe kazanç sadece kâr marjı olarak ele alınmamaktadır. Bu bağlamda Bidâ'a yöntemiyle para vakfının paradan müteşekkil sermayesini bağımsız veya kendi işletme sermayesine katmak suretiyle ticaret, üretim veya yatırımda işlettiğinde, söz konusu vakıf payına isabet eden kârı sermaye ile beraber vakfa iade ederken uhrevî malazalar yanında, ciro artışı, iş hacminin büyümesi, şirketin büyümesi, sosyal sorumluluk ve istihdamın artırılması gibi yollarla kendisi de dolaylı olarak az veya çok kazançlı çıkmaktadır. Dolayısıyla kanuni altyapı hazırlıkları ikmal edildikten sonra, söz konusu anlamdaki bidâ'a yöntemiyle para vakıflarının işletilmesi kamu ve sosyal sorumluluk yanında iktisâdî hayatın müspet yönde ivme kazanmasında çarpan etkisi yapabileceği kanaatindeyiz.

Nitekim mudârebede anaparanın, sermaye sahibi tarafından özel yetki verilmemiş olsa bile, mudârib tarafından başkasına bidâ'a yoluyla verileceği esası kabul edilmiştir. el-Kasânî (ö. 587/1191) bu konuda şöyle der: "Mudârib anaparayı bidâ'a yoluyla meccanen işletecek olan kimseye verme hakkına sahiptir zira; bidâ'a işlemi tüccarın adetlerindendir."⁹²³ Bidâ'a yoluyla

⁹²² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Dulkadiroğlu, "Kamu Yararı Ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme", 47-58.

⁹²³ Kâsânî, *Bedayiu's-Sanâi*, 6/220.

işletme şu şekilde olur. Para vakfının sermayesi olan, paranın bir tüccara işletmek üzere ödenip ticaret, üretim ve yatırımda değerlendirdikten sonra elde edilen kazancın hepsinin vakfa verilmesidir.⁹²⁴ Vakıf malını üretim, yatırım veya ticarete işletirken, ücret veya kâr payı beklentisi olmaksızın meccanen ve teberra amacıyla yapılması Bidâ'a kavramı içindedir. Müteveli veya işletenlerin yaptıkları da bu kategoriye dahildir.⁹²⁵ Yukarıda belirtildiği üzere, emeğin saygınlığı, Müslümanın alın terinin kutsallığı ve teamülde (örf, gelenek, âdet) emek sahibine bir ücret verilmesi esas olmakla beraber Bidâ'a'da kârın tamamının vakfa vermek yöntemle elde edilen gelirler vakfın kuruluş amacı doğrultusunda, vakfın hayır yönüne sarf edilmektedir.⁹²⁶

Bu yöntem, sadece Allah yolunda infak, muhtaçlara destek ve topluma hizmet amacına matuf olarak tanzim edilen para vakıflarının amaç ve ruhuna daha uygundur. Kalıcılık, sürdürülebilirlik ve verimlilik bağlamında tercih edilen bir yöntem olmakla beraber, vakfın yönetiminin, diğerlerinden daha iyi koşullar almak için yatırım kuruluşlarıyla anlaşırken risk hesaplaması, garanti ve teminat için çaba göstermesi de önemlidir. Sosyal sorumluluk ve insanlara iyilik yapma bağlamında vakıf yönetimi bu konuda özellikle İslâmî finans kuruluşlarıyla işbirliği yapabilirler. Bu konunun mikro finans, yerindelik ve sosyal kalkınma çerçevesinde akademik olarak detaylı bir şekilde incelenmesi önerilmektedir ayrıca, vakıf mütevellilerinin veya yöneticilerinin uygulamaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

2. 3. 2. 2. Emek-sermaye Bağlamında Zira'î Ortaklık

Para vakıflarında uygulanabilen yöntemlerden biri de zirâî faaliyetlerdir. Bu alandaki vakıf işletmeciliğini Osmanlılar Selçuklulardan devralarak geliştirdikleri bir modeldir. Öyle ki, işletme modeli olmayan vakıflara izin verilmezdi. Özel sektör eliyle işletilen bu vakıfları sürekliliğini verimlilik ve etkinliğini sağlamak için Devletin desteği ve sıkı denetimi altındaydı.⁹²⁷ Sermaye ve emek ortaklığı ile çiftçilere tohum desteğinden, tarımsal kalkınmaya, su kaynaklarını koruma ve geliştirmeden ağaçlandırma ve orman işlerine kadar, doğal varlıkları korumak tarım, çevre, su ve toprakla alakalı koruyucu faaliyetlerin ekseriyeti bu başlıkta değerlendirmek mümkündür. Nitekim değişik vesilelerle temas edildiği üzere, Osmanlı

⁹²⁴ Bkz. İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 4/364.

⁹²⁵ Şirâzî, el-Mühezzeb, 2/226; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/203.

⁹²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/203; Fethi Gedikli "İbdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012, 19/263.

⁹²⁷ Ahmet Kara, "Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesi ve Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri", *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 69.

döneminde bahsi geçen alanlarda faaliyet gösteren birçok vakfiye mevcuttur.⁹²⁸ Çevre, ormancılık ve tarım alanlarında ilgili kurum ve kuruluşlarla ortaklık ve işbirliği yaparak toplumu aydınlatma etkinlikleri yapılabilir. Örnek olarak toprak, orman, deniz ve iç suların korunması ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması konularında halkı eğitmek ve bu alanda verimli çalışmalar yapmalarına destek olmak için organizasyonlar gerçekleştirilebilir. Klasik fıkıh kaynaklarında yer alan müsâkât, müzarat ve müğârasat bu mevzuun dahilinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda söz konusu terimleri tanımakta fayda mülâhaza edilmektedir.

Müsâkât, “hayvana veya bitkiye su vermek” anlamında kullanılan saky kökünden türemiş olan müsâkât terimi, fıkıh alanında özel bir anlam taşır. Bu terim, meyve bahçesi veya üzüm bağı sahibi ile bu alanların bakımını ve sulamasını üstlenecek olan kişi arasında yapılan, ürünün belirli bir oranında paylaşımı öngören sözleşmeyi ifade eder. Müsâkât sözleşmesi, karşılıklı olarak anlaşma yeteneğine sahip olan tarafların kendi iradelerini ortaya koyarak kurulur. Ürün paylaşımı ise, belirli bir yüzde oranı kullanılarak yapılmalıdır.⁹²⁹ Vakıf hayvancılık/besicilik yoluyla da ortaklık kurabilir. Vakfın bu yolla değerlendirilmesi şu şekilde olur: Kişi elindeki hayvanları Allah yolunda vakfeder. Bu caizdir. Vakıf hayvanlar çoğalır, süt ve süt ürünlerinden istifade edilir. İhtiyaç ve zaruret oranında satış yoluna gidilir ayrıca, bu vakıf hayvancılığı için mera ve bahçeler de vakıf edilerek entegre edilerek kazancını ise Allah yolunda sarf eder. Osmanlı döneminde hayvan besiciliği yapmak üzere kurulan vakfiyer vardır. Söz konusu vakfiye şartnamesinde işletme ve ortaklık yöntemleri de zikredilmektedir.⁹³⁰ Fıkhi açıdan suyun ticarete konu olması noktasındaki tartışmaları bir tarafa bırakacak olursak genel kaniya göre bir su kuyusunun satışı veya işlenmiş su veya şebeke suyu şeklinde taşıma ve hazırlama gibi emek ve ürün karışımı şeklinde kazancın edilmesi suretiyle bu alanda vakıf değerlendirilmesi olabilir.⁹³¹

Vakıf sermayesinin hayvancılıkta değerlendirilmesi veya hayvanları bu cihetle vakfedilmesi, onları Allah rızası için bir hayır cihetine vakf edilmesi şeklinde olur. Üremeleri ve çoğalmaları nedeniyle vakfa dahil oldukları ve onlardan yün veya kürk, deri, süt satarak kazanç elde edilebileceği zikredilen kimse ve bunlardan elde edilen benzerleri gibi. İslâm

⁹²⁸ Osmanlı döneminde zeytinlikler, meyve ağaçları mera, otlak, çayırılık, bağ, bahçe, bostan, tarla, koru, orman, besicilik hizmetleri tohum desteği gibi alanlarda vakıf kurulmuştur. Bkz. Orhan Koloğlu, *Balkanlar* (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), 50-55; Mevlut Çam, “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 39-40.

⁹²⁹ Hamdi Döndüren, “müsâkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 32/72.

⁹³⁰ Bkz. Lala Paşa adına tescil edilen vakfiye, VGMA, Defter No: Sayfa: 743, Sıra: 70

⁹³¹ Kâsânî, *Bedaius-Sanâi*”, 5/146.

âlimleri hayvanların telef olma riski varsa bu durumda kesime verilmesinin caiz olacağı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Mesela, Hayvanat bahçesi kurmak ve işletmek, insanlara nezih bir ortam sunmak ve çocukların gezip çiftlik hayvanlarını gözlemleyebileceği bir alan oluşturmak açısından örnek gösterilebilir.

Muzâra'a, tarım faaliyetleri için kullanılan bir iş modelidir. Bir kişi veya kurum, tarım işlemlerini gerçekleştirir ve elde edilen ürünlerin belirli bir oranını sahibine verir.⁹³² Müzâra'anın niteliğiyle ilgili olarak, iki ana görüş vardır: biri müzâraanın şirket olarak değerlendirilmesi, diğeri ise kira olarak kabul edilmesidir. Bu görüşlere göre, müzâra'a sözleşmesinin geçerlilik koşulları farklılık gösterebilmektedir. Mecelle'de müzâraa, şirketler kısmında ele alınmış ve bir şirket türü olarak kabul edilmiştir.⁹³³ Mâlikî ve Ca'ferî mezheplerine mensup âlimlerin çoğunluğu, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye de müzâraayı şirket kabul eder. Mâlikîler, müzâraa akdinin sıhhatini onun şirket olmasına ve şirket şartlarını taşımasına bağlar.⁹³⁴ Bu tarz bir sözleşme, Peygamberimizin hadislerinde de geçen ve meşru kabul edilen bir uygulamadır.⁹³⁵

Hanefî mezhebinde, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşleri doğrultusunda müzâra'a caizdir. Çoğunluğun görüşü olan bu yaklaşıma göre Mecelle'nin düzenlenmesinde temel alınmıştır.⁹³⁶ Mâlikî mezhebinde ise müzâraa'nın câiz olduğu ancak bunun için müsâkât şartı koşulmaktadır. Şafi'î mezhebinin görüşü, bu minval üzeredir. Hanbelî mezhebinde ise müzâraa akdi veya ortaklığına cevaz verilmiştir.⁹³⁷ Müzâraa akdinin geçerliliğinde kabz zorunludur. Kabzın zorunlu olduğu ve hukuken geçerli sayılmaları için konu edindikleri malların kabz edilmesinin sıhhat şartı olduğu akitler sarf, selem, mudâraabe, müzâraa ve müsâkat akitleridir.⁹³⁸ Müzâraa, mahiyeti açısından şirket veya kira olarak iki temel yaklaşıma ayrılmıştır ve bu yaklaşımların sıhhat şartları farklılık gösterir. Mecelle'de, müzâraa şirketler bölümünde ele alınmış ve bir şirket türü olarak tanımlanmıştır.⁹³⁹

⁹³² “Müzara'a, tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eder. İBkz. bn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/33-40.

⁹³³ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1431. madde.

⁹³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*. 22/74-78; Kayapınar, “Müzâra'a”, 32/235.

⁹³⁵ “Hz. Peygamber Hayber hurmalarını ve arazisini kendi emvalleri gibi işleyip meyvesinin yarısını Hz. Peygambere vermeleri şartıyla Hayberlilere geri verdi.” Müslim, “Müsakat” 5 (No: 1551).

⁹³⁶ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1431. madde.

⁹³⁷ Kayapınar, “Müzâra'a”, 32/234.

⁹³⁸ Abdullah Demirci, “İslâm Borçlar Hukukunda Kabzın Sorumluluğa Etkisi” *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/7 (Nisan |2021), 134.

⁹³⁹ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1431. madde.

Müzâraa akdinde tarla, tohum, çalışma ve ziraatta kullanılacak hayvan veya makine olmak üzere dört mal varlığı bulunur. Her bir tarafın bu unsurlardan biri veya daha fazlasıyla katılımı, alacakları payı etkiler. Müzâra'a'nın geçerli olabilmesi taraflar, akdi gerçekleştirmeye ehil ve yetkili olmalıdır. Ziraat için uygun bir zaman belirlenmelidir. Ekilecek ürün belirtilmelidir. Şâfiîler'e ve bazı Hanbelîler'e tohum sağlama yükümlülüğünün emek sahibine ait olduğunu belirtir. Paylaşım oranı net bir şekilde belirlenmelidir. Belirlenmemiş veya hasılat dışında bir ödeme belirlenmişse, bu geçerli değildir. Tarla tarıma uygun olmalıdır. Ekilecek tarla, ekecek kişiye teslim edilmelidir. Hasılat, sözleşme tarafları arasında ortak kabul edilmelidir.⁹⁴⁰

Netice olarak para vakıflarının muzâra'a, müğârasa ve müsâkât gibi yollarla işletmek de mümkündür. Örneğin tarlayı bahçeyi ağaç ve ekin için müzâraa ve müsâkât gibi yollarla çalıştırıp elde edilen kazancın bir kısmı emek sahibi taraflarına, bir kısmı ise Allah yolunda fert ve toplumun yararına sarf edilir. Böylece vakfın aslı bâkî kalmakla beraber kazancı süreklilik arz edecektir. Nitekim Hz Peygamber Muhayrik'teki yedi bahçeyi, Fedek, Beni Nâdir arazisini ve Hayber arazisi bir Yahudî ile elde edilecek kazancının yarı yarıya bölüşmesi şeklinde çalıştırmıştır.⁹⁴¹

Mugârese, boş tarlaya fidan dikme ve yetiştirme üzerine odaklanırken, müsâkât ise bağ ve bahçenin bakımı ve ürün yetiştirilmesiyle ilgilenir; her ikisi de müzâraaya benzer arazi-emek ortaklığıdır.⁹⁴² Vakıf sermayesinin müğârasa ile işletilmesi ise şöyle olur. Bir kimsenin bir arazisi, bir meyve bahçesi veya ağaçları ve meyveleri olup da onu ekim, ortakçılık ve benzeri yollarla işlemek için ayırması ve mahsulünün bir kısmını orayı işleten bakımını yapan çalışan işçilere ayırması diğer kısmı da vakfın kuruluş amacı doğrultusunda kullanılır.⁹⁴³ Bu ise sevabını ahirette ummak maksadıyla Allah içindir. Diğer bir ifadeyle kamu hizmetidir. Toplumun ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaç ve hizmetlerin karşılanması doğrultusunda kullanılır. Burada vurgulanması gereken husus bir yandan iş piyasasına yaptığı katkı ve kamuya yönelik sunduğu destek, asl-ı malda eksiltmeye yol açmamaktadır. Mesela, vakıf sermayesinin veya mülkünün müzâraa yoluyla işletilmesi, ülkede bireysel ve milli gelirin ve tarım sektörünün

⁹⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*. 22/74-78; Kayapınar, "Müzâra'a", 32/235.

⁹⁴¹ Müslim, "Müsâkât", 19 (No: 1551); Oğuzay, "Hz. Peygamber Döneminde Fedek", 11.

⁹⁴² Huseyin Kayapınar, "Müzâra'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 32/320.

⁹⁴³ Örnek vakfiye için bkz. Şerife binti Mehmed, Vakfiyesi, Bu vakfiyede vakıf sahibi, elindeki 75 adet zeytin ağacını hayırlı amaca hizmet etmek üzere vakfettiğini ifade etmektedir. Burada bahsedilen vakfiyenin amacı, bu zeytinliklerin gelirinin dinî hizmetlerin icrasına finansman olarak sunulmasını amaçlanmaktadır. Bursa Şeriyeye sicilleri, Defter No: 4125, sayfa: 124.

canlanmasına katkı sağlar. Aakfin asıl gayesi olan ahiret yönünden ise Allah rızasını elde etmektir. Bütün vakfiye vesikalarında bu vurgu açıkça yer almaktadır.⁹⁴⁴

Çağımızda müzâra'a, muğârasa genellikle tarım faaliyetlerinde kullanılan bir finansman yöntemidir. Taraflar, anlaşmalarını net bir şekilde anlamalı ve herhangi bir belirsizlik olmamalıdır. Faizsiz finans kurumları ve işletmeleri, bu tür iş ortaklığı modellerini uygularken İslâm hukukuna uygunluğu ve ahlâkî ilkelere uyumu sağlamak için çeşitli yönergeler ve denetim mekanizmaları kullanılmalıdır.

2. 3. 4. Emek-Sermaye Ortaklığına Örnek Vakfiyeler

Örnek vakıf belgelerine geçmeden muhtevasıyla alakalı bazı bilgilerin burada zikredilmesinde fayda mülâhaza edilmektedir. Emek-sermaye ortaklığında bir tarafta vakıf mütevellisi ve yönetimi var, diğer tarafta işleten esnaf vardır. Bu ilişkide, vakıf yönetimi ile esnaf arasındaki bağ, "ferdî mudârebe" olarak tanımlanabilir.⁹⁴⁵ Bu bağlamda herhangi bir itiraz söz konusu değildir. Fakat, vakıf yönetimi ile vakıf sahipleri arasındaki ilişki, farklı bir boyuta sahiptir. Hanefî mezhebine göre müteveli, kendisini tayin eden makamın, yani vâkfin vekili olarak kabul edilir. Bu bağlamda müteveli, kendisine tanınan yetkiler ve vakfiyede belirtilen şartlar çerçevesinde her türlü tasarruf hakkına sahip olur.⁹⁴⁶ Yani, vakfin yönetimiyle ilgili işlemleri, vakfiyede belirtilen hükümler doğrultusunda gerçekleştirebilir ve bu işlemler de hukuken geçerli sayılır ancak; diğer mezheplerin bakış açısına göre müteveli, bir nevi müstahakların ya da hakimnin vekili olarak kabul edilir.

Bu durumda, mütevellinin vakıf malını yönetme şekli, onun gerçekleştirdiği ortaklığın türüne göre değişiklik arz eder yani, vakıf malını kullanırken ve yönlendirirken hangi tür ortaklık modeli benimseniyorsa, mütevellinin görev ve sorumlulukları da buna göre şekillenir. Böylece, mütevellinin vakıf malı üzerindeki tasarrufları, yalnızca vakfin belirlediği sınırlar içinde değil, aynı zamanda onun bağlı olduğu mezhebin hukukî çerçevesine göre de şekil alır. Bu farklı perspektifler, vakıf yönetiminin nasıl işlerlik kazandığını ve hangi şartlar altında hareket etmesi gerektiğini belirler. Buna göre müteveli, vakıf malını istiğlâl ve istirbâh ederken ne tür ortaklık gerçekleştiriyorsa ona göre tanımlanabilir. Dolayısıyla burada bir çeşit emek ve sermaye işbirliğinden söz edilebilir. Bu bilgiler ışığında Osmanlı döneminde tanzim edilen

⁹⁴⁴ Örnek olarak bkz. Hicri 971 yılında kurulu Mehmed Çelebi b. İlyas'a ait vakfiye, VGMA, Defter No: 491, sayfa: 1, sıra: 3, Ayrıca bkz. VGMA, Defter No: 987, Sayfa: No: 263, Sıra: No: 093.

⁹⁴⁵ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 51-57.

⁹⁴⁶ Mevsili, *el-İhtiyâr*, 3/21.

belgelerde para vakıflarında ortaklık modellerine geçecek olursak: Vakıf etrafında teşekkül eden iktisâdî hayatta emek sermaye ortaklığı önemli yer tutmaktaydı. Murat Çızakça'nın tespitine göre 17. Yüzyılda Bursa'da yer alan dönemin mahkeme kayıtlarına göre mudârebe yöntemiyle işletilen 32 vakıf bulunmaktadır. Aynı bölgede 1563 para vakfının bir kısmı da mudârebe ortaklığı yöntemiyle işletildiğini belirtmektedir.⁹⁴⁷

Durali Bey bin Asahan da 300.000 dirhemi ve birçok gayri menkul mallarını, Çačka Kasabası'nda yaptırdığı cami ve mektebin, Memlaha Kasabası'nda yaptırdığı caminin, Ayluk Kalesi dışında yaptırdığı caminin, Foça Kasabası'nda yaptırdığı mektebin masrafları ve diğer hayır işleri için vakfederken vakıf mallarının değerlendirilmesinde emek sermaye ortaklığına vurgu yapmakta ve şöyle demektedir. Vakıf mallarının her on dirhemi için yıllık bir dirhem karşılığında şeri usule uygun olarak, harama bulaşmayan, günah işlemeyen, dine aykırı işler yapmayan mütevellî tarafından, mütedeyyin ve dindar bir nazırın desteği, sağlam, ihanet etmeyen dürüst bir tahsildarın yardımı ile güçlü bir rehin ve zengin bir kefil veyahut ikisinden birinin garantisinde herhangi bir şaibe olmadan işletilmesini, parayı zayi etmeleri ile tanınan kimesnelere verilmemelidir. Evâhir-i Ramazan 979 / 5-15 Şubat 1572, Emek sermaye ortaklığı anlamında Mudârebe teriminin yer aldığı vakfiyelerden biri daha önce yer verilen Mehmet Asım Efendi İbnü'l-merhûm Müsevvid Mehmet Ali Efendi Vakfıdır. 25 Zilhicce 1313.⁹⁴⁸ Haseki Mustafa Ağa bin Mehmed Ağa bin Hacı Ahmed Ağa Vakfında mudâraba teriminin yer aldığı örnek vakfiyelerden biridir. Misivri Kasabası'ndan Hacı Ahmed Ağa oğlu Mehmed Ağa oğlu Haseki Mustafa Ağa'nın, 55.050 kuruşu, 2 ev, 4 değirmen ve 1 ambarı Misivri'de yaptırdığı medrese ve çeşitli hayır hizmetleri için vakfetmiştir.⁹⁴⁹

İnan ortaklığı ve emek sermaye ortaklığı tanımına girebilen vakfiyeler de vardır.⁹⁵⁰ Örnek olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı şu belgelere bakılabilir. Osman Ağa ve Arkadaşları Vakfı Tripoliçe Şehri'nden sâbık Voyvoda Arnabudzzâde Hacı Osman Ağa ve arkadaşlarının ortak olarak bir araya getirdikleri 1.085 kuruşu, Çarşı Camii'nde müderris ücreti için vakfetmesi, 15 Şevval 1174 / 20 Mayıs 1761.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ Kurt, *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat*, 385.

⁹⁴⁸ Bkz. VGM Defter No: 580, Sayfa: 90, Sıra: 194.

⁹⁴⁹ 22 Cemâziyelâhir 1132/1 Mayıs 1720 tarihli, VGMA, Defter No: 623, Sayfa: 321, Sıra: 328 kayıtlı belge.

⁹⁵⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Murat Çızakça, *İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1999), 70.

⁹⁵¹ VGMA, Defter No: 626, Sayfa: 666-667, Sıra: 694; Benzer vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 989, Sayfa: No: 37, Sıra: No: 31; VGMA, Defter No: 629, Sayfa: No: 29, Sıra: No: 13; VGMA, Defter No: 626, Sayfa: No: 666-667, Sıra: No: 694.

İsti'mâl tabirinin yer aldığı ve emek sermaye ortaklığına örnek teşkil edebilecek belgelere şu kayıt verilebilir. Züleyha bint Hacı Abdullah Efendi Vakfı, Tırnova Şehri'nin Hisar Mahallesi'nden Hacı Abdullah Efendi kızı Züleyha Hanım'ın 1.200 kuruş ve bir kısım gayrimenkulünü hayır işleri için vakfetmesi, Gurre-i Rebûlevvel 1186 / 2 Haziran 1772.⁹⁵² VGM'nin 580 Nolu Defterin 194. sayfa ve 90. sırasında kayıtlı "Ebubekir oğlu Şeyh Ebubekir Efendi vakfı"na aittir. Daha önce değinildiği gibi Gurre-i Cemaziye'l-ahir 1235 tarihli vakfiyenin yeni harflere çevirisinden bir paragraf aşağıdadır.

“... ve meblağ-ı mezbûr yüz elli kuruşu ba-yed-i mütevellî rehn-i kavi ve kefil-i meli ve yahut müdârabe ve yahut ida' tariki ile istiğlâl ve istirbâh olunub hasıl olan gallesinden beher sene tekke-i mezburenin iktiza' eden tamir ve termimine harc ve sarf oluna...”

Mudârebe ortaklığına diğer örnek “608/1 numaralı defterin 46. sayfa 54. Sırasında kayıtlı İnebolu'da "Halid Efendi ve Rufekası Vakfı"na ait 1304 tarihli vakfiyesidir. Vakfiyenin tescili, sarf yerleri, varlıkları ve mudârebe ortaklığı yöntemiyle işletilmesine dair metin aşağıda yer almaktadır. *Hulâsa-i Vakfiye: 2808; Kuyûd-ı Vakfiye Numarası: 31/5882; İşbu vakfiye Şûrâ-yı Evkâf'ın 24 Teşrîn-i Evvel 331 tarihli kararı üzerine 28 Safer 334 tarihinde sudûr eden irâde-i aliyye mücebince kayd olunmuştur. İnebolu Nâibi Mahmud Kamil.*

“Bin üç yüz dört senesi şehri Cemâziye'l-evvelinin üçüncü günü tarihiyle mensûb olduğumuz Kürre-i Nuhas Kasabası'nda tedris-i ulûm ve müzakire-i fûnûn eyleyen medrese a'idesi meşrûta vakf-ı umumiyye-i malumun bihâmızdır. Mücebince amel oluna.”

-Müdür-i Nâhiye Rifatlı Halid Efendi, 450 Guruş. -Gececi el-Hâcc Hafız Necib Efendi, 1000 Guruş. -Abdülhalim oğlu Ahmed Efendi 1000 guruş. -Canbazzâde Hafız Mehmed Hilmi Efendi 500 guruş. -Ecevid oğlu Ömer Ağa ibn Ahmed 250 guruş. -Uzun Mehmed oğlu Ahmed bin Hacı Mehmed 250 guruş. -Debbağ Keloğlu Hasan Ağa ibn Mehmed 200 guruş. -Topuz Damadı Şakir Ağa ibn Ali 200 guruş. -Hacı Hüseyinzâde Hafız Hüseyin Efendi ibn Hüseyin Efendi 500 guruş. -İsmail Hoca oğlu Ahmed Efendi ibn Mesud (...) guruş. -Çakmak oğlu Hafız Ahmed Efendi ibn Mustafa 860 guruş. -Kara Hasan oğlu Selman Ağa ibn Mustafa 1250 guruş. -Mesbedahoğlu bin Mustafa (...) guruş. -İdris oğlu Mehmed Ağa bin Hacı Hasan Ağa (...) guruş. -Musazâde Mustafa Ağa ibn Ahmed 300 guruş. -Hatıboğlu Hafız Raşid Efendi ibn Hasan Efendi (...) guruş. -İbrahim Beyoğlu Hacı Hüseyin Efendi ibn İsmail 100 guruş. -

⁹⁵² VGMA, Defter No: 987, Sayfa: 263, Sıra: 93; Ayrıca bkz. VGMA, Defter No: 987, Sayfa: No: 263, Sıra: No: 093; Rodoscuk Şeriye Sicilleri: 08606.00005, v. 67a-b.

Müezzinoğlu Ali Ağa 150 guruş. –Şimşiroğlu Mehmed Efendi 200 guruş. –Beşiroğlu Hacı Ali 250 guruş. –Molla Hasan oğlu Mehmed ibn Mustafa 150 guruş. –Zülfikar oğlu İbrahim bin Halil 200 guruş. –Kemer Dere Muhtârı Kebâboğlu Ahmed Ağa 150 guruş. –Sarnıcdan Topaloğlu Mehmed bin Hasan 250 guruş. –Debbağ Keloğlu Hüseyin Ağa 200 guruş. –Yekün 10510 guruş defâ zuhur eden 00200 - 10710

Vakfiyede münderic şerâit üzerine bi'r-rıza iki yüz guruş vakfedildiği mebeyyen şerh ve temyiz kılınan 15 Cemâziye'l-evvel 324 es-Seyyid Hüseyin (mühür)

... ihtilâlden âri ve berî ve kezâlik riya ve süm'a ve ivâz ve garazdan mücerred olduğu halde kasaba-i mezkûrede tedris-i ulûma meşrûta ber-vech-i bâlâ onbin yedi yüz on guruş an nakdin li-vechillahi ve şefaati-i Rasulüllah vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf eyledik ulemâ-i usulinin şart-ı vâkıf kenassî's-şâri' kelâm-ı şerîfî mâ sadakınca nukûd-ı mebalîği alâ tarîki'l-mudârebe veyahud on gurusu on bir gurus sekiz pareye istirbâh ve hâsıl olan fâidesinin mâhiye yüz gurus olan tedris-i ulûm ve müzakire-i fûnûn eden faziletli müderris Hacı Osman.... Hurrire fi'l-yevmi's-sâlis min Cemâziye'l-ûlâ li-seneti erba'â selase mîletin ba'de'l-elf, (3 Cemâziye'l-ûlâ, 1304)

Para vakıflarından mudârebe ortaklığı işlemine örnek olacak bir diğer vesika Mehmet Asım Efendi ibnû'l-Merhûm Müsevvid Mehmet Ali Efendi Vakfıdır. Düzenleme tarihi 25 Zilhicce 1313 olarak belgede kayıtlıdır.⁹⁵³ İstihad olunacak belgenin ilgili pasajı şöyledir.

“... atyeb-i emvâlinden ellibin kuruşa mu'âdil beşyüz adet tam yüzlük mecîdi altunu ifrâz ve kemâli imtiyâz ile mümtâz edip ...meblâğ-i mevkûf-i mezkûr menfe'at görüldüğü takdîrce mesâil-i şer'îyyeye tatbîk edilerek her zamanda müte'âref olan mu'âmele ile mu'âmele-i mütevellînin vicdân-ı sahîhine muhavvel ise de vakf-ı mezkûre mu'âmele-i şer'îyyesiz ribih tahlîlinden ihtirâz oluna ve yine temîni kavî altına alınarak sıdk-u mahâreti mücerret olan zevât ile ribihdeki şart re'yi mütevellîde olarak mudârebe veya inân şirketleriyle ticâret ettirme câiz isede en eşlemi meblâğ-ı mevkûf-ı mezkûr veya fazla kalanlarıyla vakfa nefi olan mülk kârgîr akâr alınıp icâre-i vâhîde ile vakf-ı mezkûre tashîl oluna mâl-ı vakf veya rekâbe ile âriz olan tecdîd mümkün olmadığı ve i'âdesi kâbil olmayacak derece i'tibârına tareyan eden hale'l sebebiyle icârı masrafına vefâ etmediği veya istimlâk nizamnamesi mücebince icâre-i vâhîdede kalmayacağı halde ancak o akârın nukûda tahvîl ve o nukûdu yine

⁹⁵³ Bkz. Abdurrahman Ocakhan oğlu, *Mehmet Asım Efendi Para Vakfı Muhasebesi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 63-70.

kârgîr akâra tebdil mütevellînin fetânetine muhavveldir. işbu akârın tekâlîfi mîrîye ve kontorato masârîfi ve müste'cel olan ta'mîrâtı cüziyesi ba'de'l-ihrac tezyîd ve tenkîsi mütevellî ile nâzırın tecrübelerine havâle olunarak icâr-ı senevîsinin öşrünü beher sene mütevellînin hıfz olunacak senediyle nukûd-i mevkûfeye zammolunarak ta'mîrâtı külliye ve tecdidât için iddihâr oluna ve vakt-i lüzûmunda yine mütevellînin senediyle zikr-i âtîde beyân olunacak hums-i mevkûf ile ancak zam olunan mikdâr te'diye oluna işbu iddihâr olunan meblâğ yetişmediği halde o akârı rekâbe ile veya istiğcâl sûretinde icârının küllîsi veya ba'zısı karşılık tutularak sandıkta akçe mevcûd olduğu halde ikrâz sûretiyle olnâkıdden veya hâriçten istikrâz olunarak tesviye mütevellî ile nâzırın hüsn-i idârelerine muhavveldir ..."⁹⁵⁴

İbn Müsevvid Mehmet Ali Efendi Örnek vakfiyesinde de görüldüğü üzere Osmanlı dönemi para vakıflarına ait şartname kısmına bakıldığında yukarıdaki vakfiyede yer aldığı gibi "...sermayeyi çalıştırma, değerlendirme, nemalandırma ve kazançlandırma..." gibi emek-sermaye ortaklığını da içine alan çok kayıt mevcuttur. Bununla beraber mudârebe terimine yer veren vakfiye sayısı azdır. Bahsi geçen vakfiyede paradan müteşekkil sermayenin işletilmesinde inân şirketi, karz-ıhasen, emek sermaye ve gayrimenkul asınlınıp işletilmesine kadar birçok yöntem zikredilmektedir.⁹⁵⁵ Özellikle Hanefî mezhebinin tanımına göre örnekleri bulmak biraz zor olabilir ancak; dolaylı ve benzer tanımlarla özellikle müsakkafât türü müsteğallat vakfiyelerde Hanbelî ve Malikî mezheplerinde yapılan tanım ve sınırları çerçevesinde fiili mudârebeden söz edilebilir. Şöyle ki; vakfedilen para sermayeyi teşkil eder. Bu sermaye ya bir ortak iştirakiyle ticarete değerlendirilir ya da emekle beraber üretime kanalize edilir ya da gayrimenkul gibi yatırıma dönüştürülür. Her üç durumda sermaye ve emek iştirakinden söz edilebilir. Bu bağlamdaki emek ve sermaye ortaklığı kategorisine girmektedir. Bu faaliyet kırâz olarak da ifade edilmektedir. Hanbelî ve Malikî mezheplerine göre her türlü müzara'at, müğârasat ve müsakkafât ortaklığı mudârebenın içine girmektedir. Bazı nedenlerden dolayı para vakıflarının işletilmesinde vakıf sermayesini riske karşı korumak maksadıyla kırâz yerine Muâmele-i şer'iyye yöntemiyle karz işlemi yoluna gidildiği görülmektedir. mudârebe (kırâz) yöntemi yerine bu istisnâî yöntemlere başvurulmasının mütevellî ve idarenin tasarrufları sorgulanabilmekle beraber bazı sebepleri vardır. En önemlisi te'bîd ve asl-ı mala hâlel gelmemesi duyarlılığıdır.⁹⁵⁶ Bu mülâhazadan hareketle olacak ki, Osmanlı dönemi para

⁹⁵⁴ Vakfiye şöyle nihayet bulmaktadır: *cerâ zâlike ve hurrîre fî'l-yeymi'l-hâmisi ve'l-işrîn min Zilhiccetî's-şerîfe li-sene selâse aşere ve selâse mie ve elf. 1313*; Bu vakfiyeye İdâre Meclîsinin 27/1/959 Ta. ve 90 No'lu kararına tevfiқан kayıt ve tescil olundu. 21/4/939.

⁹⁵⁵ Bkz. VGMA, Defter No: 619, Sayfa:18, Sıra: 14.

⁹⁵⁶ Döndüren, "Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi", 31

vakıfları işletmelerinde daha fazla kazanç elde etmek yerine koşullara göre vakfin ana sermayesinin kaybolmaması veya değer kaybetmemesi adına hem az bir kâr marjına rıza göstermek hem de kırâz yerine karza yöntemine eğilim yaygınlık kazanmıştır.⁹⁵⁷

Zira vakıfların temel amacı, bağışlanan varlıkları koruyarak uzun vadede topluma fayda sağlamaktır. Ancak mudârebe usulüyle yapılan yatırımlarda sermayenin eriyip yok olma ihtimali, vakıf fonlarının devamlılığını tehdit eden bir unsur hâline gelir. Bu belirsizlik ve risk ortamı, vakıf yöneticilerinin mudârebe yöntemine mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Onlar için esas olan, emanet edilen vakıf varlıklarını güvence altına almak ve sürdürülebilirliğini temin etmektir. Bunun için para vakıflarında işletmeciye sermaye teslim edilirken rehn-i kavi ve kefil-i melî ile teminat alma yoluna gidilmiştir. Oysa mudârebe, doğası gereği kazanç vad edebileceği gibi, telafisi imkânsız kayıplara da yol açabilir.

Para vakıflarında olduğu gibi günümüz İslâmî bankalar, genellikle daha risksiz, kısa vadeli, pratik, düzenli ve garanti gelir getirecek işlemlere odaklandıkları ortaklıklara yönelmek yerine finansman taleplerini karşılamaya yönelik finansman sağlama eğilimindedirler. Kurumların tercih ettiği bu yöntemlerde bireylerin finansman ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik taleplerinin etkili olduğu söylenebilir yani; her iki kurumun da bireysel finansmana yönelmeleri, kurumların çıkarları ile bireylerin taleplerinin kesişmesinin bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle uzun vade ve risk oranı ile kısa vade finansman teni ve riskin minimize edilmesi bu dönüşüm ve tercihin etken saiki olduğu söylenebilir.

Vakıf idarecileri açısından ise para vakfının asl-ı malına hâlel ve naks gelmemesi de bunda rol oynamış olabilir. Vakıftan sermaye kullanan kişiden rehn-i kavî veya kefil-i melî veya her ikisi birden istenmesi suretiyle çeşitli şekillerde teminat yöntemlerine başvurulması bunu gösterir. Risk azaldıkça, kâr marjının düştüğü de bir gerçektir ancak; bu işlemde Muâmele-i şer'îye devreye girmektedir. Para vakfiyelerinde buna *Muâmele-i ber vech-ı hakkaniyet* denir.

İslâm hukukuna göre bu muamelede en çok başvuru olan işlem bey'ü'l-îne olmuştur.⁹⁵⁸ Şâfiî âlimlerinden hileyi kabul edenler veya reddedenler; *“Ameller niyetlere göredir,” meâlindeki hadisi esas almışlardır. Buna göre Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını da helal kılmak maksadıyla başvuru olan bütün muameleler günah sayılmıştır. Burada muhtaç*

⁹⁵⁷ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 41.

⁹⁵⁸ Kâsânî, *Bedaiü's-sanâi*, 6/185.

*ve mağdur durumda olan kişiye yardım etmek söz konusu olduğunda ise hileye başvurmak tasvip edilmiş, ancak bir hakkın ihlâli söz konusu ise hileye başvurmak iyi görülmemiştir ve birçok hukukçu ise, bu tür hileyi tahrimen mekruh olarak kabul etmişlerdir.*⁹⁵⁹

Sermayenin kalıcı, menfaatlerinin sürekli olması için az-çok dâimî ve gelir getiren bir müessese olma vasfı, para vakfının iktisâdî hayatın önemli bir unsuru olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle servetlerin âtıl ve verimsiz kalmalarının önüne geçen bir teşebbüstür. O halde vakıf sermayesini işletenleri sonuçta amme menfaati uğruna verimli kılmaya mecbur kılmaktadır. Aksi durumda asl-ı mala hâlel gelir, beklenen sürekli ve sürdürülebilir amme hizmeti inkıta uğrar. Hanefîlere göre mütevellî, kendisini tayin eden makamın yani vâkıf'ın vekilidir. Kendisine tanınan yetkileri ve vakfiyedeki şartlar çerçevesinde her çeşit tasarrufta bulunabilir. Onun işlemleri de şartnameye göre tanım kazanır. Diğer mezheplere göre müstahakların veya hakimîn vekili gibi bir konumdadır. Buna göre mütevellînin vakıf malını istiğlâl ve istirbâh ederken ne tür ortaklık gerçekleştiriyorsa ona göre tanımlanabilir. Dolayısıyla burada bir çeşit mudârebedan söz edilebilir.

3. 4. İsimsiz Ortaklık Türleri

İslâm hukukunun isimsiz anlaşma ve sözleşmelere yaklaşımını ele alırken, öncelikle akit serbestisi ilkesinin ne ifade ettiğini, çeşitli hukuk ekollerinin bu konuda ortaya koyduğu yaklaşımları değerlendirmede fayda vardır. Akit serbestisi, bireylerin bir sözleşme yapma veya yapmama konusundaki özgür iradelerini ifade eder.⁹⁶⁰ Bu, temelde, bir kişinin sözleşme yapma konusunda serbest olduğu anlamına gelir. Akit serbestisinin bir başka anlamı da şekil serbestisidir. Şekil, iradenin belirli bir tarzda ve belirli araçlarla ifade edilmesidir. Bu, tarafların, istedikleri anlaşmayı herhangi bir formata veya prosedüre bağlı olmadan yapabilme imkanını ifade eder ve bireylerin farklı türlerde anlaşmalar yapma özgürlüğünü de kapsar. Bu özgürlük, tarafların hak ve sorumluluklarını temin etmek kaydıyla belirli anlaşma türleri için geçerli olduğu gibi, henüz adı konmamış yeni anlaşma türlerini de içerir. Akit serbestisinin başka bir anlamı da düzen serbestisidir. Bu, anlaşmanın konusunu, içeriğini ve sonuçlarını belirleyebilme özgürlüğünü ifade eder.⁹⁶¹

İslâm hukukundaki temel ilkelere dayanarak, toplumun refahını göz önünde

⁹⁵⁹ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10/103.

⁹⁶⁰ Haçkalı, *İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi*, 119.

⁹⁶¹ Bkz. Haçkalı, *İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi*, 123.

bulundururken dinî değerlerin de odağında olduğu bir anlayışı temsil eden bir kuraldan bahsediyoruz. Bu kural, Allah'ın dini ile toplumun iyiliği arasında bir uyum olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple ortaklık işlemlerinde, dinin temel ilkelerine uygun olmak şartıyla iktisadî ve idari düzenlemelere karşı çıkılmaz⁹⁶² ancak bu düzenlemeler, genel olarak alışılmış uygulamalara ve ortakların zararına yol açmamak şartıyla geçerlidir.⁹⁶³ Usul-i hamse adı verilen bu prensipte, toplumun yararı göz önünde bulundurularak işlemler gerçekleştirilebilir.⁹⁶⁴ Bu süreçte temel sabiteleriyle ters düşmemek ve genel ilkelerine halel verilmemesine dikkat edilmelidir.⁹⁶⁵

İslâm âlimleri sonradan ortaya çıkan her yeni meselenin halli için belirli ilkeler ve yöntemler ortaya koymuşlardır. Sonrakiler de bu ilke ve yöntemleri de dikkate alarak meselelere cevaplar üretmeye ve hükümlerini belirlemeye gayret etmiştir. Yöntem ve buna kaynaklık edecek olan nass veya delillerin farklılık arz etmesi, üzerinde terettüp eden hükümlerin ve uygulamanın da farklı olmasına sebep olabilmektedir.

Para vakıflarına günümüz içtimâî ve iktisadî ahvala göre bu pencereden bakılmasında fayda vardır. Burada, İslâm'ın temel yaklaşımını anlamak için konunun, genel fayda ve amaçlar açısından ele alınması hatalı olmasa gerekir. Daha önce temas edildiği üzere Osmanlı dönemi para vakıflarına ait sermayenin işletilmesinde isti'mâl⁹⁶⁶, istinmâ, irbâh, i'mâl⁹⁶⁷ veya istirbâh⁹⁶⁸ gibi genel ifadelerle belirtildiği görülmektedir.

İslâm âlimleri arasında, genel eğilimleri ifade etmekle birlikte, belirli konularda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının temelinde, iktisadî ve toplumsal değişimlerin insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeni sözleşme türleri geliştirmesinin ve bunların hukukî çerçeveye oturtulmasının gerekliliği yatmaktadır ayrıca, geleneklerin ve insan davranışlarının sürekli değişmesi, sözleşmelerin sonuçlarının da değiştiği anlamına gelmektedir. Bu durum,

⁹⁶² el-Bakara 2/198; Buhârî, "Ticaret", 4; (No: 197)Tirmizî, "Aḥkâm", 17 (No: 1352).

⁹⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/200.

⁹⁶⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 6/69.

⁹⁶⁵ Gazzali Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfa fî usuli'l-fikh*, Talik: Muhammed el-Aşkar (Beyrut: 1997), 1/416

⁹⁶⁶ Sadece işletmek anlamında "isti'mâl kaydının yer aldığı vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 718, Sayfa: 113, Sıra: 3; VGMA, Defter No: 743, Sayfa: 289-293, Sıra: 99; Rodosçuk Şer'îye Sicili, 08596.00007, v.19a-b; Rodosçuk Şer'îye Sicili, 8639.00013, v. 24b-25a.

⁹⁶⁷ Sadece irbâh ve i'mâl (çalıştırma ve kazançlandırma) terimlerinin yer aldığı vakfiyeler için bkz. VGMA, Defter No: 600, Sayfa: 91, Sıra: 112; VGMA, Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24. VGMA, Defter No: 627, Sayfa: 144-145, Sıra: 94; VGMA, Defter No: 581/1, Sayfa: 58-59, Sıra: 64

⁹⁶⁸ Vakfiyelerde daha çok yer alan söz konusu terim için bkz. bkz. Defter No: 735, Sayfa: 131, Sıra: 62; VGMA, Register No: 598, Page: 42, Serial: 30; VGMA, Defter No: 987, Sayfa: 35-38, Sıra: 5; VGMA, Defter No: 988, Sayfa: 295, Sıra: 190. VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 226, Sıra: 179.

mevcut sözleşmelere getirilen düzenlemelerin ve hükümlerin, yeni sözleşmelerin oluşumunu ve şartlarını sınırlayıcı ve belirleyici olup olmadığı konusundaki tartışmaları beraberinde getirmektedir.

İslâm hukuku tarihinde, sözleşmelerde ileri sürülen şartlar oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve sözleşme serbestisiyle ilgili değişiklikler bu tartışmalarda ortaya konmuştur.⁹⁶⁹ Akit ve şart serbestisi konusunda İslâm âlimlerini üç gruba ayırmak mümkündür: Tarafların iradelerine serbesti tanımayan, daraltıcılar, örfü dikkate alan, orta yolu takip edenler ve tarafların iradelerini esas alan ve serbesti tanıyan; genişlik taraftarları.⁹⁷⁰ Bu yaklaşımların mahiyeti ve gerekçeleri daha önce zikredildi.

Netice olarak isimli sözleşmeler, belirli bir isme ve kanunla belirlenen ana hükümlere sahip sözleşmelerdir. Satış, kiralama, hibe, şirket gibi sözleşmeler bu kategoriye girer. İsimsiz akit ve sözleşmeler ise belirli bir isimle anılmayan ve İslâm hukukunun özel hükümlerine tabi olmayan sözleşmelerdir. Bu tür sözleşmeler genel isimlerle anılır ve insanlar ihtiyaçlarına ve amaçlarına göre oluşturur ve uygular. İslâm hukuk tarihinde, bu türden birçok sözleşme ortaya çıkmış, daha sonra özel isimlerle ve hükümlerle belirlenmiştir. İcâreteyn, isticrâr, bey'u'l-vefâ gibi eski sözleşmeler bu kategoriye örnektir.⁹⁷¹ Çağımızda ise taahhüt sözleşmeleri, telif sözleşmeleri, birden fazla hizmet sunan büyük çaptaki hizmet organizasyonları sözleşmeleri gibi sözleşmeler isimsiz sözleşmelere örnektir.

3. 4. 1. Şartnamede Kullanılan Genel Kavramlar ve Pratikte Karşılığı

Para vakıfları kurulurken ve bu vakıftan finans sağlanırken iktisâdî hayatın gerektirdiği şartlara göre isimsiz/serbest/mübah türü ismi konulmamış ortaklıklar kurulabilir.⁹⁷²

Burada İslâm hukukunda da üzerinde hassasiyetle durduğu şu hususlara dikkat edilmesi gerekir. Asl-ı mala hâlel getirmemek, vakıf sahibinin şartlarına riayet etmek ve mühalata-i ribadan hâzır etmek. Bu mülâhazalar olduktan sonra daha önce de ifade edildiği üzere, teorik olarak İslâm hukukuna göre kesin nass bulunmadığı konularda Müslümanlara her türlü sözleşme ve işlemlerinde serbestlik prensibi benimsenmiştir.⁹⁷³ İslâm hukuku, tarafların aldatma-aldanma ihtimalinin olmadığı akitte kapalılığın bulunmadığı ve ribaya yol açamayan

⁹⁶⁹ Bkz. Haçkalı, *İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi*, 125.

⁹⁷⁰ Zeydan, *el-Medhal li-dirasatiş-şeriatî'l-islâmiyye*, 327.

⁹⁷¹ Karaman, “Akid”, 2/252.

⁹⁷² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 1060. madde.

⁹⁷³ Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, “İcâre”, 14, 50.

ortaklık ve şirket modellerini sınırlandırmamakta, iktisâdî işlerde, tarafların aldatma-aldanma ihtimalinin olmadığı akitte kapalılığın bulunmadığı ortaklık modellerini önermektedir. Bu durum, mali müesseseler olan vakıflar için de söz konusudur.⁹⁷⁴

Para vakıflarının sermayesini işletme yöntemleri bağlamında birden fazla kavram ve ifade yer almaktadır. Osmanlı dönemi para vakıflarına ait vesikalara bakıldığında şartname bölümünde yoğunlukta isti'mâl ve istirbâh kavramı kullanılmaktadır. Müteradif olarak irbâh, innâm ve istiğlâl tabirleri de yer almaktadır. Sermayenin değerlendirilmesinde bu ifadeler genellikle murâbaha muhtevasında kullanılmaktadır ancak; mütevellinin elini kolaylaştırmak ve farklı ortaklık dahil dönemin gerektirdiği şartlara göre farklı yöntemlerle işletme imkanı sağlamak maksadıyla olacak ki, söz konusu genel kavramlar kullanıldığı söylenebilir.

İsti'mâl amel kökünden türetilen bir ifadedir. Amel/iş/çalışmak/çalıştırmak talep etmektir. Kullanmak, çalıştırmak ve işlemek anlamına gelir. Muamelat da aynı kökten gelmektedir. Amel kavramı, muhteva açısından muamelat kavramından daha geniştir ayrıca, amel kelimesi fıkıhta daha dar bir anlamda da kullanılır ki, bu anlamda amel icâre, mudârebe veya kırâz, müsâkat ve müzâraa gibi sözleşmelerde anlaşmanın konusunu teşkil eden çalışmayı ifade eder.⁹⁷⁵ Şirketlerde amel kavramı emek anlamında, sermayenin karşısı olarak kullanılır. Vakıf konusunda ise vakıf malını her türlü şekilde işlemek ve değerlendirmek anlamında kullanıldığı söylenebilir. Müsakkafâtla ilgili olan vakıflarda akarın icareye verilmesi, işçinin emeğinin karşılığı gibi iş ve işlemlere istiğlâl, diğerlerinde ise istirbâhın kullanıldığı görülmekle beraber yekdiğerinin yerinde kullanılmıştır. İsti'mâl tabiri ise her ikisi yerinde de kullanılmaktadır. Her ikisi de vakıf malını nemalandırmak ve kazanç elde etmek için çalıştırmak manasında olduğunu ifade etmek isteriz.

Vakfiye şartnamelerinde yer alan genel kavramlar ve işletme alanı sınırlarının tahdidi hususu, zamanın iktisadî ve içtimâî şartlarına örf ve teamülüne imkan vermek mülâhazasıyla pratik muhtevasının geniş olduğunu da vurgulamak isteriz. Dolayısıyla söz konusu tabirlerin hepsinde bir şekilde emek ve sermaye ortaklığı vardır. Buna şirâke denir.⁹⁷⁶ Bu bağlamda müzara'a, müğârasa, müsâkât ve icâr dahi bir çeşit şirâke mudârebesi olarak telakki edilebilir⁹⁷⁷

⁹⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kudat, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme", 261.

⁹⁷⁵ Safvet Öztürk, *Osmanlı Hukukunda Bey'ü'l-İstiğlâl ve Uygulamaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 25.

⁹⁷⁶ Şirâke, ortak çıkarları doğrultusunda belirli bir projeyi gerçekleştirmek için bireyler veya kurumlar arasında oluşan ekonomik faaliyet olarak tanımlayabiliriz. Bu iş birliği; ticari, finansal, teknik veya teknolojik olabilir. Bkz. <https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B4%D8%B1%D8%A7%D9%83%D8%A9>, (Erişim: 05.02.2024).

⁹⁷⁷ Bulut, vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Mukaddime, 34.

el-Kâsânî, mudârabeyi anlatırken, bu ortaklığın; mudârabe, mukaraza, mu‘âmele ve bu anlama gelen başka terimlerle de meydana geleceğini belirttikten sonra, mu‘âmele terimi için şöyle der: "Bu kelime, mudârabeyi kapsadığı gibi alım-satım anlamına da gelir. Akidlerde itibar lâfza değil mânâyadır, kuralına göre düşündüğümüzde, "şu sermayeyi al, çalıştır, kârı aramızda paylaşıyoruz" gibi sözlerle de mudârabe akdi oluşur.⁹⁷⁸

İslâm hukukuna göre muâmele veya isti'mâl kök manası itibariyle Muâmele-i şer'iyye, şeriata göre amel etmek demektir. Bu bağlamda işletilen birden fazla form ve formalite mevcuttur. Buradan hareketle, olacak ki, Osmanlı dönemi para vakıflarına ait sermayenin işletilmesinde genellikle birden fazla ortaklık ve iştirak yöntemini ihtiva edebilecek ifadelerle şartname düzenlendiği kanaatindeyiz. Nitekim para vakıfları şartnamelerine bakıldığında, mütevellinin vakıf parasının kişi veya kişiler aracılığıyla işletilmesi talep edilmektedir. Bunun da isti'mâl, istinmâ, irbâh veya istirbâh gibi genel ifadelerle belirtildiği görülmektedir.⁹⁷⁹

Bu tür durumlar, vakfiyelerin kuruluş aşamasında ve işleyişinde hukukî olarak çeşitli tanımlamalara ve yorumlara yol açar. Örneğin, mütevelli kişinin vakfı sahibinin mi yoksa vakıftan yararlananların mı vekili olduğu, vakıf sermayesinin kime ait olduğu ve nasıl işletileceği veya kimlere tahsis edileceği gibi konular, vakfiyelerin farklı şekillerde kategorize edilmesinde rol oynar.⁹⁸⁰

İstirbah vâkıf'ın şartlara ve şer'i kurallara uymak kaydıyla zamanın örf ve uygulamalarına göre kâr elde etmek için onu çalıştırması denilebilir.⁹⁸¹ Nitekim, bu yelpazede değerlendirmek maksadıyla istinmâ tabiri de kullanılmış olup, vakıflara ait kayıtlarda bu terime sıkça rastlanmaktadır. İstinma, nemalandırma ve artırma demektir. Vakıf konusunda şer'i yollarla vakıf malını değerlendirmek ve artırmak, kazançlı kılmak, kâr elde etmek şeklinde yorumlanabilir. Fıkıhın bir terimi olarak istiğlâl ise daha önce ifade edildiği üzere, arada üçüncü

⁹⁷⁸ Kurt, *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat*, 385.

⁹⁷⁹ Örnek olarak bkz. VGMA; Defter No: 735, Sayfa: 131, Sıra: 62; VGMA, Defter No: 600, Sayfa: 91, Sıra: 112; VGMA, Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24. VGMA, Defter No: 627, Sayfa: 144-145, Sıra: 94; VGMA, Defter No: 581/1, Sayfa: 58-59, Sıra: 64 v.d.

⁹⁸⁰ Karadavi Yusuf, *Nizamü'l-vakfi fi'l-fikhi'l-islâmî hasbe'n-nüsûsi ve'l-makâsıd*, 109.

⁹⁸¹ Sözlükte "iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen" anlamlarındaki örf kelimesinin Türkçe'deki söyleniş olan örf, birçok fikhî sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunulan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dildeki yerleşik kullanımları" ifade eder. İslâm hukukunda "örf" terimi, "yerel adetleri ve geleneksel uygulamaları ifade etmektedir. Kur'an ve hadisler gibi temel kaynaklar genel prensipler ve hükümler" sağlarken, "örf ve adetler bölgesel veya toplumsal farklılıkları yansıtan daha özelleşmiş uygulamaları içerir." Bkz. Abdülvehhâb Hallâf, *Meşâdirü't-Teşrî'i'l-İslâmî Fimâ Lâ Naşsa Fih* (Kuveyt 1402), 145-149.

İslâm fıkıh literatüründe, İslâm'ın ilkelerine uygun olan ve naslarda belirtilen düzenlemelere aykırı olmayan adetlerin, fıkıhî sonuçların belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Fıkıh âlimlerince yapılan en eski tanıma Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin el-Müstaşfâ adlı fûrû eserinde (vr. 37^b) rastlanmaktadır. Bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 3/87.

bir şahsın bulunması veya bulunmaması ile bir kişiden malın peşin alınıp belli bir kâr oranı üzere bu sefer vadeli olarak aynı kişiye satılmasıdır. İstinmâ söz konusu yöntemle yapılan işlemler fikhî açıdan içinde beyü'l-iyne ve beyü'l-vefâ denilen yöntemlerinin de bulunduğu birçok versiyonu muhtevi olan işlemlerdendir. İsti'mâl; vakıf malını şartlara dikkat etmek kaydıyla genel manada çalıştırmak, istinmâ ise aynı şartlara bağlı kalmak suretiyle vakıf sermayesinin kazançlandırılıp artırılması anlamına gelmektedir. İçinde para vakfının da yer aldığı menkul sermayeli vakıflar ise genel olarak istiğlâl edilirler ve bu tür vakıflar *müsteğallat* şeklinde nitelendirilirler. İfade edildiği gibi birçok uygulama versiyonu bulunan istiğlâl işlemi de bazen istirbâh veya istinmâ olarak da yer alır. Dolayısıyla para vakıfları söz konusu olduğunda kâr ve kazanç anlamında “*ğilletlendirmek*”/ğallet veya gillet kazanç ve kazançlandırma çabası demektir. Bunun yerine “Rî” (الريح) de kullanılır. Vakıf konusunda ise vakıf malını her türlü şekilde işlemek ve değerlendirmek demektir.

İsti'câr ecr kirâyâ vermek, isti'câr ise kirâ ile tutma, kiralama anlamına gelmektedir. İcâre, bir varlığın veya hizmetin kullanım hakkının belirli bir süre için kiracıya devredilmesi anlamına gelir. Bu işlemde, kiracı, varlığı veya hizmeti kullanma hakkını elde eder ancak malın mülkiyeti kendisine geçmez. Hizmet ve iş sözleşmeleri de icâre kavramı altında değerlendirilir. Bu sözleşmelerde, belirli bir süre için hizmet veya iş götürü bedel karşılığında kiracıya devredilir. Katılım Bankaları, örneğin, peşin olarak satın aldıkları bir malı veya aldıkları bir hizmeti, vadeli olarak müşterilerine kiralarlar veya satarlar. Bu yöntemle, finansman ihtiyacını karşılamış olurlar.

Ribh/kazanç veya irbah/kazançlandırma kavramının Osmanlı dönemi para vakıfları uygulamalarında fâizden farklı bir anlamda kullandıkları dikkatten kaçırılmamalıdır. Ribh terimi genellikle kar sağlama anlamında kullanılsa da, Osmanlı'daki vakıf sisteminde, bunun fâizle karıştırılmaması gerekir. Vakıflar, kazançlarını toplum yararına kullanmayı amaçlayan kurumlardır. Bu bağlamda ribh, vakıf işlerinin sürdürülebilirliği için sağlanan gelirleri ifade ederken, fâizli işlemlerden farklı bir noktada yer alır. Paranın belirli bir "ribh" oranında değerlendirilmek üzere verilen borç, eğer vadesi geldiğinde ödenemezse, ödemede yaşanan zorluklar nedeniyle borçlu ile alacaklı arasında istibdal ve takas işlemi yapılabilmektedir. Bu durumda, ödenmesi gereken miktarın yerine, taraflar arasında mallar veya diğer değerli varlıklar üzerinden bir takas gerçekleştirilir. Ayrıca, ödeme zorluğu yaşanması durumunda, borcun geri ödeme süresi uzatılabilir, böylece borçluya daha fazla zaman tanınır.⁹⁸² Bu

⁹⁸² Bulut, “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, 35.

esneklik, ödeme zorluğu çeken kişilere daha rahat bir ödeme imkanı sunarak iktisadî düzenin devamlılığını sağlamayı amaçlar.⁹⁸³ Para vakıflarında bu yöntemler kullanılmıştır. Kısa vadeli ve piyasa koşullarına göre (şer'î veya örfî, kanunî oran üzere) tanzim edilip işletilen örnek para vakfı için dipnottaki vakfiye vesikasına bakılabilir.⁹⁸⁴

3. 4. 2. Çok Ortaklı ve İşletme Serbestinin Yer Aldığı Vakfiyeler

Para vakıflarının değerlendirilmesinde, murâbaha, müdârabe ve inân gibi ortaklık türleri uygulanabilirliğini ele aldık. Bazı uygulamalar ise söz konusu kategorilerin sınırlarına girmeyebilir.⁹⁸⁵ Daha önce ifade edildiği gibi, kesin nass bulunmayan konularda Müslümanlar kendi aralarında şartları belirleyebilirler.⁹⁸⁶

Çalışmanın muhtelif yerlerinde ifade edildiği üzere, “isti'mâl” suretiyle sermayeyi çalıştırmak....” gibi anlamda kullanılan ifade aslında her türlü ortaklık ve işlemi ihtiva eden bir yetkilendirme olarak anlaşılmaktadır. Gerek İslâm hukuku, gerekse taamül ve şartname ise bunun çerçevesini belirler. Bu bağlamda birçok vakfiye belgesine baktığımızda vakıf sermayesinin işletmesi için vakıf şartnamesinde belli bir yöntem ve model şart koşulmadan “isti'mâl” bazen de istiğlâl ve istirbâh kaydı yer almakta olduğunu görebilmekteyiz. Osmanlı dönemi Rumeli Para Vakıfları adlı eserde buna örnek olacak birçok belge mevcuttur.⁹⁸⁷ Vâkıf'ın şart kayıtları, müteveli ve yöneticiler için bağlayıcı olduğu bilincinden hareketle olsa gerektir ki, değişen zaman ve şartlara göre vakıf sermayesini işletip değerlendirme hususunda sınırlayıcı olmasın diye piyasanın gereği ve teamül gereği bu kavramlara yer verilmiştir.

Osmanlı Kanunnamelerinde de değişik şekillerde ortaklıklar kurularak fetva makamından fetvalar alındığına dair vesikalar mevcuttur.⁹⁸⁸ Ayrıca kök manası itibariyle şeriata göre amel etmek demek olan Muâmele-i şer'iyye sistemi bağlamında işletilen birden fazla yöntem ve formalite mevcuttur. Buradan hareketle olacak ki, Osmanlı dönemi para

⁹⁸³ 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 14. Maddesine göre: “Vakıfların, vakfiyelerindeki şartların yerine getirilmesine fiilen veya hukuken imkân kalmaması halinde; vakfedenin iradesine aykırı olmamak kaydıyla mazbut vakıflarda Genel Müdürlüğün; mülhak, cemaat ve esnaf vakıflarında, vakıf yöneticilerinin teklifi üzerine bu şartları değiştirmeye; hayır şartlarındaki parasal değerleri güncel vakıf gelirlerine uyarlamaya Meclis yetkilidir.”

⁹⁸⁴ Örnek vakfiye için bkz. “Receb 1161/27 Haziran – 26 Temmuz 1748; VGMA, Defter No: 738, Sayfa: 025-028, Sıra: 18”; VGMA, Defter No: 629, Sayfa: No: 29, Sıra: No: 13 ve diğerleri

⁹⁸⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 4/69.

⁹⁸⁶ Muhammed es-Se'âlibî el-Caferî el-Fâsî, *el-Fikru's-sâmî fî târihi'l-fikhi'l-islâmî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2/30.

⁹⁸⁷ Bkz. Bulut vd., *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, Ed. Mehmet bulut (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 2019).

⁹⁸⁸ Bilgi için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 7/293.

vakıflarına ait sermayenin işletilmesinde genellikle birden fazla ortaklık ve iştirak yöntemini ihtiva edebilecek ifadelerle şartnamelerin düzenlendiği kanaatindeyiz.

İslâm hukuk literatüründe çeşitli ortaklık türleri bulunmaktadır: Mesela, yeşillik, hava ve ateşin dahil olduğu ibâha ortaklığı ifade eder.⁹⁸⁹ Deniz, göl, nehirler ve yer altı suları gibi kimseye ait olmayan varlıklar da herkesin ortak olduğu bir durumu ifade eder. Bu tür varlıklar kamuya aittir ve herkesin kullanımına açıktır. Herkesin istifade edebildiği ve bir şart veya sınırlamayla tahdit edilmediği kamuya hizmet sunan mekanlar da bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Yerleşim alanlarına tahsis edilen yeşillik ve dinlenme mekanları halkın istifadesine sunulan ve sebil diye ifade edilen gayrimenkuller de buna dahil edilebilir. Bu varlıkların yönetimi genellikle devlet tarafından gerçekleştirilir. Buna mukabil akde dayalı ortaklık türleri vardır. Bu ortaklık türünde, taraflar arasında belirli bir sözleşme veya anlaşma bulunmaktadır. Diğer yandan bir antlaşmada birden fazla akdin söz konusu olması İslâm hukukunda mahsurlu görülmemiştir.⁹⁹⁰ Şâfiî ve Hanbelîler buna cevaz vermekte, Hanefîler, karşı çıkmamakta, Malikîler ise mekruh görmektedir.⁹⁹¹

İslâm hukukundaki tanım çerçevesine girmeyen ancak temel sınırları da ihlal etmeyen durumlarda, tarafların zarar görmemesi, kapalılığın olmaması ve fâize bulaşılmaması gibi hususlarda sorun olmadığında genelde muamelatta asıl olan ibaha düsturundan hareketle menfi tavrı takınılmaz.⁹⁹²

Çağımızda, toplumunun ihtiyaçları dikkate alındığında, kâr amacı gütmeyen ancak; kâr elde edebilen, içtimâî ve iktisadî çeşitliliği destekleyen çeşitli yöntemler ve işletme modelleriyle faaliyet gösteren vakıf kurumları bulunmaktadır. Emek-sermaye ortaklığı yöntemiyle üretime katmak ya da bayındır ve imarat benzeri yatırıma kanalize etme, icâre yoluyla kazanç elde etme gibi sermayenin nerede ve nasıl değerlendirileceğini belirtmeden sadece -zaman ve şartların gerektiği veya piyasa şartlarının öngördüğü şekilde- çalıştırmak anlamında isti'mâl edilmesi talep edilmektedir.

Para vakıflarının işletim ve ortaklığının ekseriyeti serbest iştirak türündendir. Bu türdeki ortaklık, örf ve teamülde çerçeve ve muhteviyatı bilinmesine rağmen şâri tarafından onunla ilgili düzenleyici hükümlerin konmadığı ortaklık ve akitlerdir. Tarafların mağduriyeti,

⁹⁸⁹ Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku*, 118.

⁹⁹⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve hukukî Tahlilleri*, 7/293.

⁹⁹¹ Hamad Nezih, *fî Fıkhi 'l-muamelati 'l-muasire* (Şam: 2007), 60.

⁹⁹² Karafî, *Şerhu tenkihi 'l-fusul*, 97.

kapalılık ve riba ihtimali olmadığı sürece aralarındaki sözleşmeye göre hareket edilir. İhtilaf durumunda ise hakim, benzer sözleşmeler için geçerli olan hükümleri uygular benzeri yoksa sözleşme ve hakkaniyete göre hüküm verir.

Osmanlı vakıf geleneğine bakıldığında, murâbaha ve mudârebe yanında çok ortaklı inân (sözleşmeye dayalı olan ortaklık modeli) gibi ortaklık modelleri ve farklı işletme yöntemleri görülebilir. Bu, vakıfların toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap vermek için çeşitli yollarla kullanılabileceğini gösterir.⁹⁹³ Çok ortaklı para vakıflarında -ki Osmanlı dönemine ait onlarca ortağı bulunan para vakıflarına ait vesikaları görmekteyiz- her ne kadar sermaye işleyişinden elde edilen kâr ortaklara maddî değil sevap olarak dönmekte ise de çok ortaklı birer organizasyon olduğu söylenebilir. Ortaklık işlemlerinin ekseriyetinde teamül ve örf müessir olmuştur. Para vakıfları kanalıyla toplumsal kalkınma sürecine katılmak maksadıyla küçük birikimler mobilize edilmiştir. Bu amaçla kurulan birden fazla çok ortaklı vakfa da rastlanmak mümkündür.⁹⁹⁴

Yüzden fazla kişinin ortak olduğu para vakıflarına dair kayıtlar vardır. Buna 12 Rebîülevvel 1309 / 16 Ekim 1891 tarihli Şakir Ağa Pabuşcu Alâki ve 117 kişinin ortaklaşa kurdukları vakfı örnek verilebilir. Girid'e bağlı Laşid Sancağı'nın Mirabela Kazâsı'nın Fortes Köyü ve Yerapetre Kasabası'ndan Şakir Ağa Pabuşcu Alâki ve Kalavarakı Kahveci Mustafa ve diğer 117 kişinin Yerapetre Kasabası'ndaki caminin masrafları için dükkân, mağaza, zeytin ağacı gibi akarlar ile 521 kuruş vakfetmekteymişlerdir.

“Girid Vilâyeti'nde Laşid Sancağı'na tâbi' Yerapetre Kasabası'nda bu kerre ashâb-ı hayr taraflarından binâ ve inşâ eyledikleri câmi'-i şerîf için kasaba-i mezkûrede kâin ma'lûmü'l-hudûd dekâkîn ve mağaza ve zeytun eşcârı ile nukûd vakf eyledikleri fî 16 Rebî'ulâhîr 315 târihinde sâdır olan irâde-i aliyye mücebince kaydolunmuşdur. Arz: 379 Esâs: 6 / 950”

Şeklindeki dibace pragrafından sonra 117 kişinin isimleri vakfiyede zikredilmektedir.⁹⁹⁵

Hasan Ağa bin Salih Ağa ve arkadaşları toplam 4.040 kuruşu, aynı kasabadaki mektebin görevli giderlerinin karşılanması için vakfettikleri görülmektedir.⁹⁹⁶ Yine Para vakıflarından çok ortaklı ve murâbaha işlemine örnek olacak vesika Şeyh Ebubekir Efendi b. Ebubekir Vakfı dır. Tanzim tarihi Gurre-i Cemaziye'l-ahir 1235 şeklinde kayıtlıdır. Vesikanın

⁹⁹³ Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, 70.

⁹⁹⁴ Genç, “Vakıf ve İktisad”, 28-30; Ayrıca bkz. VGMA, Defter No: 619, Sayfa:18, Sıra: 14; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 89, Sıra: 67; VGMA, Defter No: 2105, Sayfa:230-235, Sıra: 148 v.d.

⁹⁹⁵ Bkz. VGMA Defter No: 989, Sayfa No: 100, Sıra No: 73.

⁹⁹⁶ 3 Muharrem 1235/22 Ekim 1819, VGMA, Defter No: 987, Sayfa: 125-126, Sıra: 041

söz konusu istihad pasajın orijinal metni öyledir.

“... atyeb-i mâl ve ahsen-i menalimden yüz elli kuruşumu ifraz ve imtiyaz idüb hasbeten lillâhi 'l-Meliki 'l-Macid ve taleben li-merdâti rabbihi 'l-Vahid vakf-ı sahih-i müebbed ve habs-i sarih-i muhalles ile vakf ve habs edüb şöyle şart eyledim ki; ... ve meblağ-ı mezbûr yüz elli kuruşu ba-yed-i mütevellî rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yahut mudârebe ve yahut ida' tariki ile istiğlâl ve istirbâh olunub hasıl olan gallesinden beher sene tekke-i mezburenin iktiza' eden tamir ve termimine harc ve sarf oluna ...”

Nukût vakıflarından çok ortaklı ve murâbaha işlemine örnek olacak diğer örnek vesika Halid Efendi ve Rufekâsı (25 kişi) Vakfıdır. Kuruluş tarihi, 3 Cemâziye'l-ülâ 1304 olarak kayıtlıdır. İstihad olunacak paragrafın orijinal metni aşağıdadır.

“... ber-vech-i bâlâ onbin yedi yüz on guruş an nakdin li-vechi'llâhi ve şefâ'at-i Rasulüllah vakf-ı sahih-i şer'î ile vakf eyledik ulemâ-i usûlinin şart-ı vâkıf kenassı'ş-şâri' kelâm-ı şerîfî mâ sadakınca nukûd-ı mebalîği alâ-tariki'l-mudârebe veyahud on guruşu on bir guruş sekiz pareye istirbâh ve hâsıl olan fâidesinin ...”⁹⁹⁷

Para vakıflarının birden fazla iştirakçisinin bulunduğu, inân ortaklığına örnek teşkil edebilecek kayıt sicil numaralarını verdiğimiz dipnottaki arşiv belgelerine havale ederek bunlardan bir vakfiyenin ilgili pragrafını buraya almakla yetineceğiz.⁹⁹⁸

“...Selim Ağa ibn Hacı Abdullah ve Hasan Ağa ibn Molla Yunus ve Usta Bayram bin Hacı Abdurrahman ve Cafer Ağa ibn Derviş Bayram Vakfı Prezrin Şehri'nin Hacı Ramazan Mahallesi'nden Hacı Abdullah oğlu Selim Ağa ile ortaklarının toplam 1000 kuruşu mahalle camiinde görevli İmâmlara verilmek üzere vakfetmesi; 8 Cemâziyelâhir 1308/19 Ocak 1891.

Prezrin Sancağı'nda Hacı Ramazan Mahallesi'nde vâki' câmi'-i şerîf için mahalle-i mezkûre ahâlîsinden Selim Ağa ibn Hacı Abdullah ve Hasan Ağa ibn Molla Yunus ve Usta Bayram bin Hacı Abdurrahman ve Cafer Ağa ibn Derviş Bayram'ın bin guruş nukûdları vakfi fi 2 Rebî'ulevvel sene 309 târihinde sâdır olan irâde-i aliyye mücebince kayd olunmuşdur. Hulâsa: 565, Esâs: 4/1278.⁹⁹⁹

⁹⁹⁷ Bkz. Saraybosna Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (Varak: 108-107-106) sıra: 233

⁹⁹⁸ VGMA, Defter No: 990, Sayfa: 084, Sıra: 069; VGMA, Defter No: 629, Sayfa: 350, Sıra: 307; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 168, Sıra: 126.2 v.d.

⁹⁹⁹ Bkz. Prizren Şehri'nin Hacı Ramazan Mahallesi'nden Hacı Abdullah oğlu Selim Ağa ile ortaklarının toplam 1.000 kuruşu, mahalle camiinde görevli imamlara verilmek üzere vakfetmesi, VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 37, Sıra: 31; Ayrıca bkz. VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 37, Sıra: 31; VGMA, Defter No: 989, Sayfa: 194, Sıra: 149;

Bu vakfiyede ve dipnotta sicil kayıtlarına yer verdiğimiz vakfiyelerde sermaye safhasında birden fazla kişi tarafından sermaye iştiraki söz konusudur. İşletme safhasında ise mudârebe iştirak yöntemi şart koşulmaktadır. Söz konusu örnek vakfiyelerde de görüldüğü üzere Osmanlı dönemindeki para vakıfları deneyimi, günümüz iktisadî koşullarına uygun bir şekilde formüle edilerek özellikle Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada ve gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltmada ve yoksulluğu ortadan kaldırmada bir model olarak görülebilir. Bu tarihî tecrübe, günümüzde de olduğu gibi gelecekte de uygulanabilir. Önemli olan, çağın ihtiyaçlarına ve dış etkilere dikkat ederek ilke ve amaçlardan ödün vermemektir. Tek bir kişiye ait vakıf yerine birden fazla kişinin ortak olduğu bir vakıf havuzuna katılması da mümkündür.¹⁰⁰⁰ Bu şekilde kurulan "İnan Şirketi" gibi çok ortaklı para vakıfları, günümüz iktisadî koşullarına uygun hâle getirilebilir. İktisadî, içtimâî ve siyasi alanlarda yaşanan gelişmeler, tüm organizasyonları etkiler.

Netice olarak içinde para vakıfları dahil olmak üzere kâr amacı gütmeyen organizasyonlar da varlıklarını sürdürebilmek ve gelişmek için bu değişimlere ayak uydurmak zorundadır. Böylece bu değişim sürecine uyum sağlayarak etkinliklerini artırabilirler. Vakfın malının günün iktisadî şartlarına göre işletilmesi, belirlenen şartname ve ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilir; bu da genellikle mudârebe ve istirbâh yoluyla yapılır. Bu sayede, "Aslının bâki menfaatinin dâim" tanımından yola çıkarak çeşitli işletme modelleri ortaya çıkarılabilir. Bu modeller, toplumsal kalkınmada gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmada ve yoksulluğu ortadan kaldırmada önemli bir rol oynayabilir. Bu modelde, bireyden ziyade çok sayıda ortak ve tek bir kişi yerine bir heyet ve yönetim kurulu bulunur.

3. 4. 3. Küçük Ölçekli Destek Amaçlı Vakfiyeler

Bu başlıkta para vakıflarında nakdî sermayenin mikro projelerinde işletilmesi ele alınmaktadır. Mikro rojelerin para vakıfları aracılığıyla finanse edilmesinin ve bu alanda yapılacak teşrik-i msâinin büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaya çalışılmak ve bazı yöntem ve önerilere yer verilmektedir.

Mikro finans, genellikle düşük gelirli ve finansal hizmetlere erişimi sınırlı bireylerin iktisadî hayata katılabilmesi için tasarlanmış bir sistemdir. Yardım veya bağış yoluyla geçici bir çözüm sunmak yerine, kişilerin kendi kendilerine gelir elde etmelerini sağlamak amacıyla

VGMA, Defter No: 626, Sayfa: 666-667, Sıra: 694; VGMA, Defter No: 990, Sayfa: No: 020, Sıra: No: 016 ve VGMA, Defter No: 624, Sayfa: 159-160, Sıra: 220.

¹⁰⁰⁰ Genç, "Vakıf ve İktisad", 28-30.

onlara kredi vererek destek olmayı hedefler. İslâm iktisâdı ve para vakfı ruhuna uygun düşen bu tanımda mikro krediler, sayesinde bireyler, üretim yapabilmek, ticaret gerçekleştirebilmek ve yatırım yapabilmek için gereken finansal kaynağa erişmiş olurlar.

Konvansiyonel bankalar, mikro işletme sahiplerine finansman sağlamaktan kaçınırlar. Bunun temel nedenleri arasında, bankaların nispeten küçük krediler vermek istememesi ve bu işletme sahiplerinin bankaların talep ettiği klasik teminat türlerini sağlayamaması yer almaktadır.¹⁰⁰¹ Bazı katılım finans kurumlarında ise kredi maliyeti yüksek olabilmektedir. Mikro finans vakıfları, genellikle küçük ölçekli girişimcilere ve düşük gelirli bireylere finansal hizmetler sunan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Bu tür vakıflar, mikro kredi gibi finansal araçlar aracılığıyla iktisadî olarak dezavantajlı gruplara destek sağlamayı hedefler. Bu topluluklardaki içtimâî ve iktisadî kalkınmayı destekleyerek sosyal katkı sağlamayı amaçlar.¹⁰⁰²

Mikro finans kurumları, genellikle devlet destekleri, bağışlar ve işlettiği kaynaklarla finanse edilirler.¹⁰⁰³ Bu kuruluşlar, iktisadî kalkınma, yoksulluk azaltma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak görülmektedir. Burada salt finans desteği ve kredi verme algısından ziyade bir tarafta az veya çok meblağda sermayenin olduğu, diğer tarafta bu sermayeyi değişik alanlarda çalıştıran işletmecinin olduğu iştirak işlemi kastedildiğini ifade etmekte fayda vardır.

Mikro finansın amacı, yoksullukla mücadelede sürdürülebilir bir çözüm sunmaktır. Mikro kredilerin temelinde, iktisadî fırsatların herkese eşit şekilde sunulması gerektiği anlayışı yatar. Vakıflar ve benzeri kuruluşlar, bu kredi sistemini sunarak bireylere iktisadî fırsatlar sunar ve toplumsal refahı artırmayı amaçlar.¹⁰⁰⁴ Mesela, eğitim projeleri aracılığıyla dezavantajlı gruplara ve düşük gelirli ailelere iş gücüne katılımını artırabilir ve gelirlerini iyileştirebilir. Mikro finans ve girişimcilik desteği sağlayan para vakıfları bu bağlamda İslâmî değerlere uygun şekilde yatırım yapma ve finansal ihtiyaçları karşılama imkanı sağlar.¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰¹ Kahf, *Mefhûmu't-temvîl fi'l-iktisâd el-islâmî: tahlîlün fikhî ve iktisâdî*, 10.

¹⁰⁰² Kudat-Dulkadiroğlu, “Kamu Yararı Ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme”, 48.

¹⁰⁰³ Bkz. Salih Ülev, “İslâmî Mikrofinans: Bir Literatür İncelemesi”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2012), 170.

¹⁰⁰⁴ Hüseyin Kürşat Kırbıyık, *Mikro Kredi Uygulamaları ve Kurumsal Gelişim* (Kahramanmaraş: Sütçü İmâm Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009), 10.

¹⁰⁰⁵ Attar, “Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları”, 96.

Vakıflar, küçük ölçekli girişimciler ve bireyler için finansman sağlama noktasında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Bu bağlamda, para vakıflarının sadece bir finansal aracın ötesinde, sosyal sorumluluk taşıyan ve toplumun tüm kesimlerine hitap eden bir yapıya bürünmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda, para vakıfları iktisadî sistemin dışındaki pek çok sosyal ve kültürel etkinliği destekleyerek, bulundukları bölgelerin kalkınmasına ciddi katkılar sunmuşlardır. Para vakıflarının iktisadî sisteme dahil olması, bir yandan finansman sağlayıcı bir araç sunarken, diğer yandan sosyal, kültürel ve iktisadî hayatı zenginleştirerek bu vakıfların çok daha kapsamlı bir rol üstlenmelerine imkan tanımıştır.¹⁰⁰⁶ Toplumun öncelikli ihtiyaçlarına dayalı ve yerel ekonomi üzerindeki etkisini derinleştirmelerine imkan tanıyan para vakıflarının söz konusu bu faaliyetleri, bazen çiftçiye tohum desteği, bazen esnafa kredi, bazen de üreticiye ham madde desteği gibi birçok varyantta gerçekleşmiştir. Dolayısıyla belli bir ortaklık modeli veya işletme türüne sığdıramayacak kadar sosyal ve iktisadî hayatta geniş yelpazede küçük ölçeklerde destek kaynağı olarak hizmet sunmuştur.

Osmanlı döneminde vakıflara dair müşahede edilen gelişmelerden bazıları şunlardır: para vakıfları kanalıyla fırsat eşitliği, toplumsal kalkınma sürecine katılmak maksadıyla küçük birikimler mobilize edilmiştir. Birden fazla çok ortaklı vakfa da rastlanmaktadır. Bu dönemde hususen müsakkafât denilen (çatılı varlıklar) gayrimenkul vakıfların kalıcılığını ve sürekliliğini teminen bazı tedbir ve işletme mekanizmaları devreye alınmıştır. Mesela, sel, yangın, deprem ve çürüme gibi doğal felaketlere veya olağanüstü durumlara karşı harap ve yok olmasını önlemek maksadıyla icareteyn modeli geliştirildi.¹⁰⁰⁷

Osmanlı döneminde küçük işletmelerde, özellikle de dokuma sanayiinde para vakıflarından borç alınan paraların kullanıldığını gösteren kayıtlar vardır.¹⁰⁰⁸ Küçük ölçekteki işletmelerde zirâî ve dokuma sanayiinde zeytin yağı, pamuk gibi zirâî ürünlerin geleneksel usullerle işlendiği, küçük hacimli fakat çok sayıdaki işletmeler yanında silah üretimi, boyahaneler, çamaşırhane, pamuk işleme fabrikaları ve benzeri ziraat dışı üretim yerleri için vakıflar kurulmuştur. 1831 yılında Cuha (yünden yapılan yoğun, düz dokuma kumaş) fabrikası kurulmuş, finansmanı Evkâf Hazinesi'nin nakdî desteği ile karşılanmıştır.¹⁰⁰⁹ O dönemde orta ölçekli üretim tesisleri için kurulan birçok vakfiye vardır.¹⁰¹⁰ Şakir Ağa Pabuşcu Alâki ve 117

¹⁰⁰⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, 2/256.

¹⁰⁰⁷ Genç, "Vakıf ve İktisad", 28-30.

¹⁰⁰⁸ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 53.

¹⁰⁰⁹ Koyunoğlu, "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri", 53.

¹⁰¹⁰ "Debbağhane, Boyahane, Dokuma Atölyesi, Camhane, Şişehane, Çamaşırhane, Yoğurthane, Mengenehane, Sabunhane, Kiremithane, Basmahane, Mumhane, Bezirhane⁴, Destihane, Şal Tezgahları, Tahmishane⁵, Bozahane, Saçmahane, Odun Kömürü yapılmak üzere Akmeşe Mengenehaneleri (Ateş Mengenessi ve Soğuk Mengene⁶, Kayıkthane, Salhane, Otel, Çömlekçi, Tüfek imalathanesi" gibi. Örnek vakfiye için bkz. İshak bin Ali

kişinin ortaklaşa kurdukları vakıf zeytin ve zeytin üretimi ve zeytin yağı işletmeciliği, ticaret ve ve gayrimenkul kiraya verme işi yapmaktadır. Böylece orta ölçekli üretim tesisleri kanalıyla birçok kişiye istihdam imkanı sağlamakta, vakfın nakit sermayesini mikro finans marifetiyle üretim ve ticarete işletmek üzere emek sermaye işbirliğini sağlamaktadır. Elde edilen hasılatla Yerapetre kasabası'ndaki caminin masrafları için ve diğer hayır işleri için finansman sağlamaktadır. Söz konusu vakfiyenin dibace pragrafından sonra 117 kişinin isimleri zikredilmektedir.¹⁰¹¹ Yine 11 Ramazan 970 / 4 Mayıs 1563 tarihli Behram Paşa ibn Yusuf tarafından 10.000 gümüş dirhem sermaye ile kurulan vakıfta sermayenin ticarete değerlendirilmesi şart koşulmaktadır.¹⁰¹²

Para vakıflarının sermayesinin bu kanalla değerlendirilmesinde daha önce bahsi geçen ortaklık türleri ve işletme yöntemleri söz konusu olmakla beraber, farklı model ve yöntemler de olabilmektedir ancak; nihayetinde bir tarafta menkul veya gayrimenkul sermaye, diğer tarafta bu sermayeyi işletme olduğuna göre her durumda bir nevi iştirakten söz edilebilir yani; para vakıfları sermayesinin mikro kredi bağlamında işletme uygulaması sadece karz ve borç verme değil, emek ve işletme sahibi kişilere sermaye sunmakla bir çeşit ortaklık söz konusudur. Bu bağlamda bir şirketleşme örneği olan para vakıf sistemi, mal ile emek birlikteliğini hedefleyerek İslâm İktisadî ruhuna uygun bir biçimde kültürümüzde tecessüm etmiştir.¹⁰¹³ Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, günümüz iktisadî şartlarında da önemini korumakta, hatta daha da artırmakta olduğu görülmektedir. Bu müessese, Müslüman toplumların gelişimini, iktisadî canlanmasını geliştirme yeteneğini ortaya çıkarmak ve toplumun tüm kesimlerine hayırseverlik ve gönüllülük alanlarını açmak üzere mikro finans bağlamında destek sağlamayı hedeflemektedir.¹⁰¹⁴ İstihdam ve gelir elde etme imkanları açısından bakıldığında vakıflar, iş imkanlarını sağlama, yatırım projeleri ve mikro finans destekleri kanalıyla katkıda bulunabilirler. Bu, Kur'ân'da belirtilen infak ameliyesinin çeşitli ayetlerle desteklenen pratiktir.¹⁰¹⁵ Sosyal tesanüdü ve sürekli bir infak geleneğini teşvik eden

Ağa Vakfiyesi, VGMA, Defter No: 581, sayfa: 2, sıra: 476. Mevlut Çam, "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller", *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 40.

¹⁰¹¹ Bkz. VGMA Defter No: 989, Sayfa No: 100, Sıra No: 73.

¹⁰¹² Söz konusu vakfın ilgili pragraftan bir kesit şöyle yer almaktadır. "...adı geçen vâkıfın mülkü ve tarîk-i âmm ile mahdud olan iki dükkânı ile beraber miktarı günün geçerli değerine göre on bin gümüş dirhem olan meblağı halis malından ve öz kazancından ayırıp vakfetti ve şöyle şart eyledi: Anılan meblağ zengin insanlarla ticari işlerde işletilip her sene ne eksik ne fazla onda bir buçuk hesabı üzere güvenilir bir kefil veya kuvvetli bir rehin ile çalıştırılsın. İcare ve ticaretten elde edilen kazanç adı geçen vakıf sahibinin anılan kasabadaki..." Bkz. Rodosçuk Şer'îye Sicili: 08450.00001, v. 2a-b.

¹⁰¹³ Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 20.

¹⁰¹⁴ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 41.

¹⁰¹⁵ el-Bakara 2/43, 83, 110; en-Nisâ, 4/77, 162; el-Beyyine, 98/5.

bu şuur, Müslüman toplumlarında özellikle vakıf kurumunun kurumsallaşmasında önemli bir role sahiptir.

Vakıfların sosyal tesianüdü sağlamak faaliyetinde toplulukların özel ihtiyaçlarına duyarlı projeler geliştirmeyi içerir. Bu bağlamda yukarıda yer verilen Osmanlı dönemi vakfiye örneklerinde olduğu gibi esnaf, çiftçi tüccar ve zanaatkar gibi sermayeye ihtiyacı olanlara kredi vermek veya onlarla ortaklık yapmak suretiyle destek olunmuştur. Elde edilen gelirler, vakfın asli amacına uygun olarak hayır işlerine harcanmıştır ayrıca, tarihi süreçte, para vakıflarından kervan ve gemilerle uzak ülkelere giden ve kârlı ticaret yapan büyük tüccarlar kredi kullanmışlardır. Bunlar elde ettikleri kârdan sermaye sahiplerine pay verdikleri için para vakıflarının gelirleri de artmış oluyordu.¹⁰¹⁶ Günümüzde de mikrofinans alanında önemli rol oynayabilen para vakıflarının faaliyetlerine örnek olarak, düşük gelirli bireylere ve küçük işletmelere düşük fâizli krediler sağlayarak iktisadî faaliyetlerini destekleyebilirler.¹⁰¹⁷ Örneğin, tarımsal projeler, küçük ölçekli çiftçilere kredi ve destek sağlayarak yerel gıda üretimini artırabilir. Bu, vakfın sadece malî başarıya değil, aynı zamanda toplumsal kalkınmaya da odaklanmasını sağlar.

¹⁰¹⁶ Bkz. Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi”, 24.

¹⁰¹⁷ Mustafa ez-Zerkâ, *el-Vakfu’l-muakkat li’n-nukud li-temvili’l-meşârî’i’s-suğra li’l-fukarâ* (Mekke: Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, 1426/2006), 550.

SONUÇ

Para vakıflarının hukûkî, tarihî, ictimâ'î ve iktisadî açıdan İslâm toplumunun ilerlemesinde önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Bu nedenle çağımızda vakıflar insanlara yardım, sadka-i cariye ve ahiretteki sevabı gibi dinî mülâhazalar yanında sosyal adalet, iktisadî kalkınmaya yatırım yapmak için incelenmektedir ancak; para vakfı sistemi, özellikle Osmanlı döneminde üstlendiği misyon ve ifa ettiği hizmet, bu zaviyede ve akademik ölçekte daha fazla araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Para vakıflarının tarihî seyri, dinî boyutu yanında sosyal ve iktisadî müessese hâlini alması, bunun üzerindeki İslâm alimlerinin bakış açıları ve tartışmalarına yer verilen çalışma, günümüz ictimâî ve iktisadî hayatına alternatif bazı işletme modelleri ve iştirak yöntemlerini sunmaktadır.

Çağımızda vakıflar genellikle bağışlar, hibeler ve diğer dış finansman kaynaklarına dayanırlar ancak; bu kaynaklar belirli bir süreyle sınırlı olabilir. İştirak/şirketleşme yoluyla para vakıflarında nevi şahsına munhasır kurumsallaşmaya gidilmesi, söz konusu vakıflara kendi finansman kaynaklarını oluşturma ve işletme yeteneği kazandırarak vakıf amaçlarını gerçekleştirmede daha uzun vadeli sürdürülebilirlik kazanmasını sağlar. Para vakıflarının sermayesinin ortaklık yoluyla işletilmesi, sürdürülebilir finansman kaynaklarına ulaşmada daha etkili olabilir ve uzun vadeli sosyal hedeflere ulaşma yeteneklerini artırabilir.

Finansmanlarını kendi faaliyetlerinden elde eden vakıflar, amaçlarına yönelik projelerini daha etkili bir şekilde yönetme ve geliştirme imkanı bulabilirler. Diğer yandan iştirak kanalıyla iş dünyasıyla işbirliği yaparak daha büyük toplumsal etki sağlayabilir.

Para vakıflarında farklı ortaklıklar kurularak sosyal girişimcilik, etkili yatırım stratejileri gibi yaklaşımları kullanılarak, gelirlerini artırabilir böylece sosyal hedeflere ulaşmada daha etkili olabilirler ancak; vakıfların şirketleşmesi, dikkat edilmesi gereken bazı sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Vakıfların temel misyonlarından sapmamaları, toplumsal sorumluluklarına dikkat etmeleri ve aşırı risk içeren veya fâiz/haram şüphesi olan iş ve işlemlerden uzak durulması gerekir. Çağımızda kâr amacı gütmeyen ve kamu ile özel sektör yanında üçüncü bir organizasyon olarak iktisadî ve sosyal sahada yer alması adına para vakıfları kurumunun yeniden ihyası, birçok alanda örnek sunabilir. Konvansiyonel bankalar yanında katılım finans kurumlarının finans piyasasında giderek yükselen bir trentle yer alması söz konusu finans kurumlarının mikro örneği mesabesinde olan para vakıfları etrafındaki meselelerin akademik ölçekte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu kurumla alakalı bazı

hukukî noktalar ile dinî kaygılarının ve çalışma alanlarının tayin ve tahdidi gibi hususların bilimsel çalışmalara mahal edinilmesi ancak yakın zamanda yaygınlaştığı görülmektedir. Klasik fıkıh kaynaklarında dağınık ve farklı bölümlerde ele alınan bu konu, modern fıkıh kitaplarında konularının kapsamlı bir şekilde ele alındığı söylenebilir. İslâm hukukunun genel ilke ve amaçları çerçevesinde, mütehasıs âlimlerin fetva/içtihat sistemiyle toplumun ihtiyaçları ışığında ele alınması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Burada dinî sabitelere bağlılık, ahlak ve ahiret düşüncesi gibi yüce değerler önceliklidir. Daha sonra yoksulların korunması, insan onuruna yaraşır hayat standardı sağlamak gelir. Bu, İslâm iktisâdı ruhuna uygun olarak kârın ötesinde, insanların toplumsal hayatlarını iyileştirmek anlamında sosyal hayat için daha iyi koşullar sağlamak demektir.

Para vakfını, iki temel özellik ile ön plana çıkarmaktadır. Biri kalıcılık, diğeri menfaatinde devamlılık ve sürdürülebilirliktir. Vakıflar işletilirken bu iki özelliğin hâle görmemesi için her türlü hassasiyet gösterilmiş, in'ikâd formülasyonundan, işletme ve sarf aşamasına (mevkûfün aleyh) kadar idari ve hukukî bağlamda sıkı tedbir ve denetim mekanizmaları sürece katılmıştır. Bu minvalde para vakıflarıyla ilgili zengin bir tecrübî ve hukukî birikim oluşmuştur. Bu zengin miras birikiminden yararlanılarak zamana, zemine ve değişen durumlara göre aynı amaç(lar)ı ifa etmek üzere, farklı ortaklık yöntemleriyle çağın içtimâî ve iktisadî hayatıyla entegrasyonu sağlanabilir.

Para vakfı zihniyet yapısında asl-ı mala hâle getirmemek ve fâize/harama bulaşmamak gibi İslâm fıkının ahlakî kodları süreçte daima melhuz olduğu görülmektedir. İslâmî usullere göre kurulan vakıflarda Allâh'a hesap verilebilirlik vardır. Bu şuur pergelin sabit ayağını temsil eder, diğeri bunun etrafında döner. İctimâî ve iktisadî gibi çıktılar buna tabidir. Amaç ile araç yer değiştirmez. İşleyişinde kâr değil Allah rızası ve gayra yardım etmek vardır. Ahlakî ilkelerin merkezi konumunda olduğu para vakıfları kâr amaçlı değildir fakat amaç için kâr elde eder. Elde edilen kazanç vakfın amaçlarına harcanır. Para vakıflarının niyet, teşebbüs ve kuruluş safhasında maneviyat, sevap elde etmek ve Allah rızasına nail mülâhazaları vardır. Tâlî amaçlar bağlamında husule gelen neticeler maddi, içtimâî ve iktisadî olabilir.

Günümüzde para vakıfları, işletme yapıları ile özellikle katılım finans kurumları arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Sermayenin işletimi bağlamında mudârebe, murâbaha ve müşâreke gibi ortaklık türünden söz edilebilir ancak; gerek geline günümüz iktisadî pratikte gerekse para vakıflarının işletilmesinde daha fazla kategoriden söz etmek gerekir. Bu da bizi temel nasslarla çelişmediği ve tarafların hak ve sorumluluklarının korunduğu

isimsiz, birden fazla ortaklık türünden söz edilebileceği sonucuna götürmektedir.

İslâm hukukunda, adalet ve hakkaniyete bağlı olmak kaydıyla, karşılıklı rıza ve menfaatlara saygı, meşru örf ve adetlere hürmet ilkelerinden hareketle farklı ortaklık yöntemleri ve işletme yolları serbesttir. Bu bağlamda, iştirak, müşâreke ve şirket terimlerinin lügat, ıstılah ve örfî anlamları, zaman, zemin ve şartlar göz önünde bulundurularak hangi muhtevada kullanılması gerektiği konusunda kolektif fetvalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu para vakıfları için yapılan klasik tanımlar ve varlıklarının işletilmesi için tahdit edilen çerçeve, günümüz iktisadî hayatına tam olarak uyum sağladığını söylemek zordur. Dolayısıyla Müslümanlar temel dinî kaynaklarda ortaklıkla ilgili varid bulunan hassasiyetler muvacehesinde para vakıfları dahil olmak üzere iştiraktan kaçınmak yerine tavsiye edilen ilke ve kurallara bağlılık konusunda daha duyarlı davranmaları daha isabetli olacaktır. Ticaret, yatırım ve üretim gibi alanlarda risk üstlenmekten kaçınmak yerine ehliyet, liyakat ve uzmanlığa, denetim ve hesap verilebilirliğe odaklanmaları uygun olacaktır. Ekonomik hayattaki gelişim ve değişimlere göre Para vakıflarında kurulacak ortaklıklarda, İslâm dininin içtimâî yapısına, İslâm şirketler hukukuna uygun olması şartıyla sakınca görülmemektedir.

Para vakıflarının sermayesinin etkili ve verimli bir şekilde yönlendirilmesi, uygun şekilde kullanılmasında bazı zorluklarla karşılaşılabilir. Bu nedenle, işletme ve iştirak modellerinin içtimâî ve iktisadî etkilerini sağlamak için dikkatlice incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Vakfedilen varlıkların sürekliliği, sermayenin yeterliliği ve artırılması ile hedeflerin gerçekleştirilmesi, en önemli konulardır.

Para vakıflarının üçüncü sektör olarak piyasada yer alması için alternatif yatırım ve finansman yöntemleri düşünülmelidir. Vakıf edilen sermayenin, uygulanabilir projelere yatırıldığı vakıf şirketlerinden oluşan bir sistem aracılığıyla, yüksek düzeyde işletme verimliliğine ulaşmak için çeşitli yöntemler geliştirilebilir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, para vakfı sermayesiyle vakıf şirketlerinin geliştirilmesi için şu öneriler sunulmuştur.

Vakıf amaçlı ortaklıkların oluşturulmasını destekleyen imkanlar sağlanmalı ve uygun yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu, vakıf bilincinin artırılmasını ve toplumsal iktisadî gelişimin teşvik edilmesini sağlayacaktır. Vakıf şirketleri, gelirlerini eğitim, sağlık ve altyapı gibi kalkınma alanlarına kanalize edilmelidir. Böylece toplumun zorunlu ihtiyaçlarına daha fazla katkıda bulunabilirler. Faaliyetlerini kalkınma projelerine odaklanarak vakıf şirketleri, toplumun ihtiyaçlarına yönelik ve gelişim odaklı faaliyetlerde bulunmalıdır ayrıca, ürün ve

hizmet çeşitliliği sağlayarak katma değeri artıran projelere öncelik verilmelidir. Holding yapılarından faydalanarak, vakıf şirketleri çeşitli yatırım alanlarında faaliyet gösterebilirler. Bu da daha geniş bir etki alanına sahip olmalarını sağlar.

Para vakıfları “inan şirketi” şeklinde çok ortaklı anonim şirket tipi vakıf havuzu kurulabilir, bu havuza menkul veya gayrimenkul her türlü değer birimi vakfedilebilir. Bu değerler nakde çevrilerek hisselerle dönüştürülür. Hisselendirme te’bidi/devamlılığı sağlar. Sukuk ve diğer finansal enstümanlar da devreye dahil edilebilir. Tüzel kişilik hükmünde olan bu havuz modelinde uzman bir heyet mütevellî olarak görev alır. Teşebbüs ve iştirak ameliyelerinde uzmanlardan ve tecrübeli danışma birimlerinden destek alınır. İşletmesinde öncelikle mudârebe kırâz ve karz/murâbaha şeklinde olur. Musakkafatta isti’câr, istiğlâl ve isti’mâl şeklinde olur. Burada dikkat edilecek husus Muâmele-i şer’iyye/şer’î muamele olmalı ve şartname düzenlenirken bu bilinçle düzenlenmelidir. İhtiyaç ortaya çıktıkça istibdâl mekanizması işletilmelidir. Tüzel kişilik olan çok ortaklı vakıf, bir yandan mütevellînin velâyet-i hâssa marifetiyle işletilirken diğer yandan velâyet-i âmme kanalıyla hukuki, dinî ve malî açıdan sıkı murakabe ve denetim yapacak ayrı bir birim oluşturulmalıdır.

Çağımızda da ihya edilecek para vakıfları kamuya yönelik dinî, iktisâdî ve sosyal alanda birçok fonksiyonu ifa edebilir, hatta farklı ortaklık yöntemleriyle işletilmek üzere kamu ve özel sektör yanında üçüncü sektör olarak batı ülkelerindeki bu minvaldeki organizasyonlarla rekabet edebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları, 1979.

Akgüç, Öztin. *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, İstanbul Gerçek Yayınevi Gerçek Yayınevi, 1992.

Akgündüz, Ahmet. “İslâm Hukukuna Göre Vakıf Mallarının Mülkiyet Meselesi”. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.

Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.

Akgündüz, Ahmet. “Galle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Aktepe, İshak Emin. *İslâmi Hukuk Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

Apaydın, Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Apaydın, Yunus. "İne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Argun, Selim. “Osmanlı Vakıf Sistemi ve Günümüz Sivil Toplum Kuruluşları; Mukayese ve Değerlendirme”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Akyıldız, Ali. “Para”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ayabakan, Bilal. “Niyâbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Aybakan, Bilal. “Nakit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1990.

Baloğlu, Zekâî-Namık Ceylanoğlu. "Avrupa Birliği'ne Adaylık Sürecinde Dernekler ve Vakıflar". *Türkiye Üçüncü Sektör Ulusal Konferansı*. İstanbul: TÜSEV, 2001.

Barkan, Ömer Lütfi-Ekrem Hakkı Ayverdi. *İstanbul Vakıfları Defterleri*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970.

Bayındır, Abdulaziz. "Bey' bi'l-vefâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bayram, Ahmet Safa. *Türkiye’de Kamu-Özel Sektör Ortaklığına Müşâreke Uygulama Potansiyeli*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Bayık, Ercan. *Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Sosyal Pazarlama*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK). *Türkiye Bankacılık Sektörü Genel Görünümü, Sektör Raporu*. BDDK, Aralık 2012.

Bedir, Murtaza, vd. *Fıkıh 2*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2018.

Berki, Ali Himmet. “İslâm’da Vakıf, Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev’ileri I”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1-4, 1957, 19-26.

Berki, Ali Himmet. “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemîyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”. *Vakıflar Dergisi*, 9-13, 1965.

Berki, Ali Himmet. *Vakıfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler*. Ankara, 1966.

Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. İstanbul, 1944.

Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978

Bige Aşkun, Olca. “Oyun Kuramının 'Kazan Kazan' Paradigması Açısından Kaynakların Yönetimi İşlevlerinin İrdelenmesi”. *Öneri Dergisi*, 5(20), 149-155/20, Haziran 2003.

Bilgili, Fatih-Ertan Demirkapı. *Şirketler Hukuku*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980.

Bostan, Muhammed Kemal. “Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi”. *The Place and Importance of Foundations in Ottoman, The Journal of International Scientific Researches*, (2, 7), 2017.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.

Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salahaddin İbn Hasen b. İdris. *Keşşâfü'l-Kınâ' an-Metni'l-İknâ'*, 1-4. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1982.

Bulut İbrahim, Bünyamin Er. *Katılım Finansmanı Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, 2012.

Bulut, Mehmet. “Finans Kuruluşları Üzerine Çeşitli Görüşler”. *Güncel dinî Meseleler İstişare Toplantısı 2*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurul Başkanlığı, 2008.

Bulut, Mehmet, vd. *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*, ed. Mehmet Bulut, vd. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 2019.

Bulut, Mehmet. “Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Canbaz, Mustafa. “İslam’a Göre Ortaklıklar: Katılım Bankalarının Mudârebe ve Müşâreke Örneği”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-2 Alanında Yeni Ufuklar*. Ankara: Gece Kitaplığı Yay, 2019.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh, Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Cum'a, Ali b. Mahmud. *Mucemu'l-Mustalahatü'l-İktisadiyye ve'l-İslâmiyye*. Mektebetu Obekan, 2000.

Çam, Mevlut. “Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Cürcâni, Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri I*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Çevirmen, İsmail, vd. *Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklikler*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2021.

Çil, Yavuz. “Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 6/2, 15.

Çınar, Ömer. “Taviz Bedeli ve İcareteynli Mukataalı Vakıfların Tasfiyesi”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15/1-2, 2011.

Çilingir, Hamdi. *Hanefî Vakıf Hukukunda Gaye Unsuru*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Çilingir, Hamdi. *Vakıfta Amaç: Hanefî Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.

Çizakça, Murat. “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*, TÜSEV. İstanbul, 2006.

Çizakça, Murat. *İslâm Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2000.

Çolak, Ömer Faruk. *Tezer Öçal, “Finansal Sistem ve Bankalar*, Ankara: Nobel Yay.1999.

Çoban, Gizem Sabahat. “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizil yetenekler”, *European Journal of Educational and Social Sciences*, 2021.

Demir, Abdullah. *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.*

Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Eş-Şerhu's-sağîr alâ akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'limâm mâlik.* Kahire: Dârü'l-maârif, ts.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Haşiyetü'd-desûkî ale's-şarhi'l-kebîr.* Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Döndüren, Hamdi. “İslâmi İlimlerde Metodoloji.” *İslâm Hukuku Açısından Tarihden Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı İstanbul: 08-09 Mayıs 2010 Çamlıca, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi, İstanbul, 2021.*

Döndüren, Hamdi. *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri.* Balıkesir, 1984.

Dönmez, İbrahim Kafi. “Mubah.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Dönmez, İbrahim Kafi. “Murâbaha.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 31/148.

Dönmez, İbrahim Kafi. “Örf.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Durmuş, Muhammed Emin. “Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşletme Yöntemleri, İKAM Araştırma Raporları/İslâmi Sosyal Finans No:16, İslâm İktisadı Araştırma Merkezi.” İstanbul, 2021.

Durmuş, Muhammed Emin. *Geçmişten Günümüze Vakıf Kurumu ve Uygulama Örnekleri, Banka Dışı İslâmi Finansal Kuruluşlar.* Akademi Yayınları, 2022.

Ebû Abdurrahman, el-Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-ayn.* Beyrut, ts.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânîel-Ezdî. *Sünenu ebî dâvûd,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut, ts.

Ebû Zehra, Muhammed. *Muhâdarâtün fi'l-vakf.* Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1391/1971.

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, İbn Cüzey. *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*. Kahire, ts.

Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed. *Risâle fî cevazi vakfi'n-nukûd*, thk: Ebuleşbâl Sağır Ahmed Şâğif. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.

Efendi, Ömer Hilmi. *Ahkâmu'l-evkâf*. İstanbul: Matbâ'a-i Âmire, 1307.

Enver, Osman. *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Elbânî, Nâsiruddîn. *İrvâü'l-kalîl fî tahrîci ehâdisi menâri's-sebîl*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015 **Erden, Bahattin.** *Dünyada Ve Türk Finans Sektöründe Sukuk: Erzurum İli Banka Çalışanları Arasında Bir Anket Çalışması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Eren, Fikret. "Osmanlı Dönemi Vakıfları." 5. *Vakıf Haftası Kitabı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, 1988.

Erol, Canse. "Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı." *Vakıflar Dergisi* 19. Ankara, 1988.

European Parliament. "Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council." *Reporter: A. Hulthén*, Final A5-0171/2001 15 May, 2001.

Fahreddîn Osman b. Alî Ebû Muhammed ez-Zeyla'î. *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*. Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ, ts.

Ferrâ', Ebû Ya'lâ. *Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, 1421.

Fikri, Ahmed Numan. *en-Nazariyyetu'l-iktisadiyye fî'l-İslâm*. Beyrut: Meketebetü'l-İslâmiyye, 1985.

Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhîd*. Beyrut, 1986.

Gazzali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfa fi usuli'l-fikh*, Talik: Muhammed el-Aşkar. Beyrut, 1997.

Gedikli, Fethi. “İbdâ’.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 19/263.

Gedikli, Fethi. *Osmanlı Şirket Kültürü: 16.-17. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*. İstanbul, 1998.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul, 2014.

Genç, Mehmet. “Vakıf ve İktisad”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Genç, Abdullah Talha. “Türkiye’de Karz-Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gökbilgin, Tayyib. “15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*. İstanbul, 1952.

Göksoy, Yaşar Can. “Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Özel Sayı*. 2007.

Gözübenli, Beşir. “Şirket.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 39/198.

Güler, Mustafa. “Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi.” *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, ed. Tufan Gündüz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

Güler, Mustafa. *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları, 16-17. Yüzyıllar*. İstanbul, 2002.

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 42/475.

Hacak, Hasan. “Menkul.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hallâf, Abdülvehhâb. *Mesâdirü't-teşri'i'l-islâmî fimâ lâ nasse fih*. Kuveyt, 1402.

Harun Kısacık. *Katılım Finans Ürünleri ve Muhasebe Süreçleri.* İstanbul: TKBB Yayınları, 2021.

Hasan Ellek. *İslâm Hukuku'nda Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarabe) ve Diğer Ortaklıklarla İlişkisi.* İstanbul: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer eş-Şeybanî. *Kitabu ahkâmi 'l-evkâf.* Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 1322.

Hatemi, Hüseyin. *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri.* İstanbul: İÜHF Yayınları, 1979.

Haydar, Ali. *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmi 'l-vukûf.* İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1337.

Akipek, Jale. *Şahsın Hukuku.* Ankara, 1961.

Heykel, Abdü'l-Azîz Fehmî. *Mevsuatu 'l-nustalahâti 'l-iktisâdiyye ve 'l-ihsâ'iyye.* Beyrut, Lübnan: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1986.

İbn Abdulaziz, Ahmed. *İstismârü 'l-vakf: Dirâseten fıkhiyyeten tatbikiyyeten.* Suudi Arabistan Krallığı: Yükseköğretim Bakanlığı, İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Riyad Şeriat Fakültesi, İslam Hukuku Bölümü, yay. hz. doktora tezi, 1429.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü 'l-müctehid ve nihayetü 'l-muktesid,* Nşr. Abdülmecîd Tu'me el-Halebî, Beyrut, 1997.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail. *es-Siretü 'n-Nebeviyye,* Beyrut, 1971.

İbn Şebbe, Târîhu 'l-medîneti 'l-münevvere. Beyrut: Dâru'l-Hıcre, 1998.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi 'l-kur'ân,* thk. Şafvân Adnan ed-Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Ğalem;Dâru's-Şâmiyye, ts., 295.

Kaan, Enver Osman. *İslâm Hukukunda Şirket Yapısı ve Sürekliliği Sorunu.* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 2016.

Kâdîhan, Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî. *Fetâvâ kâdîhân fî mezhebi 'l-imâmi 'l-a'zam ebî hanîfe.* Ed. Sâlim Mustafâ. Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1980.

Kadri Paşa Muhammed. *Mürşidü 'l-hayrân ila-marifeti ahvali 'l-insan.* Mısır, 1891.

Kahraman, Seyyit Ali. *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*. İstanbul: Kitabevi Yay, 2006.

Kafi İbrahim Dönmez. “Mubah.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Kahf, Münzir. *Mefhûmu't-Temvîl fi'l-iktisâd el-islâmî: tahlilün fikhî ve iktisâdî*. Cidde: el-Me'hadü'l-İslâmî li'l-Buhûs ve't-Tedrib, 2004.

Kala, Ahmet. “Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesive Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Kal'aci, Muhammed Revvâs. *Mu'cemu'l-lugati'l-fukahâ*. Dâru'n-Nefâis, 1988.

Kallek, Cengiz. “Nevaib.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012, 33/33.

Kalyûbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Seleme. *Hâşiyetün alâ şerhi minhâci't-tâlibîn*. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1998.

Karadavi, Yusuf. *Fikhü'z-zekat*. Beyrut, 1969.

Karadavi, Yusuf. *Nizamü'l-vakfî fi'l-fikhi'l-islâmî hasbe'n-nüsûsi ve'l-makâsîd*. London, Meclisü'l-İfta ve'l-Bühûs, 2010.

Karafi, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman b. Abdullah. *el-Fürûk*. Daâü'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.

Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usulü İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi*. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.

Karaman, Hayreddin. “Akid.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2009, 2/251.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul, 1982.

Hayreddin, Karaman. *İslâm' da Banka ve Sigorta*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1992.

Kâsânî, Alaüddin Ebubekir. *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fi tertibi ş-şerâ'i'*. Beyrut, Dâru'l-İlmiyye, 1997.

Kastallânî, Ahmed. *İrşâdu's-sârî li şerhi sahîhi'l-buhârî*. Ed. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.

Kara, Ahmet. “Şehirlerin Kurulması, Geliştirilmesive Kalkınmasında Selçuklu ve Osmanlı Vakıf İktisadi İşletmeleri”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Kaya, Süleyman. *İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı İstanbul: 08-09 Mayıs 2010 Çamlıca, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi*. İstanbul, 2021.

Kayapınar, Huseyin. “Muğarase.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Kayapınar, Huseyin. “Muzâra’a.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi*. İstanbul, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Kenanoğlu, M. Macit. “Mülk.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, TDV Yayınları, 2012, 31/540-542.

Kısacık, Hasan. *Katılım Finans Ürünleri ve Muhasebe Süreçleri*. İstanbul, TKBB Yayınları, 2021.

Kızılkaya, Necmettin. “İslâm Hukukunda Şirketler.” *Türkiye’de İş Ortaklıkları Durum, Çözüm ve Öneriler*. İstanbul, İGİAD, 2011.

Koehler, Early. “Islamic Charities as Catalysts of Institutional Innovation.” *Economic Affairs*, 30(3), 2010.

Köprülü, Bülent. *Medeni Hukuk*. İstanbul, 1984.

Köse, Murtaza. “İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik.” *EKEV Akademi Dergisi*, 1/2, Mayıs 1998.

Kubeyî, Ubeyd Abdullah. *Ahkâmü'l-vakf fi ş-şerî'ati'l-islâmiyye*. Bağdat, 1977.

Kudat, Aydın, Cem, Korkut. “Yoksullukla Mücadele Kapsamında Toplumsal Kalkınmada Para Vakıflarının Değerlendirilmesi.” *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*. İstanbul, İZÜ Kütüphanesi Yayınları, 2019.

Kudat, Aydın. “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri ve Tecrübi Hayatta Yansımaları.” *Yoksullukla Mücadele ve Vakıf*. İstanbul, Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 2018.

Kudat, Aydın. “Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri ve Hayata Tecrübi Yansımaları.” *Yoksullukla Mücadele ve Vakıf*. İstanbul, İZÜ Kütüphanesi Yayınları, 2019.

Kudat, Aydın, Hakan Dulkadiroğlu. “Kamu Yararı ve Vergi Statüsü Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir Değerlendirme.” İstanbul, Sabahattin Zaim Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, 2018.

Kudat, Aydın-Yel, Nurgül. *Yoksullukla Mücadelede Şirketleşmenin Yeri ve Önemi*. Uluslararası Vakıf ve Yoksullukla Mücadele Sempozyumu Kitabı, ed. Mehmet Bulut vd. İstanbul: İZÜ Yayınları, 2019.

Kübra, Hatice Kahya. *İstibdal Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.

Koyunoğlu, Hasan Huseyin. “Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkileri”, *Vakıf ve İktisad Sempozyumu Kitabı*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.

Kırbıyık, Hüseyin Kürşat. *Mikro Kredi Uygulamaları ve Kurumsal Gelişim*, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kübeysî, Ubeyd Abdullah. *Ahkâmü'l-vakf fi's-şer'i'ati'l-islâmiyye*, Bağdat, 1977.

Küçükkocaoğlu, Güray. *İslâmi Bankalar ve İslâmi Finans Kurumları*. İstanbul, 1999.

Leknevî, Abdulhalim. *Kameru'l-akmar li nûri'l-envâr, fî şerhi'l-menâr*, Beyrut, 1995.

Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1997.

Mevsilî, Abdullah. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-mulhtar*. İstanbul, 1984.

Beyaztaş, Murat. *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri Ve İstibdali*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

Mısrî, Refik Yûnus. *el-Evkâf fıkhan ve iktisâdan*. Dımaşk: Dârü'l-Mektebî, 1999.

Musa, Muhammed Yusuf. *el-Emvâlu ve nazariyyetü'lakdi fil-fıkhi'l-İslâmi*, Mısır: Dârü'l-Fikri'l-İslâmi, 1987.

Müessesetu Dari'l-Maarif li'l-Fıkhi'l-İslâmi. *el-Mevsu'atü'l-fıkhiyye*, Kum, ts.

Münzir, Abdülkerim el-Kudât. *Ahkâmu'l-vakf*, Ammân: Dâru's-Sekâfe, 2011.

Müslim, Ebu-l Hasen Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburî. *Sahihu müslim*, Beyrut, ts.

Koloğlu, Orhan. *Balkanlar*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

Kurt, İsmail. *Para Vakıfları – Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Ocakhanoglu, Abdurrahman. *Mehmet Asım Efendi Para Vakfı Muhasebesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Özcan, Tahsin. “Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları”. Üsküdar Sempozyumu-I, düzenleyen Üsküdar Belediyesi). İstanbul, 2004.

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”. *Çerçeve*, İslâm Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği Dosyası. İstanbul, 2008.

Özcan, Tahsin. “Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları”. *Türkiye Finans Katılım Bankası*. İstanbul: Kültür Yayınları, 2010.

Özcan, Taahsin. “Bir Osmanlı Vakıf Geleneği Olarak Para Vakıfları ve Günümüzde Uygulama İmkânları”, *Vakıf Medeniyeti Yılı ve Vakıflar Haftası Etkinlikleri Kitabı*, Ankara, 2007.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Özkaya, Eraslan. *Eski Vakıf Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.

Özsunay, Ergun. *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

Özsoy, İsmail. *Faiz ve Problemler*, İzmir: Nil Yayınları, 1994.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayını, 1995), 138.

Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Öztürk, Nazif. *Menşe-i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

Öztürk, Safvet. *Osmanlı Hukukunda Bey'ü'l-İstiğlâl ve Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Paktık, Ramazan. “Osmanlı’da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler.” *Vakıflar Dergisi* Sayı: 48, Aralık 2017.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul 1993.

Refik, Ahmed. “Kanunî Sultan Süleyman'ın, Ö. 974/1566) Bazı Sultanlara Ait Para Vakıflarını Birleştiren Bir Vakıfnamesi.” Tanzim tarihi 22 Şaban 1566 Mart ayı ortaları Ahmed Refik, Altınay), *16. Asırda İstanbul Hayatı*. İstanbul, 1935.

Remlî, Şemsüddin. *Nihayetu'l-muhtac*, Kahire, 1998.

Rummânî, Zeyd Muhammed. “Akdü'l-muğârebe fi'l-fikhi'l-islâmî ve medâ tatbîk ahkâmihî fi'l-meşârif ve büyüti't-temvîli'l-islâmiyye.” *Mecelletü's-şerî'a ve dirâsâti'l-islâmiyye*, Kuveyt, 1999.

Sabık, Seyyid. *Fıkhu's sünne*, Beyrut-1973.

Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid*. İstanbul, 1982.

Senhûrî, Abdurrezzak. *Mesadirü'l-hakki fil-fikhi'l-İslâmi*, Beyrut, ts.

Semih, Mesud. *el-Mevsu'atu'l-iktisâdiyye*. Ramallah, Filistin: Dârü's-Şurûk, 2008.

Serahsî, Şemseddin Ebûbekir Muhammed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*, Beyrut, ts.

Sercânî, Râgıb. *Ravâi 'u'l-evkâf fi'l-hadâratî'l-islâmiyye*, Mısır, 2010.

Sertçelik, Metin. *Kamu Kurumları ile İlgili Vakıflar*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Uzmanlık Tezi, 1995.

Sivâsî, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-kebîr*, thk. Abdürrâzik Gâlib el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Solmaz Bilici, Meryem. *Medeni Hukuk Çerçevesinde Bezm-i Âlem Vakıfları Özelinde Mazbut Vakıflar*, İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Sunar, Lütfi. *Türkiye'de İş Ortaklıkları, Durum-Çözüm-Öneriler*. İstanbul, 2001.

Suyûtî, Mustafa b. Abdeh el-Hanbelî. *Metâlibu uli'n-nuha fi şerhi ğayeti'l-müntehâ*, Mektebü'l-İslâmî, 1994.

Şafi'î, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*, thk. Refat Fevzi Abdulmuttalib, Mısır: Dâru'l-vefâ, el-Mansura, ts.

Şâtıbî, Musa b. Muhammed. *el-İ'tisâm*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Şekerci, Osman. “İslâm Şirketler Hukuku Açısından Anonim Şirketleri.” 1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya: Kombad Yayınları, 1997.

Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ahkâmu'l-vesâyâ ve'l-evkâf*, Beyrut: Dâru'l-Câmi'iyye, 1402/1982.

Şen, Küçük. *Davranışsal Finans Açısından Geleneksel Ve İslâmi Bankacılığın Karşılaştırmalı Analizi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Neylû'l-evtâr şerhu münteka'l-ahbâr*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallak, Suudi Arabistan: Demmâm, Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.

Şeybânî, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed. *Müsnedü ahmed b. hanbel*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1998.

Şeyda Polat, Fatma. *Türk Medeni Kanununa Göre Kurulan Yeni Vakıfların Kuruluşu ve İşleyişi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman. *Mecma 'u'l-enhur fî şerhi mülteka'l-ebhur*, nşr. Ahmed Hulûsi. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, 1309.

Şibil, Bayram. “Vakfin Mâlî Bünyesi ve Kaynakları.” 2. Vakıf Haftası, Ankara, 1985.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fikhî'l-imâmi's-şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib. *Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-İknâ' fî halli elfâzi ebî şücâ'*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Tabakoğlu, Ahmet. “Bir İlim olarak İslâm İktisadı.” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İslâm İktisadı Özel Sayısı/16, Ekim 2010.

Tabakoğlu, Ahmet. *İslâm İktisadına Giriş* İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*, tahk. Tarık b. Avnî el-Harîdî. Riyad: Dâru'l-Harameyn, 1995.

Tahâvî, Şerhu me'âni'l-asâr, thk. Muhammed Nuri Neccar, Muhammed Seyyid Caddü'l-Hakk, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1994.

Tavil, Muhammed. *eş-Şerikaut ve Ahkamuha fî'l-fikhî'l-islâmî*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2014.

Tufan, Öğüz. *Türk Hukukunda Vakıf Tüzel Kişiliğinin hukukî Esasları*. İstanbul 2007.

Thomas, Adams. *The Business of Business*, 2. ed., California: Canfield Press, 1976), 3-4.

Trablusî, Burhanuddîn İbrahim b. Musâ. *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkaf*, Mısır: 1292.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmîzî*. nşr. Ammar Tayyar, Dımaşk: Müessetü'r-Risâle, 2011.

Uslu, İbrahim. “Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kâr Gütmeyen Kuruluşlar: ABD Örneği”. İstanbul: İ.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: 1982.

Yakar, Sümeyra. “Suudi Arabistan’ın Günümüz Hukuk Sisteminde Örfün Kullanımı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11, 2019.

Yavuz Erhan. *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, Ankara: Başkent Üniversitesi, SBE, 2007.

Yediylıdız, Bahaeddin. “Vakıf,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yediylıdız, Bahaeddin. *18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2003.

Yekûn, Zühdi. *el-Vakfu fi’ş-şerîa ve’l-kânûn*, Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 1968.

Yener, Serhat. *Eski-Yeni Vakıflar Kanununa Göre Mazbut Vakıf Taşınmazların Gayrimenkul Hukuku Meseleleri*, Ankara: Bilge Yayınevi, 2015.

Yeni, Onur. “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taranması,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 16/3, 2014.

Yılmaz, Lerzan. “Anonim Şirketlerde Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması,” *1. Uluslararası Ticaret Hukuku Sempozyumu*, Marmara Hukuk Fakültesi Yayınları, 2008.

Yılmaz, Yasin. “Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü,” *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, ed. Mehmet Bulut vd. İstanbul: İZÜ Yay, 2019), 8-10.

Yılmaz, Yasin. “Kanuni Dönemi Dinî, Sosyal ve Kültürel Hizmetlerin Merkezi Süleymaniye Külliyesi,” *Journal of Analytic Divinity* 8/1, 2024): 65-97.

Yılmaz, Yasin. *Kanuni Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, Ankara: VGM Yayınları, 2008.

Yiğit, Yaşar. “Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkrâh ve Hukukî Sonuçları,” *Benefit and Its Legal Consequences in the Context of Criminal Liability, Tarr: Turkish Academic Research Review* 6(1), 116-144.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Mısır: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemî', Ali Fahd. "Tecaribu Kuveyt fî idareeti'l-evkâf", *nahve devrin tenmeviyyi lili-vakfi*. Küveyt: Vizaretü'l-Evkaf, 1993.

Zerkâ, Ahmed Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedid*, Dimşek: 2019.

Zerkâ, Ahmed Mustafa. *Ahkâmü'l-evkâf* , Amman: Daru Ammar, 1419.

Zerkâ, Hamd Enes Mustafa. *el-Vakfu'l-muakkat li'n-nukud li-temvîli'l-meşârî'i's-sugra li'l-fukarâ*. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1426/2006.

Zevkliler, Aydın vd. *Medeni Hukuk*, Ankara: 2000.

Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li dirasatiş-şeriatî'l-islâmiye*, Beyrut: 1990.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletüh*, Dımeşk: 1985.

Zührânî, Ali Muhammed. *Nizâmü'l-vakf fî'l-islâm*, Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1987.

Zürkânî, Abdülbâkî b. Yusuf b. Ahmed. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasari Halîl*, thk. Abdüsselam Muhammed Emîn Beyrut: 2002.

DERGİLER

Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'ân'da İnsanın Salih Olma Süreci." *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2018).

Abdulkadir Attar, “Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 52 (Aralık 2019).

Ataseven, Asaf. "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar." *Aksiyon Dergisi* (1999).

Bulut, Mehmet-Cem, Korkut. "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri." *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 2/1 (2016).

Bulut, Mehmet-Cem, Korkut. "A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions." *Vakıflar Dergisi*, 46 (2016).

Çağatay, Nejet. "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık." *Vakıflar Dergisi* 9 (1971).

Çevik, Naci. "İslâm-Osmanlı Eşya Hukukunda Müşterek Malın Taksimi." *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* (2021).

Davabe, Eşref. "Vakıfları Vakıf Şirketleri Kanalıyla Değerlendirilmesi." *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018).

Demirci, Abdullah. "İslâm Borçlar Hukukunda Kabzın Sorumluluğa Etkisi." *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/7 (Nisan 2021).

Döndüren, Hamdi. "Osmanlı Tarihinde Bazı fâizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de fâizsiz Bankacılık Tecrübesi." *UÜİF Dergisi* 17.1 (2008).

Döndüren, Hamdi. “Karz-ı Hasen”, *Altınoluk Dergisi*, 63, Mayıs 1991.

Dumlu, Emrullah. "17. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44.2 (ts).

Eğri, Taha ve Sağlam, Muhlis Selman. “Mudarebe Finansmanının Katılım Bankalarında Uygulanmasının Ahlaki Risk Yönünden Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği.” *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 2020/2: 197-226.

Furat, Ahmet Hamdi. "İslâm Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012): 61-84.

Genca, Elif. “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 22/1, (2014).

Güler, Ümit. "1750-1800 Yılları Arasında Osmanlı Kıbrısı’nda Para Vakfı Uygulamaları." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18.2 (2021): 872-891.

Göksoy, Yaşar Can. "Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı." *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9.Özel Sayı (2007).

Gürbüz, Hidayet Zahit. "Karzı Hasen'in İktisadi Önemi ve Günümüzdeki Uygulamaları", *Uluslararası Finansal Ekonomi Ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2/2, (2021).

Hackalı, Abdurrahman. "İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi." *Dinî Araştırmalar Dergisi*, (2002).

Kazancı, Fatih. "Katılım Bankacılığı İhracat Finansmanında Murabaha Yöntemi Uygulamaları", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. 7/1 (2021).

İpşirli, Mehmet. "Osmanlı'da Vakıfların Tarihi Gelişimi." *Sivil Toplum Dergisi* 15 (2006).

Keleş, Hamza. "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma, Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği." *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21.1 (2001).

Kendirli, Selçuk-Sevim Ergenoğlu. "Katılım Bankalarının Karlılık Belirleyicileri: Türkiye Örneği." *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6.3 (2021).

Köprülü, Fuat. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü." *Vakıflar Dergisi* (1942).

Köprülü, Bülent. "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8.3-4 (1951).

Kudat, Aydın. "İslâm Hukukunda Temsil ve Amacı." *Adam Akademi Dergisi* 5.1 (2015).

Kudat, Aydın. "Bir Finans Enstrümanı Olarak Para Vakfı ve İn'ikâd Formülasyonu." *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 11-12 (2015).

Kudat, Aydın. "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 7.2 (2017).

Kutval, Yunus. "İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi," *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1/2 (2017),

Köse, Murtaza. Ticaret Hukuku Tarihi Açısından mudârebe Ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75/2. (2017).

Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4.7-8 (2005).

Oğuzay, Fatih. "Hz. Peygamber Döneminde Fedek". *Akademik Siyer Dergisi* 9 (Ocak 2024).

Özcan, Tahsin. "The Legitimization Process of Cash Foundations: An Analysis of the Application of Islamic Law of Waqf in the Ottoman Society." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008).

Pandık, Ramazan. "Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", *Vakıflar Dergisi*, 48, (Aralık 2017).

Sırım, Veli. "Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği." *Journal of Ottoman Civilization Studies* 4/ 6, (2018).

Sırım, Veli. "İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Ek Sayı, (Aralık 2019).

Şakır Berki. "Vakfın Mahiyeti." *Vakıflar Dergisi* (1969).

Şimşek, Mehmet. "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27.1 (1986).

Tekinalp Poroy, Çamoğlu. *Ortaklıklar Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014.

Terzi, Gökhan. "Baskın Unsur Yönüyle Şirketlerin Sınıflandırılması." *Gümrük Ticaret Dergisi* (Aralık 2018).

Türkoğlu, İrfan. "Osmanlı Devleti'nde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18.2 (2013).

Ülev, Salih. "İslâmi Mikrofinans: Bir Literatür İncelemesi." *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2012).

Yılmaz, Semiz. "Osmanlı Devletinde Para Vakıfları." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* (2016).

Yılmaz, Yasin. "Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri." *Dinî Araştırmalar Dergisi* (Haziran 2014).

Yusuf Akdağ, Bayram Gülçicek. "Vergi Raporu." *Vergi Dergisi* 169 (Ekim 2013).

İNTERNET SAYFALARI

Aktepe, Emin İshak-Mustafa Dereci. "İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler." Erişim: 06.10.2023.
<https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf>.

Haddad, Ahmed b. Abdülaziz. "Vakfû'n-Nukûdi ve İstismâruhâ: Paranın Vakfedilmesi ve Yatırımı Üzerine Hazırlanmış Bir Araştırma." *Mekke'de İslâmî İşler, Vakıflar, Davet ve Rehberlik Bakanlığı ile İşbirliği İçinde Düzenlenen Birinci Vakıflar Konferansı*, 1427/2006, 6. Erişim: 11.02.2024.

<https://dawa.center/file/4574>.

Adam Akademi Dergisi. Açık Erişim: Erişim: 06.10.2023.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi/archive?y=2017#y2017>.

Aktepe, Emin İshak-Mustafa Dereci. "İslâm Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler." Erişim: 06.10.2023.
<https://tkbbegitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Bolum2.pdf>.

Memiş Tekin. *Şirketler Hukuku Dersleri*. Erişim: 20.11.2022.
<http://hukukarti.com/#sirketler>.

İslâmî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği. Erişim: 25.10.2022.

[https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=İslâmi_finans\[1\].pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=İslâmi_finans[1].pdf).

Kazankazan Uygulayan Eğitim Notu. Erişim: 10.02.2023.
<https://www.safakkeklik.com/kazankazan-uygulayin-egitim-notu.html>.

Aytekin, Serdar. "Komanditer Ortakların Vergilendirilmesi." *Vergi Raporu*, sayı 104 (Mayıs 2008): 46. Erişim: 10.02.2024.

<https://vergiraporu.com.tr/upImage/org/2008-104->.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. "Veriler." Erişim: 10.02.2022.

https://ticaret.gov.tr/data/5d3e935313b87607d8feeffc/rehber_Tr.pdf.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. "Kooperatifler Açısından 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Getirdiği Yenilikler." Erişim: 10.02.2024.

<https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0f2813b876180c773fc3/6102kanunkitab1%C4%B1.pdf>.

Yediyıldız. "18. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu." 5-41. Erişim: 20.05.2023.

<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/1426/Yediy%20ld%20z.pdf?sequence=1>.

Mevzuat. *Mevzuat.gov.tr*. Erişim: 25.02.2024.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6102&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Mevzuat. *Mevzuat.gov.tr*. Erişim: 25.02.2024.

<https://www.mevzuat.gov.tr/chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6098.pdf>.

Mevzuat. *Mevzuat.gov.tr*. Erişim: 25.02.2024.

<https://www.mevzuat.gov.tr/chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>.

Mevzuat. *Mevzuat.gov.tr*. Erişim: 09.03.2024.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.

www.vgm.gov.tr: Erişim: 21.05.2023.

<https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic16>,

Global-İslamic-finance.com, Erişim: 09.11.2024.

<http://www.global-İslamic-finance.com/2009/10/sharia-standard-no-17-investment-sukuk>.

Kuveyt Evkâf Bakanlığı, Resmi web sayfası, Erişim: 20.02.2024.

www.awqaf.org

Finansal Kurumlar Birliği Resmi Web Sayfası, Erişim: 05.10.2024.

<https://www.fkb.org.tr/sektorler/factoring/>

Endunizya Vakıflar Başkanlığı, Erişim: 30.01.2024.

<http://www.bwi.or.id/index.php/ar/--.html>

MECELLE MADDELERİ

Heyet. *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*. İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1300.

Madde 143, 1440, 103, 1332, 1060, 1234, 1063, 1064, 1785.

ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) ve Diğer Arşiv Belgeleri

Defter No: 605, Sayfa 271, Sıra 358.

Defter No: 626/2, Sayfa 476, Sıra 560.

Defter No: 629, Sayfa 415, Sıra 332.

Defter No: 633, Sayfa 348, Sıra 123.

Defter No: 735, Sayfa 131, Sıra 62.

Defter No: 735, Sayfa 131, Sıra 64.

Defter No: 624, Sayfa: 402, Sıra: 382.

Defter No: 987, Sayfa 263, Sıra 93.

Defter No: 988, Sayfa 286, Sıra 184.

Defter No: 624, Sayfa: 279, Sıra: 251.

Defter 625, Sayfa: 109, Sıra: 113.

Defter No: 989, Sayfa 89, Sıra 67.

Defter No: 2105, Sayfa 230, Sıra 148.

Defter No: 718, Sayfa: 114-115, Sıra: 4.
Defter No:606, Sayfa No: 8, Sıra No:11.
Defter No: 743, Sayfa No: ?, Sıra: 70.
Defter No: 642, Sayfa No:?, Sıra:1.
Defter No: 607, Sayfa 265, Sıra 395.
Defter No: 224, Sayfa 86-87, Sıra 937.
Defter No: 619, Sayfa:18, Sıra: 14.
Defter No: 735, Sayfa 131, Sıra 62.
Defter No: 718, Sayfa: 113, Sıra: 3
Defter No: 743, Sayfa: 289-293, Sıra: 99.
Defter No: 600, Sayfa: 91, Sıra: 112.
Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24.
Defter No: 627, Sayfa: 144-145, Sıra: 94.
Defter No: 581/1, Sayfa: 58-59, Sıra: 64.
Defter No: 598, Sayfa: 42, Sıra: 30.
Defter No: 987, Sayfa: 35-38, Sıra: 5.
Defter No: 988, Sayfa: 295, Sıra: 190.
Defter No: 989, Sayfa: 226, Sıra: 179.
Defter No: 623, Sayfa: 183, Sıra: 189.
Defter No: 607, Sayfa: 129, Sıra: 200
Defter No: 989, Sayfa: 14-15, Sıra: 11.
Defter No: 988, Sayfa: 103, Sıra: 36.
Defter No: 623, Sayfa: 203, Sıra: 195.
Defter No: 623, Sayfa: 201, Sıra: 194.
Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222.
Defter No: 624, Sayfa: 257, Sıra: 207.
Defter No: 989, Sayfa: 194, Sıra: 149.
Defter No: 626, Sayfa: 666-667, Sıra: 694.
Defter No: 990, Sayfa No: 020, Sıra No: 016.
Defter No: 629, Sayfa: 476, Sıra: 355.
Defter No: 624, Sayfa: 159-160, Sıra: 220
Defter No: 990, Sayfa: 11, Sıra: 9.
Defter No: 989, Sayfa: 232, Sıra: 184.
Defter No: 991, Sayfa: 44, Sıra: 56.

Defter No: 582, Sayfa: 096-102, Sıra: 069.
Defter No: 631, Sayfa: 92-93, Sıra: 64.
Defter No: 988, Sayfa: 179, Sıra: 085.
Defter No: 624, Sayfa: 257, Sıra: 207.
Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66.
Defter No: 734, Sayfa: 111-116, Sıra: 66.
Register No: 626/2, Page: 476, Serial: 560.
Defter No: 732, Sayfa: 217, Sıra: 195.
Defter No: 579, Sayfa No: 233, Sıra No: 107.
Defter No: 629, Sayfa: 633-634, Sıra: 444.
Defter No: 738, Sayfa: 031-032, Sıra: 020.
Defter No: 627, Sayfa: 21, Sıra: 7.
Defter No: 988, Sayfa: 103, Sıra: 36.
Defter No: 623, Sayfa: 272-273, Sıra: 293.
Defter No: 988, Sayfa: 257, Sıra: 160.
Defter No: 989, Sayfa No: 100, Sıra No: 73.
Defter No: 989, Sayfa: 086, Sıra: 065.
Defter No: 989, Sayfa: 112-113, Sıra: 079.
Defter No: 582, Sayfa: 523, Sıra: 400.
Register No: 631, Page: 92-93, Serial: 64.
Register No: 738, Page: 025-028, Serial: 018
Rodosçuk Şer'iyeye Sicilleri: 08457.00066, v: 114b.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili: 08457.00034, v. 57b.
Rodoscuk Şer'iyeye Sicilleri: 08600.00005, v. 51a-51b.
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 08596.00007, v.19a-b
Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, 8639.00013, v. 24b-25a.
Rodoscuk Şeriyeye Sicilleri: 08606.00005, v. 67a-b.
Edirne Şer'iyeye Sicili, 04650.00009, v. 9a, Belge No: 16.
Edirne Şer'iyeye Sicili, 04648.00013, v. 97a (25a).
Edirne Şer'iyeye Sicilleri Defter No: 4675 Sayfa: 21-22.
Edirne Şer'iyeye Sicili, 04651.00007-9, v. 57b-58b.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 3, Sayfa: 24-25, Sıra: 630.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.

Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 1, Sayfa: 6-7, Sıra: 338; A-3752.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil 1, Sayfa: 92, Sıra: 254.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf; Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Vakıf Sicil: 1, Sayfa: 6-7, Sıra: 338; A-3752.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 196, Sıra: 162.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 2, Sayfa: 13, Sıra: 348.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 99, Sıra: 245.
Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil 1, Sayfa: 192, Sıra: 166; V-045166.

KANUN MADDELERİ

Türk Ticaret Kanunu (TTK). <https://www.mevzuat.gov.tr>

Madde: 101/1, 211, 282, 124, 305, 308, 307/2, 309, 319.

Türk Borçlar Kanunu (TBK). <https://www.mevzuat.gov.tr>

Madde: 282, 620.

Türk Medeni Kanunu (TMK). <https://www.mevzuat.gov.tr>

Madde: 101/1, 327, 526, 327, 6102.